

# કોમોપથી "

અથવા

રંગથી રંગ મટાડવાનું નવીન શાસ્ત્ર.



લેખક,

દૃ. મહાદેવચંદ્રાદ.

અમદાવાદ.

# ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૮૧૪૧

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ,કોમોપ્લે

વિષય ૫:૪:૬૬૨

# “કોમોપથી” જરૂર વાળો પચાર વિદ્યા

અથવા

રંગથી રોગ મટાડવાનું નવીન શાસ્ત્ર.

—લેખક—

ડૉક્ટર મહાદેવ પ્રસાદ,

ઈ. એમ. ઇ, એન. ડી., એમ એન. એસ. એ. ( ન્યુયૉર્ક )

“ કાયરોગ, ” “ કુહનેનું નવીન જળોપચાર શાસ્ત્ર, ” “ આરોગ્ય સાચ-  
વવાના ઉપાયો, ” “ વનસ્પતિ આહારના કાયદા, ” “ તમાકુનું  
દુર્ઘસન ” ઇત્યાદિ ઇત્યાદિના કર્તા.—અમદાવાદ.

—પ્રસિદ્ધ કર્તા—

ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ વકીલ.

“ ધન્વન્તરિ ” ના અધિપતિ મુ. વિસનગર.

પ્રથમ સંસ્કરણ. ઇ. સ. ૧૯૧૯ પ્રત ૧૦૦૦.

અંશસ્વામીત્વના સર્વે હક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કિંમત બે રૂપીયા.

" THE glorious Sun—the center and soul of our system—the lamp that lights it,—the fire that heats it,—the magnet that guides and controls it ;—the fountain of colour, which gives its azure to the sky, its verdure to the fields, its rainbough-hues to the gay world of flowers, and the purple light of love to the marble cheek of youth and beauty ".

—*Sir David Brewster.*

અમદાવાદ-સલાપોસરોડ,  
શ્રી " ડાયમંડ ન્યુનિક્સી " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં  
પરીખ દેવીદાસ જગનનાથે છાપ્યું.



## નિવેદન.

શ્રી પરમ કૃપાળુ પરમાત્માના અનુગ્રહથી પ્રસ્તુત પુસ્તક વાચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરતાં અત્યંત સંતોષ થાય છે. આવું એક પુસ્તક ગુજરાતીમાં તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવા માટે અનેક સજ્જનો તરફથી સતત માગણી ઘણા વર્ષોથી થયા કરતી હતી જેને યથાશક્તિ સંતોષવાનો આખરે સુયોગ પ્રાપ્ત થયો તે માટે ઇષ્ટકૃપાના સ્મરણ પૂર્વક સંતોષ અને આનંદ પ્રકટ કર્યા વિના ચાલતું નથી. આ પુસ્તક લખવા માટે પૂર્વ ઇંગ્લેન્ડ તેમજ અન્ય એતદેશીય ભાષાઓમાં આ વિષયના પ્રસિદ્ધ થયેલાં જે જે પુસ્તકો જાણવામાં આવ્યા તે સર્વ અવલોકી તેનો નિષ્કર્ષ-સત્ય આ ગ્રંથમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેમ કરતી વખતે જેના આધાર લેવામાં આવ્યો હોય, અગર જેના પુસ્તકમાંથી અવતરણ કરવામાં આવ્યું હોય, તે ગ્રંથકર્તાનું નામ લખવાની સાવધાનતા રાખી છે, છતાં જે તે બાબતમાં સ્પષ્ટ થયેલું હજોયર થાય તો તે માટે પ્રસ્તુત લેખક હતા યાચે છે; અને જે જે પિદ્ધાન લેખકોના લખાણની આ ગ્રંથમાં મદદ લેવાઈ છે, તે સર્વનો એક સામરો, ખરો. હાર્દિક, આભાર અત્ર મુક્તકંઠે વ્યક્ત કરવાની રજા લે છે.

આ પુસ્તક વિષે અમને આટલો સંતોષ અને નિર્દોષ અભિમાન એટલા માટે થાય છે કે, મહાન ડૉક્ટર એડ્વિન ઝેમ્સીટના “પ્રકાશ અને રંગના સિદ્ધાન્તો Principles of Light and Colour” નામના અત્યંત પાંડિત્યપૂર્ણ ગ્રંથનું બાદ કરતાં આવડું મોટું અને વ્યવહારપર્યાયી આ વિષયનું અન્ય પુસ્તક કોઈ પણ ભાષામાં અમારા જોવા જાણવામાં આવ્યું નથી. અને ડૉ. ઝેમ્સીટના પુસ્તકમાં પણ રોગો શી રીતે મટાડવા તેની સીધી રીતો અને ઉપાયો, એટલે ચિકિત્સા વિષેની માહિતી, આ પુસ્તકમાં આપી છે તેનાથી ભાગ્યે જ વધારે મળી શકશે; જે કે ‘કોમોપથી’ એ કોઈ ઉદરેદુ

કે વહેમ નથી પણ ચર્ચામાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ( સાયન્સ )ના ઉડામાં ઉડા સિદ્ધાન્ત ઉપર રચાયેલું છે તેની સાબીતીમાં અમે આ પુસ્તકમાં માત્ર ૮૬ પૃષ્ઠ રોક્યા છે, ત્યારે ડૉ. બેબ્બીદે તેના કરતાં પાચમેં ગણું અધિક વિવેચન કરેલું છે. પરંતુ અમે આપ્યું છે તેનાથી વધારે લાંબું વિવેચન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના ગૂઢ તાત્વિક સિદ્ધાન્તો વિષે કરવું તે સામાન્ય વાચકને કંટાળો આપનાર અને તેના અધિકારની બહાર ગણાય એમ અમારૂં માનવું છે. -

આ પુસ્તકમાં પુનરૂક્તિ, અર્થાત એકની એક વાત કરી કરીને ફેરવાયેલી, વાંચકની દૃષ્ટિએ પડશે. તેમ થવાના ઘણા કારણો છે. પ્રથમ વાત તો એ છે કે એકની એક વાત જુદા જુદા અનુભવી-ઓએ જુદા જુદા સ્વરૂપમાં એકત્ર કરી રજૂ કરવાથી વાચકના મન પર વધારે સારી અને ઉડી અસર કરે છે. વળી અન્ય વ્યવસાય અને અંતરાયોને લીધે આ પુસ્તકનું લખાણ અસ્ખલિતપણે ચાલી શક્યું નહોતું, પણ થોડો ભાગ લખાયા પછી કેટલાક મહિનાઓ ચાલ્યા જાય, વળી પાછું થોડું લખાય અને બંધ પડે, એમ થતાં આખરે પુસ્તક પૂર્ણ થયું છે. પુનરૂક્તિ ઉપરાંત કોઈ કોઈ બાબતમાં વિરોધાભાસ પણ નગર પડશે, એટલે કે, એકાદ રોગના ઉપચાર તરિકે એક વિદ્વાને એક રંગ બતાવ્યા હોય અને બીજા વિદ્વાને બીજા કોઈ રંગનો ઉપાય સૂચવ્યો હોય. આવા દાખલા બહુજી અલ્પ છે છતાં તે તે અનુભવીઓનાં અનુભવ અને જ્ઞાનને માટેના માનની ખાતર તેવા વિરોધાભાસને પણ જોમતો તેમ રહેવા દીધો છે. મોટે ભાગે તો દરેક અનુભવીએ પોતાનાં કારણો તેવે સ્થળે જણાવેલાં છે.

આ પુસ્તક લક્ષપૂર્વક અવલોકનારનું ધ્યાન બીજી એક વાત તરફ દોરાયા વગર રહે તેમ નથી, અને તે વાત એ છે કે વૈદ્ય તિકલચંદ સિવાય કેમોપચીતો અન્ય કોઈ પણ અનુભવી કે ગ્રંથકાર

જુદા જુદા રંગનાં પાણી એક બીજા સાથે મિશ્ર કરી એકા વખતે વાપરવાની ભલામણ કરતો નથી; છતાં તેવી પદ્ધતિથી પોતાને સારી સફળતા મળ્યાનું વૈધરાજ જણાવે છે, તેથી તેનો અનુભવ અને અજમાયશ કરી જોવાની જરૂર છે. જેમ ઍલોપેથિક ડૉક્ટરો અનેક દવાઓ એકત્ર કરી તેનું મિક્ચર દરદીને પીવા આપે છે, પણ હોમિયોપેથિક ડૉક્ટરો એક દવાની સાથે બીજી દવા મિશ્ર કરવાની ખાસ વિરુદ્ધ હોય છે, અને એક વખતે એકજ દવા આપવાનોજ રિવાજ રાખે છે, તેમ હોમોપેથિક ઉપચાર પદ્ધતિમાં પણ આવો મતભેદ વૈધરાજ તિલકચંદ તરફથી ઉભો કરવામાં આવેલો જણાય તો તે નવાઈ જેવું નથી. દીર્ઘકાળના અને વિશાળ અનુભવની કસોટીને આધારેજ કયી રીત વધારે પસંદ કરવા જોગ છે તે વાતનો નિર્ણય ભવિષ્યમાં થઈ શકશે.

આ પુસ્તકનાં પ્રકરણ ૨૨ અને ૨૬ વગેરેના લખાણને વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાના હેતુથી ફેટલાંક ચિત્રો આપવા ધાર્યા હતાં, પરંતુ વિશિષ્ટ અડચણોને લીધે તેમ થઈ શક્યું નથી તે માટે દિલગીર છીએ.

આ બિનખર્ચાળ, સરળ, નિર્દોષ, સૌમ્ય અને સાત્વિક ઉપચાર પદ્ધતિ-હોમોપથી-નો ભારતવર્ષમાં બહોળો ફેલાવો અને અજમાયશ થઈ એક બીજાના અનુભવોનો વિનિમય-આપણે થવાની ખાસ અમ-અગત્ય છે. માટે આ વિદ્યામાં રસ લેતા પ્રત્યેક સજ્જનને અમારી અતિ આગ્રહપૂર્વક નમ્ર વિનંતિ છે કે તેમણે આ સંબંધનો પોતાનો સાચેસાચો અને અતિશયોક્તિ વિનાનો સવિસ્તર અનુભવ અમને લખી મોકલવાની કૃપા કરવી. આવી રીતે લખાઈ આવતા અનુભવો સંગવડ હશે તો “ધન્વન્તરિ” માસિકમાં પ્રસંગોપાત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે, પરંતુ કહાય તેમ નહિ બની શકે તો પણ આ પુસ્તકની ભવિષ્યની આવૃત્તિમાં તેને અવધ્ય સ્થાન આપવામાં આવશે.

# પ્રકરણોની અનુક્રમણિકા.

નિવેદન	અથવા ક સુધી	પૃષ્ઠ.
૧ પ્રસ્તાવના ... ..	...	૧
૨ ક્રોમોપથી (વર્ણપિચ્ચાર) એટલે શું ? ... ..	...	૮
૩ સૂર્યનો મહિમા ... ..	...	૧૩
૪ સૂર્ય વિષેની કેટલીક ગણતરીઓ ... ..	...	૨૩
૫ ચંદ્ર વિષે ... ..	...	૨૭
૬ પ્રકાશના મહત્વ અને ગતિ વિષે ... ..	...	૨૮
૭ પ્રકાશ (સૂર્યના)ની અંદર રહેલાં રાસાયણિક તત્ત્વો ... ..	...	૩૧
૮ પ્રકાશ (સૂર્યના તડકાની)ની જાંતુનાશક અને અન્ય વ્યાધિવિનાશક શક્તિ વિષે. ... ..	...	૩૨
૯ રંગ એ શું છે, અને કેમ બને છે તે વિષે ... ..	...	૩૪
૧૦ રંગના મૂલ્ય અને મહત્વ વિષે... ..	...	૩૯
૧૧ રંગનાં મોજાંની લંબાઈ અને ત્વરાનું કોષ્ટક ... ..	...	૪૨
૧૨ નાદ અથવા અવાજ સાથે પ્રકાશની સરખામણી ... ..	...	૪૫
૧૩ કૃત્રિમ મિશ્ર રંગોનું અંધારણ ... ..	...	૪૯
૧૪ અનુપૂરક પ્રતિસ્પર્ધિ રંગોનું કોષ્ટક ... ..	...	૫૦
૧૫ વિવિધ ગૂઢાના લિન્નલિન્ન રંગ ... ..	...	૫૧
૧૬ મનુષ્ય શરીરમાં રહેલાં રાસાયણિક તત્ત્વોનું પ્રમાણ ... ..	...	૫૩
૧૭ જીદા જીદા રંગના પ્રકાશમાં સૂક્ષ્મ રૂપે રહેલાં ખનિજ તત્ત્વો ... ..	...	૫૬
૧૮ રંગ અને ચક્ષુઓના સંબંધ વિષે ... ..	...	૫૯
૧૯ પ્રાણશક્તિદાતા સૂર્ય ... ..	...	૬૫

- ૨૦ માનુષિક “ ઓરા ” અથવા ઓજસઆવરણ ... ૭૪
- ૨૧ વિવિધ રંગ વડે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ સૂચવાતા ગુણ  
અથવા સ્વભાવ વિષે ... ૭૭
- ૨૨ માનસિક “ ઓરા ” વિષે વધુ વિવેચન અને રંગના  
માનસિક ચિંતન વડે વ્યાધિનિવારણ, આરોગ્યપ્રાપ્તિ  
અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધવાની પ્રક્રિયા વિષે .. ૮૦
- ૨૩ ઔષધોની સૂક્ષ્મતાની સરખામણી ... ૮૩
- ૨૪ સૂક્ષ્મતર તત્ત્વોનું અધિકતર પ્રાપ્ત્ય હોય છે ... ૮૫
- ૨૫ પ્રકાશના ચિકિત્સાશાસ્ત્રના મહત્વ વિષે ... ૮૬
- ૨૬ વર્ણોપચારનાં સાધનો કે યંત્રો અને સૂર્યશક્તિપ્રપૂર્ણ  
( Sun-charged ) જળની બનાવટ અને ઉપયોગ  
વિષે ... ૮૯
- ૨૭ ક્યા રંગથી ક્યા ક્યા રોગો મટે છે તે વિષે ટુંકી  
માહિતી ... ૧૦૬
- ૨૮ જુદા જુદા વ્યાધિઓમાં ક્યા ક્યા રંગનો કેવી રીતે  
ઉપયોગ કરવો તેની ટુંકી માહિતી ( ડૉ. બેબ્બીટને  
આધારે ) ... ૧૧૫
- ૨૯ જુદા જુદા વ્યાધિઓમાં ક્યા રંગનો કેવી રીતે ઉપયોગ  
કરવો તેની ટુંકી માહિતી ( પંડિત જગાણાપ્રસાદને  
આધારે ) ... ૧૩૪
- ૩૦ જુદા જુદા જુદા વ્યાધિઓમાં રંગનો કેવી રીતે  
ઉપયોગ કરવો તેની ટુંકી માહિતી ( વૈદ્યરાજ તિલક-  
ચંદને આધારે ) ... ૧૬૧

	પૃષ્ઠ.
૩૧ લાલ અથવા રાતો રંગ ... ..	૧૮૩
૩૨ વાદળી કે આસમાની રંગ ... ..	૧૮૭
૩૩ પીળો અને નારંગી રંગ ... ..	૨૧૧
૩૪ નારંગી, લીલો અને જામલી એ ત્રણ મિશ્ર રંગો...	૨૩૦
૩૫ સફેદ પ્રકાશ-તડકો, દિન્સેન લેમ્પમાંથી નિકળતો પ્રકાશ, એના ગુણ, અને કાસ્ટીક દવાઓ તથા શસ્ત્રક્રિયા સાથે સરખામણી ... ..	૨૩૬
૩૬ વસ્ત્રાભુષણને લગતાં વર્ણચિકિત્સાશાસ્ત્રનાં સિદ્ધાંતો...	૨૩૯
૩૭ નિવાસસ્થાનને લગતાં વર્ણચિકિત્સાશાસ્ત્રનાં સિદ્ધાંતો...	૨૪૮
૩૮ ચિત્તભ્રમ કે ઉન્માદ અને વર્ણચિકિત્સાશાસ્ત્ર ...	૨૫૨
૩૯ ચક્ષુ-દષ્ટિના રોગો અને તેના ઉપચારો ... ..	૨૫૯
૪૦ લાલ રંગથી સાજા થયેલા દરદીઓના દાખલા ...	૨૬૪
૪૧ વાદળી રંગથી સાજા થયેલા દરદીઓના દાખલા ...	૨૬૯
૪૨ વાદળી અને શ્વેત રંગથી સાજા થયેલા દરદીઓના દાખલા. ... ..	૨૭૯
૪૩ પીળા અને નારંગી રંગથી સાજા થયેલા દરદીઓના દાખલા ... ..	૨૮૩
૪૪ શ્વેતરંગ-સફેદ તડકાથી સાજા થયેલા દરદીઓના દાખલા ... ..	૨૮૯
૪૫ વર્ણોપચાર વિદ્યા ( હોમોપથી )ની અદ્વિતીય અકસીરતા અમોઘતા વિષેના જુદા જુદા ગૃહસ્થોના સ્વાનુભવનાં દર્શનો ... ..	૩૦૦
હકાવારી " ઇડિક્સ " ... ..	૩૨૭

# “કોમોપથી” એટલે વાણીપચાર વિદ્યા

અથવા

## રંગથી રોગ મટાડવાનું નવીન શાસ્ત્ર.

( લેખક: ડૉક્ટર મહાદેવ પ્રસાદ, ઇ. એમ. ઇ, એન. ડી. )

### પ્રકરણ ૧ બું.—પ્રસ્તાવના.

આ વિશાળ દુનિયાં પર નિવાસ કરતાં સર્વ પ્રાણીઓમાં મનુષ્યજાત સર્વોત્તમ ગણાય છે. જગતના કરોડો જીવો મનુષ્યજન્મ મેળવવા તકથી રહ્યા છે. દેવતાઓને પણ જ્યારે વધારે ઉચ્ચ પદવી પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે પુણ્યવડે તે મેળવવા માટે આ “કર્મસૂત્રિ” ગણાતી પૃથ્વી ઉપર તેમને દેહ ધારણ કરવો પડે છે. ધર્મની દૃષ્ટિએ જીવો કે સાધારણ વ્યવહારની નજરે જીવો, આસ્તિકતાની નજરે નિહાળો કે પુનર્જન્મ પરલોક અને પરમાત્માને નહિ માનનાર નાસ્તિકની નજરે જીવો, તત્ત્વજ્ઞાનના દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારે, કે જનસમાજના સાધારણ મનોભાવને અનુસરી વિચાર કરો—ગમે તે રીતે તમે જ્ઞેશો કે વિચારશો તો તમને જણાશે કે દરેક મનુષ્યને “સુખ” મેળવવાની અતિ તીવ્ર અને સતત ઇચ્છા થયાંજ કરે છે. આમ છતાં પણ જીવો જીવો મનુષ્યનો ‘સુખ શાને કહેવું ?’ તે વિષે ભિન્ન ભિન્ન મત હોય

છે, અને તે પામવાના માર્ગ પણ જુદાં જુદાં માણસોને જુદા જુદા દેખાય છે. કેટલાક પોતાની દૃષ્ટિએને વિવિધ ભોગોમાં રમાડવામાંજ સુખ માણે છે; કેટલાક તેવાં સુખો ખીન્નઓને પ્રાપ્ત કરાવી આપવાની પારમાર્થિક પ્રવૃત્તિમાંજ સુખ અનુભવે છે; કેટલાક વિષયભોગોને વિષય ગણી માનસિક વિદ્યાનંદનો લ્હાવો લે છે, ત્યારે અન્ય ત્રિસલાઓ તેવો આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનાર જ્ઞાનપૂર્ણ મનોહારી પુરતકો જગતને પુરાં પાડવામાંજ સંતોષ સુખ ભોગવે છે; કેટલાક સંસ્કારી જનો વળી ભક્તિરસનો દિવ્ય આસ્વાદ લેવામાંજ તક્ષીન રહે છે, ત્યારે કોઈ ધ્યાનસ્થ થઈ આત્માનંદના અનવધિ પારાવારમાં નિમજ્જન કરી સર્વોત્કૃષ્ટ સુખની પરાકાષ્ટા અનુભવી ચિરમે છે; પરંતુ મનુષ્યાણાં સદૃશેષુ એ ન્યાયે લાખો કે કરોડોમાં એકાદ મહાત્મા પરમાનંદનો રસ ચાખી, પોતાના રુચિવિદ્યાનંદ સ્વરૂપની ઝાંખી કરીને ત્યાંજ સમી જવાને બદલે તે પરમ સુખના ધામનો માર્ગ પોતાના અન્ય અજ્ઞાન અને અથડાતા બંધુઓને દેખાડી આપી તેમને તે પ્રતિ દોરી જવામાંજ જીવનસાહસ્ય જીએ છે. આવા આવા અનેક માર્ગ સુખ પ્રાપ્ત કરવાના છે, પરંતુ તેવી સર્વ પ્રવૃત્તિનો પાયો આરોગ્ય અથવા તંદુરસ્તી એજ છે. અને તેથીજ મહાપુરુષો ડિડિમ્ વગાડીને આઘોષ કરે છે કે ધર્માર્થકામ મોક્ષાણામારોગ્યં મૂલ મુક્તમમ્ અર્થાત્ ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ—એ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થની યથાયોગ્ય પ્રાપ્તિનો સર્વ આધાર આરોગ્ય ઉપરજ રહેલો છે.

સારા પ્રકારની તંદુરસ્તી એ વ્યાધિ કરતાં શરીરની વધારે સ્વાભાવિક સ્થિતિ અને કુદરતી હકની બાબત છે, છતાં તે કેટલા અલ્પ પ્રમાણમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે! મનુષ્યો તેમજ પાણેલાં પશુઓ બાએજ



સંપૂર્ણ આરોગ્ય ભોગવતાં જોવામાં આવે છે. એથી ઉલટું વન ઉપ-  
વનમાં સ્વચ્છન્દ વિચરતાં પશુ પંખી અને પ્રાણિઓ આરોગ્યથી ઉભરાઈ  
જતાં હોય છે, અને વ્યાધિ માત્ર અપવાદ રૂપેજ તેમનામાં જોવામાં  
આવે છે. આવો તદ્દાવત હોવાના કારણ ખાસ વિચારવા જેવાં છે.  
પરંતુ તેમાંનું ખાસ કારણ એ છે કે મનુષ્યજાત જીવન ગાળવાના  
સત્ય અને નૈસર્ગિક માર્ગથી ઉતરોત્તર અધિકાધિક વિપથગામિની થતી  
ચાલે છે અને કૃત્રિમતારૂપી દગાબાજ મોહિનીની દુઃખદ કપટ ભાવના  
ફસાઈને પ્રકાશ, પવન, પૃથ્વી, પાણી, પથ્યાહાર ઇત્યાદિના જોઈએ  
તેટલો અને તેવો ઉપયોગ કરતી નથી. દાખલા તરિકે, સૂર્ય ચંદ્રના  
અનુક્રમે વિદ્યુન્મય અને ચુંબકીય પ્રકાશનો ખુલા શરીર સાથે દેશનમાં  
ફસાઈને યોગ્ય સંબંધ મનુષ્યો થતા હતા નથી પણ તેને બદલે દ્રવ્ય અને  
શ્રમનો મહાન ભોગ આપી ધાસતેલ વિજળી આદિના કૃત્રિમ પ્રકાશનો  
આપણે ઉપયોગ કરવા લાગ્યા છીએ. વિશુદ્ધ વાયુની બંધપદ્ધતિઓ  
વિના અટકાવે મનુષ્યોના નિવાસસ્થાનોમાં આવી શકે તેવી યોજના  
કરવાને બદલે વધારે ખર્ચ કરી પથ્થર માટીનાં કારાગૃહો જેવાં મકાનો  
બાંધી પછી હવાની વિશુદ્ધિ કરવા માટે વીજળી ઇત્યાદિના પંખાઓ કે  
શીનાઇલ જેવી દવાઓનો જ્યાં ત્યાં પ્રચાર થઈ રહ્યો છે. અતિ પરિશ્રમ  
કે વ્યાધિને લીધે થાકી ગયેલાં શરીર અને કલાન્ત મનને વિશ્રાન્તિ  
આપવા માટે નદી કે દરિયાના કિનારાપર અથવા તાજી ખોદેલી સ્વચ્છ  
જમીનપર સુવાને બદલે મનુષ્યો લોખંડના પલંગોપર સુવે છે અને  
બાળકોને ખુદ્દે પગે ખેતરોમાં અને નદી તટપર રમતા કુદવા દેવાને  
બદલે તેમને દેશનની ખાતર ખુટ મોજા પહેરાવી ગાડિઓમાં બેસાડી  
ફેરવવામાં આવે છે. નદી સરોવરના નિર્મલ જલમાં સ્નાન કરવાને બદલે  
ધરમાં શરીરને શિથિલ કરનાર ઉષ્ણ જલથી પ્રાણિઓની ચરખીવાળા

વિદેશી સામુદાયો વડે સ્નાન કરવાનો રિવાજ ફેશનેબલ ગણાય છે. અને  
 અતિથિનો સત્કાર કરતી વખતે સાદું શુદ્ધ જલ પીવા માટે અર્પણ  
 કરવું એ ફીક ગણાતું નથી, પણ તેને બદલે સોડા, લેમોનેડ કે ચાહ  
 કોફી જેવાં વિદેશી પેય અર્પણ કરવાં એ સુધારાનું લક્ષણ ગણાવા  
 લાગ્યું છે. અને કેટલાક લોકો સાદુ પાણી દહીપણ નહિ પીતાં જરૂર  
 હોય ત્યારે સોડા લેમન વગેરે પીવામાં જ પોતાના સુધરેલાપણા અને  
 ફેશનનું ગૌરવ ગણે છે. જીવનના નિર્વાહ અને સ્વાસ્થ્ય અને બલના  
 સંરક્ષણાર્થે જ આહાર કરવાને બદલે રસનેન્દ્રિયના ક્ષણિક ભોગની  
 ખાતર “ દુઃખશોકામયદ્વેદ ” રાજસ તામસ આહારો જેવા કે બહુ  
 મરી મસાલા મરચાંવાળાં લાક્ષણ દુઃખની દિગ્ ગેવાં દુર્ગન્ધિ દ્રવ્યથી  
 સુક્ત અથવા મધ, મત્સ્ય માંસાદિ કિંસાજનિત આહારોની ડીનરો,  
 પાર્ટીઓ અને ઍટ હોમના મેળાવડામાં ભાગ લેવો એ ફેશન અને  
 સુધારાનું આવશ્યક અંગ થઈ પડ્યું છે. હાથપગાદિ કર્મેન્દ્રિએને  
 બલવાન રનાયુઓ વડે ઇશ્વરે એવા હેતુથી વિભૂષિત કરેલી છે કે  
 દરેક વ્યક્તિ પોતાની અંગત હાજતો સ્વપરિશ્રમથી જ સંતોષે. પરંતુ  
 તેમ કરવાને બદલે હાથપગ ધોવા, સ્નાન સમયે શરીરને ઓળવું, બૂટ  
 મોજ કે કોટ પહેરવો, ધોતિયું કે ઉપવસ્ત્ર ધોવું એવાં એવાં સામાન્ય  
 અંગત કામો પણ નોકરો પાસે કરાવવાં એ મોટાઇનું અને ફેશનનું  
 લક્ષણ ગણાવા લાગ્યું છે. આપણામાં જે અગણીત હાનિકર કૃત્રિ-  
 મતાઓ અને અવિચારી ફેશનો પેસી ગઈ છે તેના માત્ર થોડાક જ સૂચક  
 દાખલાઓ ઉપર આધ્યા છે. પરંતુ તે ઉપરથી સુચ વાચક સમજી  
 શકશે કે આપણામાં અનારોગ્ય, અદ્યપાયુષ્ય, અને અનાથતા અતિશય  
 વધી પડવાનું કારણ આપણું કુદરત વિરુદ્ધ કૃત્રિમ જીવનજ છે.  
 કુદરતમાતા-નિર્સર્ગદેવીના સુખદ સુપથે પુનરાગમન કરવાથી, જીવન

સાદું અને મનન કૃત્ય ( Plain living and high thinking ) રાખવાથી, જીવન વ્યવહારમાં દાંભિકતા અને કૃત્રિમતાને સ્થાને આર્જ-  
વતા અને સારથ્ય ઉમેરવાથી શનૈઃ શનૈઃ આપણા ત્રિવિધ તાપો ઓછા  
થતા જશેજ. આ સંબંધમાં વિસ્તૃત વિવેચન અત્રે કરવું તે અસ્થાને  
મળાય માટે તે વિષે અધિક જાણવા ઇચ્છનારને “ નૈસર્ગિક જીવન ”  
નામનો “ ધ્વનન્તરિ ” ના તંત્રીએ પ્રકટ કરેલો ગ્રંથ વાંચવાની જલા-  
મણ કરી અત્રે તો ફક્ત પ્રકાશ અને રંગનો બુદ્ધિ પૂર્વક ઉપયોગ  
કરવાથી વ્યાધિનિવારણ અને સ્વાસ્થ્યની સમપ્રાપ્તિ કેવાં સહજ સાધ્ય  
થાય છે તેજ દર્શાવવા પ્રયત્ન કરીશું.

આરોગ્ય અથવા તંદુરસ્તીને સંરક્ષવાના અને ગુમાવેલી તંદુ-  
રસ્તીને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાના સર્વોત્તમ માર્ગોનું એક શાસ્ત્ર બનાવી આ-  
પણા ઋષિપૂર્વજોએ તેને “ આયુર્વેદ ” Science of Life એવું  
નામ આપી આપણા સનાતન ધર્મના પાયારૂપ જે વેદ તેના અંગ  
એટલે વેદાંગ તરીકે તેને ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું હતું. દુર્ભાગ્યે આ મૂળ  
શાસ્ત્રના ગ્રંથ હાલ ઉપલબ્ધ નથી, છતાં ચરક, સુશ્રુત, વાગ્ભટ્ટ આદિ  
ગ્રાન્થીન ગ્રંથો જે હાલ પ્રચલિત છે તેમાંથી પણ આપણને ઘણીજ  
અમુલ્ય માહિતી હળુ મળી આવે તેમ છે. પરંતુ અત્યંત શોકની  
વાત એ છે કે હાલમાં તો જ્યાં ત્યાં આરોગ્યના રક્ષણ માટે કે  
વ્યાધિના નિવારણ માટે ઔષધો, ઝેરી દવાઓ, ખનિજ રસાયનો,  
ગંદી રસીઓ કે સીરમોનાં ઇન્જેક્શનો, કે ગંભીર વાદકાપના ઉપાય  
સિવાય અન્ય કોઈ પદ્ધતિ તરફ પ્રગતિ ધ્યાનજ પુરતા પ્રમાણમાં  
એઆતું નથી. પરિણામે ડ્રેડનની રાજસભાના એક સમાસદ અને  
ચિકિત્સક સુપ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર ટિટસ કહે છે તેમ “ મનુષ્યજાતનો

પોણા ભાગ દવાઓ અને પ્રિસ્ક્રીપ્શનોથી જ મરણ પામે છે. “ Three-fourths of mankind are killed by medicines and prescriptions ”, says *Dr. Titus*, Counselor of the Court at Dresden. આવી ભયંકર પરિસ્થિતિમાંથી દુઃખી મનુષ્યજાતને ઉગારી લેવાના માર્ગો અત્યંત પરિશ્રમ, સૂક્ષ્મ અવલોકન, અનેક પ્રયોગ, બહોળા અનુભવ, અને દીર્ઘ ચિંતનને પરિણામે શોધી કાઢવામાં આવેલા છે, અને તેનું એક મહાન શાસ્ત્ર બન્યું છે. વર્તમાનકાળની સર્વે શોધો કરતાં દવાઓના ઉપયોગ વગર નિર્દોષ કુદરતી સાધનો વડે દરદો મટાડવાના અને આરોગ્યનું રક્ષણ કરવાના આ “ નેચરો-પેથી ” અથવા નૈસર્ગિક ઉપ-આરશાસ્ત્ર Naturopathy or Nature Cure ની કિંમત લાખો ગુણ વધારે છે. આ નેચરોપથી અથવા કુદરતી નિર્દોષ ઉપ-ઓના વૈદકની ઘણીક શાખાઓ છે, જેમ કે, માત્ર પાણીનો જુદી જુદી રીતે ઉપયોગ કરીને વ્યાધિ મટાડવાની વિધાને “ જલોપચાર શાસ્ત્ર ” ( Hydropathy = હાઇડ્રોપેથી ) કહે છે; અને વિજ્ઞાનીના જુદી જુદી જાતના ઉપયોગથી રોગ નિવારવાની વિધાને “ વિદ્યુત-ચિકિત્સા શાસ્ત્ર ” ( Electro-therapeutics ) એવું નામ આપવામાં આવે છે; જુદી જુદી જાતની કસરતો વડે, જુદી જુદી જાતના ફળના આહાર વડે, ઉપવાસ કરીને, માનસઘોતન Auto-suggestion વડે, માટીના ઉપયોગથી, યોગની કેટલીક સરળ પ્રક્રિયાઓ વડે, એમ દવા વગર વિવિધ સાધનોદ્વારા વ્યાધિ માત્રને નિર્મૂળ કરવાના રસ્તાઓ શોધાયા છે, જે સર્વેનું સામાન્ય નામ “ નેચરોપથી ” છે. આ મહાન અને નવીન ચિકિત્સા શાસ્ત્રની ઘણીખરી શાખાઓ વિષે “ ધ્વન્યન્તરિ ” માસિકમાં અત્યાર

પૂર્વે થોડું ઘણું નિવેચન પ્રસંગોપાત અત્યાર પૂર્વે થઇ ગયું છે. નેચ-રોપથી અથવા નૈસર્ગિક ચિકિત્સાશાસ્ત્રની એક અગત્યની શાખા “ક્રોમો-પથી” Chromopathy એટલે રંગથી રોગ મટાડવાની વિદ્યા છે. આ વિદ્યા વિષે મોટાં જત્રીસ પૃથ્થક એક પુસ્તક “ધન્વન્તરિ” ઔશીસ તરફથી સન ૧૮૧૧ માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું, અને તે ઘણુંજ લોકપ્રિય થઇ પડ્યું એટલું જ નહિ પણ તે વિષય ઉપર એક વધારે માહિતી આપનાર વિસ્તૃત ગ્રંથ પ્રકટ કરવાની ઘણીજ આગ્રહપૂર્વક માગણી ઘણાં વર્ષોથી શ્રેષ્ઠ કરતા રહ્યા છે, તેથી આ ગ્રંથ પ્રજા સમક્ષ ઘણા આદર અને પ્રેમપૂર્વક રજુ કરતાં અમને આનંદ થાય છે. ક્રોમોપથી અથવા વર્ણોપચાર નામની આ અતિ ફલપ્રદ વરદ વિદ્યાનો શ્રી હજી સ્મરણપૂર્વક આરંભ કરતાં અમે પૂર્ણ આશા રાખીએ છીએ કે આરોગ્ય અને સત્સુખના મુમુક્ષુઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક એક ચિત્તે આનો પાઠ કરશે તો તેમનાં શારીરિક અને માનસિક સર્વ દુઃખોનો સમૂહો નાશ થશે, અને તેઓ પૂર્ણ આરોગ્ય અને આયુષ્ય ભોગવી, વ્યાવહારિક પારમાર્થિક સ્વર્ક્ત-ઓને સરળતાથી સાધવાને શક્તિવાન બની અતિ પરમ સુખને પામશે.



## પ્રકરણ બીજું-ઔષધોપચી (વર્ણોપચાર) એટલે શું ?

સહ્ય જગતની શોધખોળ અને પ્રયત્ન અનુભવ તથા જાહેર મત એટલાં આગળ વધ્યાં છે કે પ્રકાશ અને રંગની શરીર ઉપર એક યા બીજા પ્રકારની અસર થાય છે એ વાત સાબીત કરવાની જરૂર જણાતી નથી. પરંતુ ઔષધોપચારથી અને શસ્ત્રક્રિયાઓથી નહિ મટી શકતાં વિદ્યુત દંદો પણ પ્રકાશ અને રંગના શાસ્ત્રીય ઉપયોગથી સારાં કરી શકાય છે એ વાત નિઃશંક રીતે સ્વીકારતાં ઘણાં મનુષ્યો હજી અચ્છાય છે. આવા લોકોની જાણને માટે કહેવાની જરૂર છે કે ફ્રાન્સ, ઇંગ્લંડ, જર્મની, અમેરિકા આદિ ભૌતિક શાસ્ત્રોમાં આગળ વધેલા દેશોમાં પ્રકાશ અને રંગવડે રોજો મટાડવાનાં અનેક ખાતાઓ કે ગ્રંથગુણથો ઉઘાડવામાં આવેલાં છે અને ત્યાં સખ્યાખંધ દરદીઓને અપૂર્વ લાભ થયાની વાત નિર્વિવાદિત રીતે સાબીત થઈ છે. આ દિશામાં સાહસ અને શોધખોળ કેટલા પ્રમાણમાં પ્રાશ્નત્ય દેશોમાં પ્રભવિત કરી રહેલ છે તે વાતનું એક દટાન્ત ૧૮,૦૦,૦૦૦ રૂપીઆના ખર્ચે ડ્યુક ઓફ કોમ્બેન્ગ નામના ઉમરાવે ઇંગ્લંડમાં આવેલા હેરોગેટ શહેરમાં સ્થાપેલી સંસ્થા છે. ત્યાં આગળ હુખ નિવારણ અને આરોગ્યની દૃઢ રાખનારાઓને સૂર્ય પ્રકાશ, વિવિધ રંગના પ્રકાશ, અને શીત યા હોળી, ખારા તેમજ મીઠા, જલનાં સ્નાનો શાસ્ત્રોક્ત રીતે કરાવવાની સર્વ સગવડો પુરી પાડવામાં આવેલી છે.

આ નાનકડા પુસ્તકમાં પ્રકાશ અને રંગના તાત્વિક સિદ્ધાન્તો

વિષે વિસ્તૃત વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી તેથી માત્ર એક બે બાબ-  
તોજ જણાવી સંતોષ માનીશું.

ભૌતિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર નિર્વિવાદિત રીતે સાબિત કરે છે કે પૃથ્વીની  
સપાટીપર યા ભૂગર્ભમાં કોઈ પણ સ્થળે જે જે રાસાયનિક મૂલતત્વો  
તથા અન્ય જડ અજડ દ્રવ્યો અને શક્તિઓ રહેલાં છે તે સર્વ  
સૂર્યમાંથી આવેલાં છે, અને હવે પણ જે સર્વ તત્વો સૂર્યમાં અતિ  
પ્રગટ ગતિમાન સ્થિતિમાં વાયુરૂપે રહેલાં છે. સૂર્યના કિરણોમાં તે  
સર્વ ધાતુઓ અને અન્ય દ્રવ્યોની નિગૂઢ પણ અતિ પ્રગટ શક્તિ  
અને ગુણ રહેલાં હોય છે. અને તે વાત પ્રકાશના કિરણના શાસ્ત્રીય  
રીતે પૃથક્કરણ કરનારા વિજ્ઞાનવિદો આપણને પ્રત્યક્ષ રીતે બતાવી  
શકે છે. આ સંબંધમાં ડૉ. બેન્ડિટ, એમ. ડી., પી એચ. ડી.,  
લખે છે કે:—“રક્ત, પીત અને આસમાની વર્ણોની ત્રિપુટી હાઇ-  
ડ્રોજન, કારબન અને ઑક્સીજન રૂપે પ્રકટ થાય છે અને તેમના-  
થીજ જગતનો મોટો ભાગ બનેલો છે જેમાં શર્કરામય પદાર્થો, ગુંદર  
જેવા ચિકણા પદાર્થો, ગોઘૂમતત્વ (Starches) ઇથરો, મધ, અનેક  
બતતનાં અમ્લતત્વો કે તેમજો, તથા ઉદ્દમિજ સૃષ્ટિ (વનસ્પતિ વર્ગ)  
ના ઘણા મોટા ભાગનો સમાવેશ થાય છે.” જ્યારે સૂર્યના સ્વેત

\* “The trinity of colours, the red, yellow, and blue, finds representation in the three great elements of hydrogen, carbon, and oxygen, which constitute so much of the world including the whole of a large portion of the sugars, gums, starches, ethers, alcohol, many acids, and much of the substance of the vegetable world.”

કિરણને રંગીન કાચમાં થઈને પસાર થવું પડે છે ત્યારે તે કિરણના કેટલાક અંશો બહાર રોકાઈ રહે છે અને ફક્ત અમુકજ અંશો દાખલ થાય છે. આ રીતે ભિન્ન ભિન્ન રંગોના કાચ પોતાની અંદર થઈને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સૂર્યકિરણના અંશોને ન્યૂનાધિક રીતે પસાર થવા દે છે અને તે રીતે જુદી જુદી જાતની અસરો નિપજાવી શકે છે. માત્ર મનુષ્ય ઉપરજ નહિ પણ વનસ્પતિ વર્ગ ઉપર પણ ભિન્ન ભિન્ન રંગોની જુદી જુદી જાતની અસરો થાય છે એમ ઘણાક વિજ્ઞાનવિદોએ અનેક પ્રયોગોવડે સાબિત કર્યું છે. દાખલા તરીકે મુલકમશહુર ખગોળશાસ્ત્રી કૅમિલી ફ્લેમેરિયન ( M. Camille Flammarion. ) એમણે લેટ્યુસ નામની બાજીને એકજ પ્રકારની જમીન ઉપર અને લગભગ એક સરખી પરિસ્થિતિમાં ઉગાડી અને તે પછી તે ઉગતી બાજીના એક ક્યારા ઉપર રાતા રંગનો કાચ ધરી રાખી તેની મારફત રાતા રંગનો પ્રકાશ તે બાજીપર કેટલાક સમય સુધી પડવા દીધો તો અતિ આશ્ચર્યકારક પરિણામ એવું જોવામાં આવ્યું કે સાધારણ સૂર્ય પ્રકાશ નીચે ઉગતી બાજી કરતાં આ રાતા રંગના પ્રકાશ નીચે ઉગતી બાજી આરમણી ઝડપથી અને ઘણીજ વધારે ઉંચાં સુધી વધતી હતી. લીલા કાચ નીચે ઉગતી બાજી પણ સાધારણ પ્રકાશ નીચે ઉગતી બાજી કરતાં પ્રમાણમાં વધારે ઉંચી વધી હતી છતાં રાતા કાચના જેટલી નહિ. અને આસમાની કાચ નીચે તે આવેલા બાજી અતિ ઘટ્ટ પ્રમાણમાંજ જોવામાં આવ્યો. જુદી જુદી જાતના છોડવાઓ ઉપર આવાજ પ્રયોગો કરી જોતાં પરિણામો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં આવ્યાં હતાં. દાખલા તરીકે સફેદ કાચ નીચે મકાઈનો છોડ ૨૫ ઇંચ, રાતા નીચે ૧૮ ઇંચ, લીલા નીચે ૮ ઇંચ અને આસમાની



નીચે માત્ર ૬ ઇંચ ઉંચો વધ્યો હતો. વાલોળ અને પાપડી સફેદ અને રાતા કાચ નીચે સારી રીતે પોષાઈ હતી પરંતુ લીલા અને આસમાની કાચ નીચે સુકાઈ ગઈ હતી. જો વનસ્પતિ ઉપર રંગીન પ્રકાશની આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન રૂપે અસર થાય છે તો પછી પ્રાણીઓ અને મનુષ્યો ઉપર તે થાયજ એમાં નવાઈ નથી.

જગતમાં જોતાં જણાય છે કે ઉષ્ણતા અને રક્તવર્ણ એક બીજાનાં સંગી હોય છે. અગ્નિના પશુ આજ વર્ણ હોય છે. અને તેની જ રીતે ઉષ્ણ અને દાઢક ઔપધિઓ પશુ આજ અથવા ગાઠા લાલ રંગની હોય છે; જેમ કે, મરચાં, લવંગ, કસ્તુરી, ખાલસમ આદિ પેરે ઇત્યાદિ. વ્યાધિઓમાં પશુ ઉષ્મા-ગરમી રક્તરણુમાંજ શરીરમાં સોજાની લાલાશ અને તાવની સુરખીરૂપે પ્રકટ થાય છે, તેમજ મનના કામદોષાદિ આવેશો પશુ મુખપર લાલીરૂપે પ્રકટે છે. આસમાની રંગ શાન્તિ અને શીતળતા આપનારો છે. અતિશય ઠંડીને લીધે કે મરણને લીધે શરીર અસમાન્ય પ્રમાણમાં ઠાંડું પડે છે ત્યારે પશુ તે આસમાની રંગનું દેખાય છે. વળી સોજાથી તમ્બ અને લાલ લાલ અનેલા ભાગને શાન્ત કરવા માટે વપરાતી શામક, સ્તંભક અને શીતવીર્ય ઔપધિઓ બહુધા આસમાની રંગનીજ હોય છે. પ્રાણી પદાર્થો વનસ્પતિ અને જગતની અન્ય વસ્તુઓમાં એક સરખી રીતે પ્રવર્તિ રહેલા પ્રકાશના નિયમો અને ગુણોના જ્ઞાન ઉપરજ કોમોપથી એટલે વર્ણોપચારવિદ્યા કે રંગરસાયણશાસ્ત્ર રચાયલું છે, અને તે વિદ્યાના આધારે કામ કરતાં મળેલાં શુભ પરિણામો આ વિદ્યાના મૂળ સિદ્ધાન્તોની સત્યતા સાબીત કરે છે.

શરીરમાં રોગ પ્રકટ્યો એ ખતાવી આપે છે કે શરીરની અંદર

રંગનાં તત્ત્વોની સ્વાભાવિક સમાનતા નહીં થઈ છે અથવા શરીરમાં કોઈક પ્રકારના રંગની ખોટ પડી છે અને તેથી તે ખુટતા રંગને પુરો પાડી વ્યાધિનું કારણ દૂર કરવું એ ક્રોમોપથીનું કામ છે. આ વિધાના ઉપયોગીપણા અને અકસીરતા વિષે એક ઈંગ્રેજ અધિકાર નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

\*ડૉ. બેબિટ, ડૉ. પોંઝા, ડૉ. મેક્લૉરી, ડૉ. હેલ, ડૉ. પેન્કોસ્ટ, જનરલ પ્લેઝન્ટન (આસમાની અને રક્ત પ્રકાશ નામના અન્યના કર્તા), અને ખીજાઓને પગલે આલીને ઈંડિયન પ્રાવિંશિયલ સિવિલ સર્વિસમાં ઉચ્ચો હાદ્દો ધરાવનાર પં. જ્વાલા પ્રસાદ જા મહાશયે અગીઆર ઉપરાંત વર્ષો સુધી ક્રોમોપથીનો અનુભવ લેધને તેનાં પરિણામ એક પુસ્તકના

\* Following in the wake of Dr. Babbitt, Dr. Ponza, Dr. McLaury, Dr. Hale, Dr. Pancoast, General Pleasanton ( Author of "Blue and Red Light", ) and others, we find Pandit Jwalaprasad Jha, of the Provincial Civil Service, India, has given over eleven years to the practice of chromopathy, the results of which have taken concrete form in a little text-book which covers the ground very completely with one or two exceptions. By his instrumentality that terrible scourge, the plague, was lessened to a considerable extent in Bombay while hydrophobia, cholera, bubo, the "bubonic plague" (which gave rise to so much excitement in Glasgow, as well as in other places, in 1900) pneumonia, and diseases less deep-seated or less virulent than the above, were successfully treated by him.

આકારમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. તેમાં એક એ અપવાદ સિવાય સંક્ષેપમાં પરંતુ લગભગ સંપૂર્ણ રીતે આ નિષ્પત્તી ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે. મુંબઈમાં શરૂઆતમાં આશ્વેરી મહા બચકર મરદી કે પ્લેગની વિનાશકતા કોમોપથીની સહાયતાથી ઘટાડી શકાય હતી અને હડકવા, વિશ્વચિકા ( કોલેરા ), બદ, ગાંઠિઓ તાવ કે પ્લેગ ( જેનાથી ઇ. ૧૮૦૦માં ગ્લાસગો શહેર બચથી ખગમળી ઉઠ્યું હતું. તેનો ફેશનાનો વરમ કે સંત્રિપાતજ જવર, તેમજ ઉપર કહેલા રોગો કરતાં ઓછા બચકર અથવા ઓછાં ઉંડાં મુજ ધાત્રી એકેલા રોગો સફળતાથી મટાડવામાં આવ્યા હતા.

### પ્રકરણ ત્રીજું:—સૂર્યનો મહિમા.

“ નમઃ સૂર્યાય શાન્તાય સર્વ રોગ વિનાશિને ।  
મમોક્ષિતં ફલં દત્વા પ્રસીદ પરમેશ્વર ॥

.....  
આયુરારોગ્ય મૈશ્વર્ય દેહી દેવ નમોસ્તુતે ।

—શ્રી આદિત્યહૃદય.

“ Savitri ! effulgent, bright !  
Who fosters every pious rite ;  
Savitri ! whose ruddy rays  
Invite our holy hymns and lays,  
With humble hearts we contemplate his rays,  
And faintly see our God in his bright face ! ”

—Rig Veda, III. 62.

“ For like a God thou art, and on thy way  
Of glory shaddest with benignant ray,  
Beauty and life, and joyance from above. ”

—*Southey.*

ઇંગ્લેન્ડનો પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિક પ્રોફેસર ટિન્ડાલ એક સ્થળે સૂર્યના  
મહિમાનું વર્ણન કરતાં લખે છે:—

\* “ સૂર્ય ઉદ્દભિજ એટલે વનસ્પતિની સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી તેની

\* He rears the whole vegetable world and through it the animal; the lilies of the field are his workmanship, the verdure of the meadows and the cattle upon a thousand hills. He forms the muscle, he urges the blood, he builds the brain. His fleetness is in the lion's foot; he springs in the panther, he soars in the eagle, he slides in the snake. He builds the forest and hews it down, the power which raised the tree and which weilds the axe being one and the same. The sun digs the ore from our mines, he rolls the iron, he rivets the plates, he boils the water, he draws the train. He not only grows the cotton but he spins the fibre and weaves the web. There are not a hammer raised, a wheel turned, or a shuttle thrown, that is not raised and turned and thrown by the sun. His energy is poured freely into space, but our world is a halting place where this energy is conditioned. ....The sun comes to us as heat, he quits us as heat, and between his entrance and departure, the multiform powers of our globe appear.”

—*Prof. Tyndall.*

માફરત પ્રાણીજ સૃષ્ટિ પેદા કરે છે. નીલકમલો, ખીડમાં ઉગતાં લીલા ઘાસનાં વન અને હળરો કુંગરો ઉપર ચરતાં પશુઓ સૂર્યનીજ કૃતિ છે. તે સ્નાયુઓ રચે છે, રક્તનું અભિસરણ કરે છે, મગજને ખનાવે છે. સિંહના પગની ચપળતા તે સૂર્યની છે, ચિત્તા વાઘની છલંગ મારવાની શક્તિ પણ સૂર્યનીજ છે. સૂર્ય ગરૂડ સ્વરૂપે ગગનમાં ઉડે છે, અને સાપ રૂપે જમીનપર સરકે છે, સૂર્ય વનવૃક્ષોને ઉગાડે છે અને પછી તેને કાપી નાંખે છે, કારણ કે વનને ઉગાડનારી શક્તિ અને કુહાડાવડે ઘા કરનારી શક્તિ એ બંને એકજ છે. સૂર્ય ખાણોમાંથી દાઘી ધાતુઓ ખોદી દાઢે છે તેમાંથી લોખંડ ખનાવે છે, તેનાં પતરાં ખનાવી તેને ખીલાઓથી જડી લાઇ મોટા બાયલરો (ઉનામણા) ખનાવીને તેમાં વરાળ તૈયાર કરી આગગાડીઓ ખેંચી જાય છે. સૂર્ય કપાસ ઉગાડે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેના રેસા કાંતીને સૂતર બનાવે છે અને તેમાંથી કાપડ વણે છે. એવો એક પણ હથોડો ઉચ્છેદનો નથી અગર ચક્ર ફેરવાતું નથી અગર કાપડમાં વાણોતાણો નંખાતો નથી કે જેને માટેની શક્તિ સૂર્યમાંથી આવી ન હોય. સૂર્ય પોતાની શક્તિ વિનાસકોચે દશે દિશામાં પ્રસરાવે છે જેમાંથી થોડોક ભાગ આપણી પૃથ્વી ગ્રહણ કરે છે.....સૂર્યનાં ઉષ્ણતાવાળાં કિરણો પૃથ્વીપર પડે છે, અને ઉષ્ણતા રૂપેજ પાછાં આગળ ચાલ્યાં જાય છે. પરંતુ તેવી રીતે આવતી અને જતી ગરમીનો તફાવત રૂપે જે ભાગ પૃથ્વીપર રહી જાય છે તેના વડેજ અસંખ્ય પ્રકારની ક્રિયાઓ, શક્તિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ પૃથ્વીપર દેખાવ દે છે.

—ગ્રોફેસર ટિંડાલ.

છેક જગતની ઉત્પત્તિ સમયથી શરૂ કરી પ્રાચીન જૂતકાળની સર્વ જગપ્રસિદ્ધ કેળવાયલી પ્રજાઓ અને વર્તમાનકાળના લોકો પણ

સૂર્યને ઇશ્વરનું સાક્ષાત્ પ્રકટ સ્વરૂપ ગણી પૂજતા આવ્યા છે. હિંદુ-સ્તાન ઇજિપ્ત કે મિસર દેશ, ગ્રીસ અથવા યુનાન દેશ, રોમ, જર્મની, ઇરાન, પેરુ વગેરે સર્વ દેશોના પુરાણા વખતમાં લખાયેલા શાસ્ત્રના અંથો અવલોકતાં સર્વમાં સૂર્યની દેવ તરિકે સ્તુતી કરેલી જોવામાં આવે છે. વર્તમાનકાળનું ખગોળ શાસ્ત્ર અથવા “ ઍસ્ટ્રોનામી ” પણ એજ વાત સાબીત કરે છે કે આ સૂર્યમંડળ માંડેના બૃહસ્પતિ, મંગળ, શનિ વગેરે ગ્રહ ઉપગ્રહો અને તેજ પ્રમાણે આપણી પૃથ્વી અને તે ઉપરના સર્વ પદાર્થો મૂળ સૂર્યમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે. એટલુંજ નહિ પણ વાતાવરણ, ઋતુઓ, રાત્રિદિવસ, અને ભરતીઓટના ફેરફારો પણ સૂર્યના પ્રભાવ વડેજ થવા પામે છે. સૂર્યના અતુલ બળવડેજ મોટા મોટા ગ્રહો આકાશમાં અદ્ધર રહીને સૂર્યની આસપાસ અતિ વેગથી ભ્રમણ કરી શકે છે.

આ પ્રકરણના આરંભમાંજ મુકેલાં જે વચનો સિવાય બીજા બધા વિચારો વર્તમાનકાળના વિદ્વાનો અને પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના આધારે લખાયેલા છે, અને આપણા દેશના પ્રાચીન ગ્રંથોનાં પ્રમાણુ તો તેમાં બહુ જણાતાં નથી એવો આક્ષેપ કોઈ વાંચક મૂકવાને લલચાશે એવો અમને ભય રહે છે. પરંતુ સત્ય વાત તો એ છે કે લેખકના મનપર ઇંગ્રેજ કેળવણીની છાપ વધારે પડેલી હોવાથી આપણા શાસ્ત્રોનાં સિદ્ધાંતો સમજાવતી વખત પણ તેને જરા ઇંગ્રેજ વિચારોના જેવું રૂપ આપી દેવાની ટેવ પડી છે. બાકી આપણા પૂર્વનાં રૂઢિ ભુનિયોતું ખગોળવિદ્યા અને જ્યોતિષશાસ્ત્રનું જ્ઞાન એટલું બધું અદ્ભુત હતું કે હાલના લોકો પણ તે વાંચી ચકિત થઈ જાય છે. પુરાવા માટે બહુ દુર જવાની જરૂર નથી. દર સંવારે હજારો હિંદુઓ જેનો

પાક કરે છે એવા માત્ર એક નાના સરખા “આદિત્યહૃદયસ્તોત્ર” માંજ અત્યાર સુધીમાં જણાવેલી ઘણીએક વાતો ટુંકામાં સમાવી દીધેલી છે. એટલુંજ નહિ પણ ઘણી વધારેની અને નવી લાગે તેવી બાબતો પણ છે. આ બધા ઉપર યોગ્ય વિવેચન કરવા માટે સંસ્કૃત ભાષાનું સારૂ જ્ઞાન જોઈએ જે મારામાં છેકજ નહીં જોવુંજ છે તેથી બુદ્ધિ-માન વાંચકોને તે સ્તોત્રમાંના થોડાક સૂચક શબ્દોજ વિચારવા માટે અત્રે રજુ કરવાની રજા લઉં છું, અને તેમ કરવામાં કોઈ ભૂલ થાય તો સુર વાંચકો તે ક્ષતિવ્ય ગણશે એવી આશા છે:—

**સર્વાનંદ પ્રવાતા.** સૂર્યમાંથી પ્રકાશનાં કિરણો મારફત જે પ્રવાહ આપણા તરફ આવે છે તેની ખીજ અસરો ઉપરાંત મન ઉપર પણ તેની ખાસ અસર થઈ આપણને બહુ જ આનંદની લાગણી થાય છે, એમ જે આ લેખમાં ખતાવવામાં આવ્યું છે, તે વાત આપણા પૂર્વજો સારી રીતે સમજતા હતા તેનો પુરાવો આ શબ્દોથી મળે છે. **વિદ્યુતા.** સૂર્યનો પ્રકાશ એ અન્ય કંઈ જ નહિ પણ વિદ્યુતનાં આન્દોલન વડે પ્રકટ થતો એક પ્રકારનો ચમત્કાર છે. That light itself is an electrical phenomenon એ વાત જ્યારે માત્ર થોડાંક જ વર્ષ ઉપર પ્રોફેસર મેક્સવેલે જાહેર કરી ત્યારે જ યુરોપ અમેરિકાના લોકોના જણવામાં આવી: પરંતુ તે વાત આપણા આર્ય ઋષિમુનિઓ સ્પષ્ટ રીતે જણતા હતા તે વાત સૂર્યને માટે વપરાયલા આ શબ્દ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. **સર્વાત્મા સર્વકર્તા ચ સૃષ્ટિ-જીવન પાલક** હાલના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને આધારે સાબીત થાય છે કે આખા સૂર્યમંડળમાંની દરેક ચીજ પ્રથમ સૂર્યમાં જ હતી અને તેમાંથી જ પ્રત્યેક પદાર્થ પેદા થયેલો હોવાથી તે સર્વનો આત્મારૂપ અને કર્તા સૂર્ય જ ગણી શકાય, એટલું જ નહિ પણ જમતની ઉત્પત્તિથી તે

આજદિન પર્યંત સર્વનું પાલનપોષણ અને રક્ષણ પણ સૂર્યદ્વારા જ થયા કરે છે. આ પ્રકરણના આરંભમાં આપેલો પ્રોફેસર ટિ'ડોલના સુંદર શબ્દોનો ફકરો પણ આજ વાત વધારે આકર્ષક સ્વરૂપમાં જણાવે છે. પરંતુ તેજ વાત આપણા પૂર્વજો સારી રીતે જાણતા હતા એમ સૂર્યને માટે વપરાયેલા આ સંસ્કૃત શબ્દો બતાવી આપે છે. અનંતશક્તિ મનુષ્યની ગણતરી કે કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે તેટલું બધું અપાર બળ સૂર્યમાંથી હમેશ વહાળ કરે છે, છતાં તેના બળમાં દેખીતો ઘટાડો થયેલો જણાતો નથી, એ સૂચવવા સૂર્યને 'અનંત શક્તિ' એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આદિત્ય નામિમંડલે ઇંગ્રેજ ભાષામાં જેને "સોલર પ્લેક્સસ" Solar Plexus સૂર્યચક્ર (મણિપુરચક્ર) કહેવામાં આવે છે, તે ઇંગ્રેજ નામનું આ શબ્દો સ્મરણ કરાવે છે. વિસ્ફોટક સમુત્પન્ન તીવ્ર જ્વર સમુદ્ભવમાશિરોરોગં નેત્રરોગં સર્વ વ્યાધિ વિનાશનમ્ ॥ કુષ્ઠવ્યાધિ તથા વદ્નુરોગઞ્ચ વિવિધાઞ્ચ ઇત્યાદિ વાગ્યોથી સૂર્યમાં સર્વ જાતના રોગ મટાડવાની શક્તિ છે તે વાત આપણા પૂર્વજો જાણતા અને માનતા હતા તેનો સારો પુરાવો મળે છે. રક્તાંગઞ્ચાંગવર્ધનઃ તથા બુદ્ધિવર્ધનઃ આદિ શબ્દોથી શરીર તથા મનપર સૂર્યની થતી સારી અસરો સૂચવાયેલી છે. નમઃલૌક્યનાથાય ભૂતાનાં પતયે નમઃ વગેરે શબ્દો એમ બતાવે છે કે સૂર્યની શક્તિ માત્ર સ્થૂળ જગતમાંજ નહિ પણ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભૂમિકાઓમાં પ્રવર્તે છે, અને સૂર્ય તે માત્ર જડ નિર્જીવ પદાર્થજ નથી પણ તેના અધિષ્ઠાતા દેવતાનું તે બહારનું પ્રકટ સ્વરૂપ છે. સર્વકર્માદિ સાક્ષિણે એ શબ્દો પણ સૂર્યની જ્ઞાનસંપન્નતા તથા સજ્જતપણું બતાવે છે. યજ્ઞાતા વિદ્યાતાચ વીજં ક્ષેત્રં વ્રજાપતિઃ આ શ્લોકમાં આગળ વર્ણવાયેલી સૂર્યની મહત્તાને આ શબ્દોથી પુષ્ટિ મળે



છે. પણ દેવપ્રજા નિત્ય સંવર્ધયતિ રશ્મિભિઃ સૂર્ય પોતાનાં કિરણોદ્વારા સર્વને જીવનબળ અર્પી પોષે છે એમ જે આગળ લખ્યાં વિવેચનથી દેખાડવામાં આવ્યું હતું તેજ વાત આ શબ્દો દુકામાં જણાવે છે. દારિદ્ર્ય વ્યસનધ્વંસી સૂર્યનો ખરો પ્રભાવ સમજીને તેનો યોગ્ય ઉપયોગ અથવા ઉપાસના કરનારનાં દારિદ્ર્ય અને વ્યસન વગેરે સત્તર નાશ પામે એમાં નવાઈ જેવું નથી.

**યોજનાનાં સહસ્રે દ્વે દ્વે શતે દ્વેચ યોજને ।**

**एकेन निमिषार्धेन क्रममाण नमोस्तुते ॥**

**नवयोजन लक्षाणि सहस्र द्वि शतानिच ।**

**यावद्वघटी प्रमाणेन क्रममाण नमोस्तुते ॥**

પાશ્ચાત્ય ખગોળશાસ્ત્રને આધારે આપણે સૂર્ય પણ પોતાના તાપમાના સર્વ ગ્રહ ઉપગ્રહોને લેઈને એક “ આલકીયોન ” Alcyone નામના તારાની આસપાસ ભ્રમણ કરતો માનવામાં આવે છે. હવે આવી રીતે આપણે સૂર્ય કેટલી ત્વરાથી ગતિ કરે છે તેની સંખ્યા આપણા આર્ય પૂર્વજોએ શોધી કાઢી આ શ્લોકોમાં લખી હોય એમ ધારી શકાય. આયુરા રોગ્ય મૈશ્વર્ય દેહી દેવ નમોસ્તુતે સૂર્યજ આપણને જીવન આરોગ્ય અને ખજા આપનાર છે એ વાત અત્રે સૂચનાયકી છે. તેમજ Where the Sun does not enter the doctor does અર્થાત “ જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ દાખલ થઈ શકતો નથી ત્યાં વ્યાધિઓ અવશ્ય પેદા થઈ વૈદ ડાક્ટરનો પગ પેસારો થવાની જરૂર પડે છે ” એવી ઇટાલીયન કહેવતમાં પણ આજ વાતનું રહસ્ય જોવામાં આવે છે. આવા આવા અનેક અનેક સર્વોત્તમ ગુણ હોવાથી, અને આખા દૃષ્ય જગતમાં સૂર્યથી ચઢીચાતો અને વધારે પ્રભાવવાળો

બીજો કોઈ પદાર્થ નહિ હોવાથી તેને પરમાત્માનુંજ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકટ સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે અને તેથી કહે છે કે **उभयोरन्तरं नास्ति आदित्यस्य शिवस्य च.** છેવટે અંતિમ પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે:—

**यन्मंडलं वेद विदोवदन्ति गायन्ति यश्चारण सिद्ध संघाः ॥**

**यद्योगिनो योगजुषांच संघाः पुनातुमांतत्सवितुर्वरेण्यम् ॥**

દુકાળ, ધરતીકંપ, મહામારીઓ, અતિવૃષ્ટિ આદિ આધિદૈવિક આફતો આવવા સાથે સૂર્યનો શો સંબંધ છે તે વિષે સુરતનિવાસી અમારા મિત્ર વૈદ્ય તિલકચંદ તારાચંદ નીચે પ્રમાણે એક વાદ કે વિચાર એણી રજુ કરે છે, પરંતુ તેમાં સત્ય કેટલે અંશે છે તેનો નિર્ણય વાંચકોને કરવાનું સોંપીએ છીએ.

“સૂર્યનો તાપ સર્વને સરખો લાગે છે. અને તાપમાં અગ્નિ છે એ વાતમાં બે મત છેજ નહિ. પણ એ તાપથી લોકોની માલ મીલ-કતને આગ લાગતી નથી. પરંતુ આગીઓ કાચ લઈ તેમાં સૂર્યનાં કિરણો પકડી એટલે તેને તડકે ધરીએ અને તેમાંથી જે પ્રકાશનું બિંદુ પડે તે બિંદુમાં રૂ અથવા એવોજ જવાલાગ્રાહી પદાર્થ ધરીએ તો તુરત સળગી ઉઠે છે. અર્થાત્ વાતાવરણમાં સામાન્ય અગ્નિ બરેલો છે, તે વિશેષ રૂપમાં આવવાથી પ્રકટ થઈ શકે છે. તેમ આ પૃથ્વીની ઉપરના તમામ ભૌતિક પદાર્થોનો હર ધડી નાશ થાય છે. એટલે તેનું જળા, વાયુ અને અગ્નિદ્વારાએ પૃથકરણ થાય છે; અને તે તમામ પદાર્થો ત્રસરણ, દ્વિરણ કે પરમાણુ રૂપ બની આકાશમાં ઉડતા ફરે છે. પરમાણુનો એવો સ્વભાવ છે કે તે સ્વભાવિ દ્રવ્ય તરફ વધારે આકર્ષાય છે. તે પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપરની તમામ વસ્તુઓનું, સડણુ, પડણુ

અને વિશ્વંશનરૂપે પૃથક્કરણ થઇ પરમાણુરૂપ બની આકાશમાં જાય છે. ત્યાં આકાશમાં તેઓ ચાર જગ્યામાં વહેંચાઇ વાદળાંનું રૂપ ધરી વાતાવરણમાં ભળ્યા કરે છે. તેઓ વાદળાં રૂપે ફરતાં ફરતાં જ્યારે સૂર્યની સીધી કક્ષામાં આવે છે ત્યારે સૂર્યનાં કિરણો તેમાંથી પ્રવેશ કરીને તે વાદળાના રંગના સ્વભાવ પ્રમાણે અસર કરે છે. જેમ આકાશમાં ક્ષારના પડવાળું સફેદ વાદળું આવ્યું હોય અને તેવા વાદળાના કેન્દ્રમાં મંગળનો ગ્રહ આવેલો હોય, એટલે મંગળનાં રાતાં કિરણોથી તે વાદળું રાતું થયેલું હોય તેમાંથી સૂર્યનાં કિરણો પસાર થઇ રાતા રંગનાં બની પૃથ્વીના જે ભાગ ઉપર પડતાં હોય તે ભાગના લોકો ગરમીના એટલે શીતળા, કોલેરા, તથા ભેજમાં લોહી ચઢવાના, અને મૂર્છાના રોગમાં સપડાઇ જાય. એજ સિદ્ધાંત પ્રમાણે સૂર્યનાં કિરણો રાતા રંગનાં થઇ ઘણા જગ્યામાં પૃથ્વીના કોઇ ભાગ ઉપર પડે તો તેની અસરથી પૃથ્વીના પડમાં જે ભૂગર્ભરસ રહેલો છે. તેને ઉકાળે ચઢાવે, જેથી ધરતીકંપ જેવા ભયંકર બનાવો બનવા પામે છે. એવી રીતે આકાશમાં માટીનાં, ક્ષારનાં, કોલસાનાં અને પાણીનાં પરમાણુના જરથા ઉડતાજ રહે છે. તેને સામાન્ય અગ્નિથી પાતળો થયેલો વાયુ પોતાની ગતિ તરફ ખેંચતો રહે છે. તેઓ ખેંચાતા ખેંચાતા સૂર્યની સીધી કક્ષામાં આવી કોઇપણ એક અથવા બે ગ્રહોના કિરણોથી રંગાઇ સૂર્યનાં કિરણોને રંગીન બનાવી પૃથ્વી ઉપર પડે છે. તેથી અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, અમૃતવૃષ્ટિ કે વિષવૃષ્ટિ થાય છે. તેવાં કિરણોના યોગેજ હવામાં ઝેરી જંતુઓનો વધારો થઇ મરણી જેવા રોગોનો કે દુષ્કાળનો ત્રાસ આપણે વેઠવો પડે છે. જે આપણે શોધ કરી આકાશમાં ઉડતાં શુષ્ક વાદળાંના પડને ભેદીને ભાગી નાંખીએ નહીં, તો પછી તરેહવાર જાતના રોગથી કે દુષ્કાળથી, ધરતીકંપથી

કે દવથી આપણને ત્રાસ ભોગવવોજ પડે, એમાં કોઇનો દોષ કહાડવા જેવું નથી. એ પડોને ભાગી નાખી સૂર્યનાં કિરણોને નિર્ભળ બનાવી દુકાળ, મરુટી વગેરેથી બચવા, શરીરને શુદ્ધ પોષણ મેળવવા, તન્દુરસ્ત, વીર્યવાન, અને ખુદ્ધિમાન થવા માટે આપણાં વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં આપણા પૂર્વજો ઘણો સહેલો અને આળાદ ઉપાય બતાવી ગયા છે. તેઓ આપણી પૃથ્વીના ઉપર અમુક જાતનો ઉપદ્રવ થતો તો જાણતા હતા કે અમુક રંગનું અમુક જાતનું પડ સૂર્યની સીધી લીટીમાં આપણી વચમાં આવેલું છે. તે પડને તોડવા માટે તેવીજ જાતના યજ્ઞો અને ઇષ્ટિઓ કરતા હતા. તે યજ્ઞના યોગથી મિષ્ટ પુષ્ટ ધૃત અને ઔષધીનાં પરમાણુઓ ઔષધીરૂપ અગ્નિ કાષ્ટના યોગે આકાશમાં જતાં એટલે પરમાણુ રૂપે આકાશમાં જવાથી તેની બીનાશથી ક્ષાર, માટી આદિનાં પડો પીગળી જઇ સૂર્યનાં કિરણોમાં સંકરતા મટી જઇ નિર્ભળતા આવતી એટલુંજ નહીં બલકે યજ્ઞનાં હૃતદ્રવ્યના પરમાણુમાં રહીને જે કિરણો પૃથ્વી ઉપર આવતાં તેથી ઝેરી જન્તુનો નાશ થઇ વાતાવરણ શુદ્ધ કરી શુદ્ધ મેઘ વરસે, અને શુદ્ધ મેઘ વરસવાથી રોગનો નાશ થઇ ઔષધી અને અન્ન વીર્યવાળાં પેદા થવાથી મનુષ્યો વીર્યવાન થતાં—અને વીર્યવાન મનુષ્યોજ તીવ્ર ખુદ્ધિવાન હોય છે એ વાત જાણીતી છે. સૂર્યનાં નિર્ભળ અથવા બગડેલાં કિરણો વાતાવરણ તથા નદી, તળાવ, કુવા, વગેરેનાં પાણી ઉપર પણ તેવીજ અસર કરે છે. કારણકે જે વાતાવરણમાં જેવા રંગના પરમાણુઓ વધારે હોય તે વાતાવરણ તેવાજ શુભવાળું બની જાય છે. જેથી વાતાવરણમાં રહેલાં સૂક્ષ્મ જન્તુઓનાં ઇંડાં પોષાઇ જન્તુરૂપ બારણ કરી તેમની મોટી સંખ્યા ઉભરાઇ ઉઠે છે. જ્યારે વરસાદના દિવસ નહિ હોય ત્યારે, કામળિયા, બાદરવા, ડાંસ, વગેરેનું નામ નિશાન પણ જણાવુ નથી.

પરંતુ યોગ આવે ત્યારે જુદી જુદી જાતના અસંખ્ય જીવો પૃથ્વી ઉપર ઉભરાઇ જાય છે. અને જ્યારે સૂર્યનાં કિરણો નિર્મળ થાય છે ત્યારે પૃથ્વી ઉપરથી તે તે જાતુઓનો સમૂળ નાશ થાય છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે તળાવ તથા નદી અને કુવાના પાણી ઉપર પણ સૂર્યનાં કિરણોની અસર થાય છે. માત્ર આપણને સમજાતું નથી એટલે તેવી અસરથી જો કાંઇ વિક્રિયા થાય તો દૈવનો, કર્મનો કે ઇશ્વરનો વાંક કહાડી માથે હાથ દઇ ખેસી રહીએ છીએ પણ કાંઇ વિચાર કરતા નથી. આ વાતથી એટલું સાબીત થયું કે સૂર્યનાં કિરણો વાતાવરણમાં રહેલાં પરમાણુઓના રંગનાં પડ જેવી અસર પૃથ્વીના તમામ પ્રાણી ઉપર કરી શકે છે.”

### પ્રકરણ ૪ થું:—સૂર્ય વિષેની કેટલીક ગણતરીઓ.

ડાર્ટમાઉથ કૉલેજવાળા પ્રખ્યાત ખગોળશાસ્ત્રી પ્રૉફેસર યંગનાં પુસ્તકોને આધારે અને ડૉક્ટર કેલ્સોગના કેટલાક લેખને આધારે કેટલાક આકાશ સૂર્ય વિષેની ગણતરીઓના નીચે પ્રમાણે આપેલા છે અને તે દુનિયાના બીજા ખગોળવેત્તાએ પણ કબુલ રાખે છે:—

આપણી પૃથ્વીના ઉત્તર ધ્રુવથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધીનો વ્યાસ અથવા અંતર ૭૮૯૯ માઇલ અને ભૂમધ્યરેખા આગળનો આડો વ્યાસ ૭૯૨૫ માઇલ છે, અને પૃથ્વીનો ગોળ ઘેરાવો ૨૪૮૫૦ માઇલ છે. આ પૃથ્વીપર દરરોજ ૧૩૦૦૦૦૦ મનુષ્યો જન્મે છે એમ એક જર્મન ડૉક્ટર મેક્ષ નૉરડો, એમ. ડી. એમણે ગણતરી કરી છે, અને બીજા એક મેક્ષકર્તાના જણાવ્યા પ્રમાણે આપણી પૃથ્વી ઉપર સરાસરી

૬૭ મનુષ્યો દર મિનિટે ( એટલે ૯૬૪૮૦ મનુષ્યો દરરોજ ) મરણ પામે છે. સૂર્યનો વ્યાસ અથવા “ ડાયામિટર ” Diameter કેટલો છે તેની ગણતરી કરવા માટે પ્રથમ તો પૃથ્વીથી સૂર્ય કેટલો દૂર છે તે જાણવાની જરૂર પડે છે. હવે પૃથ્વી હમેશાં એક સરખા અંતરે રહીને સૂર્યની આસપાસ ફરતી નથી. પરંતુ તે દૂરમાં દૂર ૯૨૮૮૦૦૦૦ માઇલ અને નજીકમાં નજીક ૯૧૦૦૦૦૦૦ માઇલને છેટે રહી લંબવર્તુલ માર્ગમાં પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે છે. આ ઉપરથી હિસાબ કરતાં સૂર્યનો વધારેમાં વધારે વ્યાસ ૮૬૬૦૦૦ માઇલ, અને ઓછામાં ઓછો ૮૫૦૪૬૭ માઇલ આવે છે. પૃથ્વીના કરતાં સૂર્ય ૧૨૮૦૦૦૦ ગણો મોટો છે. પરંતુ સૂર્યની સરાસરી ઘનતા ( Density ) પૃથ્વીના કરતાં ચોથા ભાગ જેટલી છે. આપણી પૃથ્વીનું વજન ૧૫,૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ ૦૦૦૦૦૦૦ ટન છે, અને દરેક ટનનો ભાર છપ્પન મણ હોય છે, પરંતુ સૂર્યનું વજન તો બધા ગ્રહો અને ખરતા તારાઓના એકત્ર વજન કરતાં ૭૫૦ ગણું વધારે એટલે કે ૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ ૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ ( એ આઈટીલીઅન્સ ) ટન છે. પ્રોફેસર યંગ કહે છે કે ઉન્હાળા કરતાં શિયાળામાં એટલે કે તા. ૧ લી જાન્યુઆરીના દિવસે સૂર્ય ૩૦૦૦૦૦૦ ( ત્રીશ લાખ ) માઇલ નજીક હોય છે. પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર દર ચોવીસ કલાકમાં એક વખત ગોળ ચક્કર ફરી રહે છે, પણ સૂર્યને તો તે પ્રમાણે એક આંટો ફરતાં ૨૫<sup>૬</sup>/<sub>૩</sub> દિવસો લાગે છે. ગ્રહ ઉપગ્રહના બનેલા સમગ્ર સૂર્યમંડળને લઇને આપણો સૂર્ય આકાશમાં પ્રતિદિન ૪૧૨૦૦૦ માઇલની મુસાફરી કરે છે એમ સ્ટ્રુવે ( Struve ) ની ગણતરી છે. વળી ખીલું જાણવા જેવું એ છે કે એક પદાર્થ જોને પૃથ્વી ઉપર તોળા જોતાં તેનું વજન જો એક શેર થતું હોય તો તેજ પદાર્થને સૂર્ય ઉપર લઇ

જમને કદી જોખવામાં આવે તો તેજ પદાર્થનું વજન ત્યાં સાડી સત્તાવીસ શેર થયેલું જણાય છે. એકને એકજ પદાર્થનું વજન સૂર્યપર જવાથી ૨૭૩ ગણું વધી જવાનું કારણ સાધારણ માણસોને સમજાશે નહિ. પરંતુ પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ તો જાણે છે કે અમુક પદાર્થનું વજન એ બીજું કંઈજ નહિ પણ જેટલા બળથી તે પદાર્થ પૃથ્વીના મધ્યબિંદુ તરફ આકર્ષાતો હોય તેનુંજ પ્રમાણ માત્ર છે. હવે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પદાર્થોને જેટલું આકર્ષણ લાગે છે તેના કરતાં સૂર્યની સપાટીપર તેજ પદાર્થોને સાડી સત્તાવીસ ગણું ખેંચાણ લાગતું હોવું જોઈએ એમ ધણી રીતે ગણતરી કરી જોતાં મોટા મોટા ખગોળવેત્તાઓને માલુમ પડ્યું છે. અત્યાર સુધીમાં સૂર્યમંડલની અંદર ૮ સાધારણ ગ્રહો, ૨૨ ઉપગ્રહો, અને ૧૦૬ લઘુગ્રહો છે, જેમાંના ધણીક મંગળ અને ગુરૂની વચ્ચે ભ્રમણ કર્યા કરે છે. આકાશમાં રહેલા કેટલાક તારાઓ તો આપણા સૂર્ય કરતાં યે ધણાજ મોટા હોય છે પરંતુ તેઓ અગાધ અંતરે હોવાથી આપણને નાના દેખાય છે. આપણી પૃથ્વીની આસપાસ મિત્રની પેઠે આનંદમાં હમેશા ફર્યા કરતો ચંદ્ર આપણાથી ૨૩૮૦૦૦ માઇલને અંતરે રહીને ફર્યા કરે છે, અને તો પણ સૂર્ય એટલો તો મોટો છે કે જો પૃથ્વીને સૂર્યના મધ્યબિંદુએ મૂકવામાં આવે તો ત્યાં પણ ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ હાલની માફક ૨૩૮૦૦૦ માઇલને અંતરે ફર્યા કરે એટલુંજ નહિ પણ સૂર્યની બહારની સપાટી અથવા પરિધ અને ચંદ્ર વચ્ચે ૨૦૦૦૦૦ ( બે લાખ ) માઇલની મોકળાશ રહે. આપણી પૃથ્વી આકાશમાં દર સેકન્ડે ઓગણીશ માઇલ અથવા દર કલાકે ૬૮૪૦૦ ( અડસઠ હજારને ચારસે ) માઇલની ઝડપથી સૂર્યની આસપાસ ફરી રહી છે. હવે પાંચશેર વજનના એક ગોળાને તેટલીજ ઝડપથી દારૂ ભરેલી

તોપ વડે હવામાં ઉરાડવા માટે બે ટન એટલે ગોળાના વજન કરતાં ૮૦૦ ગણો વધારે દારૂ જોઈએ છે. આ ઉપરથી હાલમાં પૃથ્વી જેટલી ઝડપથી ફરે છે તેટલી ઝડપથી તેને ચલાવવાનું બળ જો દારૂગોળો ફેડી ઉપજાવવું હોય તો ઓછામાં ઓછો, ૬૦૦,૦૦,૦૦, ૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦ ટન દારૂ જોઈએ. પૃથ્વીના વજનને ૮૦૦ એ ગુણતાં તો અત્ર આપેલી રકમ કરતાં પણ વધારે જવાબ આવે, પરંતુ જ્યારે તોપના ગોળાને તો વાતાવરણનો પ્રતિબંધ નડે છે, ત્યારે પૃથ્વી તો પોતાના વાતાવરણને સાથે લઇનેજ ભ્રમણ કરે છે. તેથી તેને હવાનો પ્રતિબંધ નડતો નથી, અને તેથી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ઓછું બળ વાપરવું પડે છે. તો પણ જો હાલ પૃથ્વી જેટલા વેગથી ફરે છે, તેટલો વેગ તેને દારૂગોળો ફેડીને આપવો હોય તો છમડા ઉપર વીશ મીડાં ચઢાવીએ એટલા બધા ટન દારૂ હંમેશાં ફેડવા કરવો પડે. હવે આ ઉપરથી પૃથ્વી કરતાં ઘણાજ મોટા ગુરૂ અને શનિ વગેરે નામના બીજા ગ્રહોને પણ પોતાની આસપાસ ફેરવતાં સૂર્યમાંથી કેટલા બધા બળનો હંમેશાં ઉપયોગ થયા કરતો હશે તેની તો કલ્પના સરખી પણ કોઇથી થઇ શકે તેમ નથી. એક પ્રખ્યાત વિદ્વાનનો એવો મત છે કે સૂર્ય-માંથી આખી સૃષ્ટિમાં તેનાં કિરણો મારફત જે અત્યંત અપાર સામર્થ્ય કાઢવા વહા કરે છે તેમાંથી આપણી પૃથ્વીને તો માત્ર ૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ મો ભાગજ મળે છે. અને છતાં આટલો નાનો અપૂર્ણાંક જે બેહદ શક્તિ સૂચવે છે તેની સખ્યા કેટલી મોટી છે તે આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ.





## પ્રકરણ પાંચમું—ચંદ્ર વિષે.

ચંદ્ર પૃથ્વીમાંથી પેદા થયેલો છે. અને પૃથ્વીની ૪૯ મા ભાગ જેટલો નાનો છે એમ હાલનું વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જણાવે છે. તેનું અન્તર સાધારણ રીતે ૨૪૦૦૦૦ માઇલ મનાય છે. પરંતુ પ્રોફેસર એડ્ડિસે વધારે ચોક્કસ ગણતરી કરી નક્કી કર્યું છે, કે પૃથ્વીથી ચંદ્રનું અન્તર ૨૨૮૮૭૯૩ માઇલ છે. ચંદ્ર અંડાકાર દક્ષામાં પૃથ્વીની આસપાસ પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ગતિ કરતાં કરતાં એક વર્ષની અંદર લગભગ તેર પ્રદક્ષિણાઓ પૃથ્વીની આસપાસ કરે છે. અને કેટલાક ખાસ કારણો સર પોતાની એકની એકજ બાજુ પૃથ્વી તરફ હંમેશા રાખ્યા કરે છે: વર્તમાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓનું એમ માનવું છે કે પૃથ્વીપર પશુઓ અને મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થઇ તે પૂર્વે લાખો વર્ષ પહેલાં ચંદ્રમાં પશુઓ અને મનુષ્યો વસતાં હોવાં જોઇએ, અને તેઓ વિકાસક્રમમાં ઘણાં આગળ વધી ગયેલાં હોવાં જોઇએ. પરંતુ આખરે તે ઉપગ્રહ ધીરે ધીરે એટલો તો શીતળ થઇ ગયો હશે કે જેથી ત્યાં આગળ મનુષ્યો અને પ્રાણીઓને વસવાનું અશક્ય થઇ પડ્યું હોવું જોઇએ. ચંદ્ર ઉપર હાલમાં મનુષ્યો કે પ્રાણીઓની વસતી હોવી અશક્ય છે એમ વર્તમાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જણાવે છે. ચંદ્રનો પ્રકાશ સુખક્રીય અસરવાળો અને સૂર્યનો પ્રકાશ વિદ્યુન્મય છે. (The Moon is magnetic while the Sun is electric).

પ્રકરણ છઠું.—પ્રકાશના મહત્વ અને ગતિ વિષે.\*

“તમસો મા જ્યોતિર્ગમય”

અર્થ:—હે પરમાત્મા અમને અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લેઈ જાઓ.

( બૃહદારણ્યકોપનિષદ્. )

બહિર જગતની મનોહરતા અને ખૂબીને ખુલ્લી કરનાર પ્રકાશ છે, અને તેમ છતાં સર્વ ચિત્તાર્પક દેદીપ્યમાન વસ્તુઓમાં પ્રકાશ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. પ્રકાશ સુંદરતા આપનાર, સુંદરતાને પ્રકટ કરનાર અને જાતે પણ સૌંદર્ય સ્વરૂપ છે. પ્રકાશ પૃથક્કરણ કરનાર, સત્યને પ્રકટ કરનાર, અને ઢાંગ-ચોરી-ઠગાઇ-લુચ્ચાઇ-છગ-વગેરેને ઉઘાડાં પાડનાર છે. કારણ કે પ્રકાશ દરેક વસ્તુના ખરા રૂપને ખુલ્લું કરે છે. પ્રકાશની અગણીત રશ્મિઓ અથવા કિરણો અગાધ જ્યોતના અપાર અંતરને ભેદીને કરોડો યોજન દૂર રહેલા તારાઓમાંથી આવીને દૂરદર્શકયંત્રની મારફત આપણી આંખને ભેટે છે. સાદી આંખે આપણે જીણામાં જીણી જોઈલા કદની વસ્તુ જોઈ શકીએ તેના કરતાં પાંચ કરોડ ગણી જીણી ચીજને પણ પ્રકાશનાં કિરણો સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની નક્ષિકા મારફત પ્રવેશ કરીને આપણને આગેહુમ દેખાડી શકે

\* “વર્ણોપચાર વિદ્યા” અથવા રંગ અને પ્રકાશ વડે રોગ મદ્ય-કવાની કળા એક શાસ્ત્ર છે, અને તેથી વ્યાધિ નિવારણ કરવા માટે તેના કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે સમજાવતાં પહેલાં “પ્રકાશ” અને “રંગ” એ શું છે? તથા જુદી જુદી જાતના પ્રકાશ—જેવા કે સૂર્ય, ચંદ્ર, વિજળી વગેરેમાંથી નિકળતા પ્રકાશના ગુણમાં શો શો ભેદ રહેલો છે? તે વાત “સાયન્સ” ને આધારે સમજાવવાની જરૂર છે. તેથી આશા છે કે વાંચકો ઉપાયો માટે અધીરા નહિ બનતાં આ ભાગ ધ્યાનથી વાંચશે.

છે. x બીજી સર્વ સૂક્ષ્મ શક્તિઓની માફક પ્રકાશનું વહન આશ્વર્ય ઉપજાવે તેવી શાંત અને મૃદુરીતે થાય છે, છતાં તે બહુ બેદક અને પ્રખળ હોય છે. પ્રકાશની જીવનદાયક અસર સિવાય વનસ્પતિ, પ્રાણીઓ, અને મનુષ્યો તત્ક્ષણ નાશ પામે, અને જ્યાં ત્યાં પ્રલય વર્તી રહે છે.

પુરાતન કાળમાં લોકો એવું માનતા હતા કે પ્રકાશ આંખમાંથી નીકળીને વસ્તુઓ ઉપર પડે છે, પરંતુ હાલની શોધો પ્રમાણે તે એથી ઉલટુંજ સાબિત થાય છે. એવી રીતે કે સૂર્ય, ચંદ્ર, કે દીપક વગેરેમાંથી નીકળતાં પ્રકાશનાં કિરણ વસ્તુઓ ઉપર અથડાઈને ત્યાંથી પરાવર્તન પામી જ્યારે આપણી આંખ ઉપર પડે છે, ત્યારે તે વસ્તુઓ આપણને દષ્ટિગોચર થાય છે. ઇતર દેશના પુરાતન ઇતિહાસ તપાસતાં પણ આપણને જણાય છે કે આર્કિમેડીઝ (Archimedes) નામના વિદ્વાને સૂર્યકાન્ત (Burning glass) ની મદદથી રોમન દરિયાઈ કાફલાને સાધરેકયુઝ આગળ આગ લગાડી હતી. આ વાત જરા પણ અસંભવિત નથી. કારણ કે હાલ ક્રાન્સમાં એક વિદ્વાને ફક્ત સૂર્યના પ્રકાશથીજ ચાલતું રેલવે એન્જીન બનાવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે જેઓએ અમદાવાદ શહેરમાં થોડાં વર્ષ ઉપર ભરાયલી કોચિસના ઔદ્યોગિક પ્રદર્શનમાં એક ભાનુતાપયંત્ર નામની યુક્તિથી સૂર્યનાં કિરણો વડે તળાતાં બજાર્યાં પુરી વગેરે જોયાં હશે, તેમને પ્રકાશનાં કિરણોની પ્રખળ શક્તિનું ભાન થયા વિના નહિ જ રહ્યું હોય. ઇજીપ્ત દેશમાં કેટલાંક વર્ષથી એક મીલ કે કારખાનું કાઢવામાં આવ્યું છે જે માત્ર સૂર્યના તડકાથીજ ચાલે છે.

---

x એક લંડન શહેરના સૂક્ષ્મદર્શકયંત્ર બનાવનારે અત્યંત ઝીણી ચીજોને પાંચ કરોડ ગણી મોટી કરી બતાવનારું યંત્ર થોડાંક વર્ષ ઉપર બનાવ્યું હતું. અને હવે તે એના કરતાં પણ વધારે સારાં યંત્રો બીજા કેટલાંકે બનાવ્યાં છે.

પાણીનાં મોર્ન અથવા હવામાં થતાં અવાજનાં મોર્નની માફક આકાશતત્ત્વમાં થતાં પ્રકાશનાં મોર્ન હવે નીચે મતિ કરી આગળ વધતાં નથી પરંતુ જમણી ડાબી બાજુ સરખી સપાટી પર ફેલાતાં ફેલાતાં સાપની ગતિની માફક આગળ વધતાં જાય છે. આ રીતે પૃથ્વી અને સૂર્યની વચ્ચેનું ૯૫૦૦૦૦૦૦ (નવ કરોડ પચાશલાખ) માઇલ જેટલું મહાન અન્તર માત્ર થોડીક (આશરે આઠેક) મિનિટોમાં પસાર કરે છે. પ્રકાશનાં મોર્ન કરોડો અને અમળે માઇલ જવા છતાં તેમની ગતિ જરા પણ ઓછી વધારે થતી નથી. પ્રકાશના સંબંધમાં મહાન ખગોળવેત્તા સર જહાન હર્સચેલ (Sir John Herschel) કહે છે કે વિશ્વમાં અને આકાશમાં કેટલાક તારા એટલા બધા દૂર છે કે દર સેકન્ડે એક લાખ છયાશી હજાર માઇલની ઝડપે ચાલતો પ્રકાશ તે તારાઓ પરથી પૃથ્વીપર આવી પહોંચતાં વીસલાખ વર્ષ લાગે છે. આ રીતે લાખો વર્ષો સુધી જરા પણ મંદ ગતિવાળાં બન્યા સિવાય પ્રકાશનાં મોર્ન એક સરખી રીતે કેમ કરીને આગળ વધ્યા જ કરતાં હશે, તે સમજવું મુશ્કેલ છે. કારણકે પાણીનાં મોર્ન તો થોડા લાખ સેકન્ડો સુધી પણ એક સરખી રીતે વહેવાં ચાલુ રહી શકતાં નથી. ઉપર આપણે જોઇ ગયા કે પ્રકાશ દર સેકન્ડે ૧૮૬૦૦૦ એકલાખ છયાશી હજાર માઇલની ઝડપે ગતિ કરે છે.

પ્રકાશ વિષે માત્ર એકજ વાત હવે જણાવી આ પ્રકરણ પુરું કરીશું. તે વાત એ છે કે સેકન્ડો અને કરોડો યોગજન દૂર રહેલી યીજના વિષે જ્ઞાન મેળવવાનું જો કોઇ સાધન હોય તો તે માત્ર પ્રકાશજ છે. કારણ સ્વાદ વડે જ્ઞાન મેળવવા માટે આપણને તે વસ્તુનો જીમ સાથે માઠો સંબંધ કરવાની જરૂર પડે છે. સ્પર્શ માટે પણ પદાર્થને અડકવાથીજ તે વિષે જ્ઞાન થાય છે, તેજ પ્રમાણે સુમધિ વસ્તુની સમીપમાં આપણે

અમુક હઠ સુધી જવું પડે છે. અવાજ પણ વાયુમાં અમુક હઠ સુધીજ જાય છે. અર્થાત શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, ગંધ, એ સર્વ કરતા પણ પ્રકાશ ઉઘી પદવી ભોગવે છે કારણ કે લાખો અને કરોડો ગાઉના અંતરે રહેલ ચીજનું જ્ઞાન આપણને તત્ક્ષણ પ્રકાશ કરાવી શકે છે.

## પ્રકરણ સાતમું:—પ્રકાશ ( સૂર્યના ) ની અંદર રહેલાં રાસાયનિક તત્ત્વો.

સૂર્ય અતિશય ઉષ્ણ ધગધગતા અને સળગતા વાયુઓનો મહાન ગોળો છે એમ હાલનું વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જણાવે છે. સૂર્યના ધગધગતા તેજસ્વી વાયુ સમુહનું અવલોકન તથા તપાસ કરી મી. હૅન્ડ્રીયર, હ્યુમિન્સ, ઑગસ્ટ્રોમ, યંગ પ્રત્યાદિ મહાન ખગોળવેત્તાઓએ એમ નક્કી કર્યું છે કે સૂર્યમાં નીચે લખેલાં ખનિજ તત્ત્વો રહેલાં છે અને તે અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે પ્રકાશની મારફત આપણા તરફ નીચે આવે છે:—

૧ સોડિયમ	૧૦ સ્ટ્રોન્ટિયમ
૨ કેલશિયમ	૧૧ કેકમિયમ
૩ બેરિયમ	૧૨ કૅલ્શિયમ
૪ મેગ્નેશિયમ	૧૩ હાઇડ્રોજન ( ગેસ )
૫ લોહ	૧૪ મેગેનીઝ
૬ કોમિયમ	૧૫ એલ્યુમિનમ
૭ નિકેલ	૧૬ ટિટેનિયમ
૮ તાંબુ, તાંબ્ર	૧૭ રૂબીડિયમ
૯ જસત	

તારીખ ૨૦ મી જુલાઈ ૧૮૭૭ ના રોજ પ્રોફેસર ડ્રૂપરે અ-  
મેરિકન ફિલોસોફિકલ સોસાયટી સન્મુખ એક બાષણ વાંચ્યું હતું  
તેમાં એમ જણાવ્યું હતું કે આકસીજન ઉપરાંત ઘણું કરીને નાઇટ્રો-  
જન પણ સૂર્યમાં રહેલો છે.

પ્રકરણ ૮ મું.—પ્રકાશ (સૂર્યના તડકા) ની જંતુનાશક  
અને અન્ય વ્યાધિવિનાશક શક્તિ વિષે.

અમેરિકાની વિરકોનસિન વિશ્વવિદ્યાલયની જંતુવિષયક પ્રયોગ  
શાળાના મી. જહોન ગ્રેન ઉવિંઝરિએ (Mr. John Gren We-  
inzri) એક રિપોર્ટ બહાર પાડી તેમાં જણાવ્યું છે કે ખાસ કરીને  
ક્ષયના જંતુઓ અને સાધારણ રીતે ખીજ પણુ રોગોત્પાદક જંતુઓનો  
નાશ કરવાનો ગુણ તડકામાં રહેલો છે.

પ્રયોગ અને અનુભવ ઉપરથી આ શોધકને એમ જણાયું છે કે  
જંતુઓને કાચ અગર કાગળ ઉપર પાથરીને એમને એમ ખુલ્લા  
(એટલે કાચ અગર ખીજ કશાના ઢાંકણ વગર) તડકામાં મૂકવાથી  
વધારેમાં વધારે જંતુનાશક ક્રિયા ચાલે છે. આવી રીતે ક્ષય, કંડરો-  
હિષ્ટી (Diphtheria), વિશ્વચિકા (કોલેરા), અને આંતરડાંમાં  
થતા ખીજ રોગના જંતુઓ (Coli bacilli) વગેરેનો માત્ર બે  
થી દસ મિનિટની અંદર તદ્દન નાશ કરી શકાય છે. પણ જો કાચના  
ઢાંકણ નીચે જંતુઓની ઢગલી કરીને પછી તડકે મૂકવામાં આવે છે  
તો તેમનો નાશ થવામાં વધારે સમય લાગે છે.

જે જંતુઓ સામાન્ય રીતે હવામાંજ રહેતા માલમ પડે છે તે

જંતુઓનો નાશ કરવામાં સરખામણીમાં ઘણો વધારે સમય લાગે છે, તેમ છતાં લગભગ સર્વ જાતના જંતુઓ એક કલાક તડકામાં રહેવાથી નાશ પામ્યા સિવાય રહેતાં નથી. આ ઉપરથી આ શોધક એવી દલીલ કરે છે કે એ થી દસ મિનિટ જેટલા અલ્પ સમયમાં ખુદ્દા મુકાયલા રોગજનક સૂક્ષ્મ જંતુઓનો સંપૂર્ણ નાશ સૂર્યનો પ્રકાશ કરી શકે છે. આ સિદ્ધ થઈ ચુકેલી બિના ધ્યાનમાં લેતાં આપણને સમજાય છે કે રોગોત્પાદક જંતુઓનો ઘણો જ મોટો ભાગ તડકાથી આ રીતે નાશ પામતો હોવો જોઈએ, અને માત્ર ઘણીજ અલ્પ સંખ્યા જીવતી રહેતી હશે. આ બિના આરોગ્યવિદ્યાના અભ્યાસિઓને નવીન આશા અને ઉત્સાહ આપનાર તથા વ્યાધિના અટકાવના કામમાં ઘણો જ વિજય પ્રાપ્ત કરાવવાને આશા પ્રેરનાર છે.

ઉપરના પ્રયોગો સુક્રી હવાવાળા પ્રદેશોના લાભ સાબિત કરે છે. પુષ્કળ તડકાને લીધે ઘણી જાતના રોગોત્પાદક સૂક્ષ્મજંતુઓ (Non-sporing disease germs) જલ્દી નાશ પામે છે અને ત્યાંના વસવાટ આરોગ્યવર્ધક બને છે. સારા પ્રકાશ અને હવાની અવરજવર ઘરમાં રાખવાથી થતાં શુભ પરિણામોની સાબિતી આ પ્રયોગોથી આપણને મળે છે, અને “ જ્યાં તડકો દાખલ થતો નથી ત્યાં વૈદ્યાને વારે વારે જવું પડે છે ” એ યૂરોપીયન કહેવતનું રહસ્ય સારી રીતે આપણા મન ઉપર ડાસે છે.

હવે પછી રંગીન પ્રકાશ સંબંધી જ વિવેચન અહુધા કરવામાં આવશે, તે ઉપરથી વાંચકે એમ માની લેવાની બૂલ કરવી ન જોઈએ કે સૂર્યનો શ્વેત પ્રકાશ એટલે તડકો ઓછો ગુણુકારી છે. ઉલટું માથાને છાંયકામાં રાખી અને સમગ્ર હોમ તો રક્તાશય કે હૃદય ઉપર આસ-

માની પ્રકાશ પડે તેવી ગોઠવણ કરી શરીરના બાકીના સર્વ ભાગની ખુલ્લી ત્વચા ઉપર લગભગ અરધા કલાક સુધી તડકો પડવા દેવો એને “સૂર્યસ્નાન” કે “આતપસ્નાન” (Sunbath=સનબાથ) કહે છે જે કેટલીક વાર ધણું જ લાભકારક નિવડે છે.

## પ્રકરણ ૯ મું.—રંગ એ શું છે, અને કેમ બને છે તે વિષે.

રેશનની કરવાના ખીલોર કાચનાં ઝુમ્મરોને શોભા માટે લટકાવવામાં આવે છે તેવા પહેલદાર એકાદ સફેદ હીરા (ત્રિપાર્શ્વ-કાચ = Prism) ને જો સૂર્યના તડકામાં ધરવામાં આવે તો સૂર્યનું સફેદ કિરણ તેમાં થઈને પસાર થતાં તે કિરણના સાત ભાગ થઈને સપ્ત વર્ણપટ (સાત રંગનો પટો=Spectrum) બને છે. અને તેમાં સાતે રંગ હમેશાં નીચેના અનુક્રમે જ ગોઠવાયલા હોય છે.

૧. જામલી.

૫. પીળો.

૨. ગળીઅલ.

૬. નારંગી.

૩. આસમાની અથવા વાદળી.

૭. લાલ કે રાતો.

૪. લીલો.

પ્રકાશના એકજ સફેદ કિરણમાં ગુપ્ત રીતે ઉપર લખેલા સાત રંગ રહેલા છે, તે વાત ધણાઓના જાણવામાં બાગ્યેજ હશે એમ ધારીને આ વિવેચન કરવું પડ્યું છે. તે ઉપરથી એ વાત પણ ફલિત થાય છે કે સર્વ પ્રકારના રંગ વસ્તુઓમાં રહેલા નથી, પણ પ્રકાશનાં કિરણોમાં જ રહેલા છે. સૂર્યના શ્વેત કિરણમાં નિગૂઢ રૂપે સાત



પ્રકાશના રંગ રહેલા છે એ વાત સૌથી પ્રથમ શોધી કાઢનાર આર્ય-  
વર્ત્તના અતિ પ્રાચીન કાળના ઋષિમુનિઓજ હતા એમ ઋગ્વેદ  
આદિ ગ્રંથો તપાસતાં ખાતરી થાય છે. કારણ સૂર્યની શક્તિ અને  
પ્રકાશને જગતમાં પ્રસરાવનાર અને તેનો પ્રભાવ સર્વને પ્રદેશ કરનાર  
કિરણો હોવાથી, શાસ્ત્રોમાં સૂર્યના રથના અશ્વની ઉપમા કિરણને  
આપવામાં આવી છે, એટલુંજ નહિ પણ તે એકજ શ્વેત કિરણમાં  
સાત રંગ છુપાયેલા હોય છે એ વાતને સારી રીતે જાણનાર ઋષિ-  
ઓએ તે અશ્વરૂપી કિરણને સાત રંગ રૂપી સાત મુખની ઉપમા આપી  
છે. અર્થાત્ સૂર્ય ભગવાનના સાત મુખવાળા જે ઘોડાનું વર્ણન આપે  
ઋગ્વેદ આદિમાં વાંચીએ છીએ તે આ સાત રંગોના મિશ્રણથી  
બનેલું પ્રકાશનું કિરણ હોવું જોઈએ એમ માનવાને હરકત નથી,  
એટલુંજ નહિ પણ શાસ્ત્રોમાંથી તે વાતનું સમર્થન કરે તેજા ખીજ  
પણ કેટલાક પુરાવા મળી આવે છે, એમ વિદ્વાન પંડિત ગુરુદત્ત  
વિદ્યાર્થી એમ. એ. નો મત હતો અને તેવાજ વિચાર ખીજ પણ કેટ-  
લાક વિદ્વાનોના છે.

હવે જગતમાં વિવિધ વસ્તુઓ તરેહ તરેહના રંગવાળી સાચી  
દેખાય છે તે જાણવું જરૂરનું છે. ઉપર કહી ગયા તેમ સાત જાતના  
રંગોના મિશ્રણથી બનેલું સફેદ પ્રકાશનું કિરણ જ્યારે અમુક વસ્તુ  
ઉપર પડે છે ત્યારે તે પદાર્થના ખાસ બંધારણને અનુસરીને તે શ્વેત  
કિરણનો કેટલોક ભાગ તે પદાર્થની અંદર સોષાઈ જાય છે અને  
બાકીનો અમુક અંશ પરિવર્તન પામી આપણી આંખમાં દાખલ થાય  
છે. આ રીતે જે અંશ પરિવર્તન પામી આપણી આંખમાં પ્રવેશે છે  
તેને લીધે તે ચીજ અમુક રંગની દેખાય છે. દાખલા તરીકે કાચી  
કરી ઉપર જ્યારે પ્રકાશનાં શ્વેત કિરણ પડે છે ત્યારે તેમાંથી માત્ર

લીલા રંગનું કિરણુ પરિવર્તન પામી આપણી આંખને પહોંચે છે, અને તેથી દાઢી કેરી આપણી આંખે લીલા રંગની દેખાય છે. જો કોઈ પદાર્થ પોતાના ઉપર પડતા શ્વેત કિરણુને વિના ફેરફારે આપુને આપું પરિવર્તિત કરે છે તો તે પદાર્થ શ્વેત રંગનો દેખાય છે, એથી હલકું જો કોઈ પદાર્થ આખા કિરણુને પોતામાં સમાવી દે છે કોઈ પણ અંશને પરિવર્તિત કરતો નથી તો તે પદાર્થ આપણને કાળારંગનો દેખાય છે, પણ જો કોઈ એક પદાર્થ પ્રકાશનાં કિરણુને લગભગ કંઈ જ ફેરફાર કર્યા વગર પોતાની આરપાર પસાર થવા દે છે તો તે પદાર્થ હવા અથવા નિર્મળ કાચ જેવો રંગ વગરનો પારદર્શી દેખાય છે. વળી જો કોઈ પદાર્થ શ્વેતકિરણુનું તર્જીત પ્રત્યેક રંગમાંથી અર્ધ ભાગને પોતાની અંદર સમાવી દઈ બાકીના અર્ધ અર્ધ ભાગને પરિવર્તન પમાડે છે તો તે પદાર્થ રાખોડીઆ રંગનો દેખાય છે. હવે જો કોઈ પદાર્થ આખા શ્વેતકિરણુમાંથી માત્ર ૬ ભાગને જ પરિવર્તન પમાડી બાકીનાને શોષી લે છે તો તે પદાર્થ લાલ, આસમાની, પીળો ઇત્યાદિમાંથી કોઈ એક રંગનો દેખાય છે. વધારે સ્પષ્ટતાથી કહીએ તો એક પદાર્થ જ્યારે લાલ, નારંગી, પીળો, લીલો, વાદળી અને ગળી-મસ એ શ્વેતકિરણુનું તર્જીત છે એ રંગને પોતામાં સમાવી દઈ માત્ર એકલા જામલી રંગને જ પરિવર્તન પમાડે છે તો તે પદાર્થ જામલી રંગનો આપણને દેખાય છે: જો કોઈ પદાર્થ લાલરંગ સિવાયના બાકીના છે એ રંગને પોતામાં સમાવી દે છે તો તે પદાર્થ લાલરંગનો દેખાય છે. આ પ્રમાણે બીજા રંગો વિષે પણ સમજવું.

૪. સ. ૧૬૭૨ માં સર આલ્બ્રેક્ટ ન્યુટને પોતાના એવો વાદ પ્રકટ કર્યો કે સાધારણ શ્વેત પ્રકાશ કેટલાક ભિન્ન ભિન્ન રંગોના એકીકરણથી બનેલો છે. અને તે અંશભૂત રંગોનું વક્રીભવન

( Refrangibility ) પણ ભિન્નભિન્ન હોય છે. આથી પણ પૂર્વે સન ૧૬૧૧ માં એન્ટોનિયો ડી બ્રોમિનિસે નીચેના શબ્દો વાપર્યા હતા:—“ રંગો પ્રકાશમાંથી પેદા થાય છે, એ વિશે મને જરાએ સંશય નથી; એટલુંજ નહિ પણ રંગો પ્રકાશ સ્વરૂપજ છે.” ઈદ-મેઘધનુષમાં, અને તે કરતાં યે ત્રિપાર્શ્વ કાચ કે હિરા (Prism) માં શ્વેત કિરણ પૃથક્કરણ પામી પડતા વર્ણપટ (spectrum) માં, દેખાતા રંગોનું સાત જાતમાં વર્ગીકરણ સર આઈઝેક ન્યુટને સ્વીકારી લીધું હતું. તે પછી સર ડેવીડ બ્રુસ્ટરે એવો મત દર્શાવ્યો છે કે એ સાતમાંથી માત્ર લાલ, પીળો, અને વાદળી એ ત્રણજ રંગ મૂળ અને મુખ્ય છે અને તેમના પરસ્પરના મિશ્રણથી જ બીજા રંગો બને છે. પણ વિખ્યાત વિજ્ઞાનવિદ્ હેમહોલ્ઝ (Hemholz) એમણે પાછળથી બતાવી આપ્યું છે કે સૂર્યના શ્વેત કિરણની અંદર રહેલા સાત રંગોમાંથી દરેક સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને પોતાનાં ખાસ આન્દોલનના નિયમને આધારે બનેલો હોય છે, અને તેથી તે અવિભાજ્ય ગુણવાળો હોય છે. તે સાત રંગોમાંનો કોઈ પણ રંગ ( સાધારણ રીતે “ મિશ્ર ” એવું વિશેષણ જોને લગાડવામાં આવે છે તેવો રંગ ) બીજા આસપાસના રંગોના એકમેક સાથે ભળવાથી અમર એક બીજા ઉપર ચઢી જવાથી ( Overlapping ) મધ્યસ્થ વર્ણ ( Intermediate colour ) તરીકે બનેલો હોતો નથી. દાખલા તરીકે લાલ અને પીળાના મિશ્રણથી નારંગી, અથવા પીળા અને આસમાનીના એકઠા મળવાથી લીલો રંગ સાધારણ રીતે બનાવી શકાય છે, તેમ સૂર્યના કિરણમાં બનેલું હોતું નથી. આ વાતની સાખીતી એ છે કે એક કેવળ અંધારા ઓરડામાં એક તરફ જરા સરખું છિદ્ર રાખી તેમાં થકને સૂર્યપ્રકાશ-તડકાના એક કિરણને દાખલ કરી એક

‘હિરા’ એટલે ત્રિપાર્શ્વ કાચ વડે તેનું પૃથક્કરણ કરી તેને એક સફેદ પદ્મ પર પડવા દેવું. હવે શ્વેત કિરણાન્તર્ગત સમ વર્ણુમાંથી રાતા રંગનું કિરણ સીધી લીટીમાંથી ઝાઝામાં ઝાઝા પ્રમાણમાં વક્રીભવનને પામે છે, તેના કરતાં નારંગી કિરણ વધારે વક્રીભવનને પ્રાપ્ત થાય છે, તેના કરતાં પીળો, પીળા કરતાં લીલો, લીલા કરતાં વાદળી, વાદળી કરતાં ગળીયલ, અને ગળી જેવા રંગ કરતાં જામલી રંગનાં કિરણ અનુક્રમે અધિક અધિક વક્રીભવન પામવાના ગુણુવાળાં હોવાથી શ્વેત કિરણમાંથી જુદાં પડ્યાં પછી એકજ સ્થળે એકબીજાની ઉપર પડવાને બદલે એક રંગીન પટના આકારમાં ગોઠવાઇ જાય છે, જેને ઇંગ્રેજીમાં “સ્પેક્ટ્રમ” Spectrum કહે છે. હવે સફેદ પદ્મ પર ઉપર પ્રમાણે રંગીન પટ પડવા દીધા પછી જ્યાં નારંગી રંગ પડેલો હોય તે સ્થળે પદ્મમાં કાણું પાડી ફક્ત તેજ કિરણને પડદાની પાર પસાર થવા દેઇ, તેને પુનઃ એક બીજા હિરા કે ત્રિપાર્શ્વ કાચમાંથી પસાર કરવામાં આવે તો તે નારંગી કિરણનું પૃથક્કરણ થઇ તેમાંથી પીળો અને લાલ રંગ શું જુદા પડશે ? કદિજ નહિ. અને તેમ વિભક્ત નહિ થવાનું કારણ એજ છે કે સૂર્યના કિરણની અંદર રહેલ નારંગી રંગ લાલ અને પીળા રંગના મિશ્રણથી બનેલો નથી પણ તે સ્વતંત્ર અને મૈલિક રીતે રહેલો છે. શ્વેત કિરણાન્તર્ગત લીલા અને જામલી રંગ વિષે પણ તેમજ સમજવાનું છે. આ ઉપરથી અમે એમ કહેવા નથી માગતા કે પૃથ્વી ઉપર આપણે કૃત્રિમ રીતે, અન્ય રંગોને મિશ્ર કરીને નારંગી, લીલો અને જામલી રંગ બનાવી શકતા નથી. ખરેખર આપણે તેમ કરી શકીએ છીએ, છતાં ઉપરનો પ્રયોગ વર્ણુવવાનો હેતુ એટલોજ હતો કે નારંગી, લીલો, અને જામલી રંગ સૂર્ય પ્રકાશની અંદર મિશ્રણથી બનેલા નથી.

## પ્રકરણ ૧૦ મું:—રંગનાં મૂલ્ય અને મહત્વ વિષે.

અવલોકન કરવાની જેને સહજ પણ ટેવ છે તેના ખ્યાલમાં જીવન અને રંગ વચ્ચેનો પ્રગાઠ સંબંધ આવ્યા વિના રહેતોજ નથી.

આકાર, પ્રમાણ, વ્યવસ્થા, નિર્દિષ્ટકાલે પુનરાગમનથીલત્વ ( Periodicity ), તાલબદ્ધતા, અથવા સમ્મેલ ( Rhythm ), તેમજ ગણિત અને ભૂમિતિના મૌલિક સિદ્ધાન્તો એ પ્રત્યેક અને સર્વે કુદરતના નિયમોના પ્રવર્તવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ ભાગ ભજવે છે. કુદરતના સર્વ વ્યતિકરોમાં અચૂક રીતે પ્રકટ થતાં કાર્ય કારણનો નિયમ, એક સરખી નિયમિતતા, અંગ પ્રત્યંગનો સમ્મેલ ( Symmetry ) તેમજ રૂપ રેખાનું પૂર્ણત્વ એ સર્વ આપણને મુગ્ધ અને આશ્ચર્યાન્વિત કર્યા સિવાય રહેતાં નથી. પરંતુ આવાં આવાં જે અનેક વિવિધ સુંદર દ્રશ્યો દ્રવ્યો-ચર થાય છે અને જે આપણી જ્ઞાનેન્દ્રિઓને વિવશ અને મનને મુગ્ધ કરી લે છે, તે સર્વમાં કદાચ રંગ અથવા વર્ણ જેટલું અન્ય કોઈ પણ આપણું ધ્યાન ખેંચતું નથી.

પરંતુ એક રંગવગરની દુનિયા આપણી કલ્પનામાં પણ આવી શકતી નથી એટલુંજ નહિ પણ તેવી દુનિયાનું અસ્તિત્વજ અશક્ય છે.

રંગ એ સર્વ વસ્તુઓમાં અનિવાર્ય અંશ હોય તેના વડેજ તે સર્વને શોભા અને સ્વભાવિકતા મળતાં હોવાથી રંગની ઉપયોગિતા નિઃસંશય રીતે સાબીત થાય છે. ખનિજ, ઉદ્ભિજ, પ્રાણીજ, અને માનસિક સૃષ્ટિઓમાં એક સરખી રીતે રંગનું અસ્તિત્વ આપણે અવલોકીએ છીએ; અને જે જે અપવાદરૂપ દાખલાઓમાં રંગની ગેરહાજરી જોવામાં આવે છે તે તે સર્વ દાખલાઓમાં સૈદ્ધર્થની ખામી,

સમતોલપણાની કિલુપ, જીવનતત્ત્વની ખોટ, અગરતો, સ્વાભાવિક ક્રિયાઓની મંદતા સૂચવે છે. રંગ એ જીવનનું સ્વાભાવિક લાક્ષણિક તત્ત્વ છે, અને બળ, ક્રિયાશક્તિ, પુનર્જીવન પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિનું પ્રકટ ચિન્હ પણ રંગજ છે. વૈજ્ઞાનિક શોધોએ પણ બતાવી આપ્યું છે કે જેમ રંગ ગાઢો તેમ ગરમાવો પણ વધારે હોય છે. આ ઉપરથી એ પણ સાબીત થઈ ચુકેલી વાત છે કે ઉષ્ણ અને ઉષ્ણોત્તર્જત દટિબંધોમાં પેદા થતાં પક્ષીઓ અને વનસ્પતિને પીછાં તથા ફળ-ફૂલ-પત્ર જેટલાં બધાં બપટાદાર રંગવાળાં અને તેજસ્વી હોય છે તેટલાં સમ-શિતોષ્ણ દટિબંધમાં આવેલા પ્રદેશોમાં જેવામાં આવતાં નથી. ઢુંકામાં કહીએ તો જ્યાં જીવન અને બળવર્ધક શક્તિઓ પુરી છુટથી વેંચાયેલી હોય છે ત્યાં રંગ પણ ઉભરાઈ જતો જણાય છે.

રંગનું મૂળ શોધતાં તે આપણને ખનિજ સૃષ્ટિમાંજ અને કુદ-રતની ચીજોનાં રાસાયણિક બંધારણના તત્ત્વોમાંજ મળી આવે છે. કાં તો પૃથ્વીમાંથી અગર વાતાવરણમાં થઈને સૂર્ય ચન્દ્રાદિના પ્રકાશ-રૂપે આવતો ગણીએ તો પણ રંગનું મૂળ એકજ પ્રકારનું હરે છે. એક ચોકસ અને બહુ ખાસ અર્થમાં આપણુ સર્વે ખોરાક અને હવા કરતાં પણ રંગ ઉપર વધારે જીવીએ છીએ, કારણ કે ખોરાક અને હવા જેટલીજ પ્રકાશની પણ આપણને આવશ્યતા છે. મનુષ્યના ખોરાકની સર્વ ચીજો રંગથી પરિપૂર્ણ હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ નભોમંડળમાં પ્રકાશતા સૂર્ય ચન્દ્રાદિ તરફથી આવતા પ્રકાશની અંદર વિવિધ રંગો ગુપ્ત રૂપે રહેલા હોય છે.

જીવન અને પ્રકાશ ખરેખર સામાન્ય દૃષ્ટિએ જોતાં એકરૂપ જણાય છે, અને જીવનના નિભાવને અર્થે પ્રકાશની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહેલી છે.

પ્રકાશ એ આકાશતત્વના અમુક પ્રકારના તરંગ કે મોજાનોજ બનેલો છે એવો અર્વાચીન વિજ્ઞાનવાદને લીધે રંગ વિષેનો આપણો ખ્યાલ સદૈવ અને અધિક સ્પષ્ટ બન્યો છે, અને પ્રકાશના શાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ અને સંશોધનને પરિણામે વિજ્ઞાનવિદો એવા નિર્ણય ઉપર આબા છે કે ત્રણ મૂળ રંગો અને તે ઉપરથી બનતા અનેક મિશ્રવર્ણ મેદો એ અન્ય કંઈજ નહિ પણ આકાશતત્વમાં થતાં લાંબાં અગર ટુંકાં મોજાંજ છે. વળી વધારામાં એમ પણ જણાયું છે કે ટુંકાં અને અધિક ત્વરાવાળાં આકાશિક મોજાં રાતી, નારંગી, પીળા, લીલા, આસમાની, ગળીયલ, અને જામલી રંગ રૂપે જણાય છે; પરંતુ તેથી વધારે લાંબા અને અલ્પતર ત્વરાવાળાં મોજાંનું આપણને ઉભા કે ગર્ભી રૂપેજ જ્ઞાન થઈ શકે છે.

ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે સૂર્યમાં રહેલ જાત જાતનાં ખનિજ તત્વોને લીધે ભિન્ન ભિન્ન રંગ ઉત્પન્ન થઈ તેનાં સમ્યક્ ઓકીકરણને લીધે શ્વેત કિરણ બની આપણા તરફ આવે છે. હવે મનુષ્ય શરીરના બંધારણમાં પણ ઘણી જાતનાં ખનિજ તત્વો સ્વાભાવિક રીતે રહેલાંજ હોય છે અને કેટલાંક કારણોથી જ્યારે તે તત્વોમાંથી કેટલાંક પ્રમાણમાં ન્યૂનાધિક બની જાય છે ત્યારે તેમનું સ્વાભાવિક મૂળ પ્રમાણ પુનઃ સ્થાપિત કરવા માટે રંગ એ બહુ અકસીર અને અતિશય ઉપયોગી સાધન થઈ પડે છે. વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો સ્પેક્ટ્રોસ્કોપ ( Spectroscope ) નામના યંત્રની મદદથી અમુક વાતાવરણમાં અગર તો અમુક પ્રકાશમાન ચીજમાં રહેલાં કયાં ખનિજ દ્રવ્યો કયા ખાસ રંગને ઉત્પન્ન કરે છે તે નિશ્ચિત થઈ શક્યું છે અને તેને આધારે જે તત્વની ખોટને લીધે બ્યાધિ પેદા થયો હોય તે તત્વની પૂર્તિ તે તત્વજનિત વર્ણ પુરો પાડીને બ્યાધિનું નિવારણ થઈ શકે છે.

કોમોપથી એટલે વર્ણોપચાર વિદ્યા કે રંગ રસાયનશાસ્ત્ર ખનિજ દ્રવ્ય અને રંગના આવા પ્રગાઠ સંબંધના તાત્વિક સિદ્ધાન્ત ઉપરજ રચાયેલ છે. સૂર્ય પ્રકાશના અન્તર્ગત વિવિધ રંગોનાં જે મુખ્ય ચોવીસ ઉપાદાન કારણો (elements) નક્કી થયેલાં છે તેમાંથી સોળ ખનિજ કોટિનાં છે, અને એક વાયુરૂપ છે.

## પ્રકરણ ૧૧ મું.—રંગનાં મોજાંની લંબાઈ અને ત્વરાનું કોષ્ટક.

જુદા જુદા રંગનાં આકાશી મોજાંની લંબાઈ તથા ત્વરા કેટલી હોય છે તે મી. રૂઠ થોમ્પસન (Rood Thompson) ના બનાવેલા નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાશે:—

રંગ.	દર સેકન્ડમાં પુનઃ પુનઃ થતાં મોજાંની સંખ્યા.	હવાની અંદર મોજાંની લંબાઈ સેન્ટી-મિટરમાં.
રાતાની પેલીપારનો રંગ.	૩૭૦,૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૮૧૦૦
રાતો.	૪૨૮,     "     "	૦૦૦૦૭૦૦૦
નારંગી-રાતો.	૪૮૩,     "     "	૦૦૦૦૬૨૦૮
નારંગી.	૫૦૨,     "     "	૦૦૦૦૫૮૭૨



નારંગી-પીળો.	૫૧૦,	„	„	૦૦૦૦૫૮૭૯
પીળો.	૫૧૬,	„	„	૦૦૦૦૫૮૦૮
લીલો.	૫૬૯,	„	„	૦૦૦૦૫૨૭૧
આસમાની લીલો	૫૯૦,	„	„	૦૦૦૦૫૦૮૨
આસમાની.	૬૩૪,	„	„	૦૦૦૦૪૭૩૨
જામલી-આસમાની	૬૮૪,	„	„	૦૦૦૦૪૩૮૩
જામલી	૭૩૯,	„	„	૦૦૦૦૪૦૫૯
જામલીની પેલીપારનો રંગ	૮૩૪,	„	„	૦૦૦૦૩૬૦૦

જુદા જુદા રંગનાં કિરણોનાં મોજાંની લાંબાઈ અને દર મીનીટે થતી તે મોજાંની ધ્રુજરીઓની સંખ્યામાં બહુ તફાવત હોય છે. રાતા રંગનાં કિરણોનાં મોજાં ટુંકામાં ટુંકાં હોય છે. અને જાંબુ રંગનાં મોજાં લાંબામાં લાંબાં હોય છે. પ્રકાશનાં કિરણોની એક ઇંચ ગતિ થવામાં ૩૯૦૦૦ મોજાં થાય છે. પ્રકાશનાં કિરણોની ગતિની ઝડપ દર સેકન્ડે ૧૯૨૦૦૦ મૈલની હોય છે. તે હિસાબે રાતા રંગના પ્રકાશનાં કિરણોની દર સેકન્ડે કેટલી ધ્રુજરીઓ કે મોજાં થાય છે, તેની સંખ્યા કાઢવાને માટે આપણે ૧૯૨૦૦૦ માઈલના ઇંચ કરી ઓગણચાળીસ હજારે ગુણવા જોઈએ. એટલે કે-(૧૯૨૦૦૦×૫૨૮૦×૧૨)×૩૯૦૦૦=૪૬૪૪૩૯૬૮૦૦૦૦૦૦૦ રાતા કિરણોનાં દર સેકન્ડે થતાં મોજાંની સંખ્યા.

ઉપર લખી તેટલી અત્યંત મોટી સંખ્યામાં મોજાં આપણી આંખને દર સેકન્ડે અથડાય છે, ત્યારે આપણને રાતો રંગ દેખાય છે.

અને રાતા કિરણનાં મોજાની સંખ્યા કરતાં પણ જાંબુડા રંગનાં મોજાની સંખ્યા ઘણીજ વધારે છે. એટલે કે, ૭૮૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ મોજાં દર સેકન્ડે આંખને અથડાય છે, ત્યારે જાંબુડા રંગ આપણને દેખાય છે. હાલની નવી શોધો પ્રમાણે ત્રિશોર કાયના પાસાવાળા હીરા (Prism=ત્રિપાશ્વકાય) માંથી જે સાત રંગ પડતા દેખાય છે, તે કરતાં પણ સૂર્યના કિરણમાં વધારે રંગ હોવાનું સાબિત થયું છે. એટલે કે એક છેડે જાંબુડીઓ રંગ દેખાય છે. તેની ઉપર એક અદૃશ્ય રંગ હોય છે, જેને “અલ્ટ્રાવાયોલેટ” ultra violet અથવા અતિ જાંબુડો રંગ કહે છે. અને બીજે છેડે પડતા લાલ રંગની આગળ પણ એક રંગ હોય છે જેને “અલ્ટ્રારેડ” કે અતિલાલ કહે છે. આ “અલ્ટ્રાવાયોલેટ” અને “અલ્ટ્રારેડ” રંગનાં કિરણનાં મોજાંની સંખ્યા એટલી તો મોટી હોય છે કે તેટલી બધી ધ્રુજરીયોને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ આપણી આંખમાં નહિ હોવાથી તેમની હયાતી વિષે આપણી આંખ આપણને કંઈ માહિતી આપી શકતી નથી. છતાં આ અદૃશ્ય કિરણો હસ્તી ધરાવે છે એમ સાબિત થાય છે. કારણ કે એક અધારા ઓરડામાં રાતા રંગના કિરણની નીચે જ્યાં આંખે જોતાં માત્ર અંધારું જણાય છે. ત્યાં “થર્મોમીટર” ધરવાથી તેની “ટેમ્પરેચર” માં વધારો થાય છે. તેમજ જાંબુડા રંગનાં કિરણની ઉપર જ્યાં માત્ર અંધારું જણાય છે ત્યાં ફોટોગ્રાફની પ્લેટ ધરવાથી જાણે ઉજ્જસમાં ખુદી કરી હોય તેવી તેની ઉપર “અલ્ટ્રાવાયોલેટ” કિરણની અસર થાય છે. જેમ અગાઉ આપણને “અલ્ટ્રાવાયોલેટ” અને “અલ્ટ્રારેડ” કિરણોની હયાતી વિષે કંઈજ ખબર નહોતી તેજ પ્રમાણે હજી એવાં બીજા ઘણાં રંગનાં કિરણો હસ્તી ધરાવતાં હશે કે જેને આપણી આંખ જોઈ શકવાને કેવળ અશક્ત છે.

## પ્રકરણ ૧૨ મું-નાદ અથવા અવાજ સાથે પ્રકાશની સરખામણી.

વિશ્વમાં મુખ્ય સપ્ત લોક, સપ્ત વર્ણ-રંગ, અને સપ્ત સ્વર માલુમ પડે છે. તેમાંથી સાત લોકની વાતમાં ઉતરવા જતાં વિવાદ્યસ્ત એવા ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં દાખલ થવું પડે તેમ હોવાથી તે વાત પડતી મુકી માત્ર સાત સ્વર અને સાત રંગ વચ્ચે કેટલું બધું સામ્ય છે તે પ્રશ્ન વિચારીશું.

વર્ણપટ:-લાલ		નારંગી	પીળો.	લીલો.	વાદળી.	ગળીયલ.	જામલી.
Newtonian Musical Scale આર્ય સ્વરસપ્તક:-	C	D.	E.	F.	G.	A.	B.
		સા	રી	ગ	મ	પ	ધ

ઉપરના કોઠા ઉપરથી જોઈ શકાશે કે જેમ સ્વરસપ્તકને સૌથી નીચેને છેડે C કે 'સા' છે તેમ વર્ણસપ્તકને સૌથી નીચે છેડે લાલ રંગ છે. 'સા' C સ્વરને લીધે જેમ હવામાં રચૂલમાં રચૂલ આન્દોલનો પેદા થાય છે, તેમ લાલ રંગને લીધે આકાશ તરર ( ઇથર=Ether ) માં પણ હલકામાં હલકા પ્રકારનાં મોઝાં ( Coarsest waves or vibrations ) પેદા થાય છે. વળી જેમ સ્વર સપ્તકના C કે "સા" નાં દર ૨૪ આન્દોલન જેટલા

સમયમાં થાય છે તેટલાજ સમયમાં B કે “ની” ના ૪૫ આન્દોલન થાય છે, એટલે કે બમણાથી થોડાંક ઓછાં થાય છે; તેવીજ રીતે એક છેડે આવેલા લાલ રંગના દર સેકન્ડે જ્યારે સાડાચાર જલદી=૪૫૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ( ૪૫૦ દ્રીલીયન trillions આન્દોલનો થાય છે, ત્યારે તેટલાજ વખતમાં બીજે છેડે આવેલા જમણી રંગનાં આઠ જલદી=૮૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ( ૮૦૦ દ્રીલીયન ), અથવા બમણાથી થોડાંક ઓછાં, આન્દોલન આકાશતત્વમાં થાય છે. એક સ્વરસપ્તક પૂર્ણ થાય છે ત્યાંથી તરતજ બીજું ચઢીયાતું સ્વરસપ્તક શરૂ થાય છે, જેમાં પહેલાં સપ્તક કરતાં બમણાં બમણાં આન્દોલનો દરેક સૂરને માટે થાય છે. આવીજ રીતે જમણી રંગ આગળ જ્યારે વર્ણપટનું પ્રથમ સપ્તક પૂર્ણ થાય છે ત્યારે ત્યાંથી ચઢીયાતું સૂક્ષ્મતર ( અમૂર્ત ) બીજું વર્ણસપ્તક બરાબર બમણાં બમણાં આન્દોલન વાળું શરૂ થઈને નિયમિત રીતે આગળ વધતું જાય છે. જે હંચામાં હંચો સ્વર મનુષ્યના કાનથી સાંભળી શકાય છે તે કર્ણગ્રાહ્ય સર્વે આન્દોલનોમાં હંકામાં હંકાં અર્થાત્ ૩૬ ઈંચ લાંબાં આન્દોલનો હવામાં પેદા કરે છે. તેવીજ રીતે આકાશતત્વમાં થતાં જે હંકામાં હંકાં આન્દોલનો મનુષ્યને દષ્ટિગોચર થઈ શકે છે તે જમણી રંગનાં હોય છે, અને હંકામાં હંકાં કર્ણગ્રાહ્ય હવાના આન્દોલનથી એક લાખમા ભાગ જેટલાં વધારે હંકાં ( અર્થાત્ તેવાં ૬૦૦૦૦ આન્દોલનો અગર ૩૦,૦૦૦ આખાં મોજાં માત્ર એક ઈંચ જગા રોકે છે તેવાં ) હોય છે. મનુષ્યથી સાંભળી શકાય તેવા અવાજનાં હવામાં થતાં લાંબામાં લાંબાં મોજાં ૭૦ ફુટનાં હોય છે, પણ મનુષ્યની આંખ વડે જોઈ શકાય તેવા પ્રકાશનાં આકાશ તત્વમાં થતાં લાંબામાં

લાંબાં સંપૂર્ણ મોજાં  $\frac{૧}{૧૭,૦૦૦}$  થી  $\frac{૧}{૧૮,૦૦૦}$  ઇંચ હોય છે. આ ઉપરથી શું એમ સાબીત થાય છે કે કાનના કરતાં આંખ કરોડો ગુણુ સૂક્ષ્મતર કામ કરી શકે છે? ના, ના. કારણ કે હવાનાં મોજાં કરતાં ધણીજ વધારે સૂક્ષ્મતર શક્તિના સહકારથીજ સાંભળવાનું કાર્ય ખતી શકે છે. શું તમે એવી દલીલ કરો છો કે હવામાં અવાજનાં મોજાં તો દર સેકન્ડે માત્ર ૧૧૦૦ ફુટજ ગતિ કરે છે, પણ આકાશ તત્ત્વમાં પ્રકાશનાં મોજાં તો દર સેકન્ડે ૧૮૬,૦૦૦ માઇલની ઝડપે ગતિ કરે છે? તો જવાબમાં જણાવવાનું કે અવાજની ઓછી વધારે ત્વરાવાળી ગતિનો આધાર તેને વહન કરનારા તત્ત્વની જાત ઉપર રહેલો છે, અને માત્ર વાતાવરણજ અવાજને વહન કરનાર એકલું એકજ સાધન છે એમ માની લેવાની તમારે ભૂલ કરવી જોઈતી નથી. દાખલા તરીકે વિજળી ( ઇલેક્ટ્રીસિટી ) અવાજને કેટલાએ માઇલના અંતર સુધી વહી જઈ શકે છે, જે યોજનાને આપણે “ટેલીફોન” કહીએ છીએ. વળી હાલમાં લોહ-ચુંબક કે વિજળીના ચંત્રની મદદ સિવાય વિજળીની પાંખો ઉપર મનુષ્યના અવાજને માઇલો સુધી મોકલાય તેવી શોધ કરવામાં આવી છે. વળી આંખના કરતાં કાન એક બાબતમાં ચઢીયાતો હોય એમ જણાય છે, કારણ કે આંખ તો રંગનું એકજ સમ્પર્ક જોઈ શકે છે પરંતુ કાન તો એક બીજાથી ચઢીયાતાં એવાં નવથી અગીયાર સ્વર સમ્પર્કો સાંભળી શકે છે. આ ખીના ઉપરથી એમ પણ જણાય છે કે મનુષ્ય જાત હજી વિકાસ ક્રમમાં બહુ આગળ વધેલી નથી. કારણ કે તેની આંખ હજી હલકામાં હલકું માત્ર એકજ વર્ણસમ્પર્ક જોઈ શકે છે. જેને આપણે દિવ્ય ચક્ષુ અથવા અંતઃદ્રષ્ટિ (Clairvoyance)

કલ્પેશ્વર વૉચન્સ ) કહીએ છીએ તે જોને પ્રાપ્ત હોય તેઓ ચઢીયાતાં અને વધારે વર્ણસમૂહો જોઈ શકે છે.

“ આપણે એટલું યાદ રાખવાનું છે કે જુદા જુદા ગ્રહો સાત રંગના છે; સૂર્યનાં કિરણ સાત રંગનાં છે; પૃથ્વીની ધાતુ સાત છે; ઉપધાતુ સાત છે; રત્નોના રંગ સાત છે; માણસના શરીરમાં ધાતુ સાત છે; ઉપધાતુ સાત છે; ચામડીમાં પડ સાત છે; અગ્નિની કળા સાત છે; તેને રહેવાના આશય સાત છે. અર્થાત સમસ્ત સૃષ્ટિ સમ રશ્મિમય છે, અને સર્વ સપ્તરંગમાં સૂર્ય વીર્ય આપે છે, એટલા માટે સૂર્યને પિતારૂપ ગણીએ છીએ, જેના વીર્યથી સર્વ વસ્તુ વીર્યવાન જણાય છે. પરંતુ માતાના રજ વિના પિતાના વીર્યથી કશું ઉપજતી શકાતું નથી. તેથી ચંદ્રને રજ વર્ણવવાનું કામ સોંપાયેલું છે. એટલે સૂર્ય વીર્ય આપેલું હોય તેને ચંદ્ર માતા રૂપ થઈ રજ આપી પોષે છે, તેથી ચંદ્રને “ મા ” સંજ્ઞા લગાડી છે અને રાત્રિને “ રજનિ ” શબ્દ લાગુ પાડ્યો છે. તેમ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે પુણ્યામિત્રાષ્ટિ સર્વે સોમો ભૂત્વા રસાત્મકઃ । અર્થાત ચંદ્ર આષ્ટિ વગેરેને પોતાના રજથી પોષે છે. આ ઉપરથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે પદાર્થ વિદ્યાનાં બારિકમાં બારિક તત્ત્વો જે કિરણોના ભેદ તેનો વિચાર પુરેપુરો આપણાં વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં કરેલો છે. ”

## પ્રકરણ ૧૩ મું:—કૃત્રિમ મિશ્ર રંગોનું અંધારણ.

- ૧ ભાગ લાલ અને ૧ ભાગ પીળાના મિશ્રણથી નારંગી રંગ બને છે.
- ૧ ભાગ વાદળી અને ૧ ભાગ પીળાના મિશ્રણથી લીલો રંગ બને છે.
- ૧ ભાગ વાદળી અને ૧ ભાગ લાલના મિશ્રણથી જામલી રંગ બને છે.
- ૧ ભાગ લાલ ૧ ભાગ પીળો અને ૧ ભાગ વાદળીના મિશ્રણથી કાળો રંગ બને છે.
- ૫ ભાગ લાલ, ૩ ભાગ પીળો, અને ૮ ભાગ વાદળીના મિશ્રણથી શ્વેત રંગ બને છે.
- ૧ ભાગ સફેદ અને ૧ ભાગ કાળો મળીને ગ્રે (Gray) રંગ બને છે.

ઉપર આપેલાં પ્રમાણ આગેવાન ચિત્રકારોએ બતાવેલી “ફાર-મ્યુલા” ને અનુસરીને લખેલાં છે, અને તે ઉપરથી એમ સાબીત થતું જણાય છે કે “કાળુ તે સફેદ, અને સફેદ તે કાળુ છે Black is white, and white is black”, કારણ કે બન્ને એકજ જાતના રંગોના ફેરફારવાળા મિશ્રણથી બને છે. આ રીતે “કાળો તે સફેદ અને સફેદ તે કાળો છે” તે ઉક્તિ પૂર્ણ અંશે તો નહિજ પણ કંઈક અંશે સત્ય ઠરે છે. વ્યવહાર રીતે ઉપર દેખા પ્રમાણે રંગો એકત્ર કરી શ્વેત (અને બીજા પણ કોઈ કોઈ રંગ બનાવવામાં નિષ્ફળતા મળે છે તેનું કારણ એ છે કે મેળવવામાં આવતા રંગો સંપૂર્ણ વિશુદ્ધિવાળા હોતા નથી.

લાલ, પીળો, અને વાદળી એ ત્રણ મૂળ રંગ Primary Colours કહેવાય છે.

નારંગી, લીલો, અને જામલી એ ત્રણ મિશ્ર અથવા ગૌણ રંગો.  
Secondary Colours કહેવાય છે.

કાળો, સફેદ, અને રાખોડીયો રંગ અદ્યસ્થ કે વિગુણ રંગ  
Achromatic or Neutral Colours કહેવાય છે.

દૃશ્યતા કે દિશીમાં શ્વેતરંગ સૌથી પ્રથમ પડે આવે છે.  
કાળો રંગ એ અન્ય સર્વે રંગોના અભાવથી બને છે એવી માન્યતા  
પ્રકાશશાસ્ત્રના ઉંડા અભ્યાસીઓએ ખોટી ઠરાવી છે, છતાં એટલું  
સત્ય છે કે અન્ય રંગોના સોપણથી કાળો રંગ બને છે. સાધારણ  
રાખોડીઓ એ પહેલી પંક્તિનો સામ્યભાવવાળો રંગ છે અને બીજા  
કોઇ પણ રંગ સાથે તેને વિરોધ થતો નથી.

## પ્રકરણ ૧૪ મું:—અનુપૂરક પ્રતિસ્પર્ધી રંગોનું કોષ્ટક.

લાલ અને લીલો રંગ એકબીજાને ખીલવનાર અને અનુપૂરક છે.				
પીળો અને નીલલોહિત કે ધૂમળ	„	„	„	„
વાદળી અને નારંગી	„	„	„	„
લાલનીલલોહિત અને પીળાશપટ્ટો લીલો		„	„	„
લાલનારંગી અને વાદળી—લીલો	„	„	„	„
પીળોનારંગી અને વાદળીનીલલોહિત	„	„	„	„

ઉપરના કોષ્ટકના કરતાં વધારે ચોક્કસ કોઠો મેધધનુષની અં-  
દરના રંગોનો નીચે પ્રમાણે બનાવી શકાય છે—

લાલ અને જામલીના જરાક મિશ્રણવાળો લીલો „ „



નારંગી અને ગળીયલ અથવા ગળીયલ વાદળી	„	„
પીળો અને જામલી અથવા આસમાની નીલસોહીત	„	„
લીલો અને જરા જામલીના મિશ્રણવાળો લાલ	„	„
વાદળી અને રતાશ પડતો નારંગી	„	„
ગળીયલ અને નારંગી	„	„
જામલી અને પીળો	„	„

કાળો, સફેદ અને રાખોડીઓ એ ત્રણ મધ્યસ્થ કે ત્રિગુણ રંગો ખાસ કરીને કાંઈના પણ વિરોધી નથી છતાં તેમની થોડીવણી અસર તો હોય છેજ.

આ વિષયનો અભ્યાસી ચિલ્હરલ (Chevreul) કમુત્ત કરે છે કે કાળો રંગ આસપાસના બીજા રંગનું તેજ ઓછું કરે છે, અને સફેદ રંગ વધારે છે. વળી તે કહે છે કે સફેદ રંગ ખુલ્લતા વાદળી રંગ સાથે બહુજ સારી રીતે મેળ ખાય છે તેનાથી ઉતરતી રીતે ખુલ્લતા લાલ રંગ સાથે અને નારંગી સાથે તો તેનો ઠીક મેળ બેસતો નથી. તેવીજ રીતે કાળો રંગ લાલ અગર ગુલાબી રંગ સાથે બહુજ સારી રીતે બળે છે, નારંગી રંગ સાથે જરા ઉતરતા પ્રમાણમાં તેનો મેળ બેસે છે, તેનાથી ઉતરતી રીતે પીળા સાથે, અને ખુલ્લતા લીલા રંગ સાથે તો તેનો મેળ ઠીક આવતો નથી.

---

**પ્રકરણ ૧૫ મું.—વિવિધ ગ્રહોના ભિન્ન ભિન્ન રંગ.**

---

“ સૂર્યનો રંગ પારા જેવો છે, તે પારાનું નામ વીર્ય છે, તેમાં સાતે રંગ રહેલ છે. તે સૂર્યને સાત મુખવાળો ઘોડો છે એવું પુરાણોમાં લખ્યું છે, દારણ કે તેઓ અથ અને રશ્મિ શબ્દનો અર્થ

અર્થ સમજ્યા નથી. વૈદિક સિદ્ધાંત પ્રમાણે અશ્વનો અર્થ અગ્નિ થાય છે, અને રશ્મિનો અર્થ કિરણ થાય છે. ચંદ્રનો રંગ રૂપા જેવો છે. મંગળ તાંબા જેવા રાતા રંગનો છે. બુધ ખુદ પીળા રંગનો છે. બૃહસ્પતિ સુવર્ણ જેવા પીળા રંગનો છે. શુક્ર નીલમણિ જેવો છે. શનિ લોખંડ જેવો છે. કેતુઓ અનિમિત્ત હોવાથી ગણ્યા નથી, અને રાહુ આપણી પૃથ્વીનું જ નામ છે, તેનો રંગ અધારા જેવો હોવાથી તે બીજા પ્રકાશીત ગ્રહોનાં કિરણને ગ્રહણ કરે છે, એટલે સાત ગ્રહો મળીને વાદળી, લીલો લીંબોઘ પીળો, સોનેરી પીળો, રૂપેરી, પારા જેવો, લોહ જેવો, અને રાતા રંગનું મિશ્રણ થયેલું છે. તેઓ સર્વને સૂર્યની આસપાસ ફરવાનું અને પૃથ્વી સાથે સંબંધ હોવાથી તેનાં કિરણો જુદા જુદા રંગનાં ચારે બાજુએ ફેલાય છે. પરંતુ તેઓની ગતિ એટલે ચાલ જુદી જુદી હોવાથી એક સરખો રંગ એકજ ઠેકાણે ટકતો નથી, અને તેઓને સૂર્યની આસપાસ ફરવાનું હોવાથી પોતપોતાના જોઈતા રંગનું વીર્ય સૂર્યથી પામી લેઈ પોતાના ચંદ્રથી પોષે છે. પણ જ્યારે જ્યારે પોતાના કિરણની સીધી કે આડકતરી ગતિ થાય છે ત્યારે ત્યારે તે કિરણો સૂર્યનાં કિરણને બેદીને અથવા તેથી વક્રિભવન પામીને પૃથ્વી ઉપર આવી પડે છે. પૃથ્વી ઉપર સૂર્યનાં પડતાં કિરણોમાં પોતાના કિરણનો વધારો કરી જુદી જુદી જાતની અસર ઉત્પન્ન કરે છે. સૂર્ય ઉજ્જ્વલ છે. ચંદ્ર શીતલ છે. મંગળ ગરમ છે. બુધ નપુંસક છે. બૃહસ્પતિ મેઘાવાન છે. શુક્ર સજીવન રાખનાર છે. શનિ લુપ્તો છે. એટલે તેઓનાં કિરણ પ્રમાણે તેઓના સ્વભાવ છે, અને સ્વભાવ પ્રમાણે ગુણ દેખાડે છે.”

## પ્રકરણ ૧૬ મું.—મનુષ્ય શરીરમાં રહેલાં રાસાયનિક તત્ત્વોનું પ્રમાણ.

એક પાકી ઉમરે પહોંચેલા અને મજબુત નીરોગ બાંધાના મનુષ્યના શરીરનો ભાર ૧૫૦ રતલ અથવા પોણાચાર મણ હોવો જોઈએ. આટલું વજન નીચે બતાવેલા પદાર્થોનું બનેલું હોય છે:—	
સ્નાયુઓ અને સ્નાયુઅંધનો.....	૮૧ રતલ.
હાડકાં.....	૨૨ રતલ.
ચરબી.....	૧૮ ”
આમડી.....	૭ ”
મગજ.....	૩ ”
શરીરની અંદરના અવયવો.....	૧૨ ”
લોહી.....	૭ ”

શરીરમાં લગભગ ૬ પાણી રહેલું છે, અને તેથી ઉપર કહેલા ૧૫૦ રતલ વજનના માણસના શરીરમાં લગભગ ૧૭ ગેલન અથવા અરધા બેરલ કરતાં પ્રજા વધારે પાણી હશે.

મુખ્ય મુખ્ય સર્વ જાતનાં રાસાયનિક દ્રવ્યો અથવા તત્ત્વો શરીરમાં હોય છે. શરીરના કુલ વજનમાંથી લગભગ પોણા અથવા ૩ ભાગનો ઓક્સીજન અથવા પ્રાણવાયુનો બનેલો હોય છે, જે વાયુ બ્રહ્માજી ઉપયોગી હોઈ સર્વત્ર દુનિયાં પર પ્રસરેલો જોવામાં આવે છે. આ સિવાય પણ નાઇટ્રોજન, હોઇડ્રોજન, કાર્બોન, કૃત્રિમ્યોરિન વગેરે વાયુઓ પણ શરીરમાં માલુમ પડે છે. આવા વાયુઓ ઉપરાંત શરીરમાં કાર્બન, કૃત્રિમ્યમ, શ્રેષ્ઠરસ, સોડીયમ, સલ્ફર અથવા ગંધક,

પૉટેશીયમ, મેગ્નેશિયમ, લોહ, ત્રાંચુ, સીસું, સિલિકન, લિથિયમ, પારો, સોમલ અને ખીજ કેટલાક ઘટ્ટ પદાર્થો મળી આવે છે. આગળ ગણવેલા પાંચ વાયુઓ, ઓક્સીજન, નાઇટ્રોજન, હાઇડ્રોજન, ક્લોરિન, અને ફ્લુઓરિન, મનુષ્ય શરીરમાં કેટલા બધા મોટા જરૂરમાં રહેલા હોય છે, તેના કંઈક ખ્યાલ આપવાની ખાતર જણાવવાની જરૂર છે કે શરીરમાં રહેલા તે વાયુઓને જુદા પાડી એક વાસણમાં ભરવામાં આવે તો તેઓ ચાર હજાર ઘનફૂટ જગા રોકે, અથવા ખીજ શબ્દમાં કહીએ તો તેમને ભરવા માટે એકવીસ ફૂટ લાંબુ, વીસ ફૂટ પહોળું, અને દશ ફૂટ ઉંચું એવું એક ચોખ્ખું વાસણ જોઈએ. શરીરના ઘટ્ટ અથવા રથૂલ પદાર્થો જેવા કે કારબન, ફેલ્સીયમ અથવા ચુનો, સિલિકન, સોડીયમ, પૉટેશિયમ, મેગ્નેશિયમ, વગેરે સર્વ આપણે જે જમીન પર ચાલીએ છીએ તેની બીતરમાંજ રહેલાં છે, અને વનસ્પતિના ખોરાકની મારફત તે આપણને મળે છે.

આશરે એકસો મીલિયનથીઓ અથવા (૬૦૦૦૦૦) બને તેટલી ચરબી, એક મહિના સુધી શરીર બરાબર સાફ રાખી શકાય તેટલો સાચુ, આખા કુટુંબને એક વખત મિષ્ટાન્ન બનાવવામાં જોઈએ તેટલી ખાંડ, અને આખા કુટુંબને એક મહિના સુધી ચાલે તેટલું મીઠું, એ સર્વ એક માણસના શરીરમાં ભરેલું હોય છે. માણસના શરીરમાં લોહ બહુ થોડા પ્રમાણમાં હોય છે. એટલે કે જે બધાને એકઠું કરવામાં આવે તો તેમાંથી જે નાના સરખા ખીલા બને, પરંતુ એથી ઉઘડું શરીરમાં હાઇડ્રોજન નામના વાયુનું પ્રમાણ એટલું બધું હોય છે કે

• ઉપર ગણાવેલી ચીજોમાંથી ત્રાંચુ, સીસું, પારો, સોમલ વગેરે સ્વાભાવિક રીતે તંદુરસ્ત શરીરમાં ન હોવાં જોઈએ, પરંતુ તે ચીજોની બનેલી દવાઓ ખાઈને મનુષ્યો પોતાના શરીરમાં દાખલ કરે છે.

જો તે વાયુને શરીરમાંથી જુદો પાડી એક બલુનમાં બરવામાં આવે તો તે બલુન એક માણસને આકાશમાં સહેલાઈથી લઈ જઈ શકે. વળી ત્રણ હજાર લખવાની પેનસીલો અને તેટલો કારબન માણસના શરીરમાં હોય છે. આ કારબનને જો બળતણ તરીકે વાપરવામાં આવે તો એક બે કલાક સુધી તેનાથી બડમડાટ અગ્નિ સળગ્યા કરે. ખરી રીતે જોઈએ તો શરીરમાં પણ આ કારબન બળતણ તરીકેજ વપરાય છે, અને એ બળતણમાંથી જે શક્તિ મળે છે તેનો ઉપયોગ એક સાધારણ બાઈલરમાં જે પ્રકારનો કરવામાં આવે છે તેજ પ્રકારનો ઉપયોગ શરીરમાં પણ થાય છે. એટલે કે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો શરીરને ગરમાવો આપવાનું અને કામ કરવાની શક્તિ આપવાનું કામ આ કારબન નામનું બળતણ કરે છે.

એકસો ને ચોપન રતલ વજનના એક પુષ્ક વયના મનુષ્યના શરીરમાં બિન બિન રાસાયનિક તત્ત્વો કેટલા કેટલા પ્રમાણમાં રહેલાં છે તે નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાશે:—

તત્ત્વો.	રતલ.	ઑસ.	ગ્રેન.
પાણી ... ..	૧૧૧	૦	૦
જલેટીન ... ..	૧૫	૦	૦
ચરબી ... ..	૧૨	૦	૦
એલબ્યુમેન... ..	૪	૩	૦
કેલ્શિમ ... ..	૪	૪	૦
ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ ... ..	૫	૧૩	૦
કાર્બોનેટ ઓફ લાઇમ... ..	૧	૦	૦
હિયુઓરાઇડ ઓફ કેલ્શિયમ ... ..	૦	૩	૦
કલોરાઇડ ઓફ સોડિયમ ... ..	૦	૩	૦

કેમોરાઇડ ઑફ પોટેશિયમ	...	૦	૦	૧૦
સલ્ફેટ ઑફ સોડા	...	૦	૧	૧૭૦
કાર્બોનેટ ઑફ સોડા...	...	૦	૧	૭૨
ફોસ્ફેટ ઑફ સોડા	...	૦	૦	૪૦૦
સલ્ફેટ ઑફ પોટેશ	...	૦	૦	૪૦૦
પર ઑક્સાઇડ ઑફ આયર્ન	...	૦	૦	૧૫૦
ફોસ્ફેટ ઑફ પોટેશ	...	૦	૦	૧૦૦
ફોસ્ફેટ ઑફ મેગનેશિયા	...	૦	૦	૭૫
સિલિકા	...	૦	૦	૩૦
		૧૫૪	૦	૦

પ્રકરણ ૧૭ મું.—જુદા જુદા રંગના પ્રકાશમાં  
સૂક્ષ્મરૂપે રહેલાં ખનિજ તત્ત્વો.

લાલ પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—નાઇટ્રોજન, ઑક્સીજન, બેરિયમ, જસત, સ્ટ્રોન્ટિયમ, કેડમિયમ, રૂબીડિયમ.

રાતા નારંગી પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—હાઇડ્રોજન, ઑક્સીજન, નાઇટ્રોજન, કેલ્શિયમ, બેરિયમ; લોહ, તાંબુ, સ્ટ્રોન્ટિયમ, કેડમિયમ. આ રંગ સામાન્ય રીતે લાલ તરીકે ઓળખાય છે અને તે રંગનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ મનાય છે.

નારંગી પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—ઑક્સીજન, કેલ્શિયમ, લોહ, નિકેલ, જસત, ક્રોમિયમ, રૂબીડિયમ, એલ્યુમિનમ, ટિટેનિયમ.

**પીળા નારંગી પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**કાર્બન, નાઇટ્રોજન, સોડિયમ, નિકેલ, જસત, કોબાલ્ટ, મેગ્નેશીયમ, ટિટેનિયમ. રંગની બહુ સૂક્ષ્મ પરીક્ષા કરવાની જેમને ટેવ ન હોય તેઓ આ રંગને પીળા રંગજ ગણે છે.

**પીળા રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**કાર્બન, નાઇટ્રોજન, આકસીજન, કેલશિયમ, બેરિયમ, લોહ, ક્રોમિયમ, નિકેલ, તાંબુ, જસત, સ્ટ્રોન્ટિયમ, કેડમિયમ, કોબાલ્ટ, મેગ્નેશીયમ, એલ્યુમિનમ, ટિટેનિયમ.

**પીળાશ પડતા લીલા રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**કાર્બન, નાઇટ્રોજન, આકસીજન, સોડિયમ, કેલશિયમ, બેરિયમ, મેગ્નેશિયમ, ક્રોમિયમ, નિકેલ, તાંબુ, સ્ટ્રોન્ટિયમ, કેડમિયમ, કોબાલ્ટ, રૂબીડિયમ, એલ્યુમિનમ, ટિટેનિયમ.

**વાદળી લીલા રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**કાર્બન નાઇટ્રોજન, હાયડ્રોજન, સોડિયમ, લોહ, નિકેલ, તાંબુ, જસત, કોબાલ્ટ, મેગ્નેશીયમ, ટિટેનિયમ.

**વાદળી રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**આકસીજન, નાઇટ્રોજન, બેરિયમ, મેગ્નેશિયમ, ક્રોમિયમ, નિકેલ, તાંબુ, જસત, સ્ટ્રોન્ટિયમ, કેડમિયમ, કોબાલ્ટ, મેગ્નેશીયમ, એલ્યુમિનમ, ટિટેનિયમ.

**ગળીયલ વાદળી રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**આકસીજન, નાઇટ્રોજન, લોહ, કેલશિયમ, મેગ્નેશીયમ, ટિટેનિયમ.

**ગળીયલ રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**આકસીજન, હાઇડ્રોજન, કાર્બન, લોહ, ક્રોમિયમ, તાંબુ, સ્ટ્રોન્ટિયમ, ટિટેનિયમ.

**જામલી ગળીયલ રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્ત્વો—**આકસીજન,

નાઇટ્રોજન, કાર્બન, લોહ, કેલસિયમ, કોબાલ્ટ, રૂબીડીયમ, મેગ્નેશીયમ, ટ્રિટેનિયમ.

જામલી રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્વો—નાઇટ્રોજન, આકસીજન, ઝેરિયમ, લોહ, સ્ટ્રોન્ટીયમ, મેગ્નેશીયમ.

ઘેરા જામલી રંગના પ્રકાશમાં રહેલાં તત્વો—હાઇડ્રોજન, કેલસીયમ, એથ્યુમિનમ.

અગાઉ જણાવી ગયા છીએ કે અતિશય ઉષ્ણતાવાળા દિશી-માન વાયુઓના સમૂહનો સૂર્ય અને સો છે તેથી સૂર્યમાં જે જે ખનિજ દ્રવ્યોમાં રહેલાં છે તે બધાં વાયુરૂપે જ ત્યાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. હવે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે એમ સાબિત કરેલું છે કે જ્યારે કોઈ પણ પદાર્થ અત્યંત ગરમીને લીધે વાયુમય સ્થિતિએ પહોંચે છે ત્યારે તે પદાર્થનાં આણુઓ (Molecules) ની વચ્ચે રહેલું આકર્ષણ તદ્દન નાશ પામે છે એટલું જ નહિ પણ અન્ય અંતરાય ન હોય તો પ્રત્યેક આણુ પોતાના સગ્નતીય આણુથી બને તેટલું દૂરમાં દૂર જતું રહેવા પ્રયત્ન કરે છે. હવે સૂર્ય ઉપર પણ ગુરૂત્વાકર્ષણને લીધે તેનાં બંધારણના રચૂળ આણુઓ તો ઉડીને જતાં રહેતાં નથી પણ મધ્યગિન્દુ તરફ ખેંચાતા રહે છે. છતાં ઉપર કહેલા, વાયુઓમાં પ્રવર્તતા, સગ્નતીય તત્વો વચ્ચેના પ્રત્યાકર્ષણના, નિયમ પ્રમાણે પરમાણુઓ (Atoms) કરતાં પણ બેહદ સૂક્ષ્મ અંશે ઉછળીને પ્રકાશરૂપે પૃથ્વીપર આવે છે. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે તડકામાં અગર કોઈ એક રંગીન પ્રકાશમાં આપણે જેસીએ છીએ ત્યારે તે પ્રકાશની મારફત અમુક અમુક ધાતુઓનાં બેહદ સૂક્ષ્મ ઘટકો આપણા શરીરમાં દાખલ થાય છે. દાખલા તરીકે ઘેરા જામલી રંગના પ્રકાશમાં જેસનાર મનુષ્યના શરીરમાં હાઇડ્રોજન, કેલસિયમ અને એથ્યુમિનમ એ દ્રવ્યોના પરમાણુઓ



( Atoms ) કરતાં પણ અતિસૂક્ષ્મ ધાતુકો અવશ્યમેવ દાખલ થાય છેજ અને હોમિયોપૅથિક દવાઓ કરતાં પણ વધારે સચોટ રીતે અસર નિપજાવે છે.

રંગોમાં જેમ લાલ, પીળો અને વાદળી એ ત્રણ મુખ્ય છે તેમ રાસાયણિક તત્ત્વોમાં હાયડ્રોજન, કાર્બન અને ઑક્સીજન મુખ્ય છે. જેના વડે જાતજાતની શર્કરાઓ, શુદ્ધરો, શ્વેતસાર કે ગોઘૃમ તત્ત્વો ( સ્ટાર્ચ ), ઇથર જેવાં તત્ત્વો, મધસાર ( એલ્કોહોલ ), અમ્લતત્ત્વો અને વનસ્પતિનો ઘણો મોટો ભાગ બનેલો છે.

## પ્રકરણ ૧૮ મું.—રંગ અને ચક્ષુઓના સંબંધ વિષે.

આ વિષયમાં જનમંડલનું જ્ઞાન બહુજ અલ્પ છે. રેતાળ મેદાનો ઉપર થઇને પસાર થતી વખતે, અગર સમુદ્ર કિનારે સૂર્યના પ્રખર પ્રકાશમાં ખુલ્લી આંખે ચાલવાના પ્રસંગે, આસમાની રંગનાં, ધુધળા રંગનાં ચક્ષમાં પહોરવાનું આપણને વધારે સગવડ ભરેલું લાગે છે. પરંતુ આ દિશામાં વધારે શોધખોળ કરવાની આપણે તરફી લેતા નથી તેમજ તેના અનુભવ વડે સમજતો અને નિગૂઢ રીતે પ્રવર્તતો નિયમ સ્પષ્ટરીતે સમજાવવા આપણે કાળજી રાખતા નથી. એટલી વાત ખરી છે કે આ વિષય સંબંધી તૈયાર સામગ્રી બહુજ અલ્પ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે છતાં કેટલીક બાબતો જાણવા જેવી અને ઉપયોગી છે. પ્રોફેસર ટીકેનર ( Prof. Titchener ) કહે છે કે “ આંખને સારી રીતે સમજવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ એ છે કે છાત્રી પાડવાના કેમેરા તરીકે આંખનો વિચાર કરવો.

આંખના આગળના ભાગ ઉપર પોતાની મેળે નોંધએ તે પ્રમાણમાં ઓછો વધારે ઉધડતો કે બધ થતો પડે છે. આ પડદા (કીકી અથવા રતન) પાછળ એક બહિર્ગોળ પારદર્શક કણ આવેલો છે જે આગળ પાછળ હલવાને બદલે પોતાના ગોળાકારત્વને વધારી ઘટાડી પ્રકાશનાં કિરણોને યોગ્યરીતે કેન્દ્રિત કરે છે. આ બહિર્ગોળ પારદર્શક કણની પાછળ અંધાર કોઠો આવેલો છે જેની સામે છેડેની અંદરની બાજુ પ્રકાશગ્રાપક (Sensitive) સૂક્ષ્મ પડથી છવાયેલી હોય છે. તેના ઉપર ચાનતંતુઓની જાળ પથરાયેલી હોય છે અને તે નેત્ર દર્પણ (Retina) ની ગરજ સારે છે. તેના ઉપર બહારથી નોંચેલી ચીજોનાં પ્રતિબિંબ કે ચિત્રો પડે છે. આ સૂક્ષ્મપડ ગમે તેટલી ઝડપથી બદલાઈને આપોઆપ નવું નવું બની શકે છે, જેને લીધે એક પછી એક અનેક છબીઓ તેનાપર ઉતારી શકાય છે. જેમ ફોટોગ્રાફના કાચ ઉપર પ્રકાશનાં કિરણોની રાસાયણિક ક્રિયા થાય છે તેવાજ પ્રકારની રાસાયણિક ક્રિયા આ આંખની અંદરના સૂક્ષ્મપડ ઉપર પણ થતીજ રહે છે.”

પાશ્ચાત્ય વૈજ્ઞાનિક વિકાસવાદ એમ જણાવે છે કે આદિ મનુષ્યનાં નેત્ર ફક્ત સ્વેત, કૃષ્ણ અને રાખોડીયા રંગનેજ પારખી શકતાં હતાં. પરંતુ લાખો વર્ષોના વિકાસને પરિણામે હાલમાં માનવનેત્રો કાળા, ઘોળા અને રાખોડીયા રંગ ઉપરાંત ૩૦,૦૦૦ કરતાં પણ અધિક રંગ પારખી શકે છે. કાળા, ઘોળા અને રાખોડીયા રંગ એ તો માત્ર પ્રકાશના ઓછા વધારે પ્રમાણ મા અભાવ રૂપજ છે. પણ રંગ એ એક અલગ વાત છે કારણ કે વર્ણાન્ધ મનુષ્યો જેઓ રંગ નોંધ શકતા નથી તેઓ પણ કાળા, ઘોળા અને રાખોડીયા રંગ તો દેખી શકે છે. પણ જેઓને પ્રકાશાન્ધતા અથવા અજવાળું ન દેખાય

એવો અધાપો આવેલો હોય છે તેઓ તો કાળું, ઘોળું કશુંજ દેખી શકતા નથી. નેત્રદર્પણનો મધ્ય ભાગ વધારે ગુચ્ચવણુ બરેલા મિશ્ર બન્ધારણુવાળો હોય છે અને તેજ ભાગવડે આપણે વિવિધપ્રકારના રંગો જોઈ શકીએ છીએ. નેત્રદર્પણની કિનારીઓ આગળ તો આપણે ફક્ત પ્રકાશ અથવા ચળકાટજ જોઈ શકીએ છીએ. આખા નેત્રદર્પણ (Retina) માં મધ્યબિન્દુ સમીપ આવેલા પીતપ્રદેશ (Yellow Spot) માં જોવાની શક્તિ વધારેમાં વધારે પૂર્ણત્વવાળી હોય છે. આ પીતપ્રદેશ આગળનો ભાગ કેટલાક પ્રમાણમાં જાડો થયેલો હોય છે પરંતુ તેના બરોબર મધ્યમાં તો ખાડો હોય છે. વળી જ્યાં આગળ આંખનો મુખ્ય ચાનતંતુ જેને ઓપ્ટિક નર્વ કહે છે તે જ્યાં આગળ દાખલ થાય છે તે નેત્રદર્પણના બરોબર મધ્યબિન્દુ આગળ તો એક અધપ્રદેશ (Blind Spot) હોય છે.

આપણે રંગ શી રીતે જોઈ અને પારખી શકીએ છીએ તે સમજાવવું મુશ્કેલ છે. લીપજીકના વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રોફેસર હેરિંગના આ સંબંધીના મતનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—“જોવાનું કામ કરનારી જે આંતરિક ગોઠવણુ આપણી આંખમાં કરેલી છે તેમાં ત્રણ જુદી જુદી જાતના રાસાયણિક પદાર્થો મુકેલા છે જે દરેકપર પૃથક્-શક્તિ ભિન્ન ભિન્ન જાતની અસર થાય છે. આ દરેક પદાર્થમાં પ્રથક્કરણ અને સંયોગીકરણ એવી બે પ્રકારની રાસાયણિક ક્રિયાઓ પ્રકાશને લીધે હમેશાં થયા કરે છે. ઉપર કહેલા ત્રણ પદાર્થોમાંથી એકના વડે આપણને ઘોળાશ અને કાળાશનું જ્ઞાન થાય છે, બીજામાં લીલાશ અને રતાશનું, અને ત્રીજામાં આસમાની રંગનું અને પીળા-રંગનું જ્ઞાન થાય છે. આ રીતે કુલ છ જાતની જુદી જુદી રાસાયણિક ક્રિયાઓ નેત્રદર્પણમાં પ્રાધાન્યપણે પેદા કરી શકાય છે. અને આવી મુખ્ય છ લાગણીઓ ઉપરથી બીજા અનેક મિશ્ર લાગણીઓ

જે વિવિધ રંગોવડે પેદા થાય છે તેને આપણે અભ્યાસ વડે અનુભવી અને ઓળખી શકીએ છીએ. દાખલા તરીકે આછા જામલીરંગને જોતી વખતે આપણી આંખમાં સફેદ, લાલ અને આસમાની એ ત્રણે પ્રકારનાં તત્ત્વોમાં રાસાયણિક ક્રિયાઓ ચાલવા લાગે છે. અને તે ત્રણે ક્રિયાઓની ભેગી અસર તરીકે આછા જામલીરંગનું જ્ઞાન પુરૂં પાડવાની તેમના ઉપર ફરજ નાંખેલી હોય છે. ઘોળા અને કાળા રંગને પારખનાર પદાર્થ ઉપર હરેક જાતના પ્રકાશની અસર થાય છે, પરંતુ બાકીના બીજા પદાર્થો ઉપર તો માત્ર અમુક જાતના રંગોજ અસર કરી શકે છે. જે લાલ અને લીલા રંગનો પ્રકાશ નેત્રદર્પણના એકજ ભાગ ઉપર એકી વખતે પડે છે તો તે રંગો એક બીજાનો પ્રતિકાર કે વિરોધ કરી માત્ર રાખોડીયા રંગનીજ લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. પીળા અને આસમાની રંગની બાજુમાં પણ આમજ બને છે. પરંતુ જે કાળો અને સફેદ રંગ નેત્રદર્પણના એકજ ભાગ ઉપર એકી વખતે પડે છે તો તે બે રંગનું મિશ્રણ જે રાખોડીયો રંગ તેજ આપણા જોવામાં આવે છે. એટલે કે ઉપર કહ્યું તેમ લીલો અને લાલ રંગ એક બીજાનો નાશ કરે છે તેમ કાળાનો નાશ સફેદથી થઈ જતો જણાતો નથી. પણ ખરી રીતે જોતાં તો કાળો અને સફેદ રંગ પરસ્પરનો નાશ નેત્રદર્પણમાં કરે છે. કેમકે રાખોડીયા રંગને પારખનાર કોઈ સ્વતંત્ર સાધન મનુષ્યની આંખમાં નથી.” રાતો, પીળો, લીલો અને આસમાની એ મુખ્ય ચાર રંગોના સફેદ અને કાળા રંગની સાથે વિવિધપ્રકારનાં મિશ્રણો થવાથી મનુષ્યની આંખવડે જોઈ શકાતા સર્વે રંગોનું જ્ઞાન આપણને થાય છે એમ મનાય છે.

સર ડેવિડ બ્રુસ્ટર ( Sir David Brewster ) એમણે નીચે લખ્યા પ્રમાણે બહુ કાળજીથી એક ઘણો જાણવા જેવો પ્રયોગ

કરી જોયો હતો. પ્રથમ થોડીવાર ધણાજ ચક્રચક્રીત રંગો—દાખલા તરીકે, લાલ, નારંગી, પીળો—ઉપર અનિમિષ રીતે તાકીને જોયા પછી તેજ આંખ કેવળ શ્વેત રંગ ઉપર લઇ જઇને સ્થિર કરી (અગરતો આંખને તદ્દન બંધ કરી દીધી હોત તો પણ ચાલત), અને તેમ કરવાથી અંદર કેવા રંગની છાપ (Subjective colour impression) પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખ્યું. તો તે ઉપરથી એમ માલૂમ પડ્યું કે નારંગી રંગ તરફ ત્રાટકે કર્યા પછી દૃષ્ટિ ખસેડી લેતાં અન્તરમાં ગમીયલ રંગનું જ જ્ઞાન થાય છે. જુદા જુદા રંગો વિષે આવો અનુભવ લેઇ જોયા પછી એમ સાબિત થયું કે દરેક દાખલામાં જોયેલા રંગનો અનુપૂરક પ્રતિરુપર્થી રંગજ અન્તરમાં હમેશાં જણાય છે. આ અને એવાજ ખીજા પ્રયોગોને આધારે, તથા સમ્મતીયના પ્રત્યક્ષણ અને વિજ્ઞતીયના આકર્ષણના વર્ણુ વિષયક રાસાયણિક સિદ્ધાન્તને અનુસરીને, ડૉ. ઍમિટે સરળ અને બંધબેસતો નિયમ આપણે રંગ શી રીતે જોઇ શકીએ છીએ તે વિષે બાંધ્યો છે. આંખની અંદરનો પડદો જેને નેત્રદર્પણ (Retina) કહે છે તેની સપાટી ઉપર ગોળ લાકડીના કટકા જેવા અને શંકુ આકારના પુટ અથવા ગોલક આણુઓ પથરાયેલા હોય છે, અને તેમાંનો દરેક એક જ્ઞાનતંતુના રેષાવડે મગજ સાથે જોડાયેલો હોય છે. આવા ૨૫૦,૦૦૦ (અઢીલાખ) જ્ઞાનતંતુના રેષાઓના ઝુડાનો ઓપ્ટિક નર્વ બનેલો છે, અને જો આપણે એમ માની લેઇએ કે તેમાંના કેટલાક એક પ્રકારના રંગથી ઉશ્કેરાય છે, અને ખીજા કેટલાક ખીજા રંગની અસર ગ્રહણ કરી શકે છે; અને તેવી રીતે લાલથી આરંભીને જામલી રંગ પર્યન્તના સર્વે વિવિધ વર્ણોને માટે અલગ અલગ પુટ અને જ્ઞાનતંતુના રેષાઓ નિર્માણ થયેલા હોય છે, તો રાસાયણિક આકર્ષણના ઉપર જણાવેલા સિદ્ધાન્તોની આધારે એમ બનવાનો સંભવ છે

કે દરેક નળાકાર અને શંકુઆકાર પુટ પોતાથી વિજ્ઞતીય રંગની અસર પ્રદર્શ કરીને મગજ તરફ મોકલે છે. આવી રીતે એક રાતો પુટ વાદળી—નારંગી કિરણ, અને નારંગી પુટ ગળીયલ કિરણ, તથા પીળો પુટ જામલી કિરણને આકર્ષે. જોવાની ક્રિયાના આવા પ્રકારના ખુલાસાની સત્યતા બીજી ઘણી વાતોથી સાબિત થાય છે. અને વળી આ સિદ્ધાન્તને આધારે વર્ણાન્ધતાનો ઉપચાર કરવાનો માર્ગ પણ જડે છે. દાખલા તરીકે જો કોઇ એક મનુષ્યને રાતો રંગ દેખાતોજ ન હોય તો તે ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે તેની આંખની અંદરના આસમાની પુટને ચેતન આપવાની જરૂર છે. અને વિજ્ઞતીય પરસ્પરને આકર્ષે અને ઉશ્કેરે છે તેથી એક આસમાની કાચની મારફત બહુ તેજસ્વી પ્રકાશ સામે દર્દીએ જોઇ રહેવું જોઇએ. અને તેમ કરવાથી લાલ રંગ જોવાની તેની શક્તિ સુધરશે એમ માનવાને સમજા કરણ છે. બીજા રંગોની બાબતમાં પણ આજ નિયમ લાગુ પડે છે. દાખલા તરીકે જો કોઇ મનુષ્યને બધી ચીજો કોઇ એકજ આસ રંગની હોય એવું દેખવાનો રોગ થયો હોય તો તેના અનુપૂરક પ્રતિસ્પર્ધી રંગ ( Affinitive contrasting colour ) નો ઉપયોગ થવાથી તે વધેરો રંગ દર્શાશે અને ખુટેલા રંગની ખોટ પુરાશે. એક ગૃહસ્થને બધી ચીજો હમેશાં આસમાની રંગનીજ દેખાતી હતી અને ઔષધોપચારથી તે વિક્રિયા દૂર થઇ શકી નહોતી. તેને દરેક વખત લાગલાગટ દશ મિનિટ સુધી લાલ કાચની મારફત સૂર્ય સામે જોવરાવવાથી ફક્ત ત્રણ દિવસમાંજ તે વિકાર દૂર થઇ ગયો હતો. આસમાની રંગ ન દેખાવાનો વ્યાધિ તો બાળ્યેજ કોઇને થાય છે, પરંતુ લાલ અને લીલો રંગ ન દેખાવાનો રોગ તો પ્રમાણમાં વધારે જોવામાં આવે છે.

## પ્રકરણ ૧૯ મું:—પ્રાણશક્તિદાતા સૂર્ય.

સૂર્યમાં આખા જગતને જીવન અને બળ પુરું પાડવા જેટલું સા-  
મર્થ્ય ક્યાંથી આવતું હશે તે વાત સમજાવવા માટે જડવાદી વિદ્વાનો  
બહુ મથે છે, અને કાંઈ કાંઈ વિચિત્ર તર્કો કર્યા કરે છે. તેજ પ્રમાણે  
સૂર્યમાંથી હમેશાં અગણિત બળ વહી જતું હોવાથી આખરે સૂર્ય  
છેકજ બળ વગરનો થઈ જઈ, જગતને પ્રકાશ તથા ગરમી અને  
જીવનબળ આપવાને કેવળ અશક્ત બની નાશ ક્યારે પામશે, તેનો  
હિસાબ કાઢવા પણ તેઓ મથે છે. સૂર્યને નિર્જીવ ધગધગતો ગોળોજ  
કદપવામાં આવા જડવાદીઓ કેટલી ભૂલ કરે છે. તે વિષે ટીકા  
કરતાં જાણીતા ધીઓસોરીસ્ટ લેખક મી. લેડબીટર પોતાના  
Sun as a Center of Viality અર્થાત્ “પ્રાણશક્તિદાતા  
સૂર્ય” નામના એક લેખમાં લખે છે કે:—

“આધુનિક ખગોળ શાસ્ત્રીઓની માન્યતા એવી છે કે તે  
પ્રતિદિન સંકોચાતો જાય છે, તેને લીધે આટલી ઉજ્જ્વળતા પ્રકટ થાય છે;  
અને તે અનુમાનને અનુસરી તેઓ એવી પણ ગણતરી કરવા લાગ્યા  
છે કે એ સૂર્યના અસ્તિત્વનો કેટલો કાળ વ્યતીત થયો અને કેટલો  
શેષ રહ્યો છે. જૂતકાળનાં તેમજ ભવિષ્યકાળનાં વર્ષોની સંખ્યા તેમની  
ગણતરી પ્રમાણે થોડાં લાખ વર્ષોની થાય છે, બીજી બાજુથી ભૂસ્તર-  
વેત્તાઓ એવો દાવો કરે છે કે આપણી પૃથ્વી ઉપરજ કેટલીક ક્રિયાઓ  
અને વ્યવસ્થા પૂર્વકના ફેરફારો કરોડો કે અબજો વર્ષો સુધી ચાલુ  
રહ્યાના ખાત્રીલાયક પુરાવા મોજુદ છે. થોડા સમય ઉપર “રેડીયમ”  
નામની એક વસ્તુની શોધ કરવામાં આવી છે તેનાં લક્ષણ ઉપરથી  
એવું સિદ્ધ થયું છે કે પ્રથમનાં અનુમાન ટકી શકે તેવાં નથી. પરંતુ

એટલું જતાં તેઓ સૂર્ય સંબંધી વાસ્તવિક હકીકત શું છે તેનો સરળ ખુલાસો કરવા સમર્થ થયા નથી.

“ મનુષ્ય શરીરની અંદર કે ઉપર રહેતો કોઈ ક્ષુદ્ધિમાન જંતુ કે “ માઇક્રોબ ” મનુષ્ય શરીરની ગરમી વિષે જેવા તર્ક કરે તેવાજ પ્રકારનું વર્તન આ જડવાદીઓ સૂર્યની ગરમી વિષે તર્ક કરતાં ચલાવે છે. મનુષ્ય શરીરપર ખેઠેલો એક જંતુ પોતે એવું અનુમાન કરે કે આ શરીરમાંથી આસપાસની હવામાં ગરમી સતત જતી રહેતી હોવાથી તે ક્રમે ક્રમે શીતળ થતું જાય છે, અને તેની ગણતરી પ્રમાણે અમુક કલાક કે મીનીટો પછી તે કેવળ ઠંડુગાર થઈ જવાથી તેનું અસ્તિત્વ હોવાનો સંભવ નથી. પરંતુ જે તે જંતુનું આયુષ્ય તે મનુષ્ય શરીરના જેટલું લાંબું પહોંચે તો તેના જાણવામાં આવી શકે કે તેના અનુમાન પ્રમાણે તે ઠંડુ થતું નથી, અને તે જ્ઞાન થવાથી તેમાં કોઈ બીજો ભેદ છે એમ તેના જાણવામાં આવે. અને ત્યારે તેને કદાપિ સત્ય વાતનું જ્ઞાન થાય કે તે જે વસ્તુની પોતે ગણતરી કરે છે તે ક્રમે ક્રમે ઠંડો પડતો અગ્નિ નથી પણ સજીવન વ્યક્તિ છે, તેથી જ્યાં સુધી તે વ્યક્તિમાં જીવન રહેશે ત્યાં સુધી એ ઉજ્જ્વલતા ઝોછી થવાની નથી. તદનુસાર જે મનુષ્યો સૂર્યની સ્થિતિ વિચારે કે તે તો માત્ર ઇશ્વરનું પ્રાદુર્ભાવ પામેલું રૂપ છે. તેમાં મહાન દેવતા સ્થિત થયેલા છે, અને જ્યાં સુધી આ સૂર્ય મંડળનો વિકાસક્રમ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી તે દેવ તેના સૂર્યરૂપી શરીરની ઉજ્જ્વલતા નિશ્ચયપૂર્વક ટકાવી રાખનાર છે, એવું સમજવામાં આવે છે.

“ સૂર્યના પ્રદાશથી આપણને જે આનંદ તથા સુખ થાય છે, તેનો સર્વને અનુભવ છે, પરંતુ એવી લાગણી કેમ પેદા થાય છે, તેનું કારણ તો માત્ર ગુપ્તવિદ્યાના અભ્યાસીઓનેજ સંપૂર્ણ રીતે વિદિત છે. હાલનું વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર તો એટલુંજ જાણે છે કે સૂર્ય તેના આખા મંડ-



ળમાં પ્રકાશ અને ઉષ્ણતાનું પ્રસારે છે. પરંતુ જડવાદી વિદ્વાનો જેનું રહસ્ય હજી સમજી શક્યા નથી તેવી જીવનશક્તિ કે પ્રાણબળનું સર્વ સર્વદા સિંચન કર્યા કરે છે તે વાત બહુજ અમત્યની અને બાજુના જેવી છે, એ જીવનબળનું સૂર્યમંડળમાં સર્વત્ર વહન ચાલ્યા કરે છે, અને પ્રત્યેક ભૂમિકામાં તે જોવામાં આવે છે. પણ અત્યારે આપણે છેક નીચેની ભૂમિકામાંનું શું બને છે તે જોવાનું છે. અહિં તે સ્થૂળ પરમાણુઓમાં પ્રવેશ કરી તેને અત્યંત ચંચળ કરે છે, તેમાં જીવન પ્રદર્શિત કરે છે, અને તેમને તેજસ્વી બનાવે છે.

“ જેમનામાં જીવન છે એ સર્વ કોઈ ઉપર કહી તે પ્રાણશક્તિનું શોધણું કરે છે, કારણ કે તેઓના જીવન માટે પુરતી પ્રાણશક્તિ તેઓને હમેશાં જોઈએ છે. પશુ તથા મનુષ્ય તે શક્તિનું શોધણું તેઓના “ ઇથરિક ” શરીરના પ્રાણમય કોશના ચક્રદ્વારા શોધણું કરે છે. એ ચક્ર સ્થૂળ શરીરમાં પ્લીહા ( Spleen )ની નજીકમાં છે.”

હવે નવાઈ જેવું તો એ છે કે દરેક મનુષ્યના શરીરમાં રહેલું આ ચક્ર જેની મારફત સૂર્યમાંથી વહેતું જીવનબળ દાખલ થઈ તેને જીવતું રાખી શકે છે તે ચક્રને ઇંગ્રેજ ભાષામાં લાંબા કાળથી “ સોલર પ્લેક્સસ ” Solar Plexus કહેવામાં આવે છે. આ ઇંગ્રેજી નામનો જો શબ્દાર્થ કરીએ તો તે “ સૂર્ય ચક્ર ” એવો થઈ શકે. આ ચક્ર સંબંધી વિવેચન કરતાં શ્રી “ ધનંતરિ ” ના તંત્રીએ સન ૧૮૦૯ ના જન-યુ-આરીના અંકમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

“ નાભિ પ્રદેશમાં જ્ઞાનતંતુઓનો સમૂહ છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તેને “ સોલર પ્લેક્સસ ” કહે છે તેજ આપણા “ મણિપુર ચક્ર ”નું સ્થાન છે. આ સ્થાનને આપણા લોકો પ્રાકૃતમાં નાભિ સ્થાન અથવા અગ્નિાઈ ( પીચોટી ) ના નામથી ઓળખે છે. ચર્મચક્ષુથી એ સ્થાનને જોતાં

તે એક જ્ઞાનતંતુની જાળ છે એમ જણાય છે, અને તેજ પ્રમાણે પાશ્ચા-  
ત્ય શારીરશાસ્ત્રના શોધકોએ તેનું વર્ણન કરેલું છે. પરંતુ દિવ્ય ચક્ષુથી  
જ્ઞેનાર યોગીમહાત્માઓ શરીરમાં તેને એક અમત્યનું ચક્ર માને છે. આ  
ચક્રમાં અર્થાત નાભિમાં 'મનનું' સ્થાન છે, એમ યોગીઓ કહે છે. માન-  
સિક વ્યાપારોને મોટા ભાગ મગજમાં થાય છે. તેથી મનનું સ્થાન  
મગજ છે, તોપણ શરીરના અવ્યંતર મુખ્ય અવયવોનું નિયામક અને  
આલોક આ નાભિસ્થાન મન હોવાથી યોગી મહાત્માઓએ આ મનને  
વિશેષ મહત્વ આપ્યું છે. મગજ જેમ ધોળા અને ભુખરા રંગના માવા  
જેવા પદાર્થનું બનેલું છે તેમ આ ચક્ર પણ તેવાજ પદાર્થનું બનેલું છે.  
સૂર્યમાંથી જે જીવનતત્વ શરીરમાં શોષાય છે તેનો સંચય આ ચક્રમાં  
થાય છે. અને તેથી શરીરમાં આ ચક્ર જીવનતત્વનો ભંડાર છે. સૂર્ય-  
માંથી જેમ આખા વિશ્વને પ્રકાશ અને ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ  
આ ચક્રમાંથી આખા શરીરના સર્વ અવયવોને સૂર્યમાંથી ગ્રહણ કરેલું  
જીવનતત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી સર્વ અવયવો પુષ્ટ બળવાન થાય  
છે. મગજની શક્તિઓનો મોટો આધાર પણ આ ચક્રમાંથી પ્રાપ્ત થતા  
જીવનતત્વ ઉપર રહેલો છે. તેથીજ આ ચક્રના સ્થાનને મહત્વ આપેલું  
છે. શ્વાસાદિક ક્રિયાઓનો મોટો આધાર પણ નાભિસ્થાનજ છે-નાભિ-  
સ્થાને મણિપુર ચક્ર છે. જ્યાં 'કુકલિની શક્તિ' નું સ્થાન છે."

આ મણિપુર ચક્ર મારફત સૂર્યમાંથી શરીરમાં દાખલ થતો જીવન-  
તત્વનો પ્રવાહ કેવલ સ્વેતવર્ણનો હોય છે. પરંતુ શરીરની અંદર પ્રવેશ્યા  
પછી તેનું પૃથક્કરણ થવા માંડે છે. હવે જેમ તદ્દન નિર્મલ જળ પણ  
જેવા પાત્રમાં ભરવામાં આવે છે તેવા રંગનું તે દેખાય છે, અને મલીન  
પદાર્થોના સંગતે જળતાં મલીન બને છે, તથા જેમ જૂદા જૂદા રંગના  
તાનસમાં ચૂકેલા દિવા જૂદા જૂદા રંગનો પ્રકાશ આસપાસ ફેલાવે છે,

તેથીજ રીતે સૂર્યમાંથી કેવલ શુદ્ધ સફેદ વર્ણના જીવનપ્રવાહ જૂદાં જૂદાં શરીરોમાં દાખલ થયા પછી બિન્ન બિન્ન જાતિના રંગમાં બદલાઈ જાય છે. ઉત્તમ, મધ્યમ, કે કનિષ્ઠ એમાંથી જેવા પ્રકારનાં તત્ત્વોમાંથી રચાયેલાં શરીર કે મનના સંબંધમાં તે જીવનતત્ત્વ આવે છે તેવો તેનો વર્ણ પણ બદલાઈને થઈ જાય છે. બહુ સ્થૂણ કે હલકા પ્રકારનાં આણુઓના સંબંધમાં આવતાં આ જીવનમળના પ્રવાહનાં આન્દોલનોની સંખ્યા બહુ ઘટી જાય છે. એથી ઉલટું બહુ ઉચ્ચ પ્રકારનાં પરમાણુઓનો સંબંધ થવાથી તેમાં બહુજ થોડો ફેરફાર ચાલે ઘટાડો થાય છે. મહાન દેવદેવીઓનાં શરીરો અને મન વગેરે એટલાં તો વિશુદ્ધ હોય છે કે તેમના શરીરમાંના જીવનપ્રવાહના વર્ણમાં કાંઈ પણ વિકાર થતો નથી અને તેનાં આન્દોલનો પણ બિલકુલ ઓછાં થતાં નથી. તેથી તેવા મહાન દેવ દેવીઓનાં વર્ણોમાં એમ લખેલું હોય છે કે તેઓના શરીરમાંથી વહેતો પ્રત્યક્ષ ઓજસ પ્રવાહ સૂર્ય કે ચંદ્રના પ્રકાશ જેવો કેવળ શ્વેત વર્ણનો હોય છે. એથી ઉતરતી પંક્તિના યોગી મહાત્માઓનાં શરીરમાંથી વહેતા ઓજસપ્રવાહનાં આન્દોલનોની સંખ્યામાં માત્ર થોડોકજ ઘટાડો થયેલો હોવાથી તેમનાં શરીરોની આસપાસ જાંમુકા રંગનો પ્રકાશ પડે છે, એમ શાસ્ત્રો અને અનુભવીઓ કહે છે. એથી જરા ઉતરતી પંક્તિના પુરુષોના શરીરોમાંથી ગળીયલ રંગ, એથી ઉતરતાનામાંથી આસમાની પછી લીલો, પછી પીલો, પછી નારંગી, પછી રાતો કે કિરમજી એમ એમ એક પછી એક ઉતરતા અનુક્રમે માલુમ પડે છે.

**મી. લેડબેરીટર** કહે છે કે “ઉપર કહ્યું તેમ પરમાણુની પ્રાણશક્તિ તથા તેના રંગ તેમાંથી છુટા પડી ગયા પછી તેમાં જે કાંઈ પ્રાણશક્તિ રહે છે તેનો વર્ણ પ્રથમના જેવો શ્વેત નહિ પણ તેમની

ચુલાળી દેખાય છે. અને તેવાં પરમાણુઓ મનુષ્યના શરીરમાં જ્ઞાન-તાંત્રની બળમાં વહન કરે છે. જેમ રૂધિર શરીરની નાડીઓમાં ફરતું રહે છે, તેમ આ ‘ઇથરીક’ દ્રવ્ય જ્ઞાનતાંત્રીઓ દ્વારા ફરતું રહે છે. આ ક્રિયા ચાલતી હોય છે તેવામાં શરીરમાંહેનાં સ્થૂળ પુટ અથવા ‘એક્સ’ તેઓની પ્રાણશક્તિનું શોષણ કરી લે છે. તે પછી તેઓ શરીરની ત્વચાનાં છિદ્રોમાંથી બહાર નિકળી જાય છે. તે વખતે તેઓમાં કંઈ રંગ દેખાતો નથી. જે કંઈ દેખાય છે તો તે માત્ર બહુ જ ઝાંખો આસમાની રંગ હોય છે. ”

શરીર નીરોગ, બળવાન અને યૌવન પૂર્ણ રહે માટે સૂર્ય-માંથી વહેતા પ્રાણતત્ત્વનું પુરતા પ્રમાણમાં શોષણ થવાની, અને તે રીતે ગ્રહણ થયેલા બળથી શરીરના સર્વ અવયવો પોષાવાની જરૂર છે. આ ક્રિયા સર્વોત્તમ રીતે ચાલ્યા કરે માટે મણિપુર ચક્ર આગળની કુંડલિનીને જગૃત રાખવાની જરૂર છે. યોગીઓ પોતાની કુંડલિનીને સંપૂર્ણ રીતે જગૃત રાખવાની ક્રિયા જાણે છે, અને તેથી તેઓ ખોરાક અને પાણી સિવાય ઘણા લાંબા કાળ સુધી રહી શકે છે, તથા સેંકડો વર્ષ સુધી પોતાનું યૌવન ટકાવી રાખી શકે છે. દરજ્જા પ્રમાણે કુંડલિનીને જગૃત કરવાની કળા ( The Art of Waking the Solar Plexus at Will ) શીખવા માટે અમેરિકાદિ દેશોના વિદ્વાનો ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. પરંતુ તેમને ક્યારે જોઈએ તેટલો વિજય આ દિશામાં મળશે તે કહી શકાતું નથી. જે લોકોની કુંડલિની સ્વાભાવિક રીતે જરા ઠીક પ્રમાણમાં જગૃત થયેલી હોય છે તેઓનું શરીર થોડો પ્રયત્ન કરવાથી બહુ જ સારી રીતે નીરોગી અને બળવાન થઈ શકે છે. આવાં મનુષ્યો દ્વારા તો બહુ મોટા જથ્થામાં પ્રાણબળ પોતાના શરીરમાં સંચિત કરી શકે

છે અને પછી અમુક અમુક કારણોસર જે લોકોની કુંડલિની સુષુપ્ત અવસ્થામાં પડી જવાથી તેઓ નિર્બળ અને શીંગી બની ગયેલા હોય તેમને પેલો બળવાન મનુષ્ય પોતાનું પ્રાણબળ આપીને સાજા અને બળવાન બનાવી શકે છે. આ કિયાને “ પ્રાણ વિનિમય ” અથવા મેસ્મેરીઝમ કહેવામાં આવે છે.

ઉપર કહ્યું તેવા કારણને લીધેજ જ્યારે આપણે કોઈ બળવાન ઉત્સાહી માણસની સમીપ થોડો વખત રહીએ છીએ ત્યારે આપણામાં કોઈ વિચિત્ર જગૃતિ અને બળ આવેલાં જણાય છે. તેમ પ્રમાણે કુંડનું એકાદ માણસ માંદ પડતાં તેની સારવાર માટે જે આપણે ઘણો વખત તેની સમીપ રહેવું પડે છે તો આપણી પોતાની પ્રકૃતિ જરા આપણને બગડેલી લાગે છે, તેનું પણ એક અગત્યનું કારણ ઉપર લખ્યું તેજ છે.

આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ આપણામાં જીવનબળ, ઉત્સાહ અને ચેતન રેડનાર સૂર્ય હોવાથી જ્યારે આકાશમાં વાદળ ચઢી આવે છે ત્યારે ઘણાઓના શરીરમાં સુસ્તી અને બેચેની આવેલી જણાય છે, અને જે આ પ્રમાણે સૂર્ય કેટલાક દિવસ સુધી ઘેરાયેલો રહે છે તો ઘણા લોકો માંદા પડે છે. કારણ વાદળને લીધે સૂર્યમાંથી પ્રાણબળનો પ્રવાહ જોઈએ તેવી રીતે પૃથ્વીપર આવી શકતો નથી. વળી આજ કારણને લીધે દરદીઓની મોટી સંખ્યા સુર્યાસ્ત થયા પછીના સત્રિના વખતેજ મરણ પામે છે. વળી તુળસી, અને “ પાષન ” તથા “ ચુકેલીપ્તસ ” નામના છોડ અને વૃક્ષોમાં હવા શુદ્ધ કરવાના ગુણ ઉપરાંત સૂર્યમાંથી દિવસે મોટા પ્રમાણમાં જીવનબળ મહણ કરી લઈ પછી પોતાની આસપાસ વહેવરાવવાનો ગુણ હોય છે, એવો પ્રાચીન

તથા અર્વાચીન ધણાએક વિદ્વાનોનો મત છે. આ કારણથી પોતાના રહેવાના મકાનની પાસે આવા છોડ કે વૃક્ષ ઉગાડવાથી હવા શુદ્ધ રહે છે એટલુંજ નહિ પણ ત્યાં આગળનાં મનુષ્યોને વધુ પ્રાણબળ મળતું હોવાથી તેઓ વધારે નીરોગ અને બળવાન રહેવાનો સંભવ છે. કદાચ આવાજ કારણથી પોતાના ઘર આગળ તુળસીના છોડ ઉગાડવાનો રિવાજ હિંદુ કુટુંબોમાં પ્રાચીનકાળના સમજીત પૂર્વજોએ દાખલ કરી તેને ધાર્મિક રૂપ આપ્યું હશે.

સૂર્ય અને તેના પ્રકાશ વિષે આટલું લાંબુ વિવેચન કરવાની જરૂર મને એટલા માટે જણાઈ છે કે સાધારણ માણસો, અને કેટલાક કેળવાયેલા માણસો પણ, સૂર્યમાં કે તેના પ્રકાશમાં કોઈ મોટી શક્તિ રહેલી હોય એમ માનતા જણાતા નથી. અને તેથી જ્યારે તેમને પ્રકાશ અને રંગ વડે મોટા મોટા રોગો મટી શકે છે એ વાત જણાવવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ તે વચનોને હસી કહાડે છે. પ્રકાશમાં રહેલી પ્રબળ શક્તિનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપવા માટે ઐરિસર ક્રુકેસે “રે-ડીયામીટર” નામનું એક નાનું યંત્ર બનાવ્યું છે. આ યંત્રને જો અંધારામાં રાખવામાં આવે છે તો તે ફરતું નથી પરંતુ જો થોડાં અજવાળામાં તેને લાવવામાં આવે છે તો તે પ્રકાશમાંથી મળતી શક્તિને લીધે તે ફરવા લાગે છે. જેમ જેમ પ્રકાશ વધારવામાં આવે છે તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે ઝડપથી પોતાની મેળે ફરવા લાગે છે. મેં પોતે વિજ્ઞાનો અભ્યાસ કરતી વખતે આ યંત્ર વડે ઘણા પ્રયોગો કરી જોયા છે. મને તેથી પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આ યંત્ર જો જુઓ તેને પ્રકાશમાં રહેલી શક્તિ અને ગુણ વિષે ખાત્રી થયા વિના રહે નહિ. આ પ્રમાણે પ્રકાશ જ્યારે નિર્જીવ યંત્રને શક્તિ આપી ચલાવી શકે છે ત્યારે એક જીવતા માણસને તેથી પણ વધારે બળ આપી તેનું જીવન

તથા યોવન વધારી શકે તેમાં શું નવાઈ ? આ ઉપરાંત પ્રકાશમાં રાસાયણિક ક્રિયા અને ફેરફાર કરવાની અહલુત શક્તિ છે, તે વાતની સાબીતીમાં માત્ર ફોટોગ્રાફ પાડવાની કળા જેને “ કિરણોલેખ્યકળા ” કહી શકાય તેનું જ સ્મરણ કરાવવાની જરૂર છે. મનુષ્ય, પ્રાણી, પર્વત અને મોટા મોટા પ્રદેશોની છબી ચિતરનાર માણસ નહિ પણ પ્રકાશનાં કિરણો ફોટોગ્રાફીમાં વપરાતી દવાઓમાં રાસાયણિક ફેરફાર કરી છબી પાડે છે. નિર્ઘેવ પદાર્થોમાં પ્રકાશ આ પ્રમાણે રાસાયણિક ફેરફારો કરી શકે છે તો પછી તેવીજ રીતે વધારે મોટા અને વધારે ઉપયોગી ફેરફારો તેજ પ્રકાશનાં કિરણો મનુષ્યશરીરમાં કેમ ન કરી શકે ? અંધારે ઉગતી વનસ્પતિ, અંધારી ખીણોમાં વસતા લોકો, અંધારા વાળા ઘરમાં રહેતા શહેરના ગરીબ લોકો કીડાં, નિર્ભય અને રોગી હોય છે.

મોટાં શહેરોમાં જ્યારે જ્યારે કૉલેરા ફાટી નિકળે છે ત્યારે ઘણું ખર્ચ સાંકડી ગલીઓ અને અંધારાં ઘરોમાંજ મરણની સંખ્યાનું પ્રમાણ વધારે જોવામાં આવે છે. સૂર્યના તડકામાં ક્ષય, કૉલેરા વગેરે વ્યાધિઓના જંતુઓ જલ્દી નાશ પામે છે એવો સેંકડો વિદ્વાન ડૉક્ટરોનો અભિપ્રાય છે, પરંતુ તેવા અભિપ્રાયો અત્રે ઉતારવાથી લંબાણ થઈ નાંચ માટેજ તેમ કરતાં અટકું છું. વળી ડૉક્ટર એડવર્ડે પ્રાણીઓ ઉપર અને બાળકો ઉપર પ્રયોગો કરી સાબિત કર્યું છે કે ખુશ્લા શરીર પર સૂર્યનો પ્રકાશ દરરોજ અમુક વખત સુધી પડવા દેવાથી શરીરનાં સર્વ અંગોની વૃદ્ધિ ખુબ સારી થાય છે, અને તેનો એવો અભિપ્રાય છે કે કંઠમાળ થયેલાં છોકરાંને પાછાં સાજાં કરવા માટે ખુશ્લા શરીરે પ્રકાશમાં ફરવા જેવો સારો અને સહેલો ઉપાય ખીજે એક પણ નથી. વળી આખા ખુશ્લા શરીર પર સારો પ્રકાશ નાંખવાથી દર મીનીટે થતા

શ્વાસોશ્વાસની સંખ્યામાં વધારો થાય છે એ જાણતી વાત છે આ તો શું પણ શારીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ આગળ વધીને એટલે સુધી સાબિત કરે છે કે, એક માણસને ટટાર સીધા બેસારીને તેને આંખો મીંચી કોઈ પણ રંગની ચળકતી ચીજનું ધ્યાન કરવા કહેવાથી તેના શ્વાસોશ્વાસની સંખ્યા વધે છે. પરંતુ જો તે કાળા રંગ વિષે એટલે અધારા વિષે વિચાર કરે છે તો તેમ બનતું નથી આ વાતનું સમર્થન કરતાં ડૉ. રેઇન હોલ્ડ એમ. ડી. પી. એચ. ડી. કહે છે કે, The mere thought of a light coloured object is capable of stimulating the heart's action to greater vigour અર્થાત અકચડીત રંગવાળી ચીજનો માત્ર વિચારજ હૃદયની ક્રિયાને વધારે બળવાન કરી શકે છે.”

## પ્રકરણ ૨૦ મું.—માનુષિક ‘ઓરા’ અથવા ઓજસ આવરણ.

આત્માર સુધીનાં પ્રકરણોમાં રંગનો સ્થૂલ દૃષ્ટિએ વિચાર કર્યો. હવે આ પ્રકરણમાં કોઈ પણ સ્થૂલ સાધનની મદદ સિવાય પણ વ્યાધિનિવારણ, આરોગ્યસંરક્ષણ, અને નૈતિક આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધવામાં કોમોપથીના સિદ્ધાંતોનો શી રીતે ઉપયોગ કરવો તે સમજાવવા ધારીએ છીએ. પરંતુ તેમ કરતા પૂર્વે ‘ઓરા’ એ શું છે, અને તેનો ગુપ્ત અથવા આધ્યાત્મિક રસાયનશાસ્ત્ર—(Occult chemistry) સાથે શો સંબંધ છે તે વિષે થોડુંક વિવેચન કરવાની જરૂર છે.



જેમ આ સ્થૂલ જગતમાં સદા સર્વદા ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં શ્વેત પ્રકાશ પ્રસરેલો જ હોય છે અને તેમાંથી અમુક ભાગને પોતામાં ચુસી લેઈને બાકીનાને પાછો ફેંકી જગતની સર્વ વસ્તુઓ કાંઈ એક રંગ ધારણ કરે છે, તેવી જ રીતે સૂક્ષ્મ અથવા આધ્યાત્મિક જીવનો ઉપર પણ આત્મતત્વના દેવી પ્રકાશનો મહાસાગર દશે દિશાઓમાં પ્રસરી રહેલો હોય છે, અને તેમાં દેશો અને જાતિઓના લાક્ષણિક સ્વભાવ પ્રમાણે દેખીતો ફેરફાર થાય છે. આ કારણથી સ્થૂલ જગત પર જેમ સર્વ મહાસાગરોનું જલ એક જ પ્રકારનું હોવા છતાં સ્થાનિક સંજોગોને આધારે તે જ જળ પીળા લાલ કે કાળારંગનું દેખાય છે અને તેથી લાલ સમુદ્ર, પીળો સમુદ્ર, કાળો સમુદ્ર ઇત્યાદિ નામો અપાયલાં છે અને તે વાસ્તવિક બનાય છે. તેવી જ રીતે ઉપર કહેલાં આત્મતત્વના દેવી પ્રકાશનો મહાસાગર પણ વાસ્તવિક રીતે વર્ણ ભેદવાળો નહિ હોવા છતાં દેશ અને જાતિના સ્વાભાવિક લાક્ષણિક ભેદને લીધે તેમાં પણ અન્યાપેક્ષ્યા કાળો સમુદ્ર, લાલ સમુદ્ર એવા એવા ભેદો ખરેખર પાડી શકાય તેમ છે. અને જેમ પીળા સમુદ્રમાં પણ લાલ, લીલી કે કાળી માછલીઓ તરતી હોય છે તેવી રીતે ઉપર કહેલા આધ્યાત્મિક પ્રકાશના મહાસાગરમાં પણ લીલા લાલ કે આસમાની ‘ઑરા’ વાળી વ્યક્તિઓ ચિત્તરતી સૂક્ષ્મદષ્ટિ અથવા દેવી ચક્ષુવાળા મહાપુરુષો જોઈ શકે છે. મનુષ્ય માત્રના સ્થૂલ શરીરમાંથી એક યા બીજા રંગના પ્રકાશિત સૂક્ષ્મ અસંખ્ય આણુઓ ચિણ્ગારિઓ માફક સર્વ દિશામાં ઉડવા કરતી હોય છે. અને તેને લીધે દૂરથી જોનાર દિવ્યચક્ષુવાળા દેશને મનુષ્યના સ્થૂલ શરીરની આસપાસ સર્વ દિશામાં દોઢ દોઢ કે બે બે ફુટ સુધી ફેલાયેલો પ્રકાશનો અંકાકાર ગોળો દેખાય છે જેને ‘ઑરા’ (Aura) અથવા

ઝોજસપિંડ કહે છે. સાત્વિક મનુષ્યોનો આ ઝોજા કે ઝોજસપિંડ આસમાની કે જમલી રંગનો હોય છે. રાજસ પ્રકૃતિના મનુષ્યોનો લાલ, અને તામસ પ્રકૃતિના મનુષ્યોનો કાળો અથવા રાખોડીઆ રંગનો હોય છે. આવા ઝોજા રૂપી Back-ground પડતા ઉપર ત્રીજા લાગણીઓ કે વિચારોની જાત પ્રમાણે એક યા બીજા રંગના વિજળીના જેવા ઝમકારા કે લકડીઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અને તેને આધારે અન્ય મનુષ્યના ઝોજા કે ઝોજસપિંડમાં થતા આ પ્રકારના ફેરફારો જોઈ શકવા જોઈતી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ જેને પ્રાપ્ત થઈ હોય છે તે મહાત્માઓ પોતાના સંબંધમાં આવતા મનુષ્યોની પ્રકૃતિ વિચાર અને વાસનાઓના સ્વરૂપને હસ્તામલકવત્ જાણી શકે છે. સૂક્ષ્મભુવનો ઉપર પણ પ્રકાશ અને રંગના આવા સર્વવ્યાપી સામ્રાજ્યના જ્ઞાનનો ઉપયોગ મનુષ્યો પોતાની શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષમતા અને આરોગ્યને અર્થે શી રીતે કરી શકે તે વર્ણવતા પૂર્વે સૂક્ષ્મ ભુવનો ઉપર જુદા જુદા રંગો કયો ગુણ કે સ્વભાવ સૂચવે છે તે વધારે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે તેથી નીચેનું પ્રકરણ ધ્યાન-પૂર્વક અવલોકવા વાચકને વિનંતિ કરીએ છીએ.



પ્રકરણ ૨૧ મું.—વિવિધ રંગવડે આધ્યાત્મિક  
દૃષ્ટિએ સૂચવાતા ગુણ અથવા સ્વભાવ વિષે.

Red રક્ત, રાતો—પ્રેમ, સ્નેહ અથવા વિપયાસકિત.

Scarlet રક્તલેટ—આવેશ, ક્રોધ.

Deep crimson શેરો કીરમજી—પાશવ વૃત્તિ.

Bright Red અક્યકીત રાતોરંગ—શૌર્ય અથવા આત્મશ્રદ્ધા.

Pink ગુલાબી—વેગાનુવર્તિપણું, ઇન્દ્રિય લોહુપતા, દયા.

Pink ( Dull ) આછો ગુલાબી—ઉપરના ગુણો ઓછા પ્રમાણમાં.

Pink ( Deep ) ગાઢો ગુલાબી—સ્વાર્થ, આત્માસકિત.

Orange નારંગી—આરોગ્ય, સ્વાસ્થ્ય, હાહાપણ, જ્ઞાન, આધ્યાત્મિક ઉચ્ચાભિલાષ.

Orange ( Dull ) આછો નારંગી—બુદ્ધિની મંદતા.

Brownish orange બદામી નારંગી—સાંસારિક હાહાપણ.

Dull Brownish orange ખુલતો બદામી નારંગી—સ્વાર્થ-વૃત્તિ, અહંભાવ.

Yellow ( Golden ) સોનેરી પીળો—અંતરકુરણ, અથવા સહજોપલબ્ધિ, પ્રયુક્તતા, જ્ઞાન.

Pale Yellow આછો પીળો—કાંદુપનિક સૃષ્ટિમાં નિમગ્ન રહેવા તરફનું વલણ, કવિત્વ, ભાવમયતા.

Bright yellow ઝગઝગતો પીળો—અનિર્વેદવાદ, તેજસ્વીતા.

Light yellow ખુલતો પીળો—ઔદિક જ્ઞાન કે પાકી સમજણ.

Green લીલો—શુદ્ધિ, આશા, ખુદ્ધિ—આતુર્યદય.

Muddy green મેલો લીલો—ધર્મ, અસુધા, દગો, છલ.

Bright green ચળકતો લીલો—આશા, ઉત્સાહ, બહુશ્રુત  
પણું, કાલાનુવર્તીત્વ.

Blue આસમાની—સત્ય, સ્થાયી, વિચારપ્રધાન સ્વભાવ.

Deep blue ગાદો આસમાની—ઉદાત્તપણું.

Peacock blue મોરના જેવો આસમાની—આત્મતુષ્ટિ, સ્થાયી  
અને શાન્તિ.

Lilac blue જામલી આસમાની—પરમાર્થ નિષ્ઠા અને પાર-  
માર્થિકતા.

Light blue ખુલતો આસમાની—શ્રદ્ધા, ભલમનસાઇ, સાહિત્ય  
પ્રિયતા અથવા નિપુણતા.

Indigo ગળીયલ—આધ્યાત્મવિદ્યા અને યોગવિદ્યા તરફનું  
વલણ, સંગીત.

Ultramarine or cobalt મનશીલી નીલ—કુચ્ચાદર્શપ્રિયતા  
કે ભક્તિ.

Violet જામલી—વિનયશાલીનતા, નમ્રતા, સૌમ્યતા, ભક્તિ.

Purple ધૂમલ અથવા નીલ લોહિત—ઔદાર્ય, મહાનુભાવ,  
સફળતા, કીર્તિ.

Drab કપિલવર્ણ—ગુપ્તગ્ન તરફનું અવ્યક્ત વલણ, સાહજિક-  
વૃત્તિ અથવા પ્રેરણાખુદ્ધિનું પ્રાપ્ત્ય.

Gray રાખોડીઓ રંગ—સૂક્ષ્મદષ્ટિ અથવા દિવ્યદષ્ટિ, તમસુ,  
ગ્ધાનિ, મ્હાનિ અને ઉદાસીનતા.

Gray-Brown રાખોડીઓ બદામી—સ્વાર્થવૃત્તિ.

Whistish-Gray ઘેરા આરસ પહાણનો રંગ—ભય.

Brown બદામી—સ્વાર્થસાધકતા.

Reddish-Brown રક્ત બદામી—લોભ.

Black કાળો—ધિકાર, દેષ.

પૂર્વે કહી ગયા તે પ્રમાણે મનુષ્યનો “ આરા ” અથવા ઓજસ પિંડ શરીરની આસપાસ સર્વ દિશામાં લગભગ બે ફુટ સુધી ફેલાયલા તેજસ્વી અંડાકાર આવરણ જેવો હોય છે, અને તેના દેખાવ અને વર્ણ ઉપરથી દરેક વ્યક્તિ વિશે નીચે લખેલી ચાર બાબતો સૂચમદદાઓ નક્કી કરી શકે છે.

(અ) આરોગ્ય સંબંધી સ્થિતિ.

(બ) ભાવ અથવા લાગણીઓનું સ્વરૂપ.

(ક) માનસ વ્યાપાર.

(ઢ) આધ્યાત્મિક વિકાસ.



મકરણ રર મુઃ-માનસિક ‘ઑરા’ વિષે વધુ વિવે-  
ચન, અને રંગના માનસિક ચિંતન વડે વ્યાધિ-  
નિવારણ, આરોગ્યપ્રાપ્તિ, અને આધ્યાત્મિક  
ઉન્નતિ સાધવાની પ્રક્રિયા વિષે.

એક તન્દુરસ્ત ‘ઑરા’ કે ઓજસપિંડ ચક્રચક્રિત નારંગી રંગનો હોય છે અને તેમાં અગાઉ જણાવી ગયા તે પ્રમાણે અન્ય રંગો દાખલ થતા જોવામાં આવે છે જેને આધારે તે વ્યક્તિની માનસિક અને નૈતિક આધ્યાત્મિક સ્થિતિનો નિર્ણય કરી શકાય છે.

ઉપરના વિવેચનથી જોઈ શકાય છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિનો લાક્ષણિક વર્ણ સ્થૂલ પદાર્થોના રંગ જેટલો સ્થાયી કે અવિકારી નથી પરંતુ પ્રયત્નપૂર્વક તેમાં સારો કે નહારો ફેરફાર થઈ શકે છે. ખીજી સરખામણી કરતાં એમ કહીએ તો આલે કે ઓજસપિંડ કુંભારની ભીની માટી જેવું છે. જ્યારે સ્થૂલ પદાર્થોના રંગ ગુણ ભટ્ટીમાં પાકેલાં વાસણની માફક અવિચલ બની ગયેલ હોય છે.

ત્રિચારો લાગણીઓ અને સ્વાસ્થ્ય સાથે રંગનો કેટલો ગાઢ સંબંધ છે તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ, અને તેથી જોઈએ તેવી શારીરિક સ્થિતિ અને માનસિક આધ્યાત્મિક વિકાસ પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણે તેવી સ્થિતિને સૂચવનારા રંગોના માનસિક ચિત્ર ઉપર દરરોજ નિશ્ચિત સમય ઐકાગ્રતા સાધી તેમાં તદ્દલીન બની જવું જોઈએ. આમ કરવાથી આપણા ઓરા કે ઓજસપિંડમાં થોડો થોડો પણ ચોક્કસ ફેરફાર થતો જાય છે. અને તેનાં પરિણામ સ્થૂલ દુનિયામાં પણ આપણે અનુભવવા માંડીએ છીએ.

જેમ સ્થૂંચ દુનિયા ઉપર સંપૂર્ણ અધિકારમાં કાંઈ પણ વસ્તુ પોતાનો સ્વાભાવિક વર્ણ દર્શાવી શકતી નથી, પરંતુ જેમ જેમ વધારે પ્રકાશ જગતમાં થતો જાય છે તેમ તેમ પોતાનો સારો વા નરસો રંગ અને સ્વરૂપ વધારે સારી રીતે તે વ્યક્ત કરી શકે છે; તેવીજ રીતે સૂક્ષ્મ ભુવનો પર સર્વત્ર પ્રસરી રહેલો આત્મતત્વના દૈવી પ્રકાશનો મહાસાગર પણ દરેક વ્યક્તિને પોતાના લાક્ષણિક વર્ણ અને સ્વરૂપને અતિશય સદાય અર્પે છે, અને આ દૈવી પ્રકાશ અપાર અને અપરિમિત હોવાથી તેની સદાય વડે આપણે જે ઉન્નતિ સાધી શકીએ તેને પણ કાંઈ હદ નથી.

માણસ જેવો વિચાર હમેશાં કર્યા કરે છે તેવોજ તે ધીમે ધીમે પણ અવશ્ય થાય છે જ, એ નિયમ સર્વ દેશનાં અને સર્વકાલનાં શાસ્ત્રોએ સ્વીકારેલો છે. “As a man thinketh so he becometh. यं यं चिन्तयतेकामं तं तं प्राप्नोतिनिश्चितम् । मनएव मनुष्याणां कारणं बन्ध मोक्षयोः ॥ Ask and ye shall receive, Seek and ye shall find, Knock and it shall be opened unto you.” ઇત્યાદિ વચનો પણ ઉપર કહેલી વાતનેજ પ્રતિપાદિત કરે છે. અને તેથી વ્યાધિનિવારણ, આરોગ્યપ્રાપ્તિ અને માનસિક આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના દૃઢનારે રંગ અને આત્મઘાતન (suggestions) નો ભેગો ઉપયોગ નીચે દર્શાવેલી રીત પ્રમાણે કરવો એવી અમારી ખાસ ભલામણ છે.

૧. નોકર ચાકર કે સગારનેહી તરફથી મુદ્દલ વિક્ષેપ નડવાનો સંભવ ન હોય તેવો ગમે તે કાંઈ એક સમય અગાઉથી નક્કી કરી સખી દરરોજ બરાબર તેજ સમયે નિયમિત રીતે એકાંતમાં સંયમ સાધવાની ટેવ પાડવી.

૨. ત્યાં આમળ પદ્માસન વાળા કે બીજી કોઈ રીતે લામિ વખત સુધી સુખ અને સ્થિરતાથી બેસી શકાય તેમ બેસીને પ્રાણાયામ અથવા હંડા શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરવી; અને તે પછી અંગેને સિધ્ધિ લ કરી નાંખી મનને પ્રથમ નિશ્ચેષ્ટ બનાવવું.

૩. પછી પોતાને જેવા પ્રકારની ઉન્નતાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી હોય તેને સૂચવનારો રંગ (અગાઉ વ્યાપી ગયેલા કોષ્ટકને આધારે નક્કી કરી તે રંગ) કલ્પનામાં આબેહુમ ખડો કરવો અને તે રંગ પોતામાં પૂર્ણપણે ઓતપ્રોત વ્યાપી ગયેલા કલ્પવો. પછીથી કલ્પનાના ચિત્રને વિસ્તારતે વિસ્તારતે તેજ રંગની જ્યોતિને અનંત મહાસાગર દશે દિશામાં વ્યાપી રહ્યો છે અને તેનાં પ્રચંડ મોજાં આવી પોતાને અથ- ાઇ પોતાના ઇષ્તતત્ત્વમાં ઉમેરો કરે છે એમ કલ્પ્યા કરવું. આવું માનસચિત્ર ઓઠામાં ઓઠું બે ત્રણ મિનિટ સુધી તાદશ રાખી રહેવું.

૪ તત્પશ્ચાત્ “હું દિવ્ય પ્રેમ સ્વરૂપ છું,” “હું અનન્ત જ્ઞાન સ્વરૂપ છું,” “હું પરમ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છું,” “હું પરમાનન્દ રૂપ છું,” અથવા “હું પૂર્ણપણે નિરામય (આરોગ્ય) છું,” ઇત્યાદિ વચનોમાંથી કોઈ એકને, અગર તો પોતાના પરમાદર્શને સૂચવતા કોઈ ટુંકા વાક્યને, લેઈ તેનો ધીમે ધીમે માનસિક જાપ કરવા માંડવો અને દરેક શબ્દના અર્થ ઉપર જરાજરા ધ્યાન આપતા રહી પોતે જે સ્થિતિને ઇચ્છે છે તે સ્થિતિ તેજ ક્ષણે પ્રાપ્ત થયેલીજ છે એવી બાવના શંકાશીલ બન્યા વગર કર્યા કરવી.

સગવડ હોય તેમણે આ ક્રિયા દરરોજ નિરાવશ થતા પહેલાં પણ પથારીમાં સ્વસ્થચિત્તે સુતે સુતે કરવી; તેમજ પ્રાતઃકાલે પણ જાગૃત થઈને સૌથી પહેલું તેજ ઠામ કરવું. આ પ્રમાણે કરનારને બહુજ યોગ સમયમાં અપૂર્વ લાભ અવસ્ય જણાશે.



આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલા કોમોપથી અથવા વર્ણોપચારવિદ્યાના નિયમો ઉપરાંત ખાનપાન, વ્યાયામ, વિશુદ્ધ હવા ઇત્યાદિ વિષયક આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમોનું પાલન કરવું અધિક લાભદાયક અને આવશ્યક છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

## પ્રકરણ ૨૩ મું—ઔપધોની સૂક્ષ્મતાની સરખામણી.

સૌથી જડ અને સ્થૂલ દ્રવ્યો ખનિજ સૃષ્ટિમાં રહેલાં છે અને તેની અતિશય જડતાને લીધે ધાતુઓના આણુઓ હવામાં ઉડી શકતા નથી પણ પૃથ્વીપર ભારી અને કચરામાં દબાયેલા રહે છે. એથી ચ-દીવાતો વર્ગ ઉદ્ભવિજ સૃષ્ટિ કે વનસ્પતિ છે, જે મનુષ્યનો ખોરાક છે અને ખનીજ તત્વોની જડતા દૈવી ક્રિયા વડે દૂર થઈ તે તત્વો વનસ્પતિના અંધારણુમાં લેવાયાં હોય છે. વળી હવા અને પ્રકાશની અંદર રહેલાં કાર્બન આદિ તત્વો અતિ વિશુદ્ધ રૂપે વનસ્પતિના અંધારણુમાં દાખલ થાય છે. વનસ્પતિના મૂળમાં રહેલાં સ્પોંગીઓલસ (Spongioles) વનસ્પતિને ઉપયોગી સર્વે ખનિજ દ્રવ્યોને ગાળી વિશુદ્ધ બનાવી અને પ્રવાહી રૂપે આપી પત્તીજ શોષી લે છે અને તે રીતે વનસ્પતિને પોષે છે. વનસ્પતિમાં પણ અનાજ અને ફલ તથા પત્ર જેમને બધો વખત પૃથ્વીની બહાર હોવાથી હવા અને પ્રકાશનો પૂરતો લાભ મળ્યા કરે છે તેમનો ગુણુ જમીન નીચે થતાં કંદમૂળ, મૂળા, બટાટા, શકરીઆં, ડુંગળી ઇત્યાદિ કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ અને ચઢીવાતા પ્રકારનો હોય છે. જૈનધર્મનાં શાસ્ત્રોમાં કંદમૂળનો ખોરાક વળ્યું ગણ્યો છે અને ફળ, મૂળ અને પત્રને ખાસ પસંદગી આપવામાં આવી છે તેમાં પણ આવોજ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્ત સમાયલો હોવો જોઈએ. સમુદ્રમાં

હૃદીનાં વહેતાં જળમાં અને તેથી જરા ઓછા અંશમાં મોટાં સરોવરનાં જળમાં ચુંબક અને વિદ્યુતની ધણીજ શક્તિ રહેલી હોય છે. તેથી તેવાં જળમાં સ્નાન કરવાથી અગર શાસ્ત્રીય રીતે તેનો અન્તર-બહિર ઉપયોગ કરવાથી બહુ સારી રીતે વ્યાધિનિવારણ થાય છે, અને શરીરના રસોમાં વિકારી તત્વો ઉમેરાતાં નથી. જળ કરતાં પણ વહેતા વાયુમાં વ્યાધિહર ચુંબકીય અને વિદ્યુન્મય ગુણો રહેલા હોય છે. તેથી ખુલ્લા શરીર પર પવનનો બરોબર સ્પર્શ થાય તેવી રીતે વાયુસ્નાન કરવાનો અભ્યાસ પાડવાથી અને યોગની પ્રક્રિયાઓ પ્રમાણે પ્રાણાયામાદિ કરવાથી વ્યાધિવિનાશ અને આરોગ્યવર્ધન બધારે સારી રીતે થઈ શકે છે. વાયુ કરતાં પણ અધિક વિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મતર શક્તિ પ્રકાશમાં ( રંગમાં ) રહેલી છે. આ શક્તિનો બુદ્ધિ-પૂર્વક યોગ્ય ઉપયોગ વ્યાધિનિવારણના કામમાં શી રીતે કરવો તે સમજાવવાનો આ પુરતકનો ઉદ્દેશ છે. પ્રકાશ કરતાં પણ એક અદીશાતી શક્તિ કે દ્રવ્ય છે જે બહુ પવિત્ર, સર્વ જૂતોને પોતાના આત્મવત્ પ્રિય માનનારા પુણ્યાત્માઓનાં ચક્ષુ, હાથ અને પગમાંથી નિરંતર વહેતો સૂક્ષ્મ ઓજસ પ્રવાહ છે. માત્ર એક દષ્ટિપાતથી વા પોતાનો વરદ હસ્ત મસ્તક પર મુકીને અગર તો ચરણસ્પર્શ કરાવીને બહુ વિકટ અને જીર્ણ વ્યાધિઓથી પીડાતા રોગીઓને તત્ક્ષણ સાજા કરનાર ધર્માત્માઓ અને યોગીઓનાં અનેક દષ્ટાન્તો સર્વ દેશનાં ધાર્મિક પુરતકોમાં આપણને મળી આવે છે. આવા યોગીઓ દૂર રહેલાં મનુષ્યોના વ્યાધિઓ પોતાના સંકલ્પબળ વડે પણ મટાડી શકે છે. પરંતુ આવા યોગીઓ હજારોમાં તો શું પણ લાખોમાંયે એક મળવા મુશ્કેલ છે તેથી સહજ પ્રાપ્ય, અતિ વિશુદ્ધ, અને સૂક્ષ્મ એવા પ્રકાશના બળનો વૈદ્યકીય ઉપયોગ કરતાં શિખવાથી દેશને ઘણાજ લાભ થવાનો સંભવ છે.

## પ્રકરણ ૨૪ મું:-સૂક્ષ્મતર તત્ત્વોનું અધિકતર પ્રાખલ્ય હોય છે.

ઉપરના સિદ્ધાંતના જોઈએ તેટલા પુરાવા જમતમાંથી મળી આવે છે, પરંતુ અત્રે તો સ્વરૂપમાંજ તે વિષે વિવેચન કરીશું. દાખલા તરીકે પાણીનું જડમાં જડ અને ધનમાં ધન સ્વરૂપ તે ખરફ છે. ખરફના કરતાં વધારે વિશુદ્ધ રૂપ તે સાધારણ પ્રવાહી પાણી છે, જે ગતિમાન બનીને મોટાં કારખાનાં અને સંચા ચલાવી શકે છે; અને પ્રવાહ રૂપે મોટાં મોટાં મકાનો, જંગલો, અને હુંગરોને પણ ઘસડી જઈ શકે છે. એથી પણ સૂક્ષ્મતર અને વધારે વિશુદ્ધ સ્વરૂપ વરાળ અથવા બાષ્પ છે. આ વરાળ પાણીના કરતાં ૧૭૦૦ ગુણુ વધારે પાતળી, સૂક્ષ્મ, અને હલકી છે. તેથી પવનચેગી આગગાડીઓ તથા અતુલિત પ્રચંડ યંત્રો, મીક્ષોના સંચા, આગમોટો વગેરેને ચલાવી શકે છે. આવી વરાળ કરતાં પણ વધારે સૂક્ષ્મ તત્ત્વ વિજળી કે વિદ્યુત છે, જે પૃથ્વીના ગર્ભમાં વરાળ સાથે મળીને કોષ કોષવાર પ્રચંડ પર્વતોને પણ ચીરી નાંખે છે, અને મોટા મોટા દેશો તથા ખંડોને પણ ધ્રુમવી મૂકે છે. વિજળી સુધી આવ્યા પછી આપણને એક એવું તત્ત્વ હાય લાગ્યું છે કે જે પોતાની અતિ સૂક્ષ્મતાને લીધે ન્યૂનાધિક અંશે લગભગ સર્વે પદાર્થોમાં પ્રવેશી શકે છે.

પ્રકાશની સૂક્ષ્મતા, તીક્ષ્ણતા, વેધકતા, સુરમ્યતા અને આશ્ચર્યકારક પ્રાખલ્ય વિષે જરૂર પુરતું વિવેચન કરી વાચકની પુરી ખાતરી આપવામાં આવી છે અને આવશે.

આ સર્વે કરતાં એ સુક્ષ્મતર ગુરુત્વાકર્ષણ છે, જેના વિષે જગવિખ્યાત વિજ્ઞાનવિદ લાપ્લેસ એમણે પ્રયોગોથી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે તે પ્રકાશ કરતાંયે કરોડો અને અમળે ગુણુ અધિક-તર ત્વરાથી ગતિ કરે છે, અને છતાં એટલું અગાધ બળ ધરાવે છે કે મોટા મોટા ગ્રહ ઉપગ્રહ અને આખાં સૂર્યમંડળોને પોતાની કુંક પર ફેરવે છે, તેમ છતાં એ પાછું એટલું મનોહારી મૃદુત્વવાળું છે કે સૂર્યકિરણમાં ઉડતા દેખાતા ધૂળના રજકણને પણ નમ્યું આપે છે.

આ ગુરુત્વાકર્ષણ કરતાં પણ અતિશય વધારે સુક્ષ્મ અને બલ-વત્તર તત્વો મનોબળ, સંકલ્પશક્તિ ( Will-power ), અને અધ્યાત્મબળ છે, જેના અપૂર્વ મહિમા અને પ્રાબલ્યનાં ગુણુગાન સર્વે ધર્મશાસ્ત્રોમાં કરેલાં છે, તેથી તે વિષે અત્રે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી.

## પ્રકરણ ૨૫ મું:—પ્રકાશના ચિકિત્સાશાસ્ત્રના મહત્ત્વ વિષે.

“ Study the Light; attempt the high; seek out The Soul's bright path.”—*Baily*.

“Sunlight constitutes a truly *celestial materia medica* which, according to the principle of greater potency of finer forces (the principle which says, that other things being equal, substances are exquisite, penetrating, powerful, and enduring in

their effect in proportion as they are refined and subtile.) must be more safe, effective and enduring than the cruder elements, in case we know how to control it."

**Dr. Edwin D. Babbitt, M. D., LL. D.**

“પ્રકાશનું અધ્યયન કરો; ઉચ્ચ આદર્શની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયત્નશીલ રહો; અને આત્માનો પ્રકાશીત ભાગ શોધી કાઢો.” **મી. બેયલી.**

“ સૂર્યનો પ્રકાશ કે તડકો એ ખરેખર દૈવી અને સ્વર્ગીય આપધિગુણશાસ્ત્ર ( મેટીરિયા મેડિકા ) છે. અને સૂક્ષ્મતર તત્વોના અધિકતર પ્રાપ્ત્યના નિયમ પ્રમાણે ( જે નિયમ એવો છે કે, બીજી બ્રાહ્મનો સરખી હોય તો, જેમ જેમ પદાર્થો અધિક વિશુદ્ધ અને સૂક્ષ્મતર હોય છે, તેમ તેમ તેમનો ગુણ વધારે આનંદપ્રદ, તીક્ષ્ણ, વેધક અગર ઉંડે ઉતરનાર, પ્રખળ અને ચીરસ્થાયી હોય છે, ) જડતર તત્વોની સરખામણીમાં, જે કુશળતાથી ઉપયોગ કરતાં આવડે તો, તે વધારે નિર્દોષ, સુરક્ષિત, અસરકારક અને ટકાઉ હોય છે. ”

**હૉ. એડવીન ડી. બેબ્બીટ્ટ, એમ. ડી. એલ. એલ. ડી.**

**शीर्णघ्राणाङ्घ्रिपाणीन्त्राणिभिरपघनैर्धर्घराव्यक्तघोषान्-**

**दीर्घाघ्रातानधौर्ध्वैः पुनरपि घटयत्येक उल्लाघनैर्ध्वः ।**

**धर्मांशोस्तस्य वोऽन्तःप्रगुणघनघृणानिघ्ननिर्विघ्नवृत्ते-**

**र्दत्तार्वाः सिद्धिसंघौर्विदधतु घृणयः शीघ्रमंहोविघातम् ॥**

**અર્થ:—**“ અનેક કાળનાં પાપોનાં સમૂહોને લીધે જેઓનાં

નાક, હાથ, તથા પગ તુટી ગયાં હોય, શરીરે પ્રજોવાળાં થક ગયાં

હોય અને શબ્દો ધોધરા તથા અવ્યક્ત થઇ ગયા હોય એવા ગદ્યત કુષ્ટવાળાં પ્રાણીઓને પણ તુરત ઉત્તમ આરોગ્ય આપનારા અને અત્યંત ઘાટી દયાને આધીન થયેલી અંતઃકરણની વૃત્તિવાળા સૂર્યનારાયણની કિરણો કે જેઓને સિદ્ધ લોકોના સમૂહો અર્ધપ્રદાન આપે છે તેઓ તમારાં પાપોને તુરત વિધાત કરે. ”

**બ્રહ્માણ્ડસંપુટકલેવરમધ્યવર્તિ**

**ચૈતન્યાપિન્ડ મિવ મળ્ડલ માસ્તિ यस્ય ।**

**આલોકિતાઽપિ દુરિતાનિ નિહન્તિ યસ્તં**

**માર્તંડમાદિપુરુષં પ્રણમामિ નિત્યમ્ ॥**

અર્થ:—“ જેનું મિત્ર બ્રહ્માંડના સંપુટરૂપી દેહના મધ્યમાં જાણે ચૈતન્યાપિન્ડ હોય એવું જણાય છે, અને જે પોતાનાં દર્શન માનથી પણ લોકોનાં પાપોને નષ્ટ કરે છે તે આદિ પુરુષ સૂર્યનારાયણને નિત્ય પ્રણામ કરું છું. ”

**યદા ન પશ્યન્તિ તમો વિમર્દિનમ્**

**રવિં જનાસ્તત્કથયંતિ દુર્દિનમ્**

**ધિનોતિ ચામ્ભો જતતિ સરોગતામ્**

**ધુનોત્યસૌ દેહમૃતાં સરોગતામ્ ।**

જ્યારે લોકો અંધકારના નાશક શ્રી સૂર્ય ભગવાનનાં દર્શન કરતા નથી ત્યારે તે દિવસ ખરાબ છે, દુર્દિન છે, એવું કહે છે. એ સૂર્ય ભગવાન “સરો-ગતા” એટલે સરોવરમાં ઉગેલાં કમળોના સમૂહને પ્રકુલ્લિત કરે છે, તેમ જ દેહધારી પ્રાણીઓની “સ-રોગતા” એટલે રોગીપણું પણ દૂર કરે છે, ધોધ નાંખે છે.”

—શ્રી વિશ્વગુણાદર્શ ચંપુ.

દૃષ્ટિં ઘૃષ્ટિ મિશરચય્ય જગત સ્  
 તુષ્ટિં સરી સર્ષ્ટિં યઃ । પુષ્ટિં દાગ્  
 વિશિ નષ્ટિ દૃષ્ટિષુ નૃણાં ધ્વાન્તં  
 પિનષ્ટિ સ્થિરમ્ । પ્રાજ્ઞાનામપ  
 વર્ગ માર્ગદ મમું પચાકરોહ્યાસિનં ।  
 કો ન સ્તૌતિ સમસ્ત લોક સુહૃદં  
 ઘો ભૂષણં પૂષણમ્ ॥

“ચોતાનાં કિરણોથી જે સૂર્ય ભગવાન વરસાદને ખેંચીને જ-  
 ગતની તુષ્ટિ અર્થાત શાન્તિ કરે છે; જે પુષ્ટિના આપનાર છે, અને  
 ત્રાણોની આંખમાં ભરાયલો અંધકાર નષ્ટ કરે છે; મુમુક્ષુઓને જે  
 મોક્ષનો માર્ગ આપનાર છે; લક્ષ્મીના ધર—કમળ—ને ઉદ્ધાસિત  
 કરનાર છે; અને આકાશમાંના ગોલકો—દુલ્લોક—ના જે ભુષણ રૂપ  
 છે; તથા જે તમામ લોક લોકાન્તરના સુહૃદ્ કહેતાં મિત્ર છે; એવા  
 શ્રી સૂર્યભગવાનની રતુતિ કોણ નહિ કરે? બધા કરશે.”

પ્રકરણ ૨૬ મું:—વર્ણોપચારનાં સાધનો કે યંત્રો  
 અને સૂર્યશક્તિપ્રપૂર્ણ (Sun-charged) જલની  
 બનાવટ અને ઉપયોગ વિષે.

કોમોપથી અથવા વર્ણોપચાર વિદ્યાનો ઉપયોગ કરતી વખતે  
 સાધારણ રીતે નીચે લખેલાં સાધનોની ખાસ જરૂર પડે છે. ખાર

ઘંચ લાંબા અને દસ ઘંચ પહેાળા એવા સપાટ રંગીન ( ગાડીના  
 સિગ્નલમાં વપરાય છે તેવો રાતો રંગ, ઘેરો આસમાની, પીળો, જાંબુડીઓ  
 કે જામલી, અને સિગ્નલમાં વપરાય છે તેવો લીલો, એટલા રંગ ખાસ  
 ઉપયોગી છે તેવા રંગના ) કાચ લેઇ તેને છાંયીની પેઠે ગોઠવી શ-  
 કાય તેવું એક ચોકડું બનાવી તેમાં જોઈએ તે રંગનો કાચ દાખલ  
 કરી કે સહેલાઈથી કાઢી લેઈ શકાય તેવી ગોઠવણ રાખવી. આ ચો-  
 કડું સમગ્ર પ્રમાણે જે તરફથી તડકો આવતો હોય તે બારીમાં લ-  
 ટકાવી શકાય છે અગર તો છાપરામાં તેવડું બાકું પાડી ત્યાં ગોઠવી  
 શકાય છે. આવી રીતે ગોઠવેલા કાચની મારફત આવતા રંગીન પ્ર-  
 કાશને શરીરના રોગી ભાગ પર કે આખા શરીર પર જરૂર પ્રમાણે  
 એકી વખતે વીસ મિનિટથી એક કલાક સુધી આપી શકાય છે.  
 સખત બિમારીમાં પ્રકાશનો વધારે ઉપયોગ કરવાની જરૂર જણાય  
 તો દર અરધા કલાક કે કલાક બે કલાકને અંતરે ફરી ફરીને પ્રકા-  
 શનું સ્નાન આપી શકાય છે. એને “રંગીન પ્રકાશનું સ્નાન”  
 કહે છે. પરંતુ કોઈ રોગમાં લાલ પ્રકાશનો આવી રીતે ઉપયોગ કરતી  
 વખતે, ખાસ કરીને ઉનાળામાં, માથાને સીસાના પતરાથી કે બીના  
 કપડાથી ઢાંકવું જોઈએ. આ ઉપરાંત જલ્દી ફાયદો જણાવવા માટે રંગીન  
 પ્રકાશની ભાવના આપેલું જલ પણ સાદેજ વાપરવું જોઈએ. આવું જલ  
 તૈયાર કરવા માટે કાંતો ઉપર રહ્યા તેવા રંગના કાચના સીસાઓ  
 વાપરવા. અથવા તે ન મળે તો સ્વચ્છ સફેદ રંગના સીસાઓ લેઈ તેમને  
 સપાટ ચોરસ રંગીન કાચની મારફત આવતા પ્રકાશમાં મુકવા. એક ત્રીજી  
 રીત પણ છે. આ રીતે જોઈતા રંગના સીસા તૈયાર કરવા માટે મેંજક-  
 લેટર્નની સ્લાઇડ ચિતરવામાં વપરાતા પારદર્શક રંગ વડે સ્વચ્છ સફેદ  
 રંગની સીસીઓ બહારથી રંગીને ઉપયોગમાં લેઈ શકાય છે. સાધા-



રણુ રીતે આ કામ માટે છ ઐંસ પાણી માય તેવી સીસીઓ વાપરવી. આવી સીસીઓમાં તૈયાર કરેલા પાણીમાંથી દર્દીને જરૂર પડે તેટલી વાર બે મોટા ચમચા (Table-spoonfuls) દરેક વખતે પાવા. બે ફિલ્ટર નામના ચંત્રમાં ગાળેલું પાણી સીસામાં ભરી તેને પ્રકાશ આપી તૈયાર કર્યું હોય તો તે બે કે વધારે ગુણુકારી બને છે પરંતુ ત્રણ દિવસ કરતાં વધારે દિવસ સુધી તે સાફ રહી શકતું નથી. સાધારણ કપડાથી ગાળેલા મીઠા પાણી કરતાં ફિલ્ટર કરેલા પાણીમાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ વધારે સહેલાઈથી પેદા થાય છે. ઉકાળેલા પાણીને પણ આજ નિયમ લાગુ પડે છે. ઠંડી ઋતુમાં સાધારણ જાતના તૈયાર કરેલા પાણીમાં એક ચખવાડીઆ સુધી ગુણુ સચવાઈ રહે છે. પરંતુ જરૂર હોય ત્યારે સખત તડકામાં માત્ર બે કલાક રાખવાથીજ તાજુ પાણી તૈયાર થઈ શકતું હોય તો પછી તેવા પાણીને લાંબી મુદત સુધી રાખી મુકવાની કાંઈજ જરૂર નથી. એટલે રંગના મોટા સંખ્યાબંધ બાટલાઓ મળી શકે તેમ હોય ત્યારે તેવા બાટલાઓમાં તૈયાર કરેલા જલવડે દર્દીને સ્નાન કરાવવાથી ઘણો લાભ થાય છે. કદાપિ સ્નાન કરાવવા જેટલું પાણી ન મળી શકે તો એક વાદળી કે સ્વચ્છ ટુવાલ તૈયાર કરેલા જલમાં બોળી બોળી તે વડે દરદીનું અંગ ધોઈ નાંખવું.

શ્વેત રંગના કપડાને પણ માફક આવે તેવા રંગીન પ્રકાશમાં અમુક કલાક સુધી રાખીને પછી તે દર્દીને પહેરાવવાથી પણ ફાયદામાં ઉમેરો થાય છે. લજ્જમની ખાતર શરીરનાં કોઈ અંગ તદ્દન ખુલ્લાં કરી શકાય તેમ ન હોય તેવે પ્રસંગે તેવા ભાગ પર અંધમેસતા આજ રંગનું ઝીણું કપડું ઢાંકી તે પર તેજ રંગનો પ્રકાશ પડવા દેવો જોઈએ. પરંતુ આવા અપવાદ બાદ કરતાં બનતા સુધી ખુલ્લી આમડીપરજ પ્રકાશનાં કિરણ પડવા દેવામાં અધિક લાભ છે.

દુધ જેવાં પ્રવાહીને તેમજ બીજા નક્કર ખોરાકને પણ પાણીની આકૃષ્ટ રંગીન પ્રકાશમાં રાખી તે દર્દીને ખવરાવવાથી લાભ થાય છે, અને બેસ્વાદ દવાઓથી કંટાળેલાઓની રસનેન્દ્રિય ક્ષોભિત કર્યા સિવાય દવા જેટલોજ લાભ આપી શકાય છે.

ઉપરના દુંક વિવેચન ઉપરથી જોઇ શકાશે કે આ ઉપચાર પદ્ધતિ બહુજ સોધી, બિન ખર્ચાળ, અને બિન જોખમી છે. પરંતુ વધારે સારો અને સત્વર લાભ મેળવવો હોય તો રાગી ભાગ પર બહુ સારી અને અસરકારક રીતે પ્રકાશ નાખવાનાં યંત્રો આ વિધાના મૂળ શોધક ડૉ. બેબિટે બનાવ્યાં હતાં, જેનાં નામ ક્રોમોલેન્સ, ક્રોમોડિસ્ક અને ક્રોમોલ્યૂમ (chromo-lens, chromo-disc, and chromo-lume.) છે. આ હેતુ યંત્ર આર્કલાઇટ એટલે વીજળીના અતિ તેજસ્વી દિવા સહિત મળી શકે છે, અને તે વડે તડકાની ગેરહાજરીમાં પણ રંગીન પ્રકાશના ઉપચારનો દરદીને લાભ મળી શકે છે. ટાક્ટર બેબિટનાં આ ત્રણેય યંત્રો વિષે જરા વિવેચન કરવાની જરૂર છે તેથી તે નીચે આપીએ છીએ:—

સૂર્યમાંથી અગર તો કોઇ પ્રકારના કૃત્રિમ દીવામાંથી આવતા પ્રકાશનાં કિરણોનો ઉપયોગ ચોક્કસ રીતે કરવાનાં સાધનો કે યંત્રો વિષે લખવાનું કાર્ય ઉપસ્થિત થાય છે. મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ જાત અથવા પ્રકારનાં યંત્રો ખાસ અતુલ અને ઉપયોગી માલૂમ પડ્યાં છે. જેમાંનું પહેલું આતસી શીશી (Flask) ના આકારનું, બીજું અંદરથી ચક્રચક્રીત અને એક છેડે પહોળું અને બીજે છેડે બહુ સાકડું એવા નાળચા (Funnel) ના આકારનું, ત્રીજું કાચની બાજુઓ વાળી નાની ઓરડીના આકારનું યંત્ર (Cabinet) કે

કચ્છાટ. ડૉ. બેબિટે પ્રથમ બનાવેલાં આ ત્રણે પ્રકારનાં યંત્રોના આકારનો ખ્યાલ આ સાથે આપેલાં ચિત્રો ઉપરથી બરાબર આવી શકશે.

પાણી વગેરેમાં પ્રકાશ અને રંગના ગુણો દાખલ કરવા માટે અતુક્ક રંગની કોષ/પણુ શીશી ચાલી શકે છે; પરંતુ ડૉ. બેબિટે જેને કોમોલેન્સ એવું નામ આપેલું છે તેવા આકારની શીશીમાં કેટલાક ખાસ લાભ છે. આ શીશીના મોંઢાના ભાગને બાદ કરતાં બાકીનો ભાગ સંપૂર્ણ વર્તુલાકાર હોય તેને બે બાજુએથી દબાવી દીધેલી હોય છે, અને તે બંને બાજુઓ અમુક પ્રમાણમાં બહિર્ગોલ હોવાથી તેની અંદર થઇને પસાર થતાં પ્રકાશનાં કિરણો કેન્દ્રિત થઇ એક બિંદુ ઉપર પડે છે. આવા આકારની, અતુક્ક રંગના કાચની, શીશીની અંદર પાણી ભરી તેને જે તરફથી તડકો આવતો હોય તે તરફની બારીમાં લટકાવવાથી શીશીની અંદરનું પાણી બ્યાધિહર ગુણુવાળું વધારે સારી રીતે બને છે, એટલુંજ નહિ પણ તે મારફત આવતાં પ્રકાશનાં રંગીન કિરણો દર્દીના ઉપર પાડવાથી એકજ વખતે બંને કામ થાય છે. બેબિટની બનાવેલી આવી શીશીઓમાં ચાલીસ ઝાંસ કરતાં પણ વધારે પાણી માંધ શકે છે. જ્યારે પાણી તૈયાર કરવાની જરૂર ન હોય પણ ફક્ત અમુક રંગનો પ્રકાશજ રોગી અંગ ઉપર પાડવાનો હોય ત્યારે ઉપર કહી તેવી સફેદ શીશી પણ કામ લાગી શકે છે; એટલે કે જે તેમાં પારદર્શક જેમતા રંગનું પ્રવાહી ભરવામાં આવે તો રંગી બોટલનીજ ગરજ તેનાથી સરે છે, પરંતુ દરેક રંગના કાચનીજ જુદી જુદી શીશીઓ મળી શકે તો તે વધારે સારું.

કોષ એક રંગનો કાચ માત્ર જેમતેજ તમે સૂક્ષ્મ-બારીકાઈથી બરાબર દેહી શકો નહિ કે તે કાચ અમુકજ રંગનાં કિરણો પોતાની

આરપાર જવા દેશે. દાખલા તરીકે આસમાની કાચ જે રીતે બનાવેલો આવે છે. એક જાતને મેઝેરીન (Mazarine) અથવા કોબાલ્ટ (Cobalt) કહે છે; અને બીજાને ક્યુપ્રો-ડાયમોનિયમ સલ્ફેટકલર્ડ (Cupro-diammonium sulphate coloured) કાચ કહે છે. આમાંના પહેલી જાતના કાચમાં થઇને આસમાની કિરણોની ઉપરાંત લાલ અને નારંગી રંગનાં કિરણો પણ મોટા પ્રમાણમાં પસાર થાય છે. આ વાતની ખાતરી કરવા માટે, અને અમુક કાચ મેઝેરીન જાતનો છે કે કેમ તેની પરીક્ષા કરવા માટે, અંધારા ઓરડામાં જઈ કાચને પોતાની આંખ આગળ રાખી તેની બીજી બાજુએ એક સળગાવેલી દીવાસળી ધરી એટલે તે દીવાસળીનો પ્રકાશ જામલી કે નીલલોહિત રંગનો દેખાશે. પરંતુ બીજી જાતના કાચને આવી રીતે તપાસી જતાં તેમાંથી માત્ર આસમાની કિરણો જ આવતાં જણાય છે. પ્રથમ જાતના મેઝેરીન કાચમાંથી આસમાની ઉપરાંત ઉજ્જુ ગુજુવાળાં રાતાં અને નારંગી કિરણો પણ આવતાં હોવાથી સોજા, ક્ષોભ અને બેચેની વાળાં દરદેગાં તે જોઈએ તેવો કામ લાગતો નથી. છતાં બીજી જાતનો આસમાની કાચ નજ મળી શકે તો પછી અન્ય રંગના કાચ કરતાં તો આવા કાચમાં થઇને આસમાની કિરણો વધારે પ્રમાણમાં પસાર થતાં હોવાથી તેનો ઉપયોગ કરવામાં વાંધો નથી. પરંતુ ઉપર જણાવેલો બીજી જાતનો એટલે ક્યુપ્રો-ડાયમોનિયમ સલ્ફેટ કાચ વધારે દૃઢ અને ગુણુકારી છે. મેઝેરીન કાચમાં થઇને આસમાની ઉપરાંત નીલલોહિત કિરણો પણ આવતાં હોવાથી જ્ઞાનતન્તુને જગૃત કરી બલ આપવાનો ગુણુ પણ તેમાં રહેલો હોય છે.

કેરમો કાચ (Amber glass) પોતાની અંદર થઇને મોટે

ભાગે જો કે પીળાં કિરણોનું પસાર થવા દે છે, તોપણ કેરના રંગના વિવિધ સૂક્ષ્મભેદ પ્રભાણે ઓછાં યા વધારે લાલ કિરણો પણ પસાર થવા દે છે. જો કે દેખીતી રીતે લાલ કિરણ જ વધારેમાં વધારે ઉષ્ણ ગણાય છે તો પણ લાલ કાચની અંદર થઇને જેટલી ગરમી પસાર થઇ શકે છે તેના કરતાં નારંગી રંગના કાચમાં થઇને વધારે ગરમી જઇ શકે છે. આયર્ન ઓક્સાઇડથી રંગેલો ઘેરો લીસો કાચ વધારેમાં વધારે ઠંડો અને શાન્તિદાયક હોય છે.

રંગીનકાચવડે ફક્ત પાણીનેજ વ્યાધિનાશક ગુણ આપી શકાય છે એમ નથી પણ દુધમાંથી બનાવેલી ખાંડ (Granulated sugar) દળેલો ગુદર (Pulverized gum arabic) અથવા દવા વગરની હોમિઓપેથિક ગોળીઓ (Homeopathic pellets) ને પણ પાણીની પેઠેજ તૈયાર કરી શકાય છે. છતાં એ વાત ખરી છે કે આ બીજી બીજોમાં પાણીના જેટલો પ્રકાશનો ગુણ દાખલ થઇ શકતો નથી. વળી જરૂરના પ્રસંગે હવામાં પણ રંગીન પ્રકાશનો ગુણ દાખલ કરી શકાય છે. તેમ કરવા માટે અનુકૂળ રંગની એક શીશી લેઇ તેને એક મજબૂત બૂચ મારવો અને પછી તેને એકાદ કલાક તડકામાં મુકવી. તે પછી તેને દહીંની પાસે લેઇ જઇ બૂચ ઉઘાડી તરતજ તેની અંદરની હવા દહીંને સુંઘાડવી. આ પ્રકાશનો ઉપાય ખાસ કરીને ફેફસાંના દર્દીઓને ખુબુ માફક આવે છે. પાણી, અથવા ગુદરનો બુકો, દુધશર્કરા દત્તાદિને પ્રકાશના ગુણ આપવા માટે શીશીમાં ભરી તેમને તડકામાં ઓછામાં ઓછા એક કલાક સુધી, અને બની શકે ત્યાં સુધી વધારે વાર, રહેવા દેવાં જોઇએ. આવી રીતે દાખલ થયેલો રંગનો ગુણ પાણીના કરતાં ઉપર કહેલા ધન પદાર્થોમાં ધણો વધારે કાળ જળવાઇ રહે છે એમ માનવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે આ-

રમાની લીલા અને જમલી રંગની શીશીઓમાં તૈયાર કરેલું પાણી જેટલો લાંબો વખત ગુણુદારી રહી શકે છે તેટલો વખત પીળા નારંગી કે રાતા સીસાઓમાં તૈયાર કરેલું પાણી રહી શકતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે આસમાની, લીલો અને જમલો પ્રકાશ જન્તુના શક છે. ગ્રીષ્મઋતુમાં પીળા નારંગી અથવા રાતા રંગનું તૈયાર કરેલું પાણી વાપરતાં વધુ હોય તો ત્રીજા અથવા ચોથા દિવસે કાઢી નાંખવું જોઈએ. અને ઠંડી ઋતુમાં જે અથવા ત્રણ અઠવાડીયાં પછી ફેંદી દેવું જોઈએ. કારણકે તે મુદત પછી તે પાણીમાં કંઈજ ગુણુ બાકી રહેતો નથી એટલુંજ નહિ પણ કેટલાંક અતિ સૂક્ષ્મ જન્તુઓ તેમાં પેદા થયેલાં હોય છે. ઉપર જે મુદત લખી છે તે પશ્ચિમના શીતપ્રધાન દેશોને માટે છે તેથી આપણા પ્રમાણમાં ઉષ્ણપ્રધાન ભારતવર્ષમાં તો ઓછી મુદત ગણવી જોઈએ.

**માત્રા—**ઉપર કહેલી રીતે તૈયાર કરેલા પાણીનું દરેક વખતે પીવાનું પ્રમાણ કેટલાક મોટા ચમચા ભરીને અથવા જે ત્રણ મોટા કુંટડા છે. પણ જે ઉપર કહેલ ગુંદર કે દુગ્ધશર્કરા વાપરવાં હોય તો દરેક વખતે તેમાંથી જે ત્રણ ગ્રેન કે બેકલાર લેવાં.

આ પ્રકરણના આરંભમાં કહેલું નાળયાના આકારનું ચંત્ર જેને ડૉ. બેનિટ ક્રોમો-ડિસ્ક (chromo-disk) એવું નામ આપેલું છે તે મોંદું જેઈ શકાય તેવા અંદરથી ચક્રચક્રીત કરેલા એલ્યુમિનિયમના પતરાનું, અથવા અંદર નિકેલનો ગિલિટ ચકાવેલા પીતળના પતરાનું, બનાવેલું હોય છે. તેનો પહોળો છેડો તડકો ઝીલવાને માટે સૂર્ય તરફ રાખવામાં આવે છે અને નાનો છેડો દર્દીના જે અંગ ઉપર ઉપચાર કરવાનો હોય તેની નજીકમાં રાખવામાં આવે છે. આવી રીતે ગોઠવણ

કરવાથી પ્રકાશ અને ગરમી એકત્ર થઇને એટલા બધા જોરમાં ચા-  
મડી ઉપર પડે છે કે ( જો કોઇ પણ જાતનો કાચ ન મુક્યો હોય  
તો ચામડીને એક મિનિટમાં જ દાઝ્યા જેવી લાલ બનાવી દે છે, અને  
ત્રણ મિનિટમાં ફેફસો ઉઠાડે છે. રંગીન પ્રકાશ આપવા માટે આ  
જુગળાના પહોળા કે મોટા છેડાપર અનુકૂળ રંગનો કાચ લાંકવામાં  
આવે છે અને તે પડી ના જાય તેને માટે સ્ક્રુ, ટેસીઓ કે બીજા  
કોઇ પ્રકારની જોડવણ રાખવામાં આવે છે. સૂર્ય કે દીવો ઉંચે નીચે  
હોય તે પ્રમાણે આ જુગળાને આડું ઉભું ધરી રાખી શકાય તેવી  
રીતે થાંભલા ઉપર તેને જોડવામાં આવેલું હોય છે. જુદા જુદા  
રંગના કાચમાં થઇને ગરમી કે ઉષ્મા કેટલા પ્રમાણમાં પ્રકાશની સાથે  
પસાર થઇ શકે છે તેની સરખામણીના પ્રયોગો આ કોમો-ડિસ્ક ના-  
મના ચંત્ર વડે કરવામાં આવ્યા છે. તે ઉપરથી જણાયું છે કે સૌથી  
વધારે ગરમી તો કોઇ પણ જાતનો કાચ ન વાપરવામાં આવે ત્યારે  
મળે છે; તેથી ઉતરતે નંખરે નારંગી રંગનો કાચ આવે છે; સાદો  
સફેદ કાચ એથી પણ ઓછી ગરમી પસાર થવા દે છે; તેનાથી  
ઉતરતી પાંચરીએ રાતો રંગ આવે છે; પણ જ્યારે આસમાની રંગના  
કાચનો ઉપયોગ શરૂ કરીએ છીએ ત્યારે ગરમીને બદલે ઠંડકતું  
બાન દર્દીને થવા લાગે છે. સૂર્યસ્નાન કે આતપસ્નાનનું કયાટ  
જેને ઈંગ્લેન્ડમાં થર્મોલ્યુમ કે સોલરબાથ કેબિનેટ (Thermolumen-  
or Solar bath cabinet) એવું નામ ડૉ. બેબિટે આપેલું છે  
તે ચંત્ર સૌરચિક્રિતા કે વર્ણોપચારનું સર્વોત્તમ સાધન મનાય છે.  
આ ચંત્રમાં દર્દીને બેસાડવાથી પરસેવો પણ જોઇએ તેટલો લાગી  
શકાય છે. અને જો કોઇ કારણસર પરસેવો લાભા વગરજ ઉપચાર  
કરવાની જરૂર હોય તો તેવી જોડવણ પણ થઇ શકે છે. પ્રકાશમય

ગરમી પ્રકાશ વગરની ગરમી કરતાં વધારે મજાદારી, વિશેષક, શુચિ-  
કારક અને ગુણકારક છે; કારણ કે પ્રકાશવાળી ગરમી તે વધારે સૂક્ષ્મતર,  
સંસ્કારશુદ્ધ, ભેદક એટલે વધારે ઉંડે સુધી અસર કરનાર, અને સ્વાભાવિક  
તથા મૌલિક છે. પ્રકાશમાં રોગાણુ કે બાધિના સૂક્ષ્મ જન્તુઓનો નાશ  
કરવાનો ગુણ હોવાથી અને વળી સ્વેદલ એટલે પરસેવો પણ લાવનાર  
હોવાથી શરીરમાંથી વિજ્ઞાતીય દ્રવ્યનો વધારે પ્રમાણમાં નાશ થાય છે.

ધરમોદ્યૂમ અથવા સૂર્યસ્નાન માટેના કબાટની અંદર ખેસી  
રંગીન પ્રકાશનું કે તડકાનું સ્નાન કરવાથી અરંધા કલાક કે એક  
કલાકની અંદર શરીરની અંદર એટલી બધી સૂર્યમાંથી આવતી શક્તિ  
દાખલ થાય છે કે જેટલી કેટલાક કલાકો સુધી એમને એમ તડકામાં  
સૂઈ રહેવાથી મળતી નથી. આ યંત્રની બલવર્ધક અને બાધિના-  
શક અસરો અપ્રતિમ છે. તેજ રોગજનક સૂક્ષ્મજંતુ અને તત્વોનો  
નાશ કરે છે લોહીને વધારે સજીવન કરે છે અને જ્ઞાનતંતુઓને  
પુષ્ટિ આપે છે. સંધીવાત, સરદી કે સળેખમ, ક્ષય, અપરમાર કે  
ફેફસું, જાતજાતના જ્વર, લકવો કે પક્ષાઘાત, જલોદર, કંઠમાલ કે  
ગંડમાળ, ગંઠાઈ ગયેલા શરીરના સાંધા, સર્વાંગ નિર્બલતા, ઈત્યાદિ  
દુઃખદ બાધિઓ આ યંત્રની જાદુઈ શક્તિથી પલાયન કરી જાય છે.

હવે સૂર્યના તડકાની સાથે કૃત્રિમ પ્રકાશની સરખામણી કરતાં  
જણાય છે કે ઇલેક્ટ્રીક આર્ક લાઇટ નામના વિજળીના મોટા દીવાનો  
પ્રકાશ શ્વેત નિર્મળ અને સૂર્યપ્રકાશ જેટલોજ પ્રખળ હોય છે. ખીજી  
બધી રીતે જોતાં પણ આ જાતના વિજળીના દીવાનો પ્રકાશ  
સૂર્યના તડકાની આબેહુબ ગરજ સારી શકે છે. દાખલા તરીકે ફાટો  
એનર્ગેટીંગનું કામ તડકાની માફક આવે વિજળીના પ્રકાશથી પણ  
બરાબર સારી રીતે થઈ શકે છે. અને તેજ પ્રમાણે બહુ રસદાર સ્વા-  
દિષ્ટ ફળો પણ આ પ્રકાશની મદદથી ઉગાડી અને પકવી શકાય છે.



આ બધા ઉપરથી જોઇ શકાશે કે સૂર્યપ્રકાશને રચાને આ વિજ્ઞાનીના આર્ક લાઇટનો પ્રકાશ થર્મોસ્ત્રીક એટલે પ્રકાશ રનાનની પેટી સાથે જોડવામાં ડૉ-એમિટે બહુ દીર્ઘ દષ્ટિ અને હકાપણ વાપર્યું છે. જે પ્રસંગે તડકો સહજ પ્રાપ્ય હોય તેવે પ્રસંગે વિજ્ઞાનીના પ્રકાશને બદલે તડકાનો ઉપયોગ કરી શકાય તેવી ગોઠવણ આ યંત્રમાં રાખેલી હોય છે. દીવેલના, કોપરેલના, ધાસલેટના, ગેસના કે ગ્રોહી પાવરના ઇન્કેન્ડેસન્ટ વિજ્ઞાનીના દીવા એ સર્વે ઉપર કહેલાં આર્ક લાઇટના દીવાની સાથે સરખાવતાં ઘણાજ ઉતરતા છે. અને જો કે તડકો નહોય તેવે પ્રસંગે કોઇ પણ પ્રકારનો કૃત્રિમ પ્રકાશ ઉપયોગી થઇ પડે છે એમ કહેવા છતાં પણ એટલું તો જણાવવાની જરૂર છે કે કોઇ પણ જાતના તેલ કે ગેસના દીવાના પ્રકાશમાં અને આર્ક લાઇટના પ્રકાશમાં જે કેટલાક અગત્યના બેદ રહેલા છે તે, પ્રકાશની પ્રખરતાનોજ માત્ર નહિ, પણ પ્રથમ તો એ તફાવત હોય છે કે, આર્ક લાઇટ સિવાયના લગભગ સર્વે દીવાતું તેજ તદ્દન સફેદ અને નિર્મલ હોતું નથી પણ તેમાં નારંગી રંગનાં કિરણો ઘણાંજ વધારે હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ લીલાં, આસમાની અને જામલી કિરણો તેમાં બહુજ કમતી પ્રમાણમાં હોય છે. કોઇ પ્રસંગે જોઇતા રંગનો કાચ મુદલ મળી શકે તેમ ન હોય તો પછી તેવા રંગનાં ખુદ્દી જાળીવાળાં કપડાંથી અગ્રર બારીક રંગીન કાગળથી કામ નિભાવી લેવાય છે અને તે પણ ના બની શકે તો રંગીન સપાટી ઉપરથી પરાવર્તન પામેલાં પ્રકાશનાં કિરણો પણ ઉપયોગમાં લેઇ શકાય છે.

સૂર્યના પ્રકાશમાં પાણીથી બરેલી રંગીન કાચની શીશીઓ ઝૂકી રાખીને પાણી તૈયાર કરવાની રીત કે વિધિ વિષે આ પ્રકરણમાંજ પૂર્વે વિવેચન કરી ગયા છીએ. પરંતુ આ સંબંધમાં સુરત નિવાસી

અમારા મિત્ર વૈદ્ય તિલકચંદ તારાચંદનો અનુભવ અને અભિપ્રાય કેટલાક પ્રમાણમાં ભિન્ન છે. પ્રથમ વાત તો એ છે કે ડાહ્યાંર ઍમિટ, રટાકર, ઇન્જ વગેરે વગેરે પ્રખ્યાત કોમોપથીના અભ્યાસીઓ પ્રકાશમાં તૈયાર કરેલા પાણી કરતાં તેવા પ્રકાશનો સીધો ઉપયોગ દરદીના શરીરપર કરવાનું ઘણુંજ વધારે પસંદ કરે છે; અને વળી પાણી તૈયાર કરતી વખતે કે તૈયાર થયા બાદ તે પર વાદળાંની છાયા, અગર ચંદ્ર તારા કે દીવાનો પ્રકાશ પડવાથી તેના ગુણ બગડી જાય છે એવા રા. વૈદ્ય તિલકચંદના મતને જરા પણ મળતા થતા નથી. તેમ છતાં આ વૈદ્યરાજના કેવા વિચારો છે તે જાણવા ખાતર અમે નીચે આપીએ છીએ:-

આ રંગરસાયન શાસ્ત્રમાં જુદા જુદા રંગની બાટલીમાં કોઈ પાણી, સાકર, દૂધની સાકર એવા જુદા જુદા પ્રકારે પોતપોતાની સગવડ પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે. એટલે કોઈ પાણી તૈયાર કરે છે, કોઈ સાકરનો ભુકો અથવા દૂધની સાકર તૈયાર કરે છે. પરંતુ આ બધામાં સર્વોત્તમ અને તત્કાલ ગુણુ આપે એવું તો પાણીજ હોય છે. અમે ઘણાં વર્ષોથી પાણીનોજ ઉપયોગ કરીએ છીએ. પં. જ્વાલાપ્રસાદ, હત્યાદિ વૈદ્યાનો મત પણ પાણી તૈયાર કરીને તે ઉપયોગમાં લેવાનો છે. કોઈ કોઈ પ્રસંગે તેમજ ચોમાસાના દિવસ માટે સાકરની બૂકી તૈયાર કરી રાખવી પડે છે. પરંતુ ચોમાસામાં પણ સૂર્યના કિરણો પડતાંજ પાણી તૈયાર કરીને વાપરવું એ ઉત્તમ છે. કારણ પાણીમાં પણ ઔષધિ ગુણુ છે. સિવાય મનુષ્યના શરીરમાં પણ મધુ ચતુર્થીશ કરતાં પણ વધારે પાણી છે એવું પાશ્વિમાત્મ રસાયણશાસ્ત્રે પણ સિદ્ધ કર્યું છે. આ ઉપરથી શરીરમાં પાણીનું મહત્વ કેટલું છે તે જાણારો. ઝગ્ગેદમાં-પાણીમાં ઔષધિ ગુણુ રહેલો છે એવું વર્ણન કરેલું છે.

“ અપ્સ્વન્તર મૃતમપ્સુ મૈષજમ પામુત પ્રશસ્તયે ।

દેવા ભવત વાજિનઃ ॥

અપ્સુ મે સોમો અબ્રવીદન્તવિશ્વાનિ મૈષજા ।

અગ્નિચં વિશ્વશમ્ભુવમાપશ્ચ વિશ્વ મૈષજીઃ ।

આપઃ પૃણીત મૈષજં વરુણં તન્વે ર મમે ।

જ્યોક્ષ સૂર્ય દૃશે ॥ ”

“ જળના અન્તર ભાગમાં અમૃત છે. જળના અન્તર ભાગમાં ઔષધિ ગુણ છે. જળનું સ્તવન કરવા માટે હે દેવતાઓ ! જલદી કરો.

મને સોમદેવે કહ્યું છે કે જળના અન્તર ભાગમાં સર્વ ઔષધિ છે. અને અગ્નિ એ સર્વનો કલ્યાણ કર્તા છે. જળ એ ખરેખર સર્વ રોગ પરિહારક છે.

હે જળ ! માફે શરીર સદાકાળ તન્દુરસ્ત રહે અને મને ચિર-કાળ સૂર્યનાં દર્શન થાય માટે મને ઉત્કૃષ્ટ ઔષધ આપો.

ઋગ્વેદ અ. ૨ સૂત્ર ૨૩. ”

આ ઉપરથી રોગ નાશ કરવા માટે ઇતર પદાર્થો કરતાં પાણીજ તૈયાર કરવું એ ઉત્તમ છે.

**સૂર્યપ્રદી જળ તૈયાર કરવાની કૃતિ.**

જે રંગની શીશીનું પાણી તૈયાર કરવું હોય તે શીશી સ્વચ્છ પાણીથી ઘોષ નાખીને તૈયાર કરવી. અંદર અથવા બહાર કોઈ પણ પ્રકારનો દાગ માત્ર રહેવો ન જોઈએ. તાત્પર્ય કે શીશી સ્વચ્છ કરવા માટે બહુ કાળજી રાખવી. પછી આવા પ્રકારે સ્વચ્છ કરેલી શીશીમાં ક્વાનું કે નદીનું સ્વચ્છ પાણી કપડે માળીને બરવું જે શીશીમાં

પાણી ભરવાનું હોય તે શીશીને છેક મોઢા સુધી ભરવી નહિ. ચાર આંગળ કમી ભરવું. પછી તે શીશીને માઢો ખુચ બેસાડવો. આ પ્રમાણે ખુચ ઘાલીને તૈયાર કર્યા પછી તે શીશી બહારથી સ્વચ્છ પાતળા કપડાથી સાફ કરવી અને તડકામાં મુકવી.

### તડકામાં મુકવાની રીતિ.

ઉપર પ્રમાણે તૈયાર કરેલી શીશી એકાદ પાટીયુ કે ટેબલ અથવા લાકડાનું બેચ મુકી તે ઉપર મુકવી. જમીન ઉપર કે પથ્થર ઉપર મુકવી નહિ.

### તડકામાં મુકવાનો વખત.

પાણી તૈયાર કરવાને દિવસના ૧૧ વાગ્યાથી તે દિવસના ૨ વાગતા સુધી ઉત્તમ વખત સમજવો. બીજા વખતે મુકવાથી ઉત્તમ પાણી તૈયાર થતું નથી.

### પાણી તૈયાર થયું એ કેમ સમજવું ?

આ પ્રમાણે તડકામાં મુકેલી શીશી તાપની ઉષ્ણતાથી તપીને શીશીનો જે ભાગ ખુલ્લો હશે તે ભાગ ઉપર વરાળનાં બારીક બારીક બિન્દુ ચોંટ્યાં હશે એટલે પાણી તૈયાર થયું છે એમ સમજવું. તાત્પર્ય કે જે ઉતાવળ હોયતો પાણીનાં બિન્દુ શીશીને ચોટવા લાગે કે શીશી તડકામાંથી લેધ લેવી. નહિ તો ચાર કલાક સુધી સૂર્યના પ્રકાશમાં શીશી રાખવાથી ઘણુંજ સાફ પાણી તૈયાર થાય છે.

### સૂચના

ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે શીશીમાં ચાર આંગળ જાળ્યો નકામી ન રાખતાં શીશી પૂર્ણ મુખ સુધી ભરીને તડકામાં મુકવામાં આવે તો તે શરીરના પાણીમાં સૂર્યનાં કિરણોનાં ગુણ રહેતો નથી. એટલુંજ

નહિ પણ શીશી પૂર્ણ બરીને મુકવાથી તાપની ઉષ્ણતાથી એકાદ વખતે શીશી કુટી જવાનો ધણો સંભવ રહે છે. શીશીના તળે લાકડાનું પાટીયું ન રાખ્યું હોય તો કિરણોનો સર્વ ભાગ જમીનમાં ઉતરી જાય છે, અથવા જમીન બહુ તપેલી હોય અને ઉપરથી તાપ ધણો સખ્ત લાગતો હોય તો શીશીમાં રહેલું પાણી ખંને બાજુની ઉષ્ણતા લાગીને ધણું જલ્દી તપી જાય છે; અને તે જલ્દી તપી જવાથી ધણું જલ્દી શીશીમાં બિંદુ ચોટી જાય છે. અને આવા પ્રકારે જલ્દીથી તપી ગયેલું પાણી તેટલું ગુણકારક હોતું નથી. જે શીશીને ખુચ ન લગાવતાં તે ઉઘાડી તડકામાં મુકવામાં આવે તો તે પાણીનો કંઈજ ઉપયોગ થનાર નથી. કારણ શીશીમાં સૂર્યનાં કિરણો તિરકસ ગતિથી દાખલ થઈ તે પાછાં વળે છે. પણ શીશીને જે દેવદારનો કે કાચનો ખુચ ઢાલ્યો હોય તો તેમ થતું નથી. કાચનો ખુચ ઢાલ્યો હોય તો તે પાણીમાં સૂર્યનાં કિરણોનો અધિક સંચય થાય છે. અર્થાત્ લાકડાના ખુચ કરતાં કાચના ખુચની શીશીમાં તૈયાર કરેલું પાણી અધિક ગુણકારી થાય છે.

ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે દિવસના ૧૧ થી ૨ વાગ્યા સુધી શીશી તડકામાં રાખવાના બદલામાં સવારે કે સાંજે ચાર કલાક તડકામાં શીશી મુકીને પાણી તૈયાર કર્યું હોય તો તે તેટલું ગુણકારક થતું નથી. કારણ સવારે અને સાંજે સૂર્યનાં કિરણો આડા પડે છે માટે પાણી તૈયાર કરવાનો ઉત્તમ વખત દિવસના ૧૧ થી તે ૨ વાગ્યાનોજ છે.

સૂર્યાસ્ત થયા પછી જે શીશી બૂલમાં બાહેર રહી જાય તો તે પાણી શીશીમાંથી કાઢી નાખી બીજા દિવસે બીજું પાણી તૈયાર કરવું. સૂર્યાસ્ત થયા પછી બહાર રહેલું શીશીમાંનું પાણી નિરપ-યોગી અને નુકસાનકારક સમજવું. ત્રણ વાગ્યા પછી શીશીને ઘરમાં

લાવી ઠંડી થવા દેવી. જ્યાં સુધી પાણી ઉષ્ણ હોય ત્યાં સુધી તે પાણી ઉપયોગમાં લેવું નહિ. આવા પ્રકારના ઉષ્ણ પાણીથી લાભ તો થનાર નથીજ પરંતુ કેટલીક વખતે તુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે.

જે વખતે શીશી તડકામાં મુકો તે વખતે તેજ બાટલી પાસે બીજા રંગની બાટલી મુકવી નહિ. કારણ એક એકના રંગનું મિશ્રણ થઈ તે જુદીજ જાતના ગુણનું પાણી તૈયાર થશે. માટે જુદા જુદા રંગની શીશીનું પાણી તૈયાર કરવાનું હોય ત્યારે તે શીશીઓ થોડા અંતર ઉપર મુકવી. કોઈ પણ રંગની શીશીમાં તૈયાર કરેલું પાણી સફેદ રંગની શીશીમાં ઉપયોગ માટે આપી શકાય છે. માત્ર તે પાણીને દિવાનો પ્રકાશ લાગવો ન જોઈએ. આવા પ્રકારે સફેદ શીશીનું પાણી એક દિવસ ગુણકારક રહે છે. પરંતુ જે રંગની શીશીમાં પાણી તૈયાર કરેલું હોય તેજ રંગની શીશીમાં તે પાણી ગમે એટલા દિવસ રાખી મુકવામાં આવે તો પણ તેના ગુણમાં ફરક પડતો નથી. જ્યારે શીશીમાંનું પાણી તૈયાર થાય ત્યારે એટલી વાત અવશ્ય લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે તે શીશી તમે જે જગ્યાએ મુકો તે ઠેકાણે બીજા રંગની શીશી મુકવી નહિ. એકાદ કબાટમાં કે પેટીમાં જુદાં જુદાં ખાનાં કરીને તેમાં તે મુકવી. આ પ્રમાણે જો ન કરવામાં આવે તો આસમાની અને પીળા રંગ મળવાથી તેમજ પીળા અને ગાદ આસમાની રંગ મળવાથી લીલો રંગ થાય છે તેજ પ્રમાણે પાણીના રંગના ગુણમાં ફેરફાર થવાથી તમારૂં ઇચ્છેલું કાર્ય સિદ્ધ થશે નહિ.

વધારેમાં વધારે એકજ શીશી એક સરખી ત્રણ વખત તાપમાં મુકવામાં આવે તો ચોથી વખતે તે શીશી અંદર અને બહારથી સ્વચ્છ ધોવાની કાળજી રાખવી જોઈએ. વાસ્તવિક રીતે દરેક વખતે તે શીશી અંદરથી અને બહારથી ધોવાની જરૂર છે. કારણ શીશી જેટલી

પારદર્શક અને સ્વચ્છ હશે તેટલા ઉત્તમ ગુણવાળુ પાણી તૈયાર થશે. બહાર પડેલા પાણીના દાગ, શીશીમાં ભેગા થયેલા કણ, એથી પાણી ઉત્તમ પ્રકારે તૈયાર થતું નથી. માટે પાણી તૈયાર કરતી વખતે આ આવશ્યક અને મહત્વની વાત તરફ ધ્યાને પણ દુર્લેક્ષ કરવું નહિ કવચિત ભૂલમાં શીશી રાત્રે ચંદ્રના પ્રકાશમાં કે ઇતર તારાના પ્રકાશમાં રહી મર્દ હોય તો તેમાંનાં પાણીનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

### તાત્પર્ય

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શીશીમાં પાણી ભરી એટલે ચાર આંગળ ખાલી શીશી રાખી પછી કદાચ ખૂચ લગાવી લાકડાના પાટીયા ઉપર શીશી મુકી હોય તે બીજા રંગનો શીશીથી દૂર રાખવી. તેમજ તાપમાં મુકતી વખતે બહારની બાજુએ કોઈ પણ પ્રકારની દુર્ગન્ધ, કચરો ન હોય એ બાબત ઉપર લક્ષ આપવું. શીશીમાં બિંદુ તૈયાર થતાં સુધી કે બરોબર ચાર કલાક શીશી તડકામાં રાખી હશે તે ત્રણ વાઘ્યા પછી શીશી તડકામાંથી લેઈ લઈ પાણી ઠંડુ થવા દેવું. તે શીશી મુકતી વખત ઇતર રંગથી દૂર રાખવાની કાળજી રાખવી. તેમજ ચંદ્રનો અને દીવાનો પ્રકાશ તેના ઉપર પડવા દીધો ન હોય તો કોઈપણ દેશના વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં જે રોગ સારા થતાં નહિ હોય એમ લખ્યું હશે તે રોગ પણ આ કોમો પદ્ધતીની ચિકિત્સાથી સારા થશે. માત્ર મનુષ્યના શરીરમાં કયો રંગ વધ્યો છે અને કયો રંગ કમી થયો છે એનો વિચાર કરી આ જલ પીવાને કે ચોળવાને આપવું જોઈએ.



પ્રકરણ ૨૭ મું:-કયા રંગથી કયા કયા રોગો મટે છે  
તે વિષે ટુંકી માહિતી.

વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓ ઉપર જુદા જુદા રંગના પ્રકાશનો, પીવામાં અને ચોપડવામાં તૈયાર કરેલા રંગના ગુણવાળા પાણી અને તેલનો અગર તો તૈયાર કરેલ શર્કરા કે ગુંદરનો, કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે વિગતવાર આગળ ઉપર વર્ણવવામાં આવશે. પરંતુ આ પ્રકરણમાં તો આ વિધાના જે દુરંધર અનુભવી ડૉક્ટરો ઝંઝળીદુ અને જવાહારપ્રસાદ એમના મત પ્રમાણે કયા રંગ વડે કયા કયા વ્યાધિઓ મટે છે તેનું ટુંકું વર્ણન આપ્યું છે.

ડૉક્ટર ઝંઝળીદુના મત પ્રમાણે.

પંડિત જવાહારપ્રસાદના મત પ્રમાણે.

વાદળી પાણીથી મટતાં દરદો.

અનિદ્રા-ઉંઘ ન આવવી.  
વીર્યસ્રાવ-ધાતુપાત.  
ગર્ભાશય અને યોનિનો વરમ.  
સગર્ભાવસ્થાની ઉલટી.  
અનહદ સંભોગેચ્છા (છીઓને થતી)  
કામાન્ધતા (પુરષોને થતી).  
હસ્તમૈથુન.  
ચાંદી ટાંકી-દિરંગ રોગ.  
માથાનો ખોડો અને વાળ ખરી પડવા.

અનહદ ક્ષુધા તૃષ્ણા.  
કાળજર-ટાઇફોઇડ શીવર.  
શીતળા બળીયા વગેરેનો તાવ.  
ફેફસાંના વ્યાધિઓ સાથેનો તાવ.  
ગળાનો અને શ્વાસનળીનો સોજો.  
સુકી ખાંસી-વવળાટવાળો ઠંસો.  
ગળાનો વરમ.  
દાંતના પાશ કે અવાળુનો સોજો અને દુઃખાવો.



પરસેવો બહુ વળવો.

પિત્તજ્વર અને સંતતજ્વર.

અતિસાર-ઝાડો.

મ્હોં આવવું અને મ્હોંમાં ચાંદીઓ  
પડવી.

સૂતિકાજ્વર-સુવાવડીનો તાવ.

આંતરડાંનો અને પેટનો વરમ.

ચામડી પરના ડાઘા.

હાથ પગ ફાટવા અને ચામડી  
બરછટ રહેવી.

મરડો.

કોલેરા.

કાસ-કુકડીઆ ખાંસી.

કંઠરોહિણી.

શરદી અથવા સળેકમ.

ઉરફાત.

ફેર ચઢવા અને વાન્તિ.

ચૂંક, આંકડી અને ખાટા ઝોડકાર.

હોજરીનો સોજો.

આંખો ફુખવી.

પગની નસો ફૂલી જવી.

શીતળા-ગોવરૂ

શળ અથવા સણુકા.

સ્પાઇનલ મેનીનજાઇટિસ Spinal-  
meningitis.

નળળાઇનો અતિસાર.

ખાધેલા પેટે આવતા ઝોડકાર.

ઝોકારી તથા ફેર.

અતિસારને લીધે હોજરીમાં થતો  
ફુખવો.

મરડો-આમવાત.

પિત્તજ્વર.

કમળો-પિત્તપાન્ડુ.

પેટ છુટી જવું.

ફુજતા અર્ધ.

પેટની આંકડી કે ચૂંક.

આંતરડાંનો સોજો.

મૂત્રાધાત, મૂત્રાવરોધ, અને પેશા-  
બનું ખેંચાઇ ખેંચાઇને થવું.

નસકોરી ફુટવી.

કાળજી આગળ કે મૂત્રપિંડ આ-  
ગળ ધબકારા થવા.

ઝખમ.

દાઝી જવું.

માર અગર ચોટ.

શ્વેત પ્રદર-સ્ત્રીને જતી ધાત.

કલેજમાં અને છાતીમાં ઉઠતી આમ.

કોલેરા-વિશ્વચિકા.

મૂત્રાવરોધ-પેશાબનો અટકાવ.

કરોડ રજીનો વરમ.  
 દાંતના રોગો.  
 બહેરાશ-મધિરત્વ.  
 પ્લેમ-અધિક સન્નિપાત.  
 ગધુ પ્રમેહ.

મરડામાં થતો આંતરડાનો દાહ.  
 ફેફસાંનો વરમ-ત્રિદોષ-ન્યુમોનિયા.  
 દંખ (બમરા, મધમાખ વગેરેના)  
 કંઠમાળ-ગંઠમાળ.  
 કાસ શ્વાસ-સસધી.  
 જીર્ણ અતિસાર.  
 ઝાડો ઉલટી.  
 ક્ષય.  
 ગળાનો સોસ.  
 બલગમ સાથેની ખાંસી.  
 હડકવા.  
 સમર્ભા સ્ત્રીને થતા વિકારો.  
 અત્યાર્તવ, અટકાવ બહુ આવવો.  
 જખમમાંથી થતો રક્તસ્રાવ.  
 ઉન્માદ-ચિત્તભ્રમ.  
 યકૃત (લીવર)નું ખેંચાવું.  
 ધમનીના પડની નમળાઇ-  
 એન્યુરિઝમ.  
 હિસ્ટીરિયા-ભૂતવાયુ.  
 પ્લેમ-અધિક સન્નિપાત.

વાદળી પ્રકારથી મરતાં કરદા.

ચીઠીયાપણું-તામસી પ્રકૃતિ.  
 વીર્યસ્રાવ-ધાતુપાત.

બલમથી તાવ.  
 મગજ ઉપર આવતો સોજો.

અત્યાર્તવ-વધારે અથવા વારે વારે  
આવતો અટકાવ.

વાળ ઘોળા થઇ જવા.  
હૃદયકંપ અને હૃદયશૂન્ય.

સંધિવા કે નજલો.

રાંઝણ.

ખરજવું.

રતવા.

ઉરક્ષત.

મૂત્રાશયનો વરમ.

બહેરાશ-અધિરત્વ.

મૂત્રપિંડનો વરમ.

સ્પાઇનલ મેનીનજાઇટિસ Spinal-  
meningitis.

મગજે લોહી ચઢવું-ફેફરું.

નાના બાળકોને થતું ઉપલોયું

(તાણું).

માથું ડુઝવું.

ગુરદાનો સોજો (સરદીથી અથવા

મારથી).

પરવાળી આંખો.

આંખની પાંપણ (પાંપણાની અંદ-

રના ભાગમાં થતી ફાટી).

બહેરાપણું.

દાંત કુટાલી વખતની બિમારીઓ.

વાદળી પાણી અને પ્રકાશથી મટતાં દરદો.

રોજીઓ અને આંતરીઓ તાવ.

દરદ કરતો સંધિવા.

કાનમાં થતો ડુઝારો.

ભેજનો તાવ.

ચામડી પર લાગતી વવ.

જનવરોના ડંખ.

દસ્તાનનું ઘણું જવું.

ગુમડાં.

ઉદરી.

## વાહણી તેલથી મરતાં દરદો.

ધાતનું જવું.  
 હિંધમાં ધાતનું જવું.  
 ધાત પાતળી થવી.  
 વાળનું સફેદ થવું.  
 દાદર, દરાજ.  
 ખુજલી.  
 માથામાં ટાલ પડી વાળ ખરી  
 જવા.

## લાલ પાણીથી મરતાં દરદો.

ઝેરી અને અઝઝડા.  
 રાતડીયું.  
 રમતપિત્ત-વાતરક્ત.

હાથ પગનું સંકોચાઇ જવું.  
 લકવો.  
 શરીર પર પડતી લાલજાંટ.  
 અઘઆસીપણું.  
 શરીરના એક ભાગનું ખીજ કરતાં  
 દુઃખળા થઇ જવું.  
 સફેદ કોદ.

## લાલ પ્રકારાથી મરતાં દરદો.

નષ્ટાર્તવ-દસ્તાનનો અટકાવ.  
 સધિવા કે નજબો.  
 વૃષણમાં પાણી ભરાવું તે.  
 શીતળા-ઝોવર.  
 ખીલી.

ખહીનો રોગ.  
 સફેદ કોદ.  
 લકવાથી સુન મારી ગયલા અવયવો.

## લીલા પાણીથી મટતાં દરદો.

આંખો દુઃખવી.

ખેમ અને સનિપાત.

## લીલા પ્રકાશથી મટતાં દરદો.

વીર્યસ્રાવ-ધાતુપાત.

રોઝબુ.

સ્પાઇનલ મેનીનજાઇટિસ Spinal-  
meningitis.

કરોડ રજજીનો વરમ.

જખમ.

ખેમાલુમપણે પેશામતું જવું.

ઝરતાં ગુમડાં,

માથામાં શરદી લાગવી.

કોહવાટ.

અતીતિથી થતો ચેપી રોગ, ચાંદી,  
ટાંકી.

## લીલા પ્રકાશ અને પાણીથી મટતાં દરદો.

માથામાં શરદી લાગવી.

ચેપી રોગ.

નારંગી રંગ (પીળા સાથે સહેજ રાતો રંગ મળેલો હોય  
તે) ના પાણીથી મટતાં દરદો.

સળેકમ.

શરદીથી આવતા તાવ.

નજલો.

બીનો કફ.

પારા સુજી આવ્યા વગર દાંતનું  
દુઃખવું.

ફરબે માણસોને થતો અતિસાર.

છાતી પર દાહ બળવો.  
 પેટમાં દાહ બળવા સાથે ખાટા  
 કડવા ઓડકાર આવવા.  
 હોજરીમાં પવનનું પેદા મવું.  
 ઓડકાર.  
 હોજરીમાં થતો દુઃખારો.  
 કોઠાની કબજાઆત.  
 કોરો હરસ.  
 ઋતુ-દસ્તાનનું બંધ પડવું.  
 ઋતુ-દસ્તાન આવતી વખતે થતો  
 દુઃખારો.  
 ફેફસ.  
 દમ, શ્વાસ, હૃદય.  
 હમેલ (મર્લ) જેવી ખોટી હાલત.  
 મીઠો પીચાખ.  
 મેલેરીઆ તાવ.  
 હોસ્ટીરીઆ.

નારંગી પ્રકાશથી મરતાં દરદો.

પથરી થવાથી આવતો મૂત્રપિંડમાં  
 સોજો.

નારંગી પ્રકાશ અને પાણીથી મરતાં દરદો.

લાંબા વખતનો સંધિવા.  
 લાંબા વખતનો ઠાંસો (ગ્રી-કાષ્ટીસ)  
 રમતપિત્ત, વાતરક્ત.

## પીળા પાણીથી મટતાં દરદો.

કંઠમાળ-મંડમાળ.  
અધકોશ-કમળઆત.  
રગતપિત્ત-વાતરક્ત.

## પીળા પ્રકાશથી મટતાં દરદો.

લકનો-પક્ષાધાત.  
લોકોમોટોર એટેક્સીયા Loco-  
motor-ataxia.  
અહોરાશ્ર-અધિરત્વ.  
મધુપ્રમેહ.

## લાલરંગનાં કપડાંથી મટતાં દરદો.

પાંદુરોગ.  
સંધિવા કે નજલો.

## નીલલોહિત (ધૂમલ) પાણીથી મટતાં દરદો.

શ્વેત પ્રદર-સ્રીઓની ધાત.  
ગર્ભાશય અને યોનિનો વરમ.  
શરદી અથવા સળેકમ.

## નીલલોહિત (ધૂમલ) પ્રકાશથી મટતાં દરદો.

સંધિવા કે નજલો.  
જલ્દોદર.  
વૃષયુમાં પાણી ભરાવું તે.  
કરોડરજ્જુના આવરણનો સોજો.  
કરોડરજ્જુનો વરમ.  
મૂત્રપિંડનો વરમ.

પ્રવેત પ્રકાશ અથવા સૂર્યસ્નાનથી મરતાં હરદો.

અનિદ્રા-ઉંઘ ન આવવી.

સગર્ભાવસ્થાના વિકારો.

હસ્તમૈથુન-હસ્તદોષ.

ચાંદી, ટાંકી, ફીરંગરોગ.

કંઠમાળ-ગંઠમાળ.

પાન્ડુરોગ.

પિત્તાશ્મરી.

તાલીઓ તાવ.

રાધાઈડ કે કાળજીવર

સંધિવા અને નજલો.

આંતરડાં અને પેદુનો વરમ.

ખરજતું.

શતવા.

મ્હોંડાપરના ખીલ.

ગડ, ગુંમડાં અને ફેલ્લા.

આમડીપર મસા, તલ, આંટણુ વગેરે.

પાઠું-વિદ્રધી.

ત્રિદોષ (Pneumonia).

શ્લેષ્મ.

ધનુર્વાત.

ઋતુસ્રાવ હમેશ્યને માટે અંધ પડતી

વખતના વ્યાધિઓ.

મગજમાં કોહિતો જમાવ.



શાળ અથવા સણકા.

અપરમાર.

શાનતંત્રી નમળાષ

શરદી કે સજેકમ

રગતપિત્ત-વાતરક્ત.



પ્રકરણ ૨૮ મું—જુદા જુદા વ્યાધિઓમાં કયા કયા  
રંગનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તેની ટુંકી  
માહિતી ( ડૉ. બેંખીટને આધારે. )



આત્યાર્તવ, વારે વારે અગર વધારે પ્રમાણમાં આવતો  
અટકાવ—વાદળી પ્રકાશ દરેક બીજાશય ઉપર થોડી થોડી મિનિટ  
અટકાવતી થોડા વખત પહેલાંથી નાંખતા રહેવું.

અતિસાર, ઝાડા—થોડી થોડી વારે વાદળી પાણી એક બે  
ધુંટડા પીવું. સખત હુમલા વખતે દર કલાકે કલાકે લેવું. વ્યાધિના  
ધણા પ્રબળપણાને લીધે હાયદો જોમ્મએ તેવો ન જણાય તો પિત્ત-  
જ્વરમાં જણાયા પ્રમાણે હલકું “ સેરલીએક ” પાવું. મદન કે  
માર્જનથી મટાડવા માટે પેટપર હાથ જોળ જોળ ફેરવવો તે એવી  
રીતે કે દરદીના પેટની ડાબી તરફ હાથ નીચેથી ઉપર જાય અને  
જમણી તરફ ઉપરથી નીચે આવે.

અનહદ સંલોગેચ્છા (સીઓને થતી)—વાદળી પાણીનાં  
થોતાં કેટલીક રાત સુધી ગુપ્ત ભાગપર બાંધ્યા કરવાં. તેથી પુરતો  
જાલ ન થાય તો વીર્યસ્રાવ માટે બતાવેલા ઉપાયો ઉમેરવા.

**અપરસ્માર**—અપરસ્માર અથવા વાઘ-ફેફરાની તાણુ આવતી વખતે દરદી એકાએક ચીસ પાડી જમીન ઉપર પડી જઈ બેભાન થઈ જાય છે. અને પછીથી શરીર બહુજ ખેંચાવા લાગે છે. આવી તાણુ આવવાનો આરંભ થશે એમ દરદીને લાગે કે તરતજ પોતાના હાથ પગ જમીનપર કે ભીંત સાથે જોરથી અડાળવા અને પેટને ખૂબ જોરથી કુલાવવું અને સંકેતવું. કેટલાક લોકોને તાણુની શરવાતમાં હાથે અગર પગે કીડીઓ ચઢતી હોય તેવી લાગણી અથવા ઝણ-ઝણાટ થતો જણાય છે. તે વખતે જે તરતજ ત્યાં આગળ એક દોરડી અથવા રૂમાલ ખૂબ ખેંચીને બાંધી દેવામાં આવે તો વાઘ આવતી અટકી જાય છે. પ્રાણવિનયમ—હિપ્નોટીઝમ તેમજ સૂર્યસ્નાન-થી આ બ્યાધિપર સારી અસર થાય છે.

**આંખો દુઃખવી**—કામ કરતી વખતે રાત્રે દીવાપર વાદળી અથવા લીલા રંગના કાચનું ઢાંકણ રાખવું અને આંખપર વાદળી રંગના પાણીમાં ભીંજવેલાં પોતાં આંખપર રાત્રે બાંધી સુઈ જવું.

**આંટણુ**—પ્રથમ કાપી નાંખી તે પછી ત્યાં અગ્નિકાચ (Burning glass) વડે રહેલાં રોગી અણુઓને વિખેરી નાંખી તેમનો સુમ-જોજ નાશ કરવો.

**આંતરડાંનો વરમ**—સૂર્યસ્નાન, Enteritis & Peritonitis. વાદળી પાણી પીવામાં અને પેટપર મસજવામાં વાપરવું.

**આંતરીયો અથવા ચઢ ઉતરનો ટાઢીયો તાવ**—જે વખતે શરીર તાઢથી ધુજવું હોય તેજ વેળાએ શરીરની અંદર બહુજ ગરમી વધેલી હોય છે. તે વખતે ટાઢ પાણી, લીંબુનું શરબત, સોડા વોટર, વગેરે પાવું અને બ્યારે પાછળથી શરીર બહુજ બહારથી તથે ત્યારે

અંદર ઘણીજ ઠંડી હોય છે. તે મટાડવા માટે મરી અથવા લાલ મરચાંનો ગરમ ગરમ ઉકાળો પાવો અથવા તો ચાર ટ્રેન મરચાંનો ભૂકો ( કેપ્સ્યૂલમાં મૂકીને ) ખવરાવી દેવો. જે દિવસે તાવની પાળી ન હોય ત્યારે એ ત્રણ ટ્રેન મરચાં ખવરાવવાં. મદન અને સૂર્યસ્નાનનો વિવેક પૂર્વક ઉપયોગ કરવો.

**ઉંઘ ન આવવી; અનિદ્રા—**સૂર્યસ્નાન, વાદળી પાણી પાવું.

**ઉનાળામાં બાળકોને કાલેરા જેવો થતો અતિસાર—**વાદળી પાણી એક એક ચમચી દર કલાકે અગર બહુજ ખરાબ કેસોમાં દર અર્ધા કલાકે પાવું. આ ઉપચાર ઝેરી ન હોવા છતાં એક પણ વખત નિષ્ફળ નિવડતો નથી.

**ઝોરી અને અછમડા—**ગાળ્પસ્નાન વડે અગર તો ખૂબ કપડાં ઝોદીને પુષ્કળ પરસેવો વળે તેમ યોજના કરવાથી શરીરની અંદરનાં વિષ બહાર નીકળી આવે છે. બ્યાધિ હોય ત્યાં સુધી અને પાછળથી પણ કેટલીક મુદત સુધી દરદીને શરદી ન લાગે તેવી ખાસ સંભાળ રાખવી જોઈએ. ૧ થી ૩ મોટા ચમચા ભરીને લાલ પાણી દિવસમાં એ ત્રણવાર પાવું.

**કટિબહ, કેઢવું ઝડાડ જવું—**કેઢપર શારીરિક વિદ્યુતનાં આડાં માર્જન ઘણીવાર કરવાં. અને ત્યાં શેક કરવો અગર ગરમ પાણીમાં બેસાડવું.

**કરોડરજ્જુનો વરમ—**આ રોગના ઉપચાર Spinal-meningitis ની માફકજ કરવાના છે. આ રોગમાં સ્પર્શશક્તિ અને હલન ચલનની શક્તિ લગભગ એકદમ અને સંપૂર્ણ રીતે નાશ પામે છે. સ્પર્શશક્તિ પાછું લાવવા માટે નીચેથી ઉપર માર્જન કરવાં

અને ક્રિયાશક્તિ મેળવવા માટે ઉપરથી નીચે માર્ગન કરવાં.

**કરોડરજ્જુના આવરણનો સોજો—Spinal-meningitis—**કરોડરજ્જુના પડ અથવા આવરણના વરમને લીધે જ્વર યુક્ત એક પ્રકારનો આ વ્યાધિ છે. પાછળ કેઢના ભાગ ઉપર લીલા રંગનો પ્રકાશ અને તેથી ઉપરની કરોડ પર વાદળી પ્રકાશ પાડે. પણ જો વ્યાધિ જીર્ણ હોય તો નીલલોહિત રંગ વધારે અનુકૂળ થઈ પડશે. એ કેઢ આગળનો કરોડનો ભાગ બહુ ગરમ હોય તો વાદળી પાણીનાં પોતાં ત્યાં મૂકી ઉપર પાટો બાંધી લેવો.

**કામાંધતા, સ્ત્રી સંબંધિની અનહદ ઇચ્છા, ( પુરુષોને થતી )—**કરોડના નીચેના ભાગપર કેઢ ઉપર વાદળી પાણીનાં પોતાં.

**કાસ અથવા કુકડીઆ ખાંસી—**વાદળી પાણી એક એક ચમચી દર પંદર મીનિટે બાળકને પાવું, અને હાથ ને પગ ગરમ પાણીમાં બોળાને અથવા ખૂબ ઘસીને ગરમ રાખવા.

**કોલેરા, વિશૂચિકા, કોગળીયું—**વાદળી પાણી દર અરધા કલાકે પાવું, અને જો ઉલટી અને ઝાડા બહુ જોરમાં હોય તો પિત્ત-જ્વરમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હલકું “ સીરલીએક,” આપવું. પણ જો શરીરે શીત અને ગોટલા ચઢતા હોય તો ઉચી જાતનું “એમ્પરેક” દર અર્ધા કલાકે ૧ મોટો ચમચો પાવું. ( ૧૦૦ મી અગર ૧૦૦૦ મી સૂક્ષ્મતા Attenuation વાળું હોમીયોપથીક એકોનાઇટની એક નાની ચમચી ભરી તેમાં અરધું ટમ્બલર એટલે ૫ કે ૬ ઓંસ નારંગી પીણું પાણી મેળવવાથી ઉચું “ એમ્પરેક ” બને છે.)

**કંઠમાળ, ગંઠમાળ—**સૂર્યસ્નાન. કેરબા રંગના એટલે પીળા નારંગી રંગનું પાણી પીવાનો રિવાજ રાખી હસ્ત સાફ લાવ્યા કરવો.

**કંઠરોહિણી—( Diphtheria )** કાસ અથવા કુકડીઆ ખાંસીની પ્રમાણે આ રોગના પશુ ઉપચાર કરવા. સીનસીનેટી શહેરના રહેવાસી ડૉક્ટર ફ્રેડરીક એરમેન વાદળી પાણીના આ રોગપર થતા અજબ લાભ વિષે સાક્ષી પુરે છે. શ્વાસ નળીનો વરમ ખાંન્કાછટીસ વગેરે વ્યાધિમાં પશુ વાદળી પાણી અને પ્રકાશ બહુ લાભદાયક થઈ પડે છે. જીર્ણ રોગોમાં નીલસોહિત રંગ વધારે અનુકૂલ આવે છે. દરદીને બાળપસ્નાન અગર સૂર્યસ્નાન કરાવી પરસેવો લાગ્યાથી અરધા કલાકમાં લાભ થાય છે.

**ખરજીયું અને રતવા—**વાદળી પ્રકાશ અને સૂર્યસ્નાન.

**ખીલી—( Felon )—**આંગળીના દરદવાળા ભાગપર કેદિત કરેલો લાલ પ્રકાશ પાડવો. ન્યુયૉર્કના. ડૉ. વિલીયમ સી. ડન એમણે આ રોગથી પીડાતા ધણા દરદીઓને નીચે જણાવેલા એક સાદા ઉપાયથી સાજા કર્યા હતા. દરદવાળી આંગળીના મોઢા ઢેકાની ઉપર એક દોરી સખત તાણીને બાંધી, થોડી ક્ષણ પછી છોડી નાખી. આ પ્રમાણે બાંધ છોડ કર્યા કરવી. આ પ્રમાણે કરવા માંડતાં શરૂવાતમાં દરદ વધતું હોય એમ લાગે છે પરંતુ એકાદ કલાક પછી દરદીને પૂર્ણ શાંતિ વળી ઘણીવાર તે નિદ્રાવશ થઈ જાય છે, અને દરદમાંથી કચચિત્ત હમેશને માટે મુક્ત થાય છે.

**ગડ, ગુમડાં, ફ્રેદલા—**મર્દન, ચંપી અને સૂર્યસ્નાન.

**ગર્ભાશય અને યોનિનો વરમ અથવા સોજો—**વાદળી પાણીની પીચકારી. જો ગર્ભાશય કઠણ હોય તો નીલસોહિત રંગનું પાણી ખમાય તેટલું ગરમમાં ગરમ પીચકારી મારવામાં લાપરવું.

**ગોઠલા ચઢવા—**દુખતા ભાગ ઉપર ગરમ પાણી અગર વરાળનો સેક કરવો અને ઊપરથી નીચે તરફ માજન કરવાં.

ચામડીપરના મસા, તલ—અગ્નિકાયની મારફત સૂર્યના કેન્દ્રિત પ્રકાશથી બાળી નાખવાં. દરેક વખતે એકથી પાંચ મિનિટજ પ્રકાશ પડવા દેવો. એ રીતે જરૂર હોય તેટલા દિવસ પુનઃ પુનઃ મટતા સુધી કરવું.

ચામડીપરનાં લાખાં અથવા જન્મના ડાઘા—અગ્નિ કાયથી બાળી નાખવાથી ત્યાં જલદી રૂજ આવીને ત્વચા સારી બની જાય છે. રાઇનાં પ્લાસ્ટર કે કામના કરતાં દશવીશ ઘણી વધારે ઝડપથી અને સફાઇથી કામ સૂર્યનો તાપ કરી શકશે.

ચાંદી, ટાંકી, ફીરંગ રોગ—સૂર્યસ્નાન, વાદળીપાણીનાં સ્નાન. ચીઢીયાપણું, તામસી પ્રકૃતિ—વાદળી રંગ અને પ્રકાશ-વાળા ઓરડામાં નિવાસ.

ચૂંક, આંકડી અને ખાટા ઓડકાર—દર થોડી થોડી મીનીટે વાદળી પાણી ગુટડો ગુટડો પીવું.

જલોદર—શરીરમાં પાણી જુદે જુદે ઠેકાણે ભરાય છે. દાખલા તરીકે મગજ ઉપર (Hydrocephalus) વૃષણમાં (Hydrocele) ગર્ભાશયમાં (Hydro metra) અથવા તો પેટમાં (Ascites) અગર તો સર્વાંગે પાણી (Anasarca) ભરાય છે. આ બ્યાધિમાં દરદીને થરમોદ્યુમ યંત્રમાં બેસાડીને તેના યકૃત અને હોજરીપર નીલ-સોદિત પ્રકાશ આગળની બાજુથી પડે અને પાછળથી તેજ રંગનો પ્રકાશ મૂત્રપિંડ થર પડે તેમ ગોઠવણુ રાખી ખૂબ પરસેવો લાવવો. આ રીતે રોગી બનેલા અવ્યવે સતેજ બની વિકારી જળ શરીરની બહાર નીકળી જાય છે. સાથે સાથે શરીરને ચોળવા કે ઘસવા કે મસળવાથી લાભમાં ઉમેરો થાય છે. વૃષણમાં પાણી ભરાયું હોય

ત્યારે કેદિત કરેલો લાલ અને કવચિત નીલભોહિત પ્રકાશ વૃષણ ઉપર દર વખતે પંદર કે વીશ મીનીટ સુધી પાડવો જોઈએ.

**ટાઇફોઇડશીવર એટલે કાળજવર**—જો બની શકે અને દરદી બહુ અશક્ત ન હોય તો પ્રસ્વેદનક સૂર્યસ્નાન અતિશય લાભ-દાયક નિવડે છે. જો આમ ન બની શકે તો પછી કોકરવર્ણા પાણીનાં વેષ્ટનો વડે ખૂબ પ્રસ્વેદ ઓછામાં ઓછો દિવસમાં બે વખત લાવવો જોઈએ. પિત્તજવરમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હલકું સેરલીએક આપવું.

**ત્રિદોષ—( Pneumonia )**—ડૉક્ટર બેન્ગ્મીટ કહે છે કે થરમોલ્યુમ યંત્રમાં દરદીને બેસાડી પ્રસ્વેદ આવતા સુધી સૂર્યસ્નાન કરાવવાથી સોએ સો ટકા દરદી સાજા થયા સિવાય રહેતાજ નથી. આ વ્યાધિમાં છાતીપર ચંપી અને ઘર્ષણ ખમાય તેમ આરતેથી કરવું; પરંતુ હાથ અને પગપર જોરથી સારી રીતે કરવું.

**દાંતના રોગો**—વાદળી પાણીના કોમળા કરવા અને તેવાજ પાણીમાં બોળેલા બ્રશ વડે દિવસમાં બે વાર દાંતને સાફ કરવા.

**દુર્ગંધવાળો વાસ**—આ બાબતનો બહોળો અનુભવ અને તે મટાડવામાં ઘણી ફતેહ મેળવનાર ડૉક્ટર ડાયો લ્યુઇ કહે છે કે પ્રત્યાસની દુર્ગંધના રોગવાળા દર વીશ કેસમાંથી આશરે પંદરેકના મુખમાંથી, એકના નાકમાંથી, અને ચાર જણનાં ફેફસાંમાંથી ખરાબ વાસ પેદા થતી હોય છે. એક અરધા પ્યાલા ગરમ પાણીમાં પાંચ ટીપાં કારબોલીક એસીડ નાંખી તે પાણીના કોમળા કરવા. છાતી ખૂબ મસજવી અને દરરોજ શરીરમાંથી ખૂબ પરસેવો કાઢવો.

**ધનુર્વાત—( Trismus or lock-jaw. )** ઔષધોપચાર કરનારાઓ જો કે આ વ્યાધિને અસાધ્ય જોવો ગણે તોપણ નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે ઉપાય કરવાથી બહુ સફળતા મળે છે.

સો ડીઝી ફેરનહીટ ટેમ્પરેચર વાળા પાણીથી ભરેલા એક મોટા વાસણમાં દરદીને એવી રીતે બેસાડવો કે કાન નાક નીચેનું તેનું આખું શરીર પાણીમાં ડુબેલું રહે. આ પ્રમાણે પા કે અર્ધો કલાક બેસાડી રાખ્યા પછી તેને બહાર કાઢી એક ખરમચકા રૂમાલ વડે ઘસીને અંગ કોરૂ કરી નાખી પછી નીચેના જડખાથી આરંભી બન્ને હાથ તરફ નીચે સુધી, અને તેવીજ રીતે કરોડપર ઉપરથી નીચે માર્જન કરવાં. અને પગને તળીએ ગરમ પાણીથી ભરેલા શીશા મૂકી રાખવા. થરમોલ્યુમમાં બેસાડી માથા સિવાયના શરીરનો બાકીનો ભાગ પ્રકાશમાં રહે તેવી રીતે ખૂબ પરસેવો આવતા સુધી સૂર્યસ્નાન કરાવવાથી પણ અવશ્ય લાભ થાય છે.

**ધાર્મિક ઉન્માદ અથવા ચિત્તભ્રમ—**( Religious-Insanity ) ધર્મ એ એક સુંદર વસ્તુ છે. પરંતુ અજ્ઞાન મનુષ્યોના સાધારણ દોષો માટે તેમની પર ક્રોધે ભરાઇ નર્કમાં અનેક પ્રકારની ભયંકર યાતનાઓ ભોગવવાની સજા કરે એવા ઇશ્વરની કલ્પના ઉભી કરવાથી બીરૂ મનુષ્યોનાં મન ઘણીવાર ચસકી જાય છે. ડૉક્ટર ઝેબ્રીટ લખે છે કે ગાંડાની ઘણી ઇસ્પીતાઓમાં તપાસ કરતાં મને માલુમ પડ્યું છે કે ગાંડપણનું સાથી મોટામાં મોટું કારણ હસ્તદોષ છે. અને બીજે નંબરે ધાર્મિક વહેમ આવે છે. આવાં માણસોએ એકાન્તમાં રહેવાનું તદ્દન છોડી દેખ એવા કામમાં બધો વખત ગુંથાયલા રહેવું જોઇએ કે તેમનું મન નુકસાનકારક વિચારોમાં લપટાવાને નવરૂં જ પડે નહિ.

**નષ્ટાર્તવ, રૂતુસાવનું ખંધ પડવું, અમર બહુ થોડું આવવું—**લાલ પ્રકાશ બન્ને બીજાશયપર થોડી થોડી મિનિટ અટકાવના થોડા દિવસ અગાઉથી પાડવો.



**પ્લેમ અથવા મંથિક સંનિપાત**—પંડિત જવાહર પ્રસાદ ઝા અને સ્વ. તુકારામ તાત્યા એ બન્ને મહાશયોએ પ્લેમના ઘણા કેસ રક્ત રંગના ઉપચારથી સાબ કર્યા હતા. તેઓ મોટે ભાગે વાદળી રંગનું પાણીજ વાપરવાની ભલામણ કરે છે. અને જરૂર પડે કવચિત લીલા પાણીનો પણ ઉપયોગ કરવાનું સૂચવે છે.

**પ્રસ્વેદ બહુજ વળવો**—વાદળી પાણી વડે ત્વચાને ધોવી. આને લીધે ત્વચાનાં છિદ્રો નાનાં થશે અને પગ, બમણ વગેરે સ્થળે એક જાતના જંતુઓની ક્રિયાને લીધે પ્રસ્વેદમાંથી ઘણી દુર્ગંધ નિકળતી હશે તે પણ વાદળી પાણી પોતાના જંતુનાશક ગુણવડે દૂર કરશે. એથી ઉલટું જો ત્વચા ક્રિયાહીન બની પરસેવો ન વળતો હોય તો મદન, ઘર્ષણ અને પરસેવો વળે તેવાં સૂર્યસ્નાન લેવાથી લાભ થશે.

**પગ અને બીજા ભાગની લોહીની નસો ફુલી જવી** ( Varicose Veins )—વાદળી પાણીનાં પોતાં રોગી ભાગપર તાંણીને બાંધવાં.

**પાકું**—અગ્નિકાય વડે સંપૂર્ણ આળી દેવું અને શરીરમાંથી એ રોગના જંતુઓનો નાશ કરવા માટે ખૂબ પરસેવો આવે તેમ તડકાનાં સ્નાન લેવાં.

**પાન્ડુરોમ**—શરીરને અડકીને પહેરવાનાં અંદરનાં કપડાં લાલ રંગનાં રાખવાં. અને સૂર્યસ્નાન.

**પિત્તજ્વર અને સંતતજ્વર**—આ રોગના સામાન્ય ઉપચાર મોટે ભાગે આંતરીઆ તાવ જેવાજ કરવાના છે. વધારામાં શરીર બહુજ તપ્તું હોય ત્યારે શિતજળવેષ્ટન કરી ઉપર ખૂબ કામળીઓ તથા ગોદડાં ઓરાદી પ્રસ્વેદ લાવવો. તથા હલકી જાતનું “ સેરલીએક ”

તો એકએક મોટા ચમચો દર કલાકે કલાકે પાવો ( પહેલા એ. ટીન્યુએશનનું એકોનાઇટ લેઇ તેની એક ચમચીમાં અરધી ગ્લાસ ભરીને વાદળી પાણી મેળવવાથી “ હલકું સેડલીએક ” બને છે.

**પિત્તારમરી**—સૂર્યસ્નાન અને ચંપીથી ચક્રતના સર્વ વિકારો મટે છે. ડાક્ટર જે. એચ. કુલ્ટનના અભિપ્રાય પ્રમાણે કેલ્કેરિયા કાર-ઓનિકા ૨૦૦xઅથવા ૧૦૦૦xવાવરની હોમીઓપીથીક દવા આપવાથી એકેએક કેસ સારો થાય છે.

**બહેરાશ, બધિરત્વ**—કાનના સોજાને લીધે જો બહેરાશ પેદા થઇ હોય તો કાનની અંદરજ કેંદ્રિત કરેલો વાદળી પ્રકાશ પાડવો અને વાદળી પાણીના કોમળા કરવા અને કાનમાં વાપરવાની વાદળી એટલે sponge વડે કાનનો મેલ સંભાળપૂર્વક સાફ કરતા રહેવું. જો જ્ઞાનતંત્રુઓની નબળાઇને લીધે બહેરાશ ઉત્પન્ન થએલી હોય તો પીળો પ્રકાશ કાનની અંદર પાડવો.

**બંધકોશ-કબજાઆત**—સેંકડો બંધકોશના કેસ નારંગી-પીળા રંગના પાણીથી સાજ થયા છે. જે મોટા ચમચા ભરીને દિવસમાં એકથી ચાર વખત પીવું. પેટપર હાથ એવી રીતે ફેરવવો કે જમણી બાજુ હાથ નીચેથી ઉપર આવે અને ડાબી બાજુ ઉપરથી નીચે જાય તેમ ગોળને ગોળ ( મોટાં આંતરડાંની દિશામાં ) થયા કરે.

**મ્હોં આવવું-મ્હોંમાં ચાંદીઓ પડવી**—વાદળી રંગનું પાણી મ્હોંમાં થોડીવાર રાખી ખૂબ હલ્લાવીને પછી કોમળા કરી નાખવો. આ પ્રમાણે પંદર વીસ વાર કર્યા પછી જે ત્રણ ડુંટડા વાદળી પાણીના પી જવા. દિવસમાં ત્રણ વખત આ પ્રમાણે કરવું.

**મગજમાં લોહિનો જમાવ**—આ દરદની શરૂઆતમાં ચક્રો

લાલ બને છે. ચક્રર આવે છે, સણકા નાખે છે. માથું દુઃખે છે. અને હેવટે દરદી બેભાન થઈ જાય છે. આવી વખતે બન્ને લમણાં પર ખૂબ દમાણુ કરવાથી અને માથાના પાછલા ભાગપર તથા બોચી-પર ચોળવાથી અને ખભા, હાથ અને પગ ઉપર થાપડો મારી ચોળવાથી લોહિ ધણા પ્રમાણમાં મગજ તરફથી નીચે ઉતરી આવે છે. વધારામાં મ્હોઠા ઉપર અને લમણે ઠંડુ પાણી અથવા બરફ લમાવવો પણ તેનો ઉપયોગ મગજના પાછલા ભાગ ઉપર કદી કરવો નહિ. પણ ખમાય તેટલું ગરમ પાણી બોચી અને માથાના પાછલા ભાગ પર રેડવું, અને ખમાય તેટલા ગરમ પાણીમાં પગ ચોળવા. તે પાણીમાં થોડી રાઇનો બુકો નાખવાથી ગુણમાં વધારો થાય છે. આ રીતે ઉપચાર કરવાથી જ્યારે દરદીની તબીબત જરા સુધારાપર આવે ત્યારે શરીર પર સૂર્યસ્નાન, ચાંપી અને કસરતનો બને તેટલો વધારો લાભ લેવો જોઈએ.

**મધુપ્રમેહ અથવા મીઠી પેશાબનો રોગ**—આખી કરોડ પર સખત પીણા પ્રકાશ પાડવો અને ક્વચિત નીલસોહિત પ્રકાશનો પણ ઉપયોગ કરતા રહેવું. કરોડ ઉપર ચોળવા અને ચાંપવાના ઉપાય પણ ચાલુ રાખવા. ડૉ. બેન્ઝીટ કહે છે કે ૭૫ વર્ષના એક ડોસાએ સવારમાં પીણુ પાણી અને રાત્રે સુતી વખત વાદળી પાણી પીવાનો રિવાજ રાખી પોતાનો મધુપ્રમેહ મટાડ્યો હતો.

**મરડો**—અતિસારની માફકજ ઉપચાર કરવા. વાદળી રંગના પાણીની પીચકારી ગુદાવાટે મારી આંતરડાંમાં તે પાણી મોકલવાથી લોહી પડતું બંધ થાય છે.

**માથાનો ખોડો અને વાળનું ખરી જવું**—વાદળી પાણી-વડે માથું ખૂબ સારી રીતે ધોવાથી અને વાદળી પાણી વાળના મૂળમાં

ખૂબ મસવાથી ખોડો સત્વર નાશ પામે છે. બરડ તથા ખરી પડતા માથાના વાળ પણ વાદળી પાણીથી નીરોગી તંદુરસ્ત સ્થિતિમાં આવી જાય છે.

**મુખપરના ખીલ.** Acne—પ્રસ્વેદ ખૂબ આવે તેવું સૂર્યસ્નાન Freckle આમડીપરના કાઠા-થોડા વાદળી પાણીમાં થોડો ખાટા લીંધુનો રસ નીચેની સવાર સાંજ એ ત્રણ દિવસ મસાવવું.

**મૂત્રપિંડનો તીવ્ર વરમ (Bright's disease).**—આ વ્યાધિમાં મૂત્રપિંડોમાં અને તેની નીચેના ભાગમાં તીવ્ર વેદના થાય છે. અને વાન્તિ તથા મોળ થાય છે. આ વ્યાધિમાં પણ વાદળી પ્રકાશનો અને તેટલો ઉપયોગ મૂત્રપિંડ ઉપર કરવો. દરદીને દસ્ત ખૂબ થયા કરે તેવી યોજના કરવી, અને સૂર્યસ્નાનવડે ખૂબ પરસેવો લાવીને લોહિને વિશુદ્ધ રાખતા રહેવું.

**મૂત્રપિંડ (ગુરદા)નો સોજો (Nephritis)**—આ રોગમાં વારે વારે પેશાબ કરવાની દરદીને હાજત થાય છે અને મૂત્ર ઘેરા પીળા રંગનું થાય છે. આ રોગવાળા મનુષ્યની પીટપર બરડાની લગભગ મધ્યમમાં પણ દરેક બાજુએ જ્યાં મૂત્રપિંડ આવેલા છે ત્યાં વાદળી પ્રકાશ અગર તો કોઈ વાર નીલશોહિત વર્ણનો પ્રકાશ પાડવો. અને ત્યાંની નીચે તરફ માર્જન પગ સુધી કરવાં.

**મૂત્રાશયનો સોજો અથવા ફૂકાનો વરમ**—પેટના નીચલા ભાગપર સખત વાદળી પ્રકાશ પાડવો.

**રમતપિત્ત અથવા વાતરક્ત (Leprosy)** પડિત જ્વાલા-પ્રસાદ, જા એમણે ધણા દરદીઓ રંગની મદદથી મટાડ્યા છે. તેઓ પીળા રંગનું પાણી વાપરે છે. અને તેથી લગભગ છ માસની મુદતમાં દરદીઓ સાજા થઈ જાય છે. પરંતુ ડૉ. બ્રેખીટનો અભિપ્રાય એવો

છે કે જો દરદીને સ્વર્ણનાન અથવા તે ન મળે તો બાળપરનાન રાવી અને મોટે ભાગે લાલ રંગનું પાણી અને વચ્ચે વચ્ચે કોંઈ વાર પીણું પાણી વાપરવામાં આવે તો વહેલો આરામ થવાનો સંભવ છે.

**શાર્લટીનું (Scarletina)**—ગરમ પાણીમાં બોળીને ખૂબ નીચેવી નાખેલી ચાદર દરદીના આખા નગન શરીરની આસપાસ વીટાળી તેપર એક બે ગરમ જડા કામળા લપેટીને દરદીને એક બે કલાક સુવાડી રાખવો. આવી રીતે દિવસમાં બે ત્રણ વાર કરવાથી રોગનું વિષ શરીરના અગત્યના અવયવોમાં પ્રવેશ નહિ કરતાં બહાર નિકળી આવે છે. આવા ઉપચારના અભાવમાં બહેરાપણું, ચિત્તભ્રમ વગેરે ગંભીર રોગો પરિણામમાં નિપજે છે. ગળાની અંદરનો ભાગ સુથ્ર આવીને આજો થઇ ગયો હોય તો ગળાની ક્ષત આગળની આંખુએ વાદળી પાણીનું પોતુ મૂકીને ઉપર ગરમ ગસપટો બાંધી લેવો. અંધકોશ રહેતો હોય તો પીણું અમર કરેલા રંગનું પાણી પાવું અને પ્રસંગોપાત ઓરી અછમડાની માફકજ લાલ પાણીનો ઉપયોગ કરવો.

**રાંઝજી**—વાદળી અગર લીલો પ્રકાશ કરોડના છેડાના કેદ આગળના ભાગપર પાડવો અને કેદના તેજ ભાગપરથી શરૂ કરીને દરેક પગપર નીચે સુધી હાથ વણીવાર ફેરવવો. અર્થાત પ્રાણુવિનિમયનાં માર્ગન કરવાં.

**લકવો કે પક્ષાઘાત**—જ્ઞાનતંતુમાં અવરોધ અથવા વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થવાથી આ વ્યાધિ ઉદ્ભવે છે. એક આંખુનો લકવો એટલે પક્ષાઘાત (Hemiplegia) સામી તરફના મગજના અર્ધા ભાગમાં લોહિનો ગટ્ટો બાઝવાથી પેદા થાય છે. આવા ગટ્ટોને લીધે જ્ઞાનતંતુઓ પુરાઇ જઇ તેમની મારફત શારીરિક વિદ્યુતના પ્રવાહ વહી શકતા નથી. આ વ્યાધિમાં લૂ (Sunstroke) ની માફક મગજના

પાછલા ભાગ પર તેમજ બોચીપર ગરમ પાણી દિવસમાં ઘણીવાર રેડવું અને તેજ ભાગ ઉપર પીળો પ્રકાશ પાડવો. જે સ્પર્શશક્તિ જતી રહી હોય તો નીચેથી ઉપર તરફ માર્શન કરવાં પણ જે હાનિ ચલનની ક્રિયાશક્તિ જતી રહી હોય તો ઉપરથી નીચે તરફ માર્શન કરવાં. હાલકી જાતનું “સેરલીએક” ઉષ્ણતાવાળા દરદીઓને આપવું. જીર્ણવ્યાધિઓમાં પીળું પાણી વધારે અનુકૂળ આવે છે. જ્યારે કરોડ રજગુનો નીચેનો ભાગ લોહિતા ગૂઠાથી પુરાઇ જાય છે ત્યારે પેદું તેમજ કેદથી નીચેનો બધો ભાગ ગુટો પડી જાય છે. આ પ્રકારના લકવાને ઉરસ્તબ, કલાયખજ અથવા ઇંગ્રેજીમાં Paraplegia કહે છે. આ વ્યાધિ મટાડવા માટે દરદીના કેદના પાછલા ભાગ ઉપર પીળો પ્રકાશ પાડવો તેમજ પાછળથી ત્યાં ચોળવું અને આડાં માર્શન ત્યાં કરીને બંને પગ તરફ નીચે સુધી પણ માર્શન કરવાં. રાઇ, અગથીયો, શરગવો અને બીજા ઉષ્ણવીર્ય ખોરાકો આ વ્યાધિમાં પથ્ય ગણાય છે. શરીરના કોઇપણ માત્ર એકજ અંગના લકવાને ઇંગ્રેજીમાં “Monoplegia” કહે છે.

**લખી શકવાની અશક્તિ—(Writer's-cramp)** આ વ્યાધિવાળાએ હાતુનાં કલમ હોદ્દર સુદલ વાપરવાં ન જોઇએ. અને હાથ ઉપર નીચે તરફ માર્શનો કરાવવાં.

**લૂ લાગવી—**અને માથે લોહિ ચડી જવું—દરદીનું માથું નીચું રાખી ૧૦૫ થી ૧૧૫ ડીગ્રી ફેરનહીટ ડીગ્રી જેટલી ટેમ્પરેચરનું પાણી માથાના પાછલા ભાગ અને ગરદનપર રેડવું. આ ઉપાયથી ઘણીવાર જાદુઇ અસર થતી જોવામાં આવે છે. હાંફ પાણી મ્હોંડા પર અને લમણપર પણ વાપરી શકાય છે. પરંતુ માથાના પાછળના

ભાગપર અરક્ક મુકવામાં જોખમ રહેલું છે.

ફેર ચઢવા અર્થાત્ સમુદ્રની કે માડાની મુસાફરી કરતી વખતે કે હાંચકા ખાતી વખતે છવ ડહોળાવો અને ઉલ્લ-દીની લાગણી થવી—મી. ડમલ્યુ. ઇ. પારકર જેમણે સમુદ્રમાં ધણી મુસાફરી કરી હતી તેઓ જણાવે છે કે વાદળી પાણીના ઉપયોગથી સર્વોત્તમ લાભ તેમને જણાયો હતો.

લોકોમોટોર એટેક્સીઆ ( Locomotor-ataxia ) આ વ્યાધિમાં કરોડના પાછળના રજ્જુસ્તંભ ( Posterior-columns of the spinal chord ) કઠણ થઈ જઈ દરદી ચાલતી વખતે પોતાના પગ વારા કરતી નિયમીત રીતે ઉપાડી શકતો નથી. આ વ્યાધિમાં કરોડના નીચેના કેદ આગળના ભાગપર પીળા કે ફેરમા રંગનો પ્રકાશ પાડવો અને બાકીની કરોડ ઉપર સાદો તડકો પડવા દેવો અને ઉપરથી નીચે છેક પગમુધી માજન કરાવવાં.

વર્ણાધતા એટલે જુદા જુદા રંગ પારખવાની આંખની અશક્તિ—જો લાલ રંગ ન દેખાતો હોય તો તે મટાડવા માટે વાદળી રંગનાં ચરમાં પહેરવાં. તેજ પ્રમાણે વાદળી રંગ ન દેખાતો હોય તો લાલ રંગનાં ચરમાં, પીળા રંગનાં અંધાપા માટે જાંમલી ચરમાં, અને જાંમલી ન દેખાતો હોય તો પીળાં ચરમાં પહેરવાં જોઈએ.

વીર્યશ્વાવ, ધાતુપાત—વાદળી પાણીનાં પોતાં અને વાદળી પણ ખાસ કરીને લીલો પ્રકાશ કરોડના નીચલા ભાગપર.

શ્વેતપ્રદર, સીઆની ધાત—Purple નીલશોહિત રંગના પાણીની પીચકારીવડે ગુલ ભાગને ધોવા.

શરદી અથવા સ્પોન્ડિલ—વાદળી પાણીને નાકે મુકવું. છવું

વ્યાધિમાં નીલસોહિત પાણીમાં જરા મીઠું—નિમક નાખી તે પાણીવડે નાકને ધોવું. જો નાક બરાબ મથું હોય તો એમોનિયા જરા સુંધી તે પછી ઉપર પ્રમાણે ઉપચાર કરવા. બહુ અપાટખંધ ચાલવા કે દોડવાથી પરસેવો વળે છે તો શરીરનો ખીંગાડ પ્રવેદરૂપે બહાર નીકળી જઈ શરદી ઝોછી થાય છે. જરા જરામાં શરદી લાગી જવાની જેની પ્રકૃતિ પડી ગઈ હોય તેણે ખુલ્લા શરીરપર દરરોજ તડકો થોડો થોડો વખત પાડવાનો રિવાજ રાખી ત્વચાને બળવાન બનાવવી જોઈએ.

**શીતળા અથવા ગોવડ ( Small pox )**—આ રોગના ઉપચારો મોટે ભાગે રાતડીયા રોગના જેવા કરવા. શીતળાના ફેફસા કે દાણાપર અમર તે ફૂટીને પડેલાં ચાંદાંપર ચાકનો બૂકો અગર ચોખ્ખાનો લોટ દબાવવો કે જેથી ચેળ અને લાલ ઝોછી લાગશે. નાંવે અને અન્ય દેશોમાં શીતળાના દરદી ઉપર લાલ પ્રકાશ પાડવાથી ઘણો લાભ થતો અનુભવવામાં આવ્યો છે. આવી રીતે લાભ થવાનું કારણ એ છે કે લાલ પ્રકાશવડે લોહી એટલું બધું ઉત્તેજિત થાય છે કે શરીરની અંદર રહેલાં સર્વે મલીન તત્વોને બહાર ફેંકી દેવા તે શક્તિવાન થાય છે. આ રોગમાં કોઈવાર દરદીના મુખમાં પણ નાની નાની ફેફસીઓ થઈ આવે છે. તે વખતે વાદળી રંગનું પાણી મ્હોંડાંમાં થોડા વખત ભરી રાખી પછી કોગળો કરી નાખવો. એ પ્રમાણે દિવસમાં ઘણીકવાર કરવાથી શાંતિ વળે છે.

**શૂળ કે સજ્જકા—( Neuralgia )** મેલેરીઆ તાવ, બગડેલું સોહિ, અતિશય વિષયસેવન, તમાકુ, દારૂ વગેરેનો અતિ ઉપયોગ ઇત્યાદિ કારણોને લીધે શરીરના વિજળીક પ્રવાહની ગતિ મંદ પડી જાય છે. અને કેટલીક જગ્યાએ અટકવ નડતાં વખતે વખતે એકએક જોર કરીને અંતરાયની પાર વહેવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે શૂળ અથવા



સણુકા આવે છે. આવા પ્રકારનું દરદ બહુવાર મ્હોંઠા કે ડોઠા ઉપર થઈ આવે છે. તે વખતે વાદળી પાણીમાં આંગળીઓ બોળી જમણા હાથની તેવી આંગળીઓ દરદીના જમણા કાન આગળ અને ડાબા હાથની ડાબા કાન આગળ મૂકી પછી નીચે હાથ સુધી માજનો કરવાં. માનસિક ઘોતનો (Hypnotic-suggestions) પણ સારી અસર કરે છે. જાનુના લાભ માટે સૂર્યસ્નાન ઉપયોગી છે,

**ઝીઓને ૪૦-૪૫ વર્ષે ઝડપુઆવ ખંધ પડતી વખતે થતા વિવિધ વિકારો—**માથા સિવાયના આખા ખુસ્લા શરીરપર સૂર્યનો પ્રકાશ અમુક વખત સુધી પાડવો અને હાથ પગ ઉપર ખુમ ચાપી અને મદન કરાવવું કે જેથી બીજાશય અને મર્માશય આગળ રક્તનો મોટો જલ્થો એકઠો થતો અટકશે. નાણુક પ્રકૃતિનાં શહેરમાં વસતાં ઝીઓને ૩૦ થી ૫૦ વર્ષની વયે પેટમાં લોહિની ગંઠો ખંધાવાના બહુ સંભવ રહે છે. તેમજ પેટમાં એકઠા થતા લોહીનો જલ્થો ઉપર હડસેલાઈ જઈર અથવા ફેફસાં ઉપર હુમલો કરી તે ભાગના ગંભીર બાધિઓ નિપજવે છે. ડૉ. બેન્ઝીટ લખે છે કે “In those nations where the people go nude in the sun and air, the blood becomes so pure that menstruation does not generally take place at all.” જે પ્રજાઓમાં લોકો હવા અને તડકામાં ખુલ્લા ફરે છે તેમના શરીરનું લોહિ એટલું ચોક્કસ રહે છે કે તે લોકોની ઝીઓને બહુખંડે ઝડપુઆવ મુદ્દા આવતો નથી. અર્થાત નિયમ રીતે દર માસે લોહિમાં રહેલા વિદારો કાઢી નાખવાની અગત્ય તેવી ઝીઓને રહેતી નથી. છતાં નીરોગી બાળકોને તેઓ જન્મ આપી શકે છે.

**સુમર્ણાવસ્થા—**સૂર્યસ્નાન. સવારની બેચેની, ઉલટી અને મોળ

માટે બે મોટા ચમચા વાદળી પાણી પીવું.

**સૂતિકાળવર, સુવાવડીનો તાવ**—વાદળી પાણી પેટ પર ચોળવું અને દર કલાકે પીવા આપવું. પ્રસવ પૂર્વે સૂર્યસ્નાન આપવામાં આવે તો આ વ્યાધિ થવાનું પામતો નથી.

**સંધીવા અને નજલો**—ડૉ. બેબ્બીદના થરમોલ્યુમ વડે પ્રકાશનાં સ્નાન આપવાથી બીજા કોઈ પણ અને સર્વે ઉપાય કરતાં વધારે સારી રીતે આરામ થાય છે. થરમોલ્યુમ યંત્ર ન હોય તો રંગીન કાચની મારફત સૂર્યનો પ્રકાશ પણ અકસીર નીવડે છે, અને મંદાઈ ગયેલા સંધા પણ છુટે છે. જુના જીર્ણ પણ બહુ સખ્ત પીડા-જરફ કેસોમાં રોગી બાગપર આરંભમાં લાલ પ્રકાશ પાડી લોહિત સત્તેજ બનાવી પછી ધૂમલ અથવા નીલલોહિત પ્રકાશ પાડવાથી સ્પર્શ થાય છે. લોહિત વહેનારી સૂક્ષ્મ કેશવાહિનીઓમાંના રૂધિરાભિસરણુ રૂધિરાભિસરણુને મદદ કરવા માટે મર્દન શરીરના મધ્ય ભાગ તરફ નીચેથી ઉપર કરતા જવું. જ્યારે દરદ બહુજ સખ્ત થતું હોય ત્યારે એક યા બે વખત વાદળી પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. જીર્ણ સેખીઓએ શરીરને અડધીને રહેતાં અંદરનાં કપડાં લાલ રંગનાં પહેરવાં.

**દૃઢચક્ર અને દૃઢચક્ષુ**—વાદળી કાચની મારફત પ્રકાશ ખંદર અથવા તેથી વધારે મિનિટ સુધી છાતીના દુઃખતા ભાગ ઉપર અને હોઝરીના ઉપલા ભાગ ઉપર પાડવો.

**હરતામૈથુન**—કામાન્વતા અને વીર્યત્રાવ માટે બતાવેલા ઉપાયો કરવા. સૂર્યસ્નાન.

**હાથ પગ ફાટવા અને આમડી સુકી બરછટ રહેવી**—વાદળી પાણીથી ધોવું.

**હેઠકા અથવા હેઠકી—( Singultus. )**—આ રોગનું મૂળ ધણીવાર પેટમાં હોય છે. આ વ્યાધિમાં હમેશાં ગરમ ઉપચારો કરવા જોઈએ. અર્થાત મરચાં અથવા મરીનો ઉકાળો પાવો અથવા તે હાજરીની ઉપર ગરમ પોટીસ મુકવી. અને તેથી પણ લાભ ન થાય તો ખૂબ ગરમ પાણીના વાસણમાં દરદીનું આખું શરીર ડુબે, તેવી રીતે બેસાડવો. સાધારણ હેઠકી તો શ્વાસને અને તેટલીવાર રોકવાથી મટી જાય છે.

**હાજરીનો સોજો—( Gastritis )**—મને તેવો સખતરૂપમાં હોય તો પણ થોડી થોડી મિનિટે વાદળા પાણી પીવાથી મટી જાય છે.

**ક્ષય—( Consumption )**—ડોક્ટર કોકની બનાવેલી ટ્યુબ કર્યુલીન જેવી રસીઓ માણસના શરીરને વિષમય બનાવે છે તેમ કર્યા સિવાય નિર્દોષ રીતે સૂર્યનો પ્રકાશ ક્ષયના જંતુઓનો નાશ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. થરમોથ્યુમ યંત્રમાં કે અન્ય રીતે પરસેવો આવે તેવી રીતે સૂર્યસ્નાન કરવાથી આ વ્યાધિમાં કેવો અજબ લાભ થાય છે તે જ્યારે પૂર્ણ રીતે જગતના જાણવામાં આવશે ત્યારે આ બચકર રોગપર અજમાવવામાં આવતા સર્વે ઉપચારોમાં તે અમર્યાદા લેશે. પરસેવો લાવનાર અન્ય ઉપાયોની માફક શરીરને નિર્બળ કર્યા સિવાય જંતુનાશ અને શરીર શુદ્ધ કરવાની શક્તિ સૂર્ય સર્વોત્તમ રીતે ધરાવે છે. વાદળા રંગ સૈાથી વધારે રક્તસ્તંભક હોવાથી જ્યારે ફેફસાંમાંથી લોહિ પડતું હોય ત્યારે છાતી ઉપર તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પરંતુ સાધારણ રીતે નીલલોહિત રંગજ સર્વોત્કૃષ્ટ નીવડે છે. ફેફસાંમાંથી ઉધરસ આવી લોહિ પડતું હોય ત્યારે ખૂબ ગરમ પાણીમાં હાથપગ બોળી રાખવાથી સારો લાભ થાય છે.

**જ્ઞાનતંત્રની નબળાઈ**-(Neurasthenia or nervous exhaustion) દરદીએ સારી હવાવાળા સ્થળે જઈ સંપૂર્ણ વિશ્રાન્તિ લેવી અને ખુશ્કા શરીર સાથે પવન અને પ્રકાશનો નેમ અને તેમ વધારે સંમન્ધ થવા દેવો. ઉંઘ વધારે મેળવાય તેમ મેળવવી અને પ્રથમ પૂર્વક મનને આનંદમાં રાખવું.

**પ્રકરણ ૨૯ મું:—જુદા જુદા વ્યાધિઓમાં કયા રંગનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તેની ટૂંકી માહિતી.**  
( પં. જવાળાપ્રસાદને આધારે. )

રંગના મૂળતત્વો વિશે ખુલાસો કર્યા પછી માણસજાતના શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા કેટલાંક મુખ્ય દરદો તેમજ તે દરદોને સારાં કરવાના રંગ અને લેવા જોઈતા ઉપાયોની સમજ હવે આપવી વધારે અનુકૂળ થઈ પડશે. કારણકે એ સમજ એક શીખાડીને દરદો સામે હિમતથી ઉપાય લેવામાં ધણે મોટો દરજ્જો મદદ કરી શકશે.

**તાવો.**

તરેહવાર લક્ષણ ધરાવનાર આ દરદ માણસોનું મરણ નિપજન-જવામાં સૌથી મોટા હિસ્સાનો દાવો કરે છે. ધણીખરાં દરદોનું કારણ એક સરખું છે અને તે એ કે શરીરની અંદર રાતો રંગ જોઈએ તે કરતાં વધી ગયો હોય છે. કોઈ વખતે મગજની ઉપર અસર કરે ત્યારે તેને મગજનો તાવ અથવા કાળજ્વર\* ( brain fever ) કહેવામાં આવે છે. કોઈ વેળા તે આંતરડાં ઉપર અસર કરે છે, ત્યારે

\* જ્વર-તાવ, તાવ.

સન્નિપાત જ્વર અથવા આંતરડાનો તાવ (Typhoid or bowel fever) તરીકે પીછનવામાં આવે છે. કોઈ પ્રસંગે તે યકૃત-કેન્સરની ઉપર અસર કરે છે અને ત્યારે તેને પિત્તજ્વર (Bilious fever) કહે છે. કોઈ વાર હવામાં થોડોક વખત ઉંધાડા રહેવાથી તેમજ હવાની અંદર એકાએક ફેરફાર થવાથી તેની અસર આખા શરીર ઉપર થાય છે, અને ત્યારે તેને ઝેરી હવાવાળો વિષમજ્વર (remittent malarious fever) કહેવામાં આવે છે. કોઈ વખત શરીરમાં ખરાબ પદાર્થો હોય છે અને કુદરત તેમને બહાર કહાડવાની કોશીષ કરે છે, અને તે વેળા જે રીત તે કામે લગાડે છે તે એ છે કે જેમ શીતલા, 'સ્કારલેટ' (દીલ રાતુ થઈ આવતો) તાવ (Scarlet fever) અને સોજવાળો તાવ (erysipelas) ના દાખલાઓમાં અને છે તેમ શરીરમાંથી ખરાબ પદાર્થ દરદ રૂપે બહાર કહાડે છે. બીજા તાવો બલગમી (mucous) તાવોને નામે ઓળખાય છે, કે જેથી બલગમ યા કદ સુકાઈ જાય છે. એ જાતનાં દરદને સખત સહેખમ (Influenza), દમ ગુંગલાવી નાખનારી ખાંસી (Croup) અને કુકડીઓ હાંસો (Hooping cough) એવાં નામોથી ઓળખવામાં આવે છે. તાવો કોઈપણ પ્રકારના હોય, પણ તે સર્વેની ઉત્પત્તિ રાતા રંગના અતિશય વધી જવાથી થાય છે, અને તેના ઉપાયનો એકલો ઉદ્દેશ એ છે કે શરીરમાં તે રંગનું જેટલું પ્રમાણ વધી ગયું હોય તેટલું પ્રમાણ દૂર કરવું. એ ઉપાયમાં કુદરત ધણે દરજ્જે મદદ કરે છે. જે જગાએ દવાની જરૂર હોય છે તેજ જગ્યાએ તે ખરાબર પહોંચાડે છે. દાખલા તરીકે, એક માણસ અતિસારના રોગથી પીડાય છે. જે તેને વાદળા પાણી પાચું હોય છે તો તે શરીરના બીજા કોઈ પણ ભાગ કરતાં આંતરડાં પર વધારે અસર કરે છે. એ ઉપરથી

જાણીય છે કે ખાસ રોગી અનેલા ભાગ ઉપરજ દવા લગાડવાની જરૂર હોય એમ નથી. જો રંગની અસરવાળું પાણી અંદર લાગુ કરવામાં આવે તો, તે વ્યાધિગ્રસ્ત ભાગપર અસર કરી તેને સારો કરે છે. પણ જો બની શકે તો શરીરના જે ભાગમાં રોગ હોય તે ભાગ-પર પ્રમાણ પાડવો વધારે સારો છે, કારણ કે તેથી તેનો ઉપાય જેમ અને તેમ જલદીથી થાય છે.

**કાળજવર અથવા મગજનો તાવ—**ફક્ત વાદળી પ્રકાશથીજ પણી સેહેલાઈથી મટી શકે છે. પણ જ્યારે તાવ સાથે ઝાડો થતો હોય ત્યારે વાદળી પાણીનો ઉપયોગ કરવો વધારે સારો છે.

**સનેપાતનો તાવ (સનિપાતજવર)—**ફક્ત વાદળી પાણીથી સારો કરી શકાય છે. આ તાવ તદ્દન મટી જાય ત્યાંસુધી પેટને હંમેશ, જરા પણ ખુલ્લું ન રાખતાં ઢાંકેલું રાખવું.

**વિષમજવર અને એકાંતરીયા તાવો—**એકલા વાદળી પાણીથી સારા કરી શકાય છે, જે કે કેટલાક વિકટ દાખલાઓમાં જ્યારે તાવનું જોર વધારે હોય ત્યારે વાદળી પ્રકાશનો ઉપયોગ પણ ફાયદાકારક છે. ઝેરી હવાવાળા તાવોનો ફેલાવો ધણું કરીને ચોમાસાના અંતમાં થાય છે. આંતરડાં અને પાચન કરનારા અવયવો ધણું કરીને તાવો દેખાવ દે તે પૂર્વે જગડી મચલા હોય છે, અને તેટલા માટે પહેલી અગત્યની ચીજ એ કરવી કે રાતે ઉંઘના બે વખતો ( જેમકે પહેલી અને પાછલી રાત ) વચ્ચે પીળા ( રંગની બાટલીમાંના ) ઠંડા પાણીમાંથી બે ઝાંસ જેટલું હંમેશ ભેવું, જેથી પેટ સાફ રહેશે.

**મરમી બહાર ફુટી નીકળે તેવા (eruptive) તાવો—**આ તાવો વેળા, શરીરમાંથી ખરાબ પદાર્થ બહાર કઢાડવાની કુદરતી ક્રિયા સામે કંઈપણ અટકાવ કરવાની કોશિશ કરવી નહિ. પણ જો

ધાસ્તીભર્યાં મિન્હો જણાય તો તે અટકાવવાની સંભાળ લેવી જોઈએ. સીતળા, ગોવર અને સોળવાળા તાવમાં જો ધણી તરસ લાગે તો આસમાની પાણીનો ઉપયોગ કરવો. જ્યારે સળિયાત શરૂ થાય, ત્યારે વાદળી રોશનીનો ઉપયોગ અણુકારી છે; બહાર નીકળતી ગરમી સામે અટકાવ કરવાનું કામ ધણું જોખમ ભર્યું તથા જરૂર મોત નિષ્કળવનારું છે.

પડિત જ્વાળાપ્રસાદ લખે છે કે:—“ કેટલાક વખતપર મારી વડી દીકરીપર સોળવાળા તાવે હુમલો કર્યો. જે કે દરદની શરૂઆત ધણી ધાસ્તીભરી રીતે થઈ, તોપણ અકેક યા બળે કલાકે લીલી રોશનીના ઉપયોગે તે દરદનો શરીરમાં વધુ પ્રવેશ થવા ન દેતાં તેણીને જલદીથી સારી કરી. હું તે વખતે તેની નજદીક નહોતો પણ મારા કુટુંબનાં માણસો રંગનાં મૂળતત્ત્વો સમજતાં હોવાથી, તેઓએ લીલી રોશની તે ઉપર કામે લગાડી. જે કે તેઓમાંનું કોઈ પણ તે દરદનું ખરું સ્વરૂપ સમજી શક્યું નહોતું તો પણ તેઓએ એટલું જણ્યું કે ગરમીનું પ્રમાણ વધી જવાથી નાસુર પડે એવો દેખાવ આપતો હતો, અને જખમોપર લીલો રંગ ફાયદો કરે છે તેની તેઓને ખબર હોવાથી તેઓએ તે રંગનો ઉપયોગ કરી તેની જીંદગી બચાવી.

**ફ્લેગ્મૅટિક (phlegmatic) તાવો.**—જે સધળા તાવો શરીરમાં રાતો રંગ ધટી જવાથી થાય છે તેઓને હું આ નામ લાથુ પાડવા માંડ્યું. એનું જોર ધણુ કરીને રાતની વખતે વધારે હોય છે, અને થોડે થોડે વખતે સફેદ પીંજાળ પુષ્કળ થયા કરે છે. કોઈ વેળા ઝાડાની કમજોરતા હોય છે, અને કોઈ પ્રસંગે ઝાડા થાય છે કે જે ઝાડાનો રંગ જરા સફેદ હોય છે. નારંગીયા (રંગની બાટલી માંના) પાણીથી એ તાવો ધણુ જલદી મટી જાય છે. ત્રણ અથવા

ચાર ભાગે સારા કરવાને પુરતા છે. બાળકો માટે માત્ર એક કે બે ભાગ પુરતા છે.

**ખાંસીવાળા (Mucous) તાવો.**—સખત સ્થેખમ (Influenza), કુકડીઓ કાંસો (Hooping Cough) અને દમ ગુંગલાવનારી ખાંસી (Croup) વાદળી કે લીલી રોશનીથી અને લીલી ગળીયલ રંગની (Indigo-green) રોશનીથી સારી થાય છે. ઉધરસ અને દમ ગુંગલાવનારી ખાંસી, ફક્ત ગળીયલ રંગના પાણીથી મટી જાય છે. કાંસો અને અતિસારના ઉપાયોનો ખુલાસો વિગતવાર આગલા ભાગમાં કરેલો છે.

**શરીરના ખાંધા અનુસાર (constitutional) દરદો.**

એ દરદોમાં સંધીવા, નજલો અને ખડી (ક્ષય) આવે છે. સંધીવાના બે પ્રકાર છે—એકદમ થઇ આવતો તીવ્ર (acute) અને લાંબા કાળનો અથવા જુનો (chronic) એકાએક થઇ આવતો સંધીવા વાદળી રોશની અને વાદળી પાણીથી સારો થાય છે. જુનો સંધીવા નારંગીયાં પાણી અને નારંગીયા પ્રકાશથી સારો થાય છે.

નજલા માટે નારંગીયાં પાણીની જરૂર છે, જ્યારે ખડી રોગ માટે ગળીયલ રંગના પાણીની તથા ફેફસાંપર રાતો પ્રકાશ પાડવાની જરૂર છે. જો રાતો રંગથી હૃદય ઉકેરાઇ જતું માલમ પડે તો ફેફસાંપર રોશની પાડતી વખતે બહુ રંગતું કપડું વીટાળવું ઠીક પડશે.

**જ્ઞાનતંતુઓનાં (નસોનાં) દરદો.**

મગજનો સોજો (inflammation of the brain)—એ દરદ માટે આસમાની રોશની સૌથી અસરકારક ઉપાય છે. એ દરદ બચ્ચાંઓને થાય છે. એની શરૂઆત તાવ અને બેચેનાથી થાય છે; ત્યાર પછી બેશુદ્ધિ લાવી દરદીનું મરણ નિપજવે છે. છેલ્લી ધડીએ પથ



બહુ રોશનીનો ઉપયોગ કર્યાથી ધાસ્તીભર્યા મૂખ્ય ચિન્હો જલદી દૂર થઈ જઈ છેવટે દરદીને સારા કરશે.

**માથે લોહી ચઢવું (Apoplexy)**—આ ત્રાસદાયક દરદનાં સંધળાં લક્ષણો વાદળી રોશનીથી સારા થાય છે.

**ફેફર (Epilepsy)** અથવા બેમાન થઈ પડી જવાનો રોગ—આ દરદ પ્રથમ શરીરની લડકટી હાલત, કે જે પાંછળથી મગજ પર અસર કરે છે, તેને લીધે જન્મ પામે છે. નારંગીયું પાણી પીવામાં આપ્યાથી તે આખા શરીરમાં અસર કરે છે, અને માથા પર વાદળી અથવા લીલી રોશની પાડવાથી માથું આકસ્મિક હુમલાઓ ખમી શકે એવું મજબુત થાય છે. સતત એક પખવાડીયા દરમિયાન ફેફરાના હુમલાઓ થાય કે નહીં તોપણ વગર અટક્યે આ ઉપાય બરાબર ચાલુજ રાખવો.

**બચ્ચાંઓને થતી આંચકી-તાણુતોડ (infantile convulsions)**—મ્હોંડા અને માથા પર વાદળી રોશની પાડવાથી દરદીને આરામ થાય છે.

**હટખી ઠાંસો (Child crowing)**—ઉપલોજ ધલાજ કરવો.

**માથાનો દુઃખારો.**—વાદળી અથવા લીલી રોશની સૌથી અકસીર ધલાજ છે. ઠંડી અથવા ગરમીથી થતો માથાનો દુઃખારો, અથવા આખા કે અરધા માથાનો દુઃખારો એ સર્વે વાદળી અથવા લીલી રોશનીથી સાફ કરી શકાય છે. એ ઉપરાંત માથાના સંજ્ઞક અથવા શૂનનાં (neuragic) દરદો આ રોશનીથી ધણું જલદીથી સારા થઈ શકે છે. આ રંગ મગજના તંતુઓને એકલો તો માફક આવે છે કે આ (રંગની) રોશની તરફ દ્રક્ત બેવાથી પણ ધણું કરાર વળે છે. જેઓને કંટાળા ભર્યું મગજનું કામ કરવું પડતું હોય તેઓને વાદળી

અથવા લીલી રોશનીમાં એક કલાક રાખવાથી પાછો આરામ થાય છે, અને મગજ એટલું તો શાંત બની જાય છે તથા ખરાબર હાલતમાં આવે છે કે તેથી તેને ઉધ આવે છે. હદાસી માણુઓએ આ વાદળી પ્રકાશથી ઘણો ફાયદો મેળવ્યો છે. મગજને કૌવત મળે છે અને તેમાં આશ્વાવાન વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે. ભેજની ખાલી ચંચળતા અથવા ચાલુ મતિ અટકાવે છે.

### ધાસાવયવોનાં દરદો.

**માથામાંની શરદી.**—લીલું પાણી અને લીલી રોશની માથામાંની શરદીની ખરાબ અસરો દુર કરે છે. આ ઇલાજથી જીનાં દરદો ધણી સહેલાઈથી સારાં થયેલાં છે.

**સ્વરભંગ અથવા ધાંટો બેસી જવો.**—વાદળી પાણીથી સાફ થાય છે. મળીયલ રંગનું પાણી વધારે અકસીર ઉપાય છે. પણ આ દરદ મળામાં થતું હોવાથી, નાના જથ્થામાં, યાને અરધા તોલા જેટલો, એક ભાગ લેવો; પણ મળામાંની ગરમી ઓછી કરવા માટે એ ભાગો વારંવાર યાને અરધે અરધે કલાકે લેવા. ચોવીશ કલાક માટે એવા છ ભાગો તદ્દન પુરતા છે; અને તો ત્રણ ભાગો સહવારે અને ત્રણ ભાગો ખપોર પછી ચાલુ લેવામાં આવે તો વધારે સાફ.

**‘હારીનજીતીસ’ (Laryngitis)** અથવા મળાનો સોજો-ઉપશીજ ઉપાય કામે લગાડવો એટલે અરધે અરધે કલાકે અરધો તોલો વાદળી પાણી આપવું. જ્યાં સુધી દરદીને આરામ થાય ત્યાં સુધી એ પાણી ચાલુ રાખવું, અને જ્યારે તેને કરાર થયેલો લાગે ત્યારે વધુ ભાગો આપવાની જરૂર નથી; શરીરમાં દાખલ થઈ ચુકેલું પાણી દરદને તદ્દન મટાડી દેશે.

**શ્વાસની નળીઓના સોજ સાથેના ઠાંસો** (Bronchitis)—એકાએક અને સખ્ત થતું (acute) આ દરદ ગળીમલ રંગની બાટલીના પાણીથી સેહેલાઇથી સાફ થાય છે. પણ જુનો (chronic) યાને લાંબા કાળનો એ ઠાંસો નારંગીના પાણીથી સારો થાય છે. ઘણા વખતનું આ દરદ ખીમારની લયડની દેહની નિશાની છે, અને તેને દુર કરવા માટે કેટલાક મહીના સુધી ચાલુ ઉપાય કરવો જોઈએ. સધળા જુના રોગોનો ધીમે ધીમે ઉપાય કરવો સૌથી વધારે ફાયદાકારક છે. આશરે એક અઠવાડીયા સુધી દરદીને કંઈ ફેર પડેલો લાગતો નથી, પણ જેવું નારંગી રંગની અસરવાળું પાણી પેટ અને આંતરડાંનું બરાબર સ્થિતિમાં મેલે છે તેવોજ દરદમાં ધીમે ધીમે ઘટાડો થવા માડે છે.

**ખાંસી-ઠાંસો**—આ દરદના ઘણા પ્રકારો છે. એ તેજ દરદ છે કે જે સળેખમની સાથેજ થાય છે. અને એ તેજ દરદ છે કે જે ખહીના આદમીઓને હેરાન કરે છે. પણ હું એના બે બાજુ કરીશ—એક સુકો ઠાંસો અને બીજો બલગમ સાથેનો ઠાંસો.

**સુકો ઠાંસો**—હરેક જાતના એવા ઠાંસાને હું કહું છું કે જેમાં બલગમ પડતાં ઘણા વખત લાગતો હોય એટલે કે બલગમ કહાડી નાખવા ઠાંસવાની ઘણીજ મેહનત પડતી હોય.

**બલગમ સાથેનો ઠાંસો**—હરેક જાતના એવા ઠાંસાને હું કહું છું કે જેમાં સેજસાજ ઠાંસવાથી અને સેહેલાઇથી બલગમના મગફા કહાડી નાખી શકાતા હોય.

**શ્વાસની નળી અને ગળાને સુજવી નાખે એવો સુકો ઠાંસો**—ગળીમલ રંગની અથવા ઘેરા રાદળી રંગની બાટલીના પાણીથી આ દરદને ઘણું જલદી સાફ કરી શકાય છે. આ પાણી બલગમને

બીજવીને પાતળો કરે છે, જેથી થોડી મહેનતે તે જલદી કઢાડી નાખી શકાય છે અને દરદીને આરામ થાય છે.

આ જાતના ઠાંસાના કેટલાક પ્રકારોમાં બલગમ ધણોજ ચીકણો, તારવાળો, અને કઢાડવાને ધણો મુશ્કેલ હોય છે; તેવા પ્રકારોમાં નારંગીયા (રંગની ખાટલીના) પાણીની જરૂર હોય છે.

બલગમવાળો ઠાંસો—આ જાતનો ઠાંસો નારંગીયા પાણીથી સારો થાય છે, જે ફેફસાંઓને પણ તંદુરસ્ત હાલતમાં પાછાં લાવે છે. નવો બલગમ થતો એ પાણી અટકાવે છે, અને શરીરમાં પેદા થયેલો બલગમ કઢાડી નાખે છે. ધીરજથી એના ઉપાય કરવા જરૂરના છે. એ દરદ સાફ કરવા સહવારના એક ભાગ અને સાંજના એક ભાગ એમ દિવસમાં બે ભાગ એક પખવાડીમાં સુધી આપવા પુરતા છે.

ઠાંકુણુ (દમ)—દરદીને દમ લેતાં મુશ્કેલી નડે છે અને છાતીમાં મોટા ખેંચાણ કે દબાણ જેવું લાગે છે. ધણીજ હેરાનમતિ આપનાર એ દરદ છે અને સખત રૂપમાં દરદી એ દરદ કરતાં મોત વધારે સાફ ગણે. પોહળી ઉંડી છાતીવાળાં માણસોને સાધારણે એ દરદ થતું નથી. પોહડ ઉપર રહેનારાં માણસોમાં એ જરૂરજ થાય છે. પણ સપાટ મેદાન પ્રદેશો કે જ્યાં બીની હવા હોય છે ત્યાં એ દરદનું ધર હોય છે. ધણીક દાખલાઓમાં પેટેલાં પાચન કરનારા ભાગો ખમડે છે અને આખું શરીર તંદુરસ્તી દેખાડનાર જેર અને કૌવતની નિશાનીઓ મોતું જાય છે, અને પછી શરીરમાં બલગમ વધે છે અને ખરમી ઝોછી થાય છે. ઠંડીથી ફેફસાંમાં કદ સુકાઈ જાય છે, અને કુદરતી રીતે તે કદ ખસેડવાને અદરને અદર રહે છે. આ દરદનો કુમલો ધણું કરીને દરદીને સવારના પહેલરમાં થાય છે.

એવા બનાવોમાં નારંગી રંગની બાટલીનું પાણી સૌથી સારી દવા થઈ પડે છે. એ દરદના હુમલા વખતે, એક તોલા જેટલા એ પાણીનો ભાગ દર દશ મીનીટે એક કલાક સુધી ચાલુ રાખવો. એટલા વખતમાં દરદીને ધણું કરીને આરામ થવો જોઈએ. જો એટલા વખતમાં આરામ નહીં થાય તો પછી ૩ થી ૪ કલાક સુધી વધુ ભાગ આપવા નહીં, અને જેટલું પાણી આપેલું છે તેટલુંજ એટલા વખતમાં કુદરતી રીતે શરીરને મદદ કરી આરામ આપશે. જો જરૂર પડે તો ૩ થી ૪ કલાક પછી ઉપરની માત્રકજ ભાગો ફરી આપવા.

જ્યારે દરદના જોરનો હુમલો નહીં હોય ત્યારે એક આઉસ જેટલું નારંગીયા પાણી ખાધા પછી આપવું ગુચ્છરક થઈ પડે છે. તે કૌવત આપનાર દવા તરીકે કામ કરે છે અને ખોરાકને બરાબર પચાવી શકે છે.

મેં જોયું છે કે કેટલાક લોકોને ઘેરા વાદળી અથવા મળીયલ રંગની બાટલીના પાણીથી આરામ થાય છે. પણ તે હમેશાં દરદ તરતજ લાગુ પડેલું હોય અને લાંબા વખતનું નહીં હોય તોજ થાય છે. એવાં માણસોનાં શરીરમાં લાલ રંગનું પ્રમાણ ઘણું હોય છે અને તેઓ ઠંડીમાં ઘણા ફરહર કરનારા હોય છે.

ત્રિદોષ, ઝુંઝારો, ‘ન્યુમોનીયા’—આ દરદને કેમ સાફ કરવું તે બીના હું આગળ જણાવી મર્યાદા છું.

**મ્હોંઢા મળા, વજેરેનાં દરદો.**

**મ્હોંઢાનું પાકવું (Aptha-Thrush)**—ધણું કરીને નાનાં બચ્ચાઓને જીભ, હોઠ, ગાલ, દાંતના પારા, અને મ્હોંઢાની અંદરના ભાગ ઉપર નાનાં સફેદ ચાંદાં પડે છે. કેટલક વખતે આ દરદ પેટ

અને હોજરી સુધી અંદર ઉતરે છે, અને ત્યારે તે જોખમ બરેકું થઈ પડે છે. મરમી વધવાથી એ થાય છે અને એમાં તાવ સાથે બેએની લાગે છે. એનો સાદો ઇલાજ એ છે કે દર અડધો તોલો યા તેથી પણ ઓછું વાદળા ખાટલીનું પાણી ત્રણથી ચાર કલાક સુધી આપ્યાં કરવું, અને પછી કેટલાએક કલાકો સુધી કુદરતને તેનું કામ કરવા દેવું. જો દરદ સાફ નહીં થયું હોય તો ૨૪ કલાક પછી પાછું ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કરવું.

**દાંતનો દુખાવો**—પારા સુજી આવેલા અથવા સુજવા વગર આ દુઃખ થાય છે. પહેલી જાતના દુઃખારામાં વાદળા ખાટલીના પાણીના કોમળા કરવાથી અથવા મોઢામાં તે પાણી રાખી દુખતા બામ તરફ ફેરવ્યા કર્યાથી જરૂર એ દરદ નરમ પડશે. એ રીતે ૫, ૬ કે ૭ વખત ફરીફરીથી કર્યાં કરવું.

જો પારા સુજી આવેલા નહીં હોય તો નારંગી ખાટલીનું પાણી સાફ કરશે. એને પણ ઉપર લખ્યા પ્રમાણેજ વાપરવું.

જો કોહેલા દાંતથી દુઃખ થતું હોય તો દાંતર પાસે દાંત કઢાવી નાખવો ઠીક છે.

**અવાળાનું પાકવું** ( પારાનું સુજીને પાકવું. )—કોહેલા દાંતને ઠંડી લાગવાથી આ દરદ થાય છે. ખુબ ખાટલીનું પાણી મોઢામાં લઈ થોડો વખત અંદર રાખી મુકવું, અને એમ ધડી ધડી કર્મથી એ મટી જાય છે. એથી મરમી ઓછી થશે અને સુમકું બેસી જશે.

**દાંત આવવા ( ફૂટવા )**—નાનાં બચ્ચાંએની એથી ધણું ખમવું પડે છે, અને નખળા ખાંધાનાં બાળકો તો એમાંથી બચી શકતાં નથી. એમાં મરમી પેદા થાય છે. તે પેટની ઉપર કોઈ વખત અસર કરે છે તો ઝાડા થાય છે. કોઈ વખતે આંખની ઉપર અસર

કરે છે તો છોકરું ધણુંજ હેરાન થઇ પડે છે; તેનાથી આંખ ઉઘાડી શકાતી નથી અને આંખમાં ઝીણા દાણા જેવા કણો બંધાય છે. આ દરદ સાં રૂં કરવાનો સહેલો ઇલાજ વાદળી રોશની છે. જ્યાં સુધી ગરમી નરમ પડે ત્યાં સુધી દરરોજ તે બાળકને કેટલાક કલાકો સુધી આસમાની પ્રદાશમાં રાખવું. આટલી વયે બાળકોને સાધારણ પાણી આપવામાં આવતું નથી, દારણકે જ્યારે ફક્ત રોશનીથી સાં થઇ શકે ત્યારે બચ્ચાંના ગળામાં જળરાષ્ટ્રથી પાણી ઉતારવું કાંઇ કામનું નથી. ધણું બચ્ચાંએ આ દરદથી મરી જાય છે. આ સરલ ઇલાજ જો માઆપો ઉપયોગમાં લે તો ધણું સાં થાય.

**ગળાનું સુછ આવવું**—હાંડીથી અથવા હાંડીમાં રહેવાથી આ દરદ થાય છે. ગળવામાં મુશ્કેલી નડવાથી એની નિશાની જણાય છે. ધણી વેળા ગળું લાલ થઇ સુછ આવેલું હોય છે. કોઇક વેળા જ્યારે સોજો એકદમ વધી જાય છે ત્યારે એ દરદ બચ્ચાંનેલું થઇ પડે છે.

ત્રણ ત્રણ કલાકે વાદળી પાણીના કોગળા કર્યા કરવાથી એ દરદ સહેલાઇથી સાં થાય છે. એ રીતે આ રોગ ૨૪ કલાકમાં અથવા ધણું તો ૪૮ કલાકમાં મટાડી શકાય છે. લાંબા વખતનાં થયેલાં એવાં દરદો ૪ થી ૫ દિવસમાં મટાડી શકાય છે.

આ પ્રમાણે જેતાં ગળાનાં દરદો માટે વાદળી બાટલીનું પાણી સામટી રીતે લેતાં સાં છે. તેની અસર ચમત્કારિક થાય છે. સાધારણે ગળાનાં દરદો ગરમીના જમાવ થવાથી થાય છે કે જેને માટે આસમાની પાણી અઠસીર ઇલાજ છે.

**પાચન કરનાર અવયવોના રોગો.**

બુખ અને તરસ, મનુષ્યજાતનાં શરીરમાં, ચોક્કસ આજેની બેઠા દેખાડે છે. જ્યારે તે સાધારણ પ્રકારની હોય ત્યારે વંદુરસ્તીની તે

નિશાની છે. પણ કોષ્ઠક વેળા જોષએ તે કરતાં તે ઝોછી થઇ જાય છે કે વધી જાય છે, અને ત્યારે તે નાદુરસ્તીની-રોગની નિશાની ગણાય છે.

કોષ્ઠ વખત ભુખ ઝેટલી વધી જાય છે કે ગમે ઝેટલું ખાવા છતાં દરદી ધરાતોજ નથી. એના પરિણામમાં ઝાડા શરૂ થાય છે. કોષ્ઠક વેળા ભુખ ઝેટલી ઝોછી થઇ જાય છે કે ઘણા યોડા ખોરાકથી ભુખ મટી પેટ ધરાઇ જાય છે. કોષ્ઠક વેળા તો ફક્ત ખોરાક જોષનેજ ઉબકો આવે છે.

એજ પ્રમાણે તરસનું પણ થાય છે. કોષ્ઠક વેળા ગલાસ ઉપર ગલાસ ભરી પાણી પીવામાં આવે તોપણ સંતોષ થતો નથી. અને કોષ્ઠ વેળા તૃષા ઝેટલી ઘટી ગયલી હોય છે કે દરદીને મુદલ તરસ લાગતી નથી.

હવે ઝેટલું યાદ રાખવું કે શરીરમાં લાલ રંગના વધારાથી ભુખ અને તરસ બન્ને વધે છે, અને વાદળી રંગના વધવાથી તેઓ બન્ને ઘટે છે. અને તેથી આ રીતને અનુસરીને દરેક દાખલામાં જેની જરૂરીયાત હોય તે ફરમાવવું જોષએ છે.

**અપચો અથવા બદહજમી—**જાદગી ચાલુ રાખવા માટે પાચનશક્તિ જરૂરની છે. આ શક્તિ બચ્ચાંઓમાં ઘણી જોરાવર હોય છે, અને વૃદ્ધ માણસોમાં ઘણી નબળી હોય છે. મોતનો વખત નજદીક હોય ત્યારે આ શક્તિ ખલાસ થઇ ગયલી હોય છે; અને ધડપણમાં ધીરેધીરે આ શક્તિ જે રીતે ઝોછી થતી જાય તે ઉપરથી માણસનો છેડો ક્યારે આવશે તેનો અડસટો કરી શકાય છે. આ દેશમાં સાધારણે કોષ્ઠપણ માણસની ૪૫ વરસની ઉંમર પછી ભુખ ઘટવા માંડે છે, અને ઘટતા ઉપાયો જો નહિ લીધા હોય તો તે માણસનું ૬૦ કે ૬૫ વરસની ઉંમરે મોત આવે ત્યાં લગી તે ધીરે



ધીરે ધટતીજ જશે. અલખતાં આ દેશમાં પણ કેટલાંક માણસો એવાં હોય છે કે જેઓની પાત્રનશક્તિ ૫૦ વરસની ઉંમરે પણ જેવી ને તેવીજ રહે છે. આવાં માણસો ૮૦ થી ૯૦ વરસો સુધી જીવે છે.

બદ્ધજમીનાં બે કારણો હોય છે, એક લાલ રંગનું વધવું અને બીજું વાદળી રંગનું વધવું. જે માણસો લાલ રંગના વધવાથી આ કુખ ખમે છે, તેઓ ધણું કરીને પતળા અને લેવાઇ ગયલા હોય છે, જ્યારે આસમાની રંગના વધવાથી જેઓને એ કુખ થાય છે તેઓ ધણું કરીને માતેલા હોય છે.

ગળીયલ રંગની ખાટલીનું પાણી વાપરવાથી લાલ રંગના વધારાને ઓછો કરી શકાય છે. આ પાણી પીવામાં લીધાથી હોજરીમાં અમન બગતી હોય તે નરમ પડે છે અને ખરાબર ખોરાક પચે છે. પણ આ દરદ જો ધણું વખતનું થયેલું હોય તો તેની ઉપર ઇલાજો ધીરે ધીરે લેવા; એક આઉસ જેટલું ગળીયલ રંગનું પાણી દિવસમાં બે વાર લેવું પુરતું છે. એ ઇલાજ લાગત એકથી બે મહીના સુધી ચાલુ રાખવાથી એ દરદ જડમૂળથી ઉખડી જશે,

શરીર પ્રુષ્ઠ-માતેલું હોય તે વાદળી રંગના વધારો થયેલો દેખાડે છે. ધણું બેસી રહેવાથી અને કોઇ જાતની કસરત નહિ લેવાથી આ ધણું કરીને થાય છે. આ રોગને નારંગીયા રંગનું પાણી મટાડે છે. અલખતાં આમાં પણ ઇલાજો ધીરે ધીરે લેવા જોઇએ. એક અઠવાડીઆના અરસામાં શરીરમાં લોહીના વધવાથી થોડો સુધારો દેખાઇ આવશે.

બદ્ધજમી લાલ કે બલુ રંગના વધવાથી થઇ હોય તે બન્ને પ્રકારમાં જુએ પેટે પાણી પીવામાં લેવું; કારણ કે ત્યારે તેની અસર વધારે થાય છે અને જલદી સાફ થાય છે. ખોરાક ગળી જવા

પેહલાં સારી રીતે આવવો, જેટલું ઓછું પાણી પીને રહેવાતું હોય તેટલુંજ પીવું, વગેરે, સાવચેતીના ઉપાયો પણ નિયમીત લેવા જોઈએ. ચાલવામાં ધીરી ચાલ રાખવી, કારણ કે તેથી પણ હોજરીને ફાયદો થાય છે. હલકો અને જલદી પચી શકે એવો ખોરાક ખાવો.

“શીયાળામાં તથા ચોમાસામાં ઉનાળા કરતાં વધુ ગરમી ખમી શકાતી હોવાથી, ખોરાક ખાધા પછી નારંગીયા રંગનું પાણી લેવું ફાયદાકારક છે. એ રીતે શીયાળામાં એક આઉંસ જેટલા ચાર ભાગ વગર હરકતે લઈ શકાય છે.

**છાતીમાં દાહ બળવો** ( અંતર દાહ )—અદહજમીની કેટલીક નિશાનીઓમાંની એક આ નિશાની છે. બહુગમી પ્રકૃતિના આદમીઓમાં એક સાધારણે માલમ પડે છે, અને નારંગી રંગની ખાટલીના એક આઉંસ જેટલો પાણીનો ભાગ એને સારું કરી શકે છે. એથી દાહ બળતી અટકશે અને પાચનક્રિયા બરાબર ચાલુ થશે.

**પેટમાં અગન બળવા સાથે ખાટા-કડવા ઓડકાર આવવા** ( Water brash )—અદહજમીની આ પણ એક નિશાની છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કરવાથી એ મટી જાય છે.

**ઓડકાર** ( અટકાર )—પેટમાંના પવન કોઈ વેળા મ્હોંડાને રસ્તે બહાર નિકળવાની તબવીજ કરે છે. ખાધા પછી તરત એમ થાય તો તે સારી નિશાની છે, પણ જરૂર પડે તો વખતે પાછળથી એ થાય તો તે દેખાડે છે કે હોજરીમાં જે ખોરાક ગયો છે તેને તે જરૂરી શકાતું નથી. નારંગીયા રંગના પાણીનો એક ભાગ લીધાથી એ મટી જાય છે. હુખ લાગતી નહિ હોય અને ખાલી પેટે જો ઓડકાર આવતા હોય તો, દર ત્રણ કલાકે એક આઉંસ જેટલું નારં-

ગીયા અથવા કોઇ વેળા વાદળી પાણી લીધાથી સાફ થાય છે. ત્રણ ભાગ એ પ્રમાણે લીધાથી આરામ થયા વગર રહેતો નથી.

**ઝાકારી (ઉલટી આવવા થતો ઉછાળો)**—વાદળી ખાટલીના પાણીથી એ સાફ થાય છે, કારણ કે ધણું કરીને એ બન્ને વિકારો પેટના ઉપલા ભાગમાં લાલ રંગના વધવાથી થાય છે.

સગર્ભા સ્ત્રીની બાબતમાં ધણું કરીને એ સવારમાં થાય છે, અને જ્યારે ગર્ભમાં જીવ આવવાનો વખત થાય છે, ત્યારે અંધ પડી જાય છે.

**પેટમાં થતો દુખારો**—બદ્ધજમીવાળાં આદમીઓને વારેવાર પેટમાં દુખારો થાય છે. પેટમાંનો પવન બહાર કાઢી નાખી નહિ શકાયથી પેટમાંજ રહી જાય છે, અને તેથી દુખારો થાય છે. આ પવનનું દરદ નારંગી ખાટલીના પાણીથી ધણું કરીને સાફ થાય છે. બદ્ધજમીને લીધેજ દરદ થતું હોય તો આગળ જણાવવામાં આવ્યા પ્રમાણે ઘેરા વાદળી રંગની ખાટલીનું પાણી ધીમે ધીમે થોડો વખત આપવાથી મટી જાય છે. કોઇક વખત એવું બને છે કે ખાવાનું લીધા પછી ત્રણેક કલાકે પવનથી પેટ ચઢી આવે છે અને બેચેનીની લાગણી પેદા થાય છે. એ પણ નારંગી રંગની ખાટલીનું પાણી લેવાથી સાફ થાય છે. પણ તે તરખીયત એક પખવાડીઆ સુધી ચાલુ રાખવી જોઇએ.

**પિત્તવિકાર**—પિત્તવિકાર વાદળી ખાટલીના પાણીથી સારો થાય છે. એના ત્રણ ભાગ દર બે કલાકે લીધા હોય તો આરામ થાય છે.

**કમળો**—આંખના ડોળા પીળા થવાથી, ચામડી પીળી થવાથી અને પીણું દેખાવાથી કમળો થયેલો માલમ પડે છે. કમળો થયેલાં માણસની આંખે દરેક સ્ત્રીની પીળી દેખાય છે. વાદળી ખાટલીનું પાણી

એ દરદને ધણું જલદી સફા કરી નાખે છે. એ રોગ વધતો ઓછો હોય તે પ્રમાણે પાણીના ભાગે! લેવા જોઈએ છે.

**સંઘડણી (અનુસાર)**—આ રોગ વાદળી બાટલીના પાણીથી અટકાવી શકાય છે.

**પેટની કબજીઆત**—જ્યારે કલેબું—ચક્રત મંદ થાય છે અને બરાબર કામ કરતું નથી ત્યારે આ રોગ થાય છે. ધણું ખેસી રહેવાથી પણ પેદા થાય છે. નારંગી રંગની બાટલીનું પાણી સહજરે અને સાંજે લેવાથી એ સાફ થાય છે.

**પેટમાં ચૂંક અથવા શૂળ મારવી**—વાદળી બાટલીનું પાણી આવી ચૂંક અથવા આંકડીનો અકસીર ઉપાય છે. દર દશ મીનીટે એક આઉસ જેટલું એ પાણી લીધું હોય તો આશરે એક ઠંડાકમાં તે નરમ પડી જાય છે. ત્રણ ભાગ આપવા, અને પછી કુદરતને પોતાનું કામ કરવા દીધાથી તે સાફ થશે.

**અર્ધ-મસા**—મસા એ જાતના થાય છે, તેમાંની એક જાત સફરાની અંદર અને બહાર નહિ દેખાય તેવી છે, અને બીજી જાત દુગ્ધતા અથવા ઝરતા મસાની છે. આ દરદ ખેસી રહેવાની ટેવથી, વધુ કબજીઆતથી, ગર્ભવંતી હાલતથી, ઘોડાપર ધણી સ્વારી કરવાથી, કેફી પીણાનો ઘણો ઉપયોગ કરવાથી, ઘણો મસાલેદાર ખોરાક ખાવાથી અને એવાં બીજાં કારણોથી થાય છે.

સફરાની અંદર થયલા મસા નારંગી રંગની બાટલીના પાણીથી સાફ થાય છે. આ પાણીથી કબજીઆત તુટે છે, અને તેથી રોગનું જોર નરમ પડી જાય છે. બહારથી વાદળી બાટલીનું પાણી લગાડવું પણ ફાયદાકારક છે. મસાનો સોજો તે દુર કરે છે અને તેથી દરદીને આરામ લાગે છે.

ઝરતા મસાઓનો ઇલાજ મેં આજસુધી કર્યો નથી, પણ હું એમ માનું છું કે વાદળી બાટલીનું પાણી તેઓની ઉપર લગાડવાથી ધણું કરીને આરામ થશે. નારંગી રંગની બાટલીનું પાણી પીવાની એમાં હું બલામણુ કરી શકતો નથી, કારણ કે તેથી દહાય મસામાંથી વધુ લોહી નીકળે.

**આંતરડાંનો સોજો**—આ ધણું બય બરેલું દરદ છે. પણ એને વાદળી બાટલીના પાણીથી સેહેલાઇથી સાફ કરી શકાય છે. પાણીના બાગો દરદના જોર પ્રમાણે આપવા.

### પીશાબના અવયવોનાં દરદો.

**મૂત્રપિંડ-ગુરદાનું સુણ આવવું**—સરદીથી, કાંકરી થવાથી, કે કાંઈ વાગવાથી એ દરદ થાય છે. જે સરદીથી વા વાગવાથી એ થયું હોય તો દરદવાળા બાગ ઉપર વાદળી રોશની નાખવાથી સાફ થશે. પણ જે કાંકરી થવાથી થયું હોય તો, નારંગી રંગની રોશની નાખવાથી સોજો દુર થશે તેમજ ગુરદામાંથી કાંકરી પણ નિકળી જશે. ગુરદામાં થતાં દરદનો એક બનાવ મારે હાથે ધણો ચમત્કારિક રીતે સારો થયો હતો. સાતેક વરસ સુધી આવાં દરદથી એક માણસ અવારનવાર પીડાતો હતો. તેને એ દરદ દર મહીને ઉભળી આવતું હતું તથા તેની તંદરોસ્તી સામટી રીતે લેતાં સારી નહીં હતી. મેં તેને નારંગી રંગની રોશની ગુરદાવાળા બાગ ઉપર નાખવાની તથા નારંગી રંગની બાટલીનું પાણી દવા તરીકે પીવાની સલાહ આપી. ત્રીજે દિવસે પીશાબ કરતાં કાંકરીનો એક જથ્થો પીશાબની સાથે નીકળી પડ્યો, અને ત્યાર પછી તેના ગુરદાનો દુખારો જથ્થો જતો રહ્યો. એ રોગથી પીડાતાં બીજા માણસોને પણ મેં ફતેહમંદીથી સારા કર્યા છે, પણ તેઓનું દરદ એટલા લાંબા વખતનું નહિ હતું.

પીશાબ કરતાં પડતી મુશ્કેલી—વાદળી ખાટલીનું પાણી વાપરવાથી એ દુર થઈ શકે છે. પીશાબના રસ્તામાં અથવા તે રસ્તાની ખારીક ચામડી ઉપર સોજા જેવું થયેલું હોય તેને એ પાણી સારું કરે છે. આ વાદળી પાણી મોટા જઘ્ઘામાં પીશાબ પેદા કરવામાં મદદ કરે છે અને તેથી પીશાબ કરતાં પડતી મુશ્કેલી દુર થાય છે.

ઉંઘમાં થતો પીશાબ—નાની વયનાં છોકરાંઓમાં એ રોગ સાધારણે થાય છે. પીશાબની કોથળીનું મોંદું ખરાબર સંકોચાવાની શક્તિમાં નબળું હોય તો એમ થાય છે. એ દરદથી ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી. રાતે છોકરાંઓને બને તેટલું ઓછું પીવાનું આપવાની સાવચેતી લીધાથી એ પોતાની મેળે નરમ પડી જાય છે, પણ જો મોટાં માણસોને એમ થતું હોય તો તે જલદી નરમ પડતું નથી. જાંબુડા અથવા લીલા રંગની રોશની પીશાબની કોથળીવાળા ભાગ ઉપર નાખ્યાથી એ નબળાઈ દુર થશે અને મૂત્રાશયનું મુખ ઉઘડવા તથા સંકોચાવાની શક્તિ પાછી આવશે, અને તેથી પોતાની મેળે થઈ જતો પીશાબ બંધ થશે.

મીઠી પીશાબના આબરમાં દરદીને બદલજન્યત યાને ખોરાક ખરાબર હજમ નહીં થવાનું દુઃખ પ્રથમથીજ વેઠવું પડે છે, તેથી શરીરમાં લોહી કરતાં વધારે ચરબી બંધાય છે. ચોવીસ કલાકમાં નારંગીઆ રંગના પાણીના બે ભાગ પીવામાં લીધાથી અંગમાં ચરબી બંધાતી તથા એકઠી થતી બંધ પડશે, અને લોહીનો વધારો થશે. ત્યાર પછી ઝાડાની કબજાઆત, જે આ કમજોર કરી નાખતા દરદી વારંવાર જરૂરનું પરિણામ હોય છે તે દુર થશે, અને શરીરમાંથી મોટા જઘ્ઘામાં બહાર પડતા ફીક્કા સફેદ રંગના પીશાબનો અટકાવ થશે. અંગમાં ચરબી બંધાતી સદંતર અટકાવવા માટે અને

હોહીના જથ્થામાં વધારો કરવા સારૂ આ ઉપાય બે માસ સુધી ચાલુ રાખવાની જરૂર છે. જેમ જેમ શરીરમાં ચરબી ઝોઝી થતી જશે, તેમ તેમ તરસ પણ ઝોઝી લાગવા માંડશે. અલગતાં, આવા ધીમાં અને ક્ષીણતા લાવનારાં દરદો માટે લાંબો વખત સુધી ઇલાજ ચાલુ રાખવાની અગત્ય છે.

**આંખ, કાન, વગેરેનાં દરદો.**

**આંખનું સુજ આવવું**—પાચન કરનારી ઇંદ્રીઓમાં થતાં દરદોને લીધે, અથવા સરદી લાગવાથી, અથવા કાંઈ વાગવાથી એ દરદ થાય છે. પાચન કરનારી ઇંદ્રીઓને લીધે એ થયું હોય તો, હલકો ઠંડક આપનાર ખોરાક લેવો અને ગરમી આપનાર ચીજોથી પહરેજ રહેવું. વાદળી રંગનાં ચશ્માં પહેરવાથી સોજો નરમ પડશે. જે વાદળી રોશની આખા મોઢાપર નાખી હોય તો વધારે સાઈ. આંખનાં પોપચાના અંદરના ભાગ ઉપર જીણા દાણા જેવી ફાલ્લીઓ થાય છે, તેની ઉપર એ અચુક ઇલાજ છે એમ મને મારા પોતાના અનુભવ ઉપરથી માલુમ પડ્યું છે. ત્રણ વરસ સુધી એ દરદથી હું હેરાન થતો હતો. ડાક્ટર લારીની મેં દવા કીધી અને તેણે નસતર પણ મારી જોયું; પણ તેથી સાઈ થયું નહીં. ત્યાર પછી મેં બલુ (આસમાની બલુ કે જેમાં લાલનો જરાએ અંશ હોતો નથી) રંગનો ચશ્માં દરરોજ દિવસમાં બેથી ત્રણ કલાક સુધી પહેરી રાખવાનો રિવાજ ચાલુ રાખ્યો અને મ્હોંડા તથા આંખનાં પોપચાઓ ઉપર બલુ રોશની નાખ્યા કીધી. બે મહીનામાં મારી આંખની અંદરની ફાલ્લીઓ જતી રહી અને પુરો આરામ થયો. જે કોઈ માણસને એ દરદ થાય તેને માટે જરૂરતું છે કે સવારના પહોરમાં તેણે ફરવા જવું, અને પાચન કરનારા ભાગોને સારી હાલતમાં રાખવાની સંભાળ લેવી.

એક દરદીને આંખના પારદર્શક પડદામાં (cornea) ઘણા વખતનું નાસુર પડેલું હતું, તેને મેં વાદળી રંગના કાચનો ચક્ષુઓ (એ કાચો આંખની સામેના અને એ કાચો બાજુનો) વાપરવા આપ્યાથી તે સારો થયો હતો. તેણે જાતજાતની દવાઓ કીધી હતી, પણ તે કશાંથી સારું થયું નહોતું.

આખ આવેલી હોય, યા લાલ લોહીના રંગના ડોળા થયલા હોય, કે આંજણી થઈ હોય તેની ઉપર વાદળી રોશની અકસીર છે.

કાનનો દુખારો—કાનમાં ફેફલી થવાને લીધે સોજો આવવાથી અથવા તો શરદી લાગવાથી સુઝ આવવાથી એ દુખારો થાય છે. કોઈ પણ કારણથી સોજો થયો હોય તેને વાદળી રોશની મટાડે છે. વાદળી પાણી પીચકારીથી કાનમાં માર્યું હોય તો બંદર થયલી ફેફલી જતી રહે છે. કાનમાંથી રસી નીકળતી હોય તેને પણ વાદળી પાણી બંધ કરે છે. પણ એટલી સંભાળ લેવી કે ધીમે ધીમે તે બંધ થાય, કારણ કે એકાએક ફેરફાર થવાથી કાનની નસો સુન મારી જાય છે અને તેથી બહેરાશ આવે છે.

સાંભળવામાં થતો બગાડો—સાંભળવાના બગાડ સાથે ઘણું કરીને કાનમાં વિલક્ષણ આવજો સંભળાય છે. માથામાં ગરમીના વધારાથી એવું બને છે. પેટ ખુલ્લું રાખવાથી અને પગ ગરમ રાખવાથી એ મટી જાય છે. જો પગ ઠંડા દેખાય તો દરરોજ સુતા અગાઉ દરેક મીનીટ સુધી ગરમ પાણીમાં બોળી રાખવા. માથાની ઉપર વાદળી રોશની નાખવાથી ગરમી ઓછી થશે અને તેથી એ દરદ સારું થવાની આશા રહે છે.

**ચામડીનાં દરદા.**

ગુમડાં, ગડ—જો ગુમડાં કુટીને ઝરતાં હોય તો લીલી રોશની



નાખવાથી જલદી સારાં થાય છે. મારો એક શીષ્ય એવો એક દાખલો મારી જાણમાં લાવ્યો હતો. એક તેહસીબદારને ગુમડું થયલું હતું અને તેણે તે ઉપર લીલી રોશની નાખવાથી ૩૩ મીનીટમાં સાફ થયલું જણાયું. જે સાધારણ એક્ષોપેથીક દવા કરી હોત તો તેને સાફ કરતાં ચારેક દિવસ માત્ર. મેં પોતે અનુભવ ઉપરથી જોયું છે કે લીલી રોશની પહેલાં ગુમડાંના ધામાંથી બધી ખરાબ રસી ખેંચી કઢાડે છે, અને ત્યાર પછી તે ધાની ઉપર નવી ચામડી ઉપજતી તે આ રજવી નાખે છે.

થોડાક વખતની વાત ઉપર એક બાયડી મારી સારવાર તળે આવી હતી, કે જેની જમણી બાજુના ગુરદાની આગળ એક મોટું ગડ થયલું હતું. પેહલાં તો મને તે જેખમ ભરેલું લાગ્યું; પણ ત્રણ દિવસ સુધી વાદળી બાટલીના પાણીમાં વારંવાર ભીજવેલી કપડાંની માદી તે બાગ ઉપર બાંધી રાખવાથી તે ગડ ઘણું સંકોચાઈને નાનું થઈ ગયું. સંકોચાવાને લીધે તે ગુમડું કુટ્યું અને આશરે સેર દોઢેક જેટલું પણ નીકળી ગયું. ઉપર જણાવેલી ભીજવેલી માદી બાંધવી ચાલુ રાખ્યાથી એકાદ અઠવાડીઆમાં તે ગુમડાંને રજ આવી ગઈ. એક બીજા માણસનો જંગનો આપો થાપો સુજીને ચઢી આવ્યો હતો, અને દાક્તરોએ તેને ચીરવાનું જણાવ્યું હતું. દરદી માણસ એટલો તો બેચેન રહેતો હતો કે ખાતી વખતે પણ તેને કરાર નહિ હતો; તે છતાં તેણે જંગ ચીરવા દેવાનું પસંદ કરી પડ્યું નહિ. એક અઠવાડીઆ સુધી દર રાતે બે કલાક સુધી ફક્ત વાદળી બાટલીનાં પાણીએ તે બાગ ભીજવેલો રાખ્યાથી તે સારો થયો.

**માથામાં થતી ઉંદરી—**આ દરદ ઘણુંખરું છોકરાંએને થાય છે. વાદળી પાણીએ ધોવાથી અને વાદળી રોશની માથાપર નાખ્યા

કીધાથી એ સારું થઈ શકે છે.

**ચામડી ઉપર થતી ખુજલી**—વાદળી પાણીએ ધોવાથી અને આસમાની રોશનીથી સારી થાય છે. દર રોજ એ કલાક સુધી દરદીએ વાદળી રોશની ખુજલીવાળા ભાગ ઉપર પડવા દેતી.

### બીજી જાતના રોગો.

**નાકમાંથી લોહીનું નીકળવું**—જો નસકોરી કુટવાથી લોહી નીકળતું હોય તો વાદળી ખાટલીનું પાણી તપકીરતી માફક નાકમાં ખેંચવાથી લોહી બંધ થશે; પણ જો નાકમાં મસો થયેલો હોય અને તેથી લોહી નીકળતું હોય તો એ પાણી કામ લાગશે નહિ. જો કોઈ માણસને નસકોરી ઘડી ઘડી કુટવાતી ટેવ પડેલી હોય તો, એક અઠવાડિયા સુધી રોજ સુતી વખતે વાદળી ખાટલીના પાણીના એક ભાગ પીધાથી નસકોરી કુટવી બંધ થશે.

**છાતીના ધબકારો**—વાદળી પાણી પીધાથી એ નરમ પડી જાય છે.

**હથીયારના ધા, પડવાથી છોલાઈ ગયેલી ચામડી, દાઝવાથી પડેલા ડામ**—આ બધાંની ઉપર વાદળી પાણીમાં બીજવેલું કપડું બાંધવાથી તેઓ સારાં થાય છે. કોઈ પણ પાણીમાં બીજવેલું કપડું બાંધવાથી ફાયદો થાય છે, પણ વાદળી ખાટલીનાં પાણીથી ચમ-ચમાટ અને ઝાળ જલદી શમી જાય છે, અને બીજાં પાણી કરતાં ઘણા ઓછા વખતમાં તે પાણી ગરમી ચુસી લે છે.

**જીવજંતુઓના ડંખ**—વાદળી પાણી એનો પણ અકસીર ઇલાજ છે. તે ગરમી જલદી ચુસી લે છે અને તેથી આરામ થાય છે. જો ડંખવાળો ભાગ ચઢી આવ્યો હોય તો વાદળી રોશની તે ભાગ પર નાખવાથી સોજો નરમ પડશે.

## શ્રી જાતને થતાં દરદો.

**દસ્તાન (અડકાચ અથવા રજસ્વલા) નું બંધ થવું—**  
એ ધણી કારણથી થાય છે. શરદીથી નિયમીત આવતો પ્રવાહ બંધ થાય છે, અથવા મહીનાનો એનો વખત થયતો હોય ત્યારે કાંઈ કારણથી એકાએક દીવમાં આંચકો લાગવાથી કે ગભરાટ થવાથી એ થાય છે. એ કોઈ વેળા શરીરનું કુદરતી દરદ હોય છે.

ઉપર કહેલાં હરકોઈ જાતનાં દરદનો ઇલાજ સહેલો છે. નારંગી રંગની ખાટલીના પાણીનો એક ભાગ દરરોજ સવારે એક પખવાડીઆ મુઘી લીધો હોય તો એ રોગ મટી જાય છે.

**દસ્તાન વેળા થતો દુખારો—**આ રોગ પણ દસ્તાનનો વખત થાય તેની થોડો વખત અગાઉથી તેમજ દુર એડેલી વખતે નારંગી રંગનું પાણી લીધાથી સારો થાય છે.

**ધણું દસ્તાન જવું—**વાદળી ખાટલીનું પાણી પીવામાં લીધાથી એ અટકાવી શકાય છે. જેવી દરદીની હાલત તે પ્રમાણે ભાગો વધતા ઓછા લેવા જોઈએ. જે લોહીનું વહેવું ધણુંજ હોય તો, પેટના ભાગોપર વાદળી પાણીથી બીજવેલાં કપડાંની ગાદી બાંધવી, જેથી અમત્કારિક અસર થશે. એક સ્ત્રી આ રોગથી ધણીજ હેરાન થતી હતી. તેને ૨૪ કલાકમાં આશ્ચર્ય દશ સેર જેટલું લોહી પડ્યું હતું. તેને દસ્તાનને બદલે ચાલુ લોહીની ધાર વહેતી હતી. દર દશ મીનીટે એક આઉંસ વાદળી ખાટલીનું પાણી તેને પીવા મેં દરમાન્યું, અને વાદળી પાણીમાં બીજવેલી કપડાંની ગાદી બાંધવા આપી. તે ગાદી બીજવેલીજ રાખવા માટે તેની ઉપર બહુ પાણી થોડું થોડું નાખ્યાજ કીધું. દરેક મીનીટમાં લોહીની ધાર બંધ થઈ, ટીવેટીપે લોહી નીક-

ળતું રહ્યું. આશરે અડધા કલાકમાં એ પશુ બંધ થઇ ગયું. પેદું અને આસપાસના ભાગોપર વાદળી રોશની નાખવાથી બીજાં ઓછાં ગંભીર દરદો સારાં કરી શકાય છે. ઠંડીના દિવસોમાં બીજવેલાં કપડાંની ગાદી આપવી ઠીક પડતી નથી ત્યારે તે રંગની રોશની નાખવી પડે છે.

**ધોળી ધાત જવી, ચેતપ્રદર—**વાદળી ખાટગીનું પાણી પીવાથી એ ધણું કરીને બંધ થાય છે.

**ગર્ભવંતી હાલત—**આ હાલતમાં ધણાંક દરદો થાય છે જે ધણાં ખરાં વાદળી પાણી પીવાથી દુર થઇ શકે છે. ધણીજ સ્ત્રીઓને એ હાલતમાં સવારના ઝોકારી થાય છે અથવા જીવ ઉછળ્યા કરે છે તે આ પાણી લેવાથી નરમ પડે છે.

**ગલં હોય એવી રખાતી ઓટી હાલત—**એકાદ મહીના સુધી રોજ સવારે અને સાંજે એક આઉંસ નારંગીયા રંગનું પાણી પીવાથી એ રોગ મટી જાય છે.

**હીસ્ટીરીઆ (Hysteria)—**ઝીઝોને લાગુ પડતું સાધારણ દરદ હીસ્ટીરીઆ છે. દર મહીને કે સુવાવઢ વખતે ગર્ભસ્થાનમાંથી રીતસર દસ્તાન નહિ વહેવાથી તે અસ્વસ્થ રહે છે, તેથી તેમાં જે મહીન અને દુઃખ આપનાર પદાર્થ એકઠો થાય છે, તે હીસ્ટીરીઆનું ખરેખરું કારણ છે. દરરોજ અંકેક આઉંસને હીસાએ નારંગીઆ રંગનું પાણી ખાંધે વખત લીધા કરવાથી આશરે દસ માસમાં દસ્તાન રીતસર દર માસે વહેતું થશે, અને ત્યાર પછી દરદી ઝી સાજ થશે. ગર્ભસ્થાન મહિલા આ બિગાડથી પેહેલાં હોજરી તથા પેદું ઉપર અને ત્યાર પછી મગજ ઉપર અસર થાય છે. તેટલા વાસ્તે જ્યારે નારંગીઆ રંગના પાણીથી ગર્ભસ્થાન સાફ થતું જાય છે ત્યારે મગજ અને પેદું કાંઈ પણ વિકાર વગર નીરોગ રહેવાથી એ દરદનો

કાંઈ પણ હુમલો થશે નહિ. ગર્ભસ્થાન અને પેટનાં દુઃખોથી નિપ-  
જતો થાક, ઇં, ખમવા જેટલી મગજને મજબુતી આપવા માટે માથા  
ઉપર વાદળી અથવા લીલી રોશની નાખવી હંમેશાં ફાયદા બરેલી છે.

## વધારો.

**હાથ પગનો પરસેવો**—હાથ અને પગમાંથી જે પરસેવો  
નિકળે છે, તેને બંધ કરવા માટે વાદળી રંગનું પાણી વાપરવું. એટલે  
દિવસમાં બેથી ચાર વખત એ પાણીથી દરદવાળા ભાગને ધોવા.

**સફેદ કોઠનાં આઠાં અથવા ડાઘાં શરીર ઉપર હોય છે તે**  
જખાને લાલ પાણીથી દરરોજ બે ત્રણ વાર ધોવા તેમજ તે જખા  
ઉપર લાલ રોશની દરરોજ પાડવી. એ પ્રમાણે લગભગ દસ દિવસ  
સુધી નિયમીતપણે જરી રાખવું.

**બહેરાપણું**—જો ગરમીને લીધે (લાલ રંગના જથાનું પ્રમાણ  
તે ભાગ જપર વધી જવાના કારણથી) એ દરદ થયું હોય તો વાદળી  
રોશની માથા ઉપર નાખવાથી એ ફરીયાદ દૂર કરી શકાશે. વળી  
જો કાનની નસો મંદ પડી જવાથી એ દરદ ઉત્પન્ન થયું હોય તો  
દિવસમાં એક વખત નારંગીયા પાણીની પીચકારી મારવી.

**સીઠી પીસાળ**—નારંગીઆ રંગનું પાણી જરૂર પડે તે  
પ્રમાણમાં લેવાથી દરદીને આરામ પડશે: એ પાણીથી નિયમીત રીતે  
ખોરાક પાચન થશે અને ચરબીને બદલે શરીરમાં ભોહીનો વધારો  
થતો જશે અને પાણીના જેવી સફેદ પીસાળ બંધ થઈ, તેને બદલે  
પીળી પીસાળ થવા માંડશે. દરરોજ નારંગીયું પાણી બેથી ત્રણ વખત  
લેવાથી ખસ થશે.

**લકવો**—લાલ સીસી ( બાટલી ) માં તૈયાર કરેલું તેલ જે લગભગ એક માસ સુધી સૂર્યના તડકામાં એકસરખી રીતે મુકવાથી તૈયાર થાય છે, તે તેલ અકસીર ઇલાજ છે. ( એ રોગ માટે સરસીયું તેલ વધારે સાર છે. )

**એન્યુરીઝમ ( aneurism )**—એટલે ધોરી નસોના કુલવાથી ઘડક ઘડક કરતું ગુમડું થાય છે તે દરદ. એ દરદ ઉપર વાદળી રોગની નાખવી તથા રાતના સુતી વખતે તેજ રંગનું પાણી એક આઉંસ પાવું.

મોંઢામાંથી નીકળતો ખરાબ વાસ એ કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે—પહેલું એ કે મોંઢાના દાંત સડી જવાથી, અને બીજું એ કે પેટની અંદરના ચાલુ અજીણાશથી. પહેલા કારણ માટે વાદળી પાણીના કોમળાથી કાયદો થાય છે અને બીજા માટે નારંગીયું પાણી ગુણુ કારક છે.

**સીફીલીસ (syphilis) ચાંદીના રોગ**—લીલા પાણી અને અજી લીલી રોગનીથી એ રોગ મટે છે.

**પાતળી ધાત**—શરીરમાં હૃદયહારની કામાતુરતા ઉત્પન્ન થવાથી એ રોગ પેદા થાય છે. રાતના ઉંઘમાં જતી ધાત, વગેરેમાં તેમજ દરાજ, ખુજલી, વગેરે દરદોમાં વાદળી સીસીમાં તૈયાર કરેલું તેલ લગાડવું અકસીર છે.

**સારસન તેલ ( sarson oil ) અથવા સરસીયું તેલ**. એ તેલનો ઉપયોગ હિંદુસ્થાની લોક પુષ્કળ કરે છે. એ તેલની સ્વાદિષ્ટ બીજો અને છે. બનારસ તરફના લોકો ઠંડીની અથવા શરદીની ઋતુમાં નહાતી વખતે આખે દીલે તે ચોળીને પછી નહાય છે. એ તેલથી શરીરમાં જલદીથી પરમેવો થાય છે.

પ્રકરણ ૩૦ મું:—જુદા જુદા વ્યાધિઓમાં કયા  
રંગનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તેની ટુંકી  
માહિતી.

( વૈદ્યરાજ તિલકચંદ તારાચંદને આધારે )

હવે કયા રંગો ઘટવાથી કયા કયા રોગો થાય છે ? અને તેમાં  
કયા કયા રંગો ઉમેરવાથી તે તે રોગો મટે છે ? તે ખામત ઉપર  
આવવાની ખાસ જરૂર છે. માણસના શરીરમાંથી આછો ભુરો રંગ  
ઘટ્યો હોય અને રાતો વધ્યો હોય તો તાવ, અતિસાર, મરડો, થાય  
છે. જો ઘેરો ગળી રંગનો ભુરો ધટી લાલ વધ્યો હોય તો સાંધાનું  
દુખનું, પ્રમેહ, ટાંકી, છાતીમાં અંતર દાઝ ગળવી, ખાટી તીખી ઉલટી,  
ખોચીનું ઝનાર્ધ જનું, શરીરના કોઇપણ ભાગમાં રસ ઉતરવો, નજલો  
ઉતરવો, વાળ ખરી જવા અને આંખના રોગો થાય છે. જો ઘેરો  
રતાશ પડતો રંગ ધટી જઈ રાતો અથવા આછો વાદળો વધી ગયો  
હોય તો ખાંસી, સળેખમ, રસક્ષય, શ્વાસ વગેરે છાતીના રોગો  
ઉત્પન્ન થાય છે. જો પીળો રંગ ઘટ્યો હોય તો અને આછો વાદળો  
વધ્યો હોય તો મેદોરોમ, ગુદમ, પેટમાં ચૂંક, પાસાની શ્વળ, પેટાનું  
શ્વળ, ચેનિશ્વળ, પેટમાં કૃમિ, જંતુવિકાર, ક્ષેજ, તક્ષી ફેફસાંનાં અને  
અંધકોશનાં દરદો તથા સોજનાં દરદો પેદા થાય છે. જો લીલો રંગ  
ઘટ્યો હોય અને લાલ વધી પડ્યો હોય તો ખમનાં ચાંદાં, દરાજ,  
ખુજલી, ખરજનું, ગાંઠ, પાકાં વગેરે પાકતાં, ઝરતાં, ખજવાળતાં,  
વહેતાં, ફુટતાં અને ગંધાતાં દરદો થાય છે. શરીરમાંથી ઘોળા રંગનો  
નાશ થાય તો સાતે ધાતુના ક્ષય, અશક્તિ અને દુર્બળતા આવે છે.  
મતલબ કે ભુરો રંગ વધવાથી વાયુનાં દરદો પેદા થાય છે: રાતો

રંગ વધવાથી માણસ કુલી જઈ મરમીનાં દરદે થાય છે. રાતો પીળો એટલે સ્નેહની વધવાથી ગુદાના રોગો પેદા થાય છે અને લીલો રંગ વધવાથી માણસને કળતર, ફાટ, શરીરમાં દુખાવો થાય છે. તેવી રીતે જુરો રંગ ઉમેરવાથી ચારે રંગના વિકારને દબાવે છે; રાતો ઉમેરવાથી જુરાને દબાવે છે; લીલો ઉમેરવાથી રાતાની અસરને નાબુદ કરે છે. પીળો ઉમેરવાથી રાતો તથા જુરો મળીને જે રોગ થયા હોય તેને મટાડે છે. માટે વૈદ્યએ તત્ત્વજ્ઞાનથી તત્ત્વનો વિચાર કરી કયા તત્ત્વના ઘટવાથી કયો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને દબાવવા કયું તત્ત્વ શક્તિ ધરાવે છે તેનો ખારીક વિચાર કરવાનો છે. જેમ જેમ તત્ત્વ જ્ઞાનનો વિચાર વધતો જશે, તેમ તેમ કયો રોગ ઘટ્યો છે ? અને કયો વધ્યો છે ? કયો ઉમેરવાની ખાત જરૂર છે ? તેનો ખુલાસો આપોઆપ થતો જશે.

આ જગતમાં શાસ્ત્ર અને કળા જે કે સગા ભાઈ છે, તોપણ જેઠનાં કાર્યમાં ધણેજ તફાવત છે. શાસ્ત્ર બણેલા માત્ર બણેલા ગણાય છે, પણ કળાવાન માણસો અતુભવી અને વિદ્વાન ગણાય છે. તેથી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી, તત્ત્વજ્ઞાન પામી, મનને સ્થિર રાખી, તત્ત્વ વિચારમાં તત્પર રહેવાની ખાત બલામણુ છે.

આ પ્રકરણમાં આર્યશાસ્ત્રના ક્રમ પ્રમાણે રોગોના અનુક્રમે ઉપાય લખી તે સાથેજ રંગરસાયનનું જનાવેલું પાણી કેટલું આપવું અથવા કેવી રીતે આપવું તેના ખુલાસો કરી તે પ્રમાણે લખવા ધાર્યું છે.

### તાવ.

મનુષ્ય શરીરમાં સર્વ રોગની ઉત્પત્તિ પ્રથમ તાવથીજ થાય છે, અને સર્વ રોગોમાં તાવ એ મુખ્ય ગણાય છે. કેઈપણુ જાતનો રોગ થતાં પ્રથમ તાવ આવે છે. પછી કેટલાક રોગમાં તે તાવ



ખીજ રોગનું પૂર્વ રૂપ થઇ પોતે દર્શાઇ જઇ 'ખીજ રોગને ઉત્પન્ન કરી તેનેજ પ્રત્યક્ષમાં લાવી ચૂકે છે, અને કેટલાક રોગમાં તેનું પૂર્વ રૂપ અને સંપ્રાપ્તિ રૂપ બની તે રોગની સાથેજ રહે છે, માટે તાવની જાતીને ઝાળખતી. ઝાળખ્યા પછી એવી રીતે ચિકિત્સા કરતી કે દરદી ખીજ રોગોનો ભોગ થઇ પડે નહિ. એટલા માટે આપણા શાસ્ત્રમાં તાવનો ધણો આરિક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને જુદા જુદા લક્ષણવાળા અને નિદાન પૂર્વ રૂપવાળા તાવનાં જુદાં જુદાં નામો આપી તેનાં જુદાં ઔષધો બનાવ્યાં છે, પણ તે પ્રમાણે વિવેચન કરીએ તો આ પુસ્તકનું કદ વધી જાય. અને માત્ર શીશીના કિરણવાળા ખાણીથી સારૂં કરવાનું તેથી ઘણા ભેદ પાડી લંબાણુ ગુચ્ચવણુ કરતી નિરર્થક છે; એમ જાણી તાવ અને તેના વાયુ, પિત્ત, કફ એ ત્રણ ભેદ અને તેની સાથેના ઉપદ્રવો બતાવી તે તે ઉપદ્રવવાળો તાવ હોય તો તેનું ઔષધ કેવી રીતે કરવું તે બતાવવામાં આવ્યું છે.

જે તાવ વાયુનો હોય તો પેટમાં દુખે અથવા પેટ ચઢે; જે પિત્તનો હોય તો ઉલટી, ઝાડો અને પ્રલાપ (લવારો) થાય; જે કફનો હોય તો બૂખ લાગે નહિ અને પેટ ભારી થાય.

હવે આ રંગરસાયનવિદ્યાના નિયમ પ્રમાણે માણુસના શરીરમાં રાતો રંગ વધે છે ત્યારે તાવ આવે છે. પણ ખરૂં જોતાં માણુસના શરીરમાં અમિતત્ત્વ અને જલતત્ત્વનો વધારો થાય ત્યારે તાવ આવે છે. જલતત્ત્વનો રંગ અમિતત્ત્વમાં મળી જાય છે. તેના વધતાં ઝાછા મિશ્રણને લીધે તાવની જૂદી જૂદી ત્રણ જાતો દર્શાવેલી છે, અને પછી જેમ જેમ ખીજ તત્ત્વોના રોગોનું વધારે મિશ્રણ થતું જાય, અથવા થયું હોય, તેમ તેમ ખીજ ઉપદ્રવો જણાતા જાય છે.

અને હાલમાં ચાલે છે તેમ દરેક તાવ આબ્જો કે વાદળી પાણી પાવાને ક્રમ ચાલુ છે, તે પ્રમાણે ક્રમ ચાલુ રહેવાથી તાવ જતો નથી એટલે આ રંગરસાયનવિદ્યા તરફ અભાવ થતો જાય છે. માટે એતવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે કે તાવમાં કયું તરવ વધ્યું છે, તે કેટલું વધ્યું છે, તેની સાથે કેટલા ઉપદ્રવો થયા છે અને કેટલા થવાના છે તેનો ખારિક વિચાર કરી થયેલાને દબાવવા અને થવાના હોય તેને થવા દેવા નહિ એવી રીતે ચિકિત્સા કરવાથી આ રંગરસાયન વિદ્યાનું ખરૂં સ્વરૂપ જણાઈ આવશે.

જુદા જુદા તાવના ઉપદ્રવો જુદા જુદા છે તથાપિ અત્રે સામાન્ય રીતે તાવમાં થતા ઉપદ્રવો જણાવું છું. ધણા ખરા તાવમાં પેટ ચઢે છે, ઝાડો સાફ આવતો નથી, પેટમાં દુખે છે, ઉઘટી થાય છે, પાતળા ઝાડા થાય છે, દરદી લવારો કરે છે, ફેર, ચક્રર આવે છે, તૃષા ધણી લાગે છે, જીભ સુકાઈ જાય છે, જીવ કચરાઈ આવે છે, કાળજે ચુંથારો થાય છે, ખાંસી થાય છે, શ્વાસ ચાલે છે. ગળામાં કફ બેસે છે, પેટ ભારી થાય છે, આંખમાં અમન બળે છે, માથું અત્યંત દુખે છે, હાથ પગે આગ બળે છે, પાસામાં શ્લેષ્મ ભારે છે, દરદી બેશુદ્ધ બની જાય છે, છાતીએ દાઝ બળે છે, વગેરે વગેરે ઉપદ્રવો એટલી વખતે એકજ તાવમાં થતા નથી; તેથી જુદા જુદા તાવ સાથે જુદા જુદા કયા ઉપદ્રવો છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

### તાવનો ઉપાય.

જો તાવમાં વાયુ વધારે હોય તો પીળો રંગ વધારે વાપરવો; જો પિત્ત વધારે હોય તો આછો ભુરો રંગ વધારે વાપરવો; જો કફ વધારે હોય તો જાંબુડો ભુરો વધારે વાપરવો; જો તાવ ઉપદ્રવ સાથે હોય તો તે તે ઉપદ્રવને દબાવે એવા રંગનાં પાણીનું મિશ્રણ કરતા

જવું. જેમ કે તાવમાં ઝાડો સાફ નહિ આવતો હોય અને પેટમાં દુખતું હોય તો દશ તોલા આછા ભુરા રંગતું અને ત્રીસ તોલા ઘેરા પીળા રંગતું પાણી એકઠું કરી દર કલાકે અઢી તોલા પાણી આપવું. જે તાવમાં ખાંસી હોય, પાસામાં શ્વેત મારતી હોય અને તાવ માથા ઉપર વધારે હોય તો માથા ઉપર આછા ભુરા રંગના પાણીનાં પોતાં મુકવાં, શ્વેત ઉપર રાતું પાણી ચોપડવું અને ઝાડો સાફ લાવવા માટે એક ભાગ ભુરા ઘેરા અને ત્રણ ભાગ નારંગી મેળચીને આપવું. જે તાવમાં ઉલટી થતી હોય, ઝાડ પાતળા થતા હોય તો આશું ભૂંડે પાણી દર કલાકે અઢી તોલા આપવું. જે તાવ જલદી ઉતરી જાય તો થોડું પીથું ઉમેરવું અથવા ઘેરું ભૂંડે વધારવું, જે તાવમાં કાળજી સુથાવું હોય તો ઘેરું પીથું પાણી પાવું. અને જે છાતીએ દાઝ જગતી હોય, ખાટા અને જીરોડા કે તીખા ઓડકાર આવતા હોય તો ઘેરું કાળાશ પડતું ભૂંડે પાણી પાવું, એથી તુરંત આરામ થશે. જે તાવમાં ખાંસી અથવા શ્વાસ હોય તો ઘેરું ભૂંડે પાણી ૧ અને પીથું સોનેરી ૭ મેળચી દિવસમાં ત્રણથી છ વખત અઢી અઢી તોલા પાવું, અને ગળા ઉપર ખુદ્દા ભુરા પાણીનાં પોતાં મુકવાં કે જેથી કફ સુકાય નહિ. જે તાવમાં શેષ પડતો હોય અથવા ગળામાં સોજો માલમ પડે તો તાવમાં વૈષાર કરેલી આછા ભુરા રંગની સાકર વાલ ૪ લેખ એક બાટલી પાણીમાં મેળચી તે પાણી થોડી થોડી વારે પાવું, અથવા સોજો હોય તો ગળા ઉપર પોતાં મુકવાં. જે તાવમાં લવારો થતો હોય તો કાનથી લમણા તરફ એટલે મધ્યે તાલવું આવે એવી રીતે રાતા પાણીથી એક ત્રણ આંગળ પોહોળો પાણીનો પટો એટલે લીસોટો કરવો. મતલમ કે ત્રણ આંગળ પડોળા જગ્યામાં પાણી ચોપડવું. એવી રીતે દિવસમાં બે ત્રણ વાર કરવું.

બેહોશ થતો હોય તો માથા ઉપર આછા લુરા રંગના પાણીની ધાર કરવી. જો અંધારાં આવતાં હોય તો માથે લુરા આછા રંગના પોતાં મૂકવાં. બહુ દાહ બળતો હોય તો દાહ ઉપર લુરૂં પાણી આધું ચોપ-હવું, વગેરે વગેરે. આગળ અનુભવના દાખલા લખવામાં આવશે તેમાં વધારે ખુલાસા થશે.

### બુદ્ધિબોધક પ્લેગ અથવા ગાંઠીઆ તાવની મરડી.

પ્લેગનો રોગ સંવત ૧૯૫૨-૫૩ થી સુમાષ્ટ શહેરમાં પ્રકટ થઈ ધીમે ધીમે આખા હિંદુસ્તાનમાં પ્રસરી ગયો. આજે સંવત ૧૯૭૫ નું વર્ષ આજે છે તોપણ એ રોગ આ દેશનો પીછો છોડતો નથી. માયાળુ અંગ્રેજ સરકારના અમલદારોએ પ્રજાને એ રોગથી બચાવવા ધણા આકરા ઉપાયો લીધા. પરંતુ તેથી કાંઈ ફાયદો થયો નહિ અને રોગ તો ચાલતોજ રહ્યો. કારણ કે અંગ્રેજ વૈદક રોગનાં કાર્ય તરફ જોટલું ધ્યાન આપે છે તેટલું તેના કારણ તરફ ધ્યાન આપતું નથી. જેમ પ્લેગના જંતુઓ છે તે જંતુ ચેપી છે; એક દરદી ઉપરથી બીજાને વળગે છે, તેની પાસે બેસનાર કે સારવાર કરનારને એ રોગ થાય છે; એમ ગણી તે રોગ ચાલતો હોય ત્યારે ક્વોરેન્ટાઇન અને સેપ્ટીમેન્ટેશન, હેલ્થ કેમ્પ વગેરે ખડી કરી દોડ ધામ કરે છે, પણ જંતુ પેદા થવાનું કારણ શું? પ્લેગ થવાનું કારણ શું? એ જંતુ ક્યાંથી પાકે છે? કેવા વાતાવરણમાં પોષાય છે? તેના નાશ ક્યારે અને શા કારણે થાય છે? તેના નાશ કરવામાં ચોખ્ખા થી થી કરવી જોઈએ, વગેરે બાબતોનો વિચાર કરવામાં આવતો નથી અને તેથીજ આ દુષ્ટ રોગ હિંદુસ્તાન છોડીને જતો નથી. ખેર, હવે પ્લેગના તાવ માટે ડાક્ટરોના મહેતવા વિચાર હોય તે બાબત બોલવાની જરૂર નથી. પરંતુ હિંદુશાસ્ત્ર પ્રમાણે તે રોગને

અમિરોદિણી, ઉપસર્ગ, અથવા ભુમનેત્ર સન્નિપાતમાં ગણેશો છે. ભુમનેત્ર સન્નિપાતનાં લક્ષણ વધારે મળતાં આવે છે અને તેના ઉપાયો કરવાથી ધણા દરદી બચી ગયા છે. હવે આ ગાંઠીઆ તાવની મરદીમાં રંગરસાયનવિદ્યા કેટલું અગત્યનું કામ બનવે છે, તે જણાવવાનો અત્રે ઉદ્દેશ છે, તેથી પ્લેગમાં શું શું લક્ષણો થાય છે તે લખીએ છીએ. પ્રથમ દરદીને એકદમ જોસખંધ તાવ આવે છે, જાંઘના સાંધામાં અથવા બમલમાં દુખાવો જણાય છે. તે દુખાવામાંથી એક અથવા બે ગાંઠો દેખાય છે, દરદ વધતું જાય છે, તાવ મગજ ઉપર ચઢતો જાય છે, બાન ઓછું થતું જાય છે (કેટલાક ધણી શુદ્ધિમાં હોય છે), આંખો લાલ થાય છે, સન્નિપાત દેખાય છે, કેટલાકની આંખો દેખાતું નથી, જુદાં જુદાં રૂપો દેખાય છે, લવારો કરે છે, શ્વાસ જણાય છે, જીભ ખેંચાઈ જાય છે, હાથ પગ ઠંડા થઈ જાય છે, વખતે એકદમ તાવ ઉતરી શીત બની જાય છે, કેટલીક ગાંઠો વેગાય છે, કેટલીક એમને એમ રહી જાય છે, ગાંઠની આસપાસ સોજો આવે છે, ઝાડો કમજ થઈ જાય છે, અથવા વધારે થાય છે, વખતે પેટમાં દુઃખે છે. કોઈનો પેશાબ ખંધ થઈ જાય છે, કોઈને વધારે પેશાબ થાય છે. એ પ્લેગના તાવની ધણી જાતો જોવામાં આવી છે તેમાં કેટલીક સાધ્ય છે, કેટલીક કષ્ટ સાધ્ય છે, અને કેટલીક અસાધ્ય છે. જો ગાંઠ નાની હોય, બીતરથી દુઃખાવો હોય તો તે, તથા સન્નિપાત ઉપડી ચૂક્યો હોય તેમાં, મોઢ તથા તંદ્રા થઈ હોય તો તે, તથા શ્વાસ થોડો પણ જણાતો હોય તો તે દરદી ધણું કરીને મોતને શરણ થાય છે; એટલે અસાધ્ય છે. તાવ વધારે નહિ હોય, ઉતર ચઢ થતો હોય, ગાંઠ મોટી હોય, વેદના ઓછી હોય, તો તે કષ્ટ સાધ્ય છે. બે ચાર ગાંઠ સાથે

થઈ હોય, ગાંઠ પાકી કુટી ગઈ હોય તો તે સાધ્ય છે. પણ બાળે એવું અતુમાન છે કે ગાંઠ પાકી જાય તો દરદી બચી જાય છે, પણ એ વિચાર જૂલ ભરેલો છે, કારણ કે ગાંઠ કાપવાને માટે બહુ જાલમ ઉપાય કરવામાં આવે છે. અને ગાંઠ એક દિવસમાં જલકે બે કલાકમાં પકવતાં મેં જોયા છે. પણ ગાંઠ પાકી ગઈ હોય છતાં સન્નિપાત કે શ્વાસ થયો અને હાથે પગે શીત આવ્યાં તો દરદી બચતો નથી. અને જો વાજળા ચિકિત્સા થઈ અને દરદીને સન્નિપાત કે શ્વાસ ઉત્પન્ન થયો નહિ, તો તે દરદી સારો થાય છે, અને પછી ગાંઠ સાધારણ ઉપાયથી પાકી જાય છે અથવા વેરાઈ જાય છે. માટે શ્લેગનો તાવ દેખાય તે પૂર્વે વેદે સન્નિપાતની ચિકિત્સામાં ફરમાવ્યા પ્રમાણે તેનો ખાનપાન, સુવા, બેસવા વગેરેનો બંદોબસ્ત રાખી આ રંગ રસાયન વિદ્યામાં ફરમાવ્યા પ્રમાણે ઔષધી આપવી.

**શ્લેગનો તાવનો ઉપાય**—આ તાવમાં ખાસ કરી સાધારણ ઘેરું ભૂરું પાણી દિવસમાં ત્રણથી છ વખત અથવા કલાકે કલાકે અઢી રૂપીઆભાર પાવું. ગાંઠ ઉપર ઘેરા ભૂરા પાણીનાં પોતાં મુકવાં, રાત્રે ગાંઠ ઉપર ઘેરા ભૂરા રંગની રોશની મુકવી, અને માથા ઉપર આછા ભૂરા રંગનો પ્રકાશ પાડવો, એટલે બે દીવા સાથે મુકવા અને દિવસે લીલા પાણીનાં પોતાં મુકવાં જો ગાંઠ પાકી જાય તો લીલા પાણીનાં પોતાંથી અને લીલી રોશનીથી સારી થઈ રૂઝાઈ જશે. જો તાવ એકદમ માથા ઉપર જવાથી માથુસ બેભાન હોય તો આછા ભૂરા પાણીની એક આખી બાટલી લઈ તે બાટલીથી ઝીણી ધાર દરદીના તાળવા ઉપર પાડવી જેથી તુરત તે દરદી શુદ્ધિમાં આવશે. જો ગળામાં સોજો આવ્યો હોય તો ભૂરા શીશામાં તૈયાર કરેલી સાકરના પાણીથી સોજો ઉતારી જશે. તે પાણીનાં પોતાં મુકવાં અને ગળું ખુલ્લા થઈ પાવું. જો

પ્લેગના તાવમાં પેટમાં દુખે તો પાણી ભરવું. અને હાંટીની આગુઆગુ પીળું પાણી ભરવું. છાતીએ ગમ્મરામણ થાય તો ઘેરૂં પીળું પાણી છાતીએ ચોપડવું. જે પ્લેગમાં હેડકી (હીયકી) આવે તો તેને પીળું સોનેરી પાણી પાવું. જે પ્લેગમાં દરદી લવારો કરે અથવા ઉડી ઉડીને નાસતો હોય તો રાત્રી પાણીના એક લમણેથી ખીજ લમણા સુધી ત્રણ આંગળ પહોળા પટા કરવા એટલે ચોપડવું. જે પ્લેગમાં શરદી જણાય અને શીત આવવાની નિશાની જણાય તો હાથ તથા પગની ચારે નાડીયો ઉપર અંગુઠાથી માંડીને છ આંગળ ઉપરના ભાગમાં અને પગની ધુટીથી માંડીને આઠ આંગળ ઉપરના ભાગમાં રાતું પાણી ચોપડવું જેથી તુરત શરીર ગરમ થશે અને શીત ઉડી જશે. જે પ્લેગમાં માથું ઘણું દુખતું હોય અને આંખો રાત્રી થઈ હોય તો લીલા પાણીનાં ટીપાં આંખમાં મુકવાં. જે પ્લેગમાં પેશાબ બંધ થઈ જાય તો લીલા પાણીમાં કપડાંની ગાદી પલાળી પેટું ઉપર માત્ર કુલપાઈટ કાઢી નાંખો તેથી પેશાબ બરાબર છુટે છે. એકંદરે વાયુ પિત્ત અને કફના ઉપદ્રવો તથા મૂળ રોગ ઉપર ધ્યાન રહોચાડી દવા આપતા જવું. મારા વિચાર પ્રમાણે પ્લેગમાં અત્યંત રાતો રંગ પાણીના રંગ સાથે વધી પડે છે અને ભુરો તથા લીલો તેને બરાબર દખાવે છે. ઉપદ્રવિક રોગને માટે ખીજ રંગો વપરાય છે તેને ખુસાસો લખ્યો છે પણ આછો ઘેરો, કાળો ઘેરો અને લીલો એ ત્રણજ રંગની રોશની તથા પાણીથી; અદ્ભુત ફાયદા થાય છે.

### અતિસાર.

વિરૂદ્ધ પદાર્થ ખાવાથી, બયથી, આમથી કે શોકથી માંસુસને ઉપરાચારી પાતળા પાણી જેવા, કદી જેવા, કે છાશ જેવા ઝાડા થાય છે. અને ઘણે દિવસે તે દરદી મરી જાય છે. તેને આધું ભુરૂં પાણી કલાકે કલાકે અઢી તોલા પાવાથી ઝાડા તુરત બંધાય છે.

કદાચિ કોઈને વાયુ જણાય તો થોડો ઘેરો જુરો રંગ ઉમેરી આપવો એટલે થોડું ઘેરો જુરો રંગનું પાણી પાવું, જેથી વાયુ મટશે, મુખ લાગશે અને ખોરાક હજમ થશે. ઉપદ્રવ હોય ત્યાં ઉપદ્રવના ઇલાજ કરવા.

### સંગ્રહણી.

ધણું કરી સુવાવડી સ્ત્રીઓને સંગ્રહણી થાય છે, તેમજ ધણું ખાનારા, અજીર્ણમાં ભોજન કરનારા અને નહિ પચે એવો ખોરાક ખાનારાને સંગ્રહણીનો રોગ થાય છે. એ રોગમાં પેટમાં ગળડીને ઝાડા થાય છે, આંતરડામાં ગડખડાટ થાય છે અને દરદીએ જે ખોરાક ખાધો હોય તે સધળો ઝાડા વાટે નિકળી જાય ત્યાર પછીજ જરા સુખ જણાય છે. દરદીનું મુખ પાકી જાય છે. શરીર ગળી જાય છે. સોજા આવે છે અને દરદી મરણને શરણુ થાય છે. એ દરદીને ગળ્યો, દૂધવાળો અને ભારે ખોરાકનો ત્યાગ કરાવવો, હલકો ખોરાક આપવો. શરીરને આરામ આપવો અને એક ભાગ ઘેરો જુરો તથા એક ભાગ ઘેરો સોનેરી રંગનું પાણી દિવસમાં ત્રણથી છ વખત અઢી અઢી તોલા પીવામાં આપવું, પણ એટલું ખૂબ યાદ રાખવું કે જે બે દિવસમાં તદ્દાવત ન માલૂમ પડે તો એકલા ઘેરો જુરો રંગનું પાણી પીવા માટે આપવું. પીળું પાણી દુખાવો બંધ કરે છે. તેથી સંગ્રહણી જરૂર સારી થાય છે. એમાં પણ ઉપદ્રવ હોય ત્યાં ઉપદ્રવના ઇલાજ કરવા અર્થાત્ ગુલુ પડતું પાણી વાપરવું.

### મરડો (આમવાયુ).

આ રોગમાં પેટમાં-પેદુમાં અમળાઈને દુખે છે. વારે વારે ઝાડે જમણ જવું પડે છે. ત્યાં ગયા પછી ધણી મહેનતે બે ટીપાં આમ (જળસ) પડે છે કે બે ચાર ટીપાં લોહી પડે છે. આમ ખવાતું નથી. મુખથી બાતવું નથી. શરીરે કળતર થાય છે. જાગો ફાટે છે. શક્તિ જતી રહે છે. તેને આમવાયુ અથવા મરડો કહે છે. પ્રથમ



આમને કહાડી નાખવા માટે પીળું સોનેરી રંગનું પાણી અઢી તોલા દરેક ઝાડે આપવું અને પડી ખુત્તાસાથી ઝાડો ઉતરતો થાય એટલે દિવસમાં ત્રણ વાર આછું ભુરું પાણી અઢી અઢી તોલા આપવું. અને જે લોહી ખડવાડા થયો હોય તો આછું ભુરું પાણી દરેક ઝાડે આપવું અથવા ત્રણથી છ વખતે આપવું.

### કૃમિરોગ.

વૈદકશાસ્ત્રમાં કૃમિની એકવીસ જાત લખેલી છે. તેમાં શરીરની અંદર આંતરડાં અને મળાશયમાં મળ થવાથી જે કૃમિ થાય છે તે અઢાર જાતના થાય છે, અને માણસના પસીનાથી શરીરે તથા માથામાં જીુ તથા લીખો થાય છે તે બે જાતની છે. વળી વાળો (નારું) નામનો કૃમિ લોહીમાં થઇ ગામડીમાં જણાય છે. જે પેટમાં કરમ થયા હોય તો ત્રણ ભાગ પીળું અને એક ભાગ આછું ભુરું પાણી મેળવી દિવસમાં ત્રણથી છ વખત અઢી અઢી તોલા પાવું. નાનાં બચ્ચાને એક તોલાથી વધારે પાવું નહિ. કરમવાળા દરદીને ઉપર પ્રમાણે દવા પાવી અને રાત્રે ઘેરા ભુરા રંગની રોશની માથા ઉપર મુકવી. એટલે સવારમાં તમામ કરમ બહાર નીકળી પડશે. એ પ્રમાણે બે ચાર દિવસમાં આરામ થઇ જશે. જે શરીર ઉપર જીુ પડી હોય તો રાત્રી પાણી તોલા પાંચ અને આછું ઘેરું પાણી તોલા દશ એ બેડને મેળવીને શરીરે ચોપડવું; માથામાં હોય તો માથે ચોપડવું એટલે તમામ જીુ તથા લીખો ખરી જશે. પણ જ્યારે એ પાણી ચોપડાવું હોય ત્યારે દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર ખુદ્ધું ભુરું પાણી પાવું. જે ખુદ્ધું ભુરું પાણી નહિ પાશે અથવા નહિ પીશે તો તાવ આવશે અથવા આંખ ઉપર ગરમી આવશે. નાના બાળકને સુદામાં કોઇ કોઇ વાર જથ્થામંથ કરમ દેખાય છે. તે સુદામાં કરડી ખાય છે; બાળક અકળાય છે; સગીથી કહાડવા

જઘએ તો નીકળતા નથી. એવી અવસ્થામાં ગુદામાં આજા ભુરા રંગના પાણીની પીચકારી મારવી અથવા કપડાંની ગાદી પત્રાળીને મૂકવી, અને પીવાને પીણું પાણી આપવું જેથી મટી જશે. મોટાં માણસને એક જાતના કરમ થાય છે તેનાં ગુંછળાં ને ગુંછળાં ગુદાથી પડે છે, અને તે બહાર પડ્યા પછી લાંબા થઈ જાય છે જેને જેઠને દરદી હેખત ખાઇ જાય છે. તે ગુંછળાં પડ્યા પછી તે દરદીના પેટમાં એટલું દુખે છે કે સહન થતું નથી, એટલે કે ગુદમના દુખાવાથી પણ વધારે દુખે છે. તેવા વખતમાં એક ભાગ રાતું પાણી અને દસ ભાગ ઘેરું ભુરું પાણી મેળવીને દર વખતે અઢી તોલા દિવસમાં ત્રણથી છ વખત આપવું અને પેટ ઉપર દરોજ બે ત્રણ વાર રાતું પાણી ચોપડવું, તે જ્યાં સુધી દરદ દુખાવો જણાય ત્યાં સુધી ચોપડવું, એટલે એ દરદ પણ મટી જશે.

### હરસ ( બચાસીર ).

આ રોગમાં ગુદાદારમાં મસા થાય છે, તેની ત્રણ સ્થિતિ છે. એક મસા બીતરમાં થાય છે તે બહાર નીકળતાજ નથી. બીજા બીતર થાય છે પણ ઝાડે જતી વખતે બહાર દેખાય છે અને પછી પાછા બીતર ચાલ્યા જાય છે. ત્રીજા બહારજ રહે છે; બીતર જતાજ નથી. એ ત્રણ જાત મળીને ખુતી અને બાદી એવી બે જાતમાં વહેંચાયેલા છે. જે હરસમાંથી લોહી પડતું હોય તો તેને લીલું કે ભુરું પાણી પાવું. જે લોહી નહિ પડતું હોય તો ઘેરું ભુરું પાણી પાવું. જે મસા બહુ દુખતા હોય તો પહેલી લીલી રોશની મૂકવી, પછી ભૂરી મૂકવી. જે લોહી નહિ પડતું હોય ને દુખતા હોય તો ભૂરી રોશની મૂકવી. મસાનો દરદી દિશા ફરાગત થઈ ભુરા પાણીથી હાથ પાણી લે તો પણ મસાને ધણો કાયદો થાય એમ છે. આ દરદમાં મારો અનુભવ

વધારે નથી. માટે વધારે અતુલ્ય મેગવવાની બીજા વૈદરાજેને બલા-  
મણુ કરે છું.

### અશ્વર્થ તથા અશ્મિમંદ.

ખાધેલું પાચન થાય નહિ તેવા રોગને અશ્વર્થ કહે છે. ખાધા પછી પેટ ચડે; છારોડા ઓડકાર આવે. તીખી, ખાટી, ઉલટી થાય અને પેટમાં દુખાવો થયા પછી પેટમાંથી પડપડાટ અને ઘડઘડાટ કરતો પાતળો ઝાડો થાય છે. અને મંદાસિ રોગનું મૂળ કારણ અશ્વર્થ છે; તેમાં ચાલુ પેટ ભારે રહે છે, ખાધેલું પચતું નથી, પેટ ચડે છે; ભૂખ લાગતી નથી, દરત સાદુ આવતો નથી, એટલે ધીમે ધીમે ખોરાક ઘટતો જાય, તેથી શક્તિ ઓછી થતી જાય, અને માણસને નબળો કરી ઉદરરોગ વગેરે ઉત્પન્ન કરે છે.

ઉપાય—અશ્વર્થથી પેટ ચઢતું હોય તો પીણું પાણી દિવસમાં ત્રણથી છ વાર પાવું; છારોડા ઓડકાર આવતા હોય તો ઘેરું ભુરું પાણી કલાકે કલાકે એક એક ઝાંસ પાવું. ખાટી, તીખી, ઉલટી થતી હોય તો આછું ભુરું ત્રણ ભાગ અને પીણું એક ભાગ મેગવી દરેક ઉલટીએ એક એક ઝાંસ પાતા જવું. પેટમાં દુખાવો થતો હોય તો પીણું પાણી દર બે બે કલાકે બે બે ઝાંસ પાવું. જો પડપડાટ સાથે પાતળો ઝાડો થતો હોય તો દર અર્ધા કલાકે અથવા દરેક ઝાડે બે બે ઝાંસ આછા ભુરા રંગનું પાણી પાવું. અશ્વર્થનો એક ભેદ **હરમાશ્વર્થ** નામે ઓળખાય છે. તેનું લક્ષણ એવું છે કે એવો દરદી દશ વીશ માણસને ચાલે એટલો ખોરાક આપ્યા દિવસમાં ખાઈ જાય છતાં ભુખ્યો ને ભુખ્યોજ જણાય છે. એટલો બધો ખોરાક ખાધા છતાં દિન પ્રતિદિન ગતતો જાય છે અને આખરે મરણ શરૂ થાય છે. ઉપાય—એવા દરદીને ઘણા દિવસ સુધી આછું પાણી દરરોજ

એક બાટલી પાવું અને બારે બેરાક ખાવા આપવો.

### અગ્નિમંદ.

આ રોગમાં દસ્ત સાફ નહિ આવતો હોય તો પીણું પાણી દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર આપવું. પેટ બારે રહેતું હોય તો પીણું ત્રણ ભાગ અને ભૂરું ઘેરું એક ભાગ મેળવી દિવસમાં ચાર વાર પાવું. ભૂખ નહિ લાગતી હોય તો ત્રણ ભાગ ઘેરું ભૂરું લાલાશ પડતું અને પીણું એક ભાગ મેળવી દિવસમાં ત્રણ વાર પાવું. જો મંદાગ્નિને લીધે બારે થતું હોય અને પેટનાં ચામડાં જાડાં થવા માંડે તો દુંડી ( નાભી ) ની આસપાસ રાતું પાણી ચોપડવું, અને ઘેરું ભૂરું રતાશ પડતું અથવા પીણું સોનેરી રંગની બાટલીનું પાણી પાતા જવું; એટલે પેટનાં ચામડાં નરમ થતાં જશે, ભૂખ લાગશે અને દસ્ત સાફ આવવા માંડશે.

### કમળો તથા પાંડુરોગ.

વિરહ પદાર્થ ખાવાથી, માટી ખાવાથી, રેતીવાળો પદાર્થ ખાવાથી, નખલી જમીનનું પાણી પીવાથી પાંડુ રોગ થાય છે. એમાં આંખું શરીર પીણું થાય છે. હાથે, પગે, અને મુખ ઉપર સોજા આવે છે. પેટ ઉપર સોજા ચળકે છે. પેટ મોટું થાય છે. આંખ, નખ, અને ચામડી પીળી થાય છે, પેશાબ પીળો આવે છે, ઝાડો ચીકણો આવે છે, શક્તિ ઘટી જાય છે. તેને લોકો કમળો કહે છે. હવે પાંડુરોગમાં દરદીને પીણું પાણી બે ભાગ તથા આંખું ઘેરું પાણી બે ભાગ મેળવી આખા દિવસમાં એક બાટલી આપવું, અને કમળો થયો હોય તો આંખું ભૂરું પાણી દિવસમાં અર્ધી બાટલી પાવું. એથી કમળો તથા પાંડુ રોગ મટી જાય છે.

### રક્તપિત્ત.

આ દરદમાં દરદીની છાતી, મુખ, નાક, મુદા અને ઉપરથ

છોડીથી લોહી પડે છે. વખતે આખા દિવસમાં પાંચ શેર કરતાં વધારે લોહી પડે છે. દરદી ગભરાય છે અને વેદોની અકલ હેરાન થાય છે. એ દરદમાં જો આખ અથવા આમડી પીળા થઇ હોય તો દરદી મરણ પામે છે. તેથી પીળાશ આવતાં પહેલાં એનો ઇલાજ કરવાની જરૂર છે. એ દરદમાં જુરં તથા લીલું પાણી કંઈ અસર કરે છે. જો મુખથી લોહી પડતું હોય તો જુરં પાણી કલાકે કલાકે એક એક ઝાંસ (અઢી તોલા) પાવું. જો પેસામથી પડતું હોય તો પીચકારી જુરા પાણીની મારવી. જો નાકથી પડતું હોય તો જુરા પાણીનાં પોતાં મુકવાં. એ રોગમાં આછો જુરો અથવા કાળો જુરો રંગ આ-આદ કામ કરે છે.

### ક્ષયરોગ.

આ રોગ ચતાંજ કષ્ટસાધ્ય છે. બરડાની કરોડમાંથી ગણતાં છઠ્ઠો મણકો, એટલે જ્યાંથી વીરં મગજ ઉપર જાય છે તેમાં, દાખતાં દુખે અથવા તેમાં પાકવાનાં લક્ષણ દેખાય તો દરદી સારા થતા નથી. લોહીથી માંડીને ઉત્તરોત્તર સાતે ધાતુનો ક્ષય થાય છે અને દરદી મરણ પામે છે. આ ક્ષયરોગમાં પીળું સોનેરી પાણી દિવસમાં ત્રણ વાર પાંચ પાંચ તોલા આપ્યું હોય તો દેહસાંનો સોજો તથા સડો દૂર થાય છે. અને ગાળેગાળે ઘેરં રતાશ પડતું પાણી આપનાથી કફની શાન્તિ થાય છે. અને માત્ર ઘોળા બીલોરી કાચની બાટલીમાં તૈયાર કરેલું પાણી સવારમાં એક ઝાંસ આપતા જઘએ તો શક્તિ વધી શરીર પુષ્ટ થાય છે. જો દરદી વિશ્વાસથી રહે, પોતાના મનને ખુશ રાખે, ખુલ્લી હવાનો ઉપયોગ કરે, સ્વચ્છ કપડાં પહેરે, હલકો ખીવાળો ખોરાક ખાય તો સારો થવામાં વાંધો નથી. આવા દરદી મારે હાથે સારા થયા છે.

## સાધારણ ખાંસી.

શરદીયી રસ થાય છે, રસથી ખાંસી થાય છે: ખાંસી લુખી હોય તો ધણી હેરાન કરે છે, પાકીને ગળદા પડે તોજ છાતી હલકી થાય છે, થોડો તાવ પણ દેખાય છે. આવી વખતે રાતો રંગનું પાણી લઈને એક કાનથી બીજા કાન સુધી તાળવા ઉપર ત્રણ આંગળેના પટો કરવો એટલે તે પાણી પટાના રૂપમાં ચોપડવું. માથા ઉપર તથા નાકે અને છાતીએ લાલ પાણી ચોપડવું અને દરદીને રતાશ પડતું ભુરું પાણી દિવસમાં ત્રણ વાર એક એક ઐંસ પાવું, એથી ધણીજ ઝડપથી નાક ખુત્રી જશે, અકળામણ મરી જશે અને ખાંસી નરમ પડી જશે.

## હિકકા, હેડકી, હીચકી.

આ પ્રખ્યાત રોગ છે. ઘણું કરીને તો સહેજમાં મટે છે, પણ ન્યારે ગંભીર રૂપ લે છે ત્યારે માણસનો જીવ લે છે. તાવમાં ઉપદ્રવ તરીકે થાય છે અથવા ઘણા વાયુમાં થાય છે. ન્યારે બચંદર રૂપ પકડ્યું હોય ત્યારે દરદીનાં પાંસળાં ઉપર રાતું પાણી ચોપડવું અને ભુરું ઘેરું છ ભાગ તથા રાતું બે ભાગ મેગરી કઢાકે કઢાકે એક એક ઐંસ આપવું એટલે સારું થશે.

## શ્વાસરોગ.

આ રોગમાં દમ ચઢે છે, હાંફ થાય છે, મરી જવાતું નથી પણ મરવા જેવું થાય છે. લોકો એને દમ અથવા અમુંઝણ કહે છે. એ રોગમાં ન્યારે સ્વરભેદ (ધટિ બેસી જવો) થાય છે ત્યારે દરદી સારો થતો નથી. એ રોગમાં રાતો વાદળા અથવા સોનેરી પીળા રંગ વાપરવો. મરમી વધારે દેખાતી હોય તો ભુરો જાંબુડો, અને વાયુ વધારે હોય તો પીળા સોનેરી વાપરવો. હાંફ લુખી હોય તો છાતીએ

સતો ચોપડવો. એટલે તુરત કાયદો જણાય છે. પણ પીળા સોનેરી દરેજનું ત્રણ વાર એકથી ત્રણ ઐંસ સુધી પીવાં કર્યો હોય તો લાંબા દિવસે એ રોગ જડમૂળથી સારો થાય છે.

### સ્વરભેદ.

આ રોગમાં ગળું બેસી જાય છે, બોત્તાતું નથી અને બોલે તો કોઈ સાંભળતું નથી. આ રોગમાં આખા દિવસમાં એક ખાટલી અથવા અર્ધા ખાટલી પાણી આપ્યું હોય તો શબ્દ ખુરી જાય છે.

### અરૂચિ.

ધણા દારૂના પીવાવાળા તથા ધણો બારે ખોરાક ખાવાવાળાને અરૂચિનો રોગ થાય છે. તેમાં મુખ શીકું થાય છે અને રસદનો નાશ થાય છે. આ રોગમાં જો દારૂ પીવાથી અરૂચિ થઈ હોય તો ભૂરું પાણી આપવું, તથા જો અજીર્ણથી અરૂચિ થઈ હોય તો ઘેરું પાણી પાવું જોઈ સ્વાદ આવશે, ભુખ લાગશે, ખોરાક પાચન થશે અને દરદી સારો થશે.

### છર્દીરોગ (ઉલટી).

આ રોગ બચકર છે. ગમે તે પ્રકારની ઉલટી થતી હોય તે આપું ભૂરું પાણી એક એક ઐંસ દરેક ઉલટીએ પાવાથી ઉલટી તુરત બંધ કરે છે, બલકે કોલેરાની ઉલટી ઝાડો પણ બંધ કરે છે.

### મુછરોગ (હીસ્ટીરીયા).

ધણો દારૂ પીવાથી, શીકર તથા શોક, લાંબા વિચારો અને બચથી માણસ બેડોશ થઈ અચેત પડે છે. એવી મુઝામાં નાકમાં ભૂરું પાણી મુકવું અને માથે લુરા પાણીનું પોતું મુકવું, એટલે તરત

દરદી સાવધ થશે. જો એ રોગને જડમૂળથી કઢાડશે હોય તો લાંબા દિવસ સુધી ઘેરેં લુરં પાણી દિવસમાં ત્રણ વાર પાવું.

### ઉન્માદરોગ (ગાંડાપણું).

જો આ રોગની શરૂઆતમાં બોચી ઉપર, લમણા ઉપર, તાળવા ઉપર, હાથની નાડી ઉપર, પગની નાડી ઉપર, પગની પાટલી ઉપર, હાથની હથેલી પાછળ એમ રાતા પાણીના લીસોટા કરવામાં આવે તો દરદી તુરત સારો થાય છે; પણ વધી ગયા પછી એ ઉપાય કામ લાગતો નથી. વધી ગયા પછી તો દરદીની આસપાસ ભુરા પડકા બાંધવા, તેને લુરં પાણી પાવું અને રાત્રે ગળાયેલ રંગના ભુરા કાચની બત્તીથી પ્રકાશ તેના મુખ, કપાળ અને તાળવે આપવો. વાયુનું નિદાન જણાય તો રાતા પાણીનો ઉપયોગ કરવો પણ ચોપડવામાં તો રાતું પાણી સાંરેં છે.

### અપરમાર (ફેફડે-મૂળીરોગ).

આ રોગમાં ગળાયેલ રંગની ભુરી રોશની માથા ઉપર પાડવી અને દરરોજ દિવસમાં ત્રણ વાર બે બે આંસ લુરં પાણી પાવું. તેથી ધણી ફતેહમંદીથી સાંરેં થાય છે.

### વાતરોગ (વાયુ).

આપણા શાસ્ત્રમાં સ્થાનભેદે કરીને એંશી પ્રકારના વાયુ લખ્યા છે. તોપણ સામાન્ય રીતે શરીરમાં ચાળ મારવી, કોષ બાગ અકડાઇ જવો, કોષ સધો રહી જવો, અર્ધું અંગ જુદું થઇ જવું એટલે એકંદરે ખેંચાઇ જવું, ડરડાઇ જવું, રહી જવું, ઠરી જવું એ સામાન્ય લક્ષણ થાય છે. માત્ર તપાસવાનું એટલુંજ છે કે ઉપર કહેલા લક્ષણનું મૂળ પરમો કે ટાંકીમાંથી હોવું નહિ જોઇએ. જો વાયુનો



પ્રકાશ હોય તો રાતું પાણી ચોપડવાથી તુરત આરામ થાય છે. રાતો પ્રકાશ મૂકવાથી અહુત અમત્કાર જણાય છે પણ રાતો પ્રકાશ જે ભાગ ઉપર વાયુ હોય ત્યાંજ મુકવાનો છે એટલે હાથ પગ વગેરે ઉપર મૂકવો હોય તો શરીરના બીજા ભાગને ભુરા રંગના કપડાથી ઢાંકી દેવો. જે સાંધામાં પરમીઆને લીધે દરદ થતું હોય તો ખાસ ભુરા રંગ વાપરવો, એટલે કે ચોપડવામાં તથા પ્રકાશમાં ભુરા કાચનો ઉપયોગ કરવો.

### ઉદાવર્ત રોગ.

આ રોગ આંસુ, બગાસાં, છીંકો, ઝોડકાર, ખાંસી, ભુખ, તપા, મળ, મૂત્ર, વીર્ય, શ્વાસ, ઉલટી, અધોવાયુ, એ તેર પ્રકારના શરીરના વેગને રોકવાથી થાય છે. અને તે દરેકના જુદા જુદા ઉપદ્રવો તથા લક્ષણ છે. આપણને નવો રોગ થાય છે પણ તેનું કારણ જુદુંજ જણાય છે. માટે ઉદાવર્તને પારખવામાં વેદે ઘણી બુદ્ધિ વાપરવાની જરૂર છે. ભૂરં પાણી માથે મૂકવાથી તથા પાવાથી માથાનો ઉપદ્રવ મટે છે. પીળું પાવાથી પેટના ઉપદ્રવ મટે છે. લીલું પાવાથી અથવા પોતાં મુકવાથી પેશાબના વ્યાધિ મટે છે, અને પેશાબ છુટ્ટી આવે છે. રાતું ચોપડવાથી શ્વેત મટે છે. માટે કાર્ય કારણ તપાસીને પાવું, ચોપડવું કે પ્રકાશ મુકવો જેથી રોગી સારા થાય છે.

### ગુદમરોગ.

આ રોગને ગોળો અથવા ગોટાના નામથી ઓળખે છે. જે સાંખા દિવસ સુધી પીળું સોનેરી પાણી પાયાં કર્યું હોય તો એ રોગ સસુળ નાશ થાય છે, આખા દિવસમાં અર્ધો શેર પાણી ચાર વખતમાં પાવું.

## દૃઢ્યનો રોગ (હાતીનો દુખાવો.)

આ રોગમાં ઘેરૂં છુરૂં પાણી પીવાથી જાડુષ અસર કરે છે. તરત આરામ જણાય છે.

### મૂત્રકૃમ્મ.

એ રોગમાં પેશાબ દરદીની મરજી વિરૂદ્ધ વેણાં કરે છે. એમાં દરદીના પેદુ ઉપર લીલું પાણી ચોપડવું અથવા લીલું પાણી પાવું. જે પ્રકૃતિ વાયુની હોય તો પીણું પાણી પાવાની હરકત નથી.

### પ્રમેહ (પરમીઆ.)

જે દરદીને એકલું પડે પડતું હોય તો શરૂઆતમાં પીણું પાણી દિવસમાં ત્રણ વાર એ એ ઝાંસ પાવું; પછીથી ઘેરૂં છુરૂં પાવું. ઘોઢી પડતું હોય તો લીલું પાણી પાવું. તનખ મારતી હોય તો ખુશ્કું છુરૂં પાણી પાવું. પીશાબ નહિ છુટતો હોય તો લીલા પાણીની ગાડી પલાળી પેદુ ઉપર બાંધવી. એટલે સાફ થાય છે.

### મેદરોગ.

આ રોગમાં પેટની આમડી જાડી થાય છે. પેટ ફુલે છે. શરીર બારે થાય છે. માણસ પુષ્ટ દેખાય છે પણ શક્તિ ઘટતી જાય છે. વખતે પેટ ચડે છે. ખાધું પચતું નથી. પથવાડામાં કાગળમાં દુખાવો થાય છે. એવા રોગીને લાંબા દિવસ સુધી પીળા પાણી એવન દરાવવાથી શરીર હલકું પડી દુખાવો મટી લુખ લાગે છે એવો અનુભવ થયો છે.

### ઉદરરોગ.

વાતોદર, પિત્તોદર, કફોદર, શીષોદર, કઠોદર, જલોદર, બદ્ધ યુક્તોદર વગેરે પેટના રોગો છે. કંઠમાં પેટ વધે છે; દરદી અજાણાય છે.

નાળકોટ, પાંડુરોગ, સોજા વગેરે ઉપદ્રવ થાય છે, એ રોગમાં પેટ ઉપર રાતું પાણી ચોપડવું અને દરદીને ઘેરા પીળા સોનેરી રંગનું પાણી પાતા જવું એટલે મટશે. આ પ્રયોગ મારી બુદ્ધિથી લખ્યો છે. અનુભવીએ અનુભવ મેળવવો.

### શોકરોગ (સોજો.)

સોજા ઘણી રીતે આવે છે અને ઘણા ભેદ છે તોપણ ભૂરું ઘેરું પાણી ચોપડવાથી અને પીળું પાણી પાવાથી મટી જાય છે. અને જેને મટવું નથી તે માણસ મૃત્યુ પામે છે. તેથી એ રોગમાં ઘેરા ભુરા પ્રકાશ પણ મૂકવો, પણ જો પેશાબની જગા ઉપર અથવા અંડકોશ ઉપર ચળકતો સોજો આવે તો પછી સાઈ થવાની આશા રાખવી નહિ. પેટુ ઉપરનો સોજો ઉતરી જાય અને આખા શરીર ઉપર સોજો હોય તો સાઈ થઈ શકે છે. પણ આખા શરીર ઉપર સોજો ન જણાય અથવા ઉતરી જાય અને પેટુ ઉપર તથા ઇંદ્રી ઉપર સોજો હોય તો દરદી મરણ પામશે એ નક્કીજ સમજીને એવા દરદમાં હાથ નાંખવો.

### અંડવૃદ્ધિ.

અંતરગળ ઉપર ભુરા પાણીના પાટા બાંધવાથી અને પીળું પાણી પાવાથી ઘણો ફાયદો જોવામાં આવ્યો છે.

### ગળગાંડ-ગાંડમાલો-અરબુદરોગ.

આ માંઠાને પકવવી હોય તો લીલો પ્રકાશ મૂકવો. વેરી નાંખવી હોય તો ઘેરા ભુરા પ્રકાશ મૂકવો. પાક્યા પછી રૂઝવા માટે ભુરી રોશની મુકવી. રસ કઠાડી ઘણુને ચોખો કરવો હોય તો લીલો પ્રકાશ મુકવો. પકવવું હોય તો પાણી પાવું. વેરાવાનો પ્રયોગ ચાલતો હોય ત્યારે ભૂરું ઘેરું પાણી પાવું એટલે સાઈ થશે.

**રૂડીપદ રોગ-હાથ પગનું બાગ થવું (નજલો.)**

આ રોગમાં જુરા રંગના પાણીથી જુરું કપડું પલાળી પાટા બાંધવા અને તે બંને ત્યાં સુધી બીનાજ રાખવાથી સારો થાય છે. જેમ રોગ જુનો હોય તેમ વધારે દિવસ ક્રિયા ચાલુ રાખવી.

**વિદ્રધિ, ગાંઠ, લગાંદર, નાસુર.**

વિદ્રધિની ગાંઠ ઉપર જુરું પાણી પાવું અને જુરું ચોપડવું. જુરા રંગનો પ્રકાશ મુકવો. નાસુરનું મુખ બંધ થાય તો લીલી રોશની મુકવી.

**ઉપદંશ ( ટાંકી-વિસ્ફોટક.)**

લીલી રોશની મુકવાથી ચાલુ ટાંકી મટે છે. જુની ટાંકીને જુરી રોશની રૂઝવે છે. વિસ્ફોટકને લીલી રોશની મટાડે છે. જુરું પાણી વખતેજ કામ કરે છે. બાકી લીલું મટાડે છે.

**કુદરોગ.**

અઠાર પ્રકારના કોઠ રોગ લખ્યા છે પણ અજમાયસ થઈ નથી. ધારવા પ્રમાણે અત્યંત રાતો રંગ વધવાથી એ રોગ થાય છે માટે જુરા રંગનો પ્રયોગ એટલે જાવથી, ચોપડવાથી અને દીવાના પ્રકાશથી એ રોગ મટશે એમ જુરું માનવું છે. જોકે કોઠ હોય તો જુરી, ગળીયલ રંગની બાઢલીમાં સરસીડું તેલ બરી એક માસ લડકે સુધી તે તેલ ચોપડવાથી ચામડી અસલ જેવી થાય છે. સફેત પાળ ચલાવેલ તો કાળા થાય છે.

**શુદ્રરોગ.**

શુદ્રરોગ એટલે ચાંદાં, ફાસ્લા, રતવા, શીતલા વગેરે ચેપી પાકતા રોગો. એ રોગમાં લીલું પાણી ચોપડવું, લીલા પડદા બાંધવા, લીલી રોશનીનો પ્રકાશ મુકવો. લીલું પાણી પાવું. જેથી દરદીને લણી ઝડપથી સારા કરી શકાય છે એવો ખાસ અનુભવ છે.

## શ્રીઓના રોગો.

અટકાવતું અનિયમિતપણું ભુરું પાણી પાવાથી મટે છે. પ્રદર રોગને ભુરું ઘેરું મટાડે છે. લોહીવા ( રાતો પ્રદર ) ધુપણીને લીલું પાણી મટાડે છે. સગ્રહણીને પીણું પાણી મટાડે છે. યોનિશ્લેષ રાતું પાણી ચોપડવાંથી મટે છે. હીસ્ટીરીયાને ભુરું પાણી માફક આવે છે. કમળ ખીલી જતું હોય તો પીણું પાણી મટાડે છે. યોનિમાં ચાંદી હોય તો લીલા પાણીની પીચકારીથી મટે છે. યોનીબ્રંશ થયો હોય તો ઘેરા ભુરા પાણીથી ઘોવાથી મટે છે. યોનિના અર્ધને લીલો પ્રકાશ મટાડે છે, વગેરે યોનિ રોગો કે ગર્ભના રોગો અથવા ગર્ભિણીના રોગો માટે પાણીના રંગો કઢિપને આપવાથી ઘણા ફાયદા થાય છે.

## પ્રકરણ ૩૧ મું. લાલ અથવા રાતો રંગ.

રાતો રંગ પ્રાણીઓ અને મનુષ્યમાં જીવનબળ વધારનાર તથા ગરમાવો અને શક્તિને ઉત્તેજિત કરનાર છે. દિક્કાશ, કાળાશ અને નિસ્તેજતા જ્યારે ચહેરા ઉપર જોવામાં આવે છે ત્યારે તે અશક્તિ અને નિબળતાનું ચિહ્ન ગણાય છે. કારણ કે તેવી સ્થિતિમાં કાં તો શરીરમાં પૂરતા રક્ત અણુઓવાળું લોહી બહુ ઓછું થઈ ગયું હોય છે અથવા તો રૂધિરાભિસરણ સારી રીતે થતું હોતું નથી. એથી કિલકું ચેહરાપરની સુખી કે લાલાશ બહુધા જીવનશક્તિનું, અને પૂરતા લોહી અને રક્તાશય તથા ફેફસાંની સારા પ્રકારની ક્રિયાનું, ચિહ્ન ગણાય છે. આ સર્વ નીચે લખેલા સિદ્ધાન્તને પુષ્ટિ આપે છે:

“Brillieney of colour stimulates the physical functions. જેમ રંગ વધારે ભમકદાર તેમ શારીરિક ક્રિયાઓને વધારે ઉત્તેજનાર હોય છે.” રંગનો આ સિદ્ધાન્ત ઔષધોમાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને લોભક, ઉત્તેજક અને ગરમ દવાઓ મોટે ભાગે રાતા રંગની હોય છે. દાખલા તરીકે લોહ, લવંગ, કરતુરી, મધ, ઇત્યાદિ જે દવાઓ શક્તિવર્ધક અને શરીરમાં ગરમાવો લાવનાર ગણાય છે તે રંગે લાલ અથવા બહુજ ઘેરા લાલ રંગની હોય છે.

જે કોઈ દર્દીના શરીરમાં લોહીના જમાવથી ઉષ્ણતા અને સોજો હોવાનું જણાતું હોય તે દર્દીને લાલ રંગ આપવો એ ધણુંજ હાનિકારક છે અને આજ નિયમ પોતપોતાના ગુણુ પ્રમાણે બીજા રંગોને પણ લગુ પડે છે.

વર્ણોપચારવિધામાં પ્રાધાન્યપણે રાતો અને આસમાની એ જે રંગનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પણ ગુચ્ચવણુભરેલા અને અતિ જીર્ણ વ્યાધિઓના સમનાર્થે ઉપર કહેલા જે રંગનાં ત્રિવિધ રૂપાન્તરો કે મિશ્રણનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તે વિષેની માહિતી આગળ આપવામાં આવશે. પરંતુ હાલમાં જણાવવાનું કે શરીરમાં જ્યારે જીવનશક્તિ બહુ ઘટી મંદ હોય, અને જ્યારે દર્દી બહુજ નિર્ગળ અને બેહોશ બની ગયો હોય ત્યારે લાલ રંગનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેવીજ રીતે ઠંડી મોસમમાં જે દર્દીના હાથ અને ચહેરા શીકા આસમાની રંગનાં થઈ જતાં હોય તેને પણ લાલ રંગ માફક આવે છે. વળી જે દર્દીનું શરીર બરાબર પુષ્ટ ન રહેતું હોય અને શરીરની અંદર પોષણક્રિયા ખામી ભરેલી રીતે ચાલતી હોય તેને પણ લાલ રંગ આપવાથી ફાયદો થાય છે. તે ઉપરાંત જે લોકોના શરીરમાં કોઈ રોગો છુપાઈ રહ્યા હોય અને સફળ કારણ મળતાં

એક મા ખીજ પ્રકારની માંદગી થઇ આવતી હોય તેમને પણ લાલ રંગ ગુણુકારી નિવડે છે. તેમજ શરીરના કોઇ ભાગમાં ગરમી કે બળતરા વગરનો સોજો રહ્યા કરતો હોય અગર તો લકવા કે પક્ષા-ધાતની ખીમારી લાગુ પડી હોય તો તે ઉપર લાલ રંગનો ઉપયોગ લાભકારક થઇ પડે છે.

જે દરદીનું જીવનબળ ઘટી ગયેલું હોય, હાથપગ બહુ થંડા રહેતા હોય તે ઉપર, તેમજ ઉદાસિનતા યુક્ત ચિત્તભ્રમ, પાન્ડુ અને અશક્તિનાં દરદ ઉપર રાતા રંગનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. કોપનહેમનના પ્રોફેસર શીન્સન ( Prof. Finson ) એમણે ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં લાલ પ્રકાશનો નવીજ દિશામાં બહુજ ધ્યાન ખેંચનારો ઉપયોગ કર્યો હતો. તેમણે ઉપર નીચે અને સર્વે દિશામાં લાલ રંગે રંગેલા અને લાલ-પ્રકાશવાળા ઓરડામાં શિતળા અથવા શીળીના રોગવાળા દરદીને રાખીને ઘણા સારા લાભ બતાવી આપ્યા હતા. પ્રથમ દૃષ્ટે શિતળાના રોગમાં લાલ રંગનો ઉપયોગ કરવો એ કોમોપથીના સામાન્ય સિદ્ધાંતોથી ઉલટું દેખાશે અને હોમીઓપથીના Similia Similibus Curantur હિરો હિરાને કાષે એવી જાતના સિદ્ધાંતને અનુસરતું જણાય છે. તેથી થોડાક ખુલાસાની અત્રે જરૂર જણાય છે તે આ પ્રમાણે છે:—

શીળીના રોગમાં આરંભમાં જ્યારે રોગનું જોર શરીરની અંદર બહુ એકઠું થયેલું હોય પણ તે સહેલાઈથી બહાર નહિ નીકળી આવવાથી દરદીને હાનિ પહોંચતો સંભવ હોય ત્યારે લાલ રંગનો ઉપયોગ કરવાથી શીળી સારી રીતે કુટી નિકળે છે. પરંતુ એક વખત આ પ્રમાણે થઇ ગયા પછી આસમાની રંગનોજ ઉપયોગ કરવો એ વધારે યોગ્ય છે. ઉશ્તંભ, કલાયખાંજ અથવા કેડની નીચેનો પક્ષા-

ધાત, ત્રીજી સ્થિતિનો ક્ષયરોગ, અત્યંત નિર્બળતા, ગર્ભાશયના ત્રિવિધ વ્યાધિઓ, એ સર્વ બળપ્રદ રક્ત રંગવડે મટાડવાના કેટલાક દાખલા કોમોપથીના આદ્ય શોધક ડૉક્ટર બેન્જમીન પ્રસિદ્ધ કરેલા છે.

ઓછી ધુન્ધરીઓવાળાં અદ્રવ્ય ઉભાનાં કિરણોને બાદ કરીએ તો એવે કિરણના પૃથક્કરણથી મળતાં સર્વે રંગીન કિરણોમાં રક્ત રંગનાં કિરણ વધારેમાં વધારે ઉજ્જ્વળ હોય છે. પરંતુ તે ઉપરથી એમ માની લેવાનું નથી કે રાતા રંગના કાચ મારફત આવતો પ્રકાશ વધારેમાં વધારે ગરમી આપનાર છે. કારણ કે સફેદ અગર કોઈ પણ રંગનો કાચ એ તેથી સારી રીતે બનાવેલો અને પારદર્શક હોય તો પણ કેટલાક પ્રમાણમાં પ્રકાશની ગરમીને તે રોકી રાખેલ છે. આ કારણથી રાતા અને પીળા રંગના મિશ્રણથી થયેલા નારંગી કાચની અંદર થઇને આવતો પ્રકાશ લાલ રંગના કરતાં વધારે ઉજ્જ્વળ હોય છે, અને તેના કરતાંયે પારદર્શક સફેદ કાચ વધારે ઉજ્જ્વળતા આપે છે, અને આ સર્વ કરતાં પણ કોઈ પણ પ્રકારના કાચના કે અન્ય અન્તરાય વગર આવતો પ્રકાશ સૌથી વધારે ઉજ્જ્વળતાવાળો હોય છે.

શરીરનાં વધારે જડ અને રચૂન એવાં અણુઓ, સ્નાયુઓ, તંતુ જાળો અને પ્રવાહિઓને લાલરંગ લેખક, ઉત્તેજક, બલપ્રદ અને ગર્મી આપનાર છે. આ રંગ ખાસ કરીને લોહી તથા સ્નાયુઓ તરફ આકર્ષાઈ જવાને શુભ ધરાવે છે અને તેથી જે દર્દીઓના હાથ પગ ઠંડા રહેતા હોય, શરીરમાં ગરમાવો ઓછો જણાતો હોય, અને શરીર સુકાયેલું અને પાતળું રહેતું હોય, અને તેમ છતાં જ્ઞાનતંતુઓ બહુ ઉત્કેરાએલા ન રહેતા હોય, તો તેવા દર્દીઓને તેમજ જીર્ણુ ઇધિરાભિસરણના વ્યાધિગ્રસ્ત મનુષ્યોને રાતો રંગ ધણેજ માફક આવે છે. પ્રકાશ, ખોરાક, પાણી અને કપડાંની મારફત રાતો રંગ શરીરમાં



દાખલ કરવાથી તે રંગની પડેલી ખોટજ માત્ર પુરાય છે, એટલુંજ નહિ પણ શરીરની અંદર વધી ગયેલાં શીતળ, આસમાની તત્ત્વોને દૂર કરવા ઉપરાંત રાસાયનિક અને યુગ્મકીય આકર્ષણ પ્રત્યાકર્ષણના નિયમો પ્રમાણે શરીરની અંદર રહેલ પહેલાંના રાતા રંગના જથ્થાને (ખાસ કરીને લોહીના રાતા અણુઓને તથા સ્નાયુઓના રાતા રંગના રેખાઓને) ઉત્તેજિત કરી તેમને વધારે સફળતાપૂર્વક કાર્ય કરતા બનાવે છે. આ બધા ઉપરથી જોઇ શકાશે કે પાકુ રોગ (પાંડરોગ) અને ઘટી ગયેલા જીવનબળવાળા દર્દીઓને રાતો રાત ખાસ અનુકૂળ નિવડવોજ જોઈએ. કામદાર લોકો અને મજૂરો ઉપર જુદા જુદા રંગની કેવી અસર થાય છે તે નક્કી કરવાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવેલા પ્રયોગોના અહેવાલ કે રિપોર્ટ ઉપરથી માલુમ પડ્યું છે કે લાલ કાચના છાપરાવાળા અને લાલ રંગે રંગેલી બીંતોવાળા ઓરડાઓમાં કામ કરતા મજૂરો વધારે ઝડપથી અને ચપળતાથી કામ કરવા સ્વાભાવિક રીતે પ્રેરાય છે.

શરીરમાં મેદ અને ચરબી વધી જવાથી જેમનાં શરીરો બારે બારી ગયાં હોય તેમની શારીરિક તપાસ કરતાં માલુમ પડે છે કે તેમના શરીરમાં શ્વેત અણુઓનું પ્રમાણ અને ચરબીનો જથ્થો હદ ઉપરાંત વધી ગયાં હોય છે. આવાં મનુષ્યો જે રાતું પાણી દિવસમાં ઘણીવાર પીવાની ટેવ પાડે છે તો તેથી તેમના શરીરમાંના રાતા અણુઓ બહુ ઉત્તેજન પામી એવી સરસ રીતે પોતાનું કામ બજાવવા લાગે છે કે પરિણામે શ્વેત અણુઓની વધી ગયેલી સંખ્યા ઓછી થઇને જોઈએ તેટલી બરાબર થઇ રહે છે.

ઘણાં ખરાં દર્દીઓને તપાસતાં જણાય છે કે તેમનાં માથાં જોઈએ તે કરતાં વધારે ગરમ અને પગ જોઈએ તે કરતાં ધણીજ

કંઠા રહેતા હોય છે આવી સ્થિતિમાં લાલ રંગ પમને માટે ધણેજ લાભકારક પરંતુ મગજને માટે તુલ્યનાકારક છે.

બહુ ઉત્તેજક કે તીવ્રરચક, તેમજ ઉત્તેજી કરનાર અને મૂન વધારનાર તથા મગજને ઉત્તેજનાર તરેહવાર દવાઓને જે આપણે તપાસીશું તો તેમાં એક સામાન્ય લક્ષણ આપણા જોવામાં આવશે અને તે એ છે કે તેની લક્ષી ખરી દવાઓમાં પણ પીળો રંગ બહુજ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે, છતાં જાણપણે લાલ રંગ પણ તેમાં રહેલો હોય છે, અને તેથીજ રક્તશિરાઓ અને શાનતંતુઓ ઉત્તેજાઈ જોઈતી અસર ઉપજાવે છે.

લાલ પાણીરડે ચામડીને ધોવાથી નિષ્ક્રિય અને સુસ્ત બની ગયેલી ત્વચા જાગૃત બની યથાસ્થિત કામ કરવા લાગે છે. અને તેવીજ રીતે આલ્સુ બની ગયેલી જઠરને સતેજ કરી જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવા માટે લાલ પાણી પીવામાં લેઈ શકાય છે. છતાં એટલું તો યાદ રાખવું જોઈએ કે કોઈ પણ અંતરાયવ્યવ કે સ્નાયુ આદિ કોઈ ભાગ બહુ ઉત્તેજાયેલો અથવા સોજવાળો હોય ત્યારે તે ભાગ ઉપર લાલ પાણી કે પ્રકાશનો ઉપયોગ કદી પણ થવો જોઈએ નહિ.

કેટલીક જ્વતના રાતા કાચમાં થઈને લાલની સાથે કેટલાક પ્રમાણમાં પીળાં કિરણો પણ પસાર થઈ શકે છે જેને પરિણામે તેવા કાચની મારફત અપાતો પ્રકાશ શાનતંતુઓ ઉપર પણ ઉત્તેજક અસર કરે છે. દાખલા તરીકે કંઠરોહિણી અથવા કંઠદાહ (Diphtheria) ની ખીમારી પછી એક માણસના બન્ને પગ લકવાથી રહી ગયા હતા તેને લાલ પ્રકાશનાં સ્નાન કરાવવાથી ચોક્કસ અદવાડીઆમાં પુરેપુરો આરામ થઈ ગયો હતો. આ દર્દીને દરેક વખતે કલાક કે એ કલાક સુધી લામલામટ પ્રકાશસ્નાન આપ્યા કરવામાં આવતું

જેને લીધે તેને ખૂબ પરસેવો છૂટતો હતો. તેવીજ રીતે વળી કાચ રોમની ત્રીજી એટલે છેલ્લી અવસ્થામાં આવી ગયેલા એક દર્દીને પણ રાતા પ્રકાશનાં સ્નાન કરાવીને માત્ર ત્રણ મહિના કરતાં પણ ઓછી મુદતમાં સાજા કર્યાનો દાખલો નોંધાયેલો છે. બીજા એક દાખલામાં હઠ ઉપરાંત કામ કરવાથી અને બહુ ફિકરચિંતાથી એક દર્દી બહુજ બલહીન અને ક્ષીણ બની ગયો હતો તેને પણ લાલ પ્રકાશના ઉપચારથી ત્રણજ અઠવાડીઆમાં આરામ થઈ ગયો હતો. આ દર્દીને લાલ રંગ શરીર તથા મગજને પુષ્ટિ આપનાર નિવડ્યો હતો. એક સ્ત્રીનો પગ સંધીવાતને લીધે ઢીંચણમાંથી વાંકો વળીને ગંઠાઈ ગયો હતો અને સૌથી કુશળમાં કુશળ ડાક્ટરોના ઉપચારો કરવા છતાં પણ જેને કંઈજ લાભ થયો નહતો. તેવી રીતે આઠ મહિનાથી બીમાર સ્ત્રીને ઢીંચણ ઉપર રાતો રંગ રાખીને આખા શરીરે સૂર્યસ્નાન કરાવવાથી તેના શરીરના સ્નાયુ તન્તુગત્તજ અને લોહી એટલા સતેજ બની શરીર સુવારણા કરવા લાગ્યાં કે માત્ર બીજાજ સ્નાન વખતે તેના પગ સીધા થઈ શક્યો હતો. જે દોષવાર લાલ રંગ બહુજ ઉજ્ય કે ક્ષોભક જણાય તો થોડોક વખત આસ-માની રંગનો ઉપયોગ કરવાથી લાલ રંગની અસરો કાચુમાં આવી જશે. અગર તો જમણી કે રક્તજમણી કાચનો ઉપયોગ કરવાથી પણ તેવુંજ પરિણામ આવશે અને નવ પ્રકારના રાતા રંગનો દર્દીને લાભ મળશે. વળી એક માણસ લામટ દશ વર્ષથી (Hay fever) ના રોગથી બીમાર હતો તેના કંઈ ઉપર રાતો પ્રકાશ રાખી આખે શરીરે સૂર્યસ્નાન આપવાથી તે સાજો થઈ ગયો હતો. બહુજ કઠણ ગ્રન્થિઓ કે ગાંઠો અને જીર્ણ સંધીવાત ઉપર રાતા અમર તો રક્ત જમણી રંગથી બહુજ લાભ થાય છે. તેજ પ્રમાણે સખત જાતનાં

Felons પણ આંગળીને રાતા પ્રકાશમાં ધરી રાખવાથી જલદી મટાડી દેવામાં આવ્યા હતા. નષ્ટાર્તવ અથવા દરતાન બંધ થઈ જવાના કે ઓછા આવવાના દરદ માટે પેદુમાં ડાખી અને જમણી ખન્ને તરફ આવેલી બીજાશયની ગ્રન્થિઓ (Ovaries) ઉપર પંદર પંદર મિનિટ લાલ કિરણો એકઠાં કરી, કેન્દ્રિત કરી, પાડવાથી સારો ફાયદો થાય છે. અને સોજા કે ચાંદી સિવાયના ગર્ભાશયના કેટલાક જીર્ણ રોગોમાં લાલ પાણીનો તે ભાગ ધોવામાં ઉપયોગ કરવાથી સારો ગુણ થાય છે. નામદી, નપુંસકત્વ અને વન્ધ્યત્વના દર્દીઓને કરોડના છેક નીચેના ભાગ (Lumbro-Sacral Region) ઉપર લાલ પ્રકાશ આપવો જોઈએ. રતવાના દર્દીઓને લાલ રંગ તુકસાન કરે છે અને તેમના વ્યાધિને વધારી દે છે. તેમજ સાદો સખ્ત તડકો પણ તુકસાન કરે છે. માટે આવા દર્દીઓને અન્ય વર્ણનો પ્રકાશ આપતી વખતે રાતા-રંગનાં તેમજ પીળા કે નારંગી રંગનાં કિરણો રાચની મારફત પસાર થઈ ન જાય તેની સાવધાનતા રાખવાની જરૂર હોય છે. બીજાં કંઈ ન બની શકે તો એકને બદલે બે કાય (બે લીલા અથવા બે આસમાની) એક ઉપર એક મુકી વાપરવાથી પૂર્વોક્ત હેતુ ધણા પ્રમાણમાં સિદ્ધ થાય છે.

લાલ અથવા રક્ત જામતી રંગની શીશીઓમાં અમાક જણાવી ગયા પ્રમાણે તૈયાર કરેલી હવા સુંઘવાથી ફેફસાં અને શ્વાસનાત્રિકાઓના જીર્ણ વ્યાધિઓ અને દમ કે શ્વાસ જેવા રોગો ઉપર સારી અસર થાય છે. પરંતુ ઉરક્ષત આદિ કોઈ કારણને લીધે લોહી પડવાનો સંભવ હોય તો તેવા દરદીને માટે લાલ રંગ પ્રતિકૂળ ગણાય છે, અને તેથી તે રંગના ઉપચાર તેના ઉપર થવા જોઈએ નહિ. વાયુની અંદર પ્રકાશ અને રંગનો વ્યાધિનાશક ગુણ દાખલ કરવા

માટે જોઈતા રંગનો એક મોટો સીસો લેવો પછી હાથવડે કે મજબૂત ખૂચવડે તેનું મોંદું બંધ કરી થોડીજ મિનિટ સુધી તેને તડકે ધરી રાખવો. તે પછી તે શીશાને દરદીના મુખ કે નાક પાસે લઈ જઈ ઉઘાડી નાખી તેમાંથી હવા એકદમ સુંઘવા કે ચુસવા દરદીને કહેવું. આવી રીતે ફેફસાંમાં લીધેલી હવાને તરત બહાર કાઢી નહીં નાખતાં બંને તેટલી વાર કુંભક કરવા દરદીને કહેવું. દમ અથવા શ્વાસ બહુ જોરમાં ઉચ્ચતા હોય ત્યારે આ ઉપાય બહુ તાત્કાલિક લાભ કરે છે અને તેમ કરવાની ધણી જરૂર પણ હોય છે. કારણ કે દમના દરદીને લીધે મનુષ્ય ભાગ્યેજ એકદમ મરી જાય છે છતાં તે દરદી ઉપડ્યું હોય ત્યારે દરદી ધણેજ મમરાય છે અને હેરાન થાય છે તે વખતે તેને તાત્કાલિક આરામ આપવાનાં ખાસ જરૂર પડે છે. આવા દર્દીને આખે શરીરે સૂર્યસ્નાન આપવું અને તેજ વખતે ફેફસાં ઉપર આસમાની પ્રકાશ પાડવો તેથી ધણેજ લાભ થાય છે. ફેફસાંમાંથી લોહી પડવાનો સંભવ કે વલણ જોવામાં આવે તો દર્દીને ફેફસાં ઉપર લાલ પ્રકાશ આપવો એ જોખમભરેલું છે એટલુંજ નહિ પણ લાલ રંગનાં કપડાં પહેરવાં તે પણ હાનિકારક છે.

ઝોરી અથવા રોમાન્ટિકાના રોગમાં ગરમ બાષ્પસ્નાન કે નાસ આપીને કે ઉષ્ણવેષ્ટનો બાંધીને દર્દીને ખૂબ પરસેવો લાવવો જોઈએ અને તે સાથે એક પ્યાલી Wineglassful રાતું પાણી દિવસમાં ધણીવાર પાવું જોઈએ તેથી રોગનું ઝેર જલ્દી બહાર નીકળી આવશે. વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં પ્રકટ થયેલા રિપોર્ટો ઉપરથી જણાયલું છે કે ઝોરીના દર્દીઓને ઝાંખો લાલ પ્રકાશ પાડતા દીવા જેમાં ગળતા હોય તેવા ઝોરડાઓમાં રાખવાથી દર્દીને સત્તર અને સારો આરામ થઈ જાય છે. બર્લિન શ્રેફરના ડૉ. ચેટીનિઅર (Dr. Chatinier)

જલ્દીને છે કે તેમના પ્રગણામાં ખેડુત સ્ત્રીઓ. જ્યારે પોતાનાં માન-કોને ઝોરી નીકળે છે ત્યારે તેમને લાલ કપડાં ઝોરાડે છે. [ હિન્દુ લોકોમાં પણ માન્યતા છે કે શીતળાદેવી હમેશાં રક્તવર્ણનાંજ કપડાં પહેરે છે અને ઝોરી અને શીતળાના દરદીઓને જેતું દુધ ખહુજ લાભકારક છે તેવા ખર ( ગધેડી ) ઉપર સ્વારી કરે છે. ] રાતડીયું અથવા Scarlet fever મટાડવા માટે લાલ પાણીનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. શીંગા અથવા શીતળાના દર્દીના શરીર ઉપર લાલ પ્રકાશ પાડવાથી ઘણો લાભ થયેલો અનુભવમાં આવ્યો છે. ઉપર કહેલાં દર્દીમાં લાલ રંગ કેમ લાભ કરતો હશે તે વાતનું રહસ્ય એ છે કે લાલ રંગ લોહીને એટલું બધું ઉત્તેજિત કરી દે છે કે જેથી ઝોરી શીતળા જેવાં ઉપર કહેલાં દર્દીનું વિષ સત્તર શરીરમાંથી બહાર નિકળી આવે છે. Lupus નામનો મુખ ઉપરની ત્વચાના ક્ષયનો એક પ્રકારનો વ્યાધિ થાય છે તેની લાલ રંગની નાની ગાંઠો કે ઉપસેલા ભાગને વિખેરી નાખવાનું કામ પણ લાલ પ્રકાશ કરી શકે છે. છતાં લાલ રંગની બહુ ઉંચ અસર કામમાં રાખવા માટે જાતુનાશક અને રૂઝ લાવનાર આસમાની પ્રકાશનો થોડો થોડો ઉપયોગ વચ્ચે વચ્ચે કરતા રહેવું કે જેથી સુજેલી ચામડીને તાલક વળે.

તોપથી કે વર્ણપચાર વિદ્યામાં આસમાની અગર પીળા પ્રકાશ જેટલો બહોળો ઉપયોગ લાલ રંગનો થતો નથી તોપણ ઉપર જણાવેલા વ્યાધિઓમાં તો લાલ રંગનો વ્યાધિનાશક ગુણ બહુજ કીમતી ને ઉપયોગી છે.

લાલ રંગ લોહીના રક્ત અણુઓને વધારનાર, ઉત્તેજિત કરનાર, લોહીને અધિક ત્વરાએ વહેવરાવનાર, અને શરીરની દિક્ષા

તથા વાદળી રંગની શરીરમાં થયેલી વૃદ્ધિને દૂર કરનાર છે. વનસ્પતિમાંથી બનતાં ઔષધોમાં જે ગુણો જોવામાં આવે છે તે ગુણો મોટે ભાગે તેમજ સૂર્યના પ્રકાશમાંથીજ મેળવેલા હોય છે. આ કારણથી વિવિધ ઔષધોના વૈદકીય ગુણો તેમના રંગ ઉપરથી નક્કી કરવાનું આપણાથી બની શકે તેમ છે. અને આ વાતની ખાતરી જો એકવાર વાંચકોની ચક્ષુ જાય તો પછી રચૂળ, જડ ઔષધોને બદલે મૂળ પ્રકાશરોજ ઔષધ મટાડવા એ વધારે સારું છે એમ સમજાવતાં વાર લાગશે નહિ. અમુક અમુક ઔષધોનો રંગ અને ગુણ કયો કયો છે તે કોઈ પ્રમાણભૂત ગણાતા પુસ્તકને આધારે લખવામાં આવે તો પક્ષપાતનો આશ્લેષ અમારા પરથી દૂર થાય એટલા માટે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ડિસ્પેન્સટરી ( U. S. Dispensatory ) નામના પ્રમાણભૂત વૈદકીય ગ્રંથને આધારે ઔષધોના રંગ અને ગુણ નીચે લખીએ છીએ:—

**બાલસમ આંદ્ર પેડ—**આનો રંગ ઘેરો લાલ બદામી હોય છે. સ્વાદ દડવાચવાળો તિર્ણો હોય છે અને મળે ઉતરી ગયા પછી મળામાં દાહ કે ઝણઝણાટ પાછળ રહ્યા કરે છે. આ ઔષધનો ગુણ દફને છુટો પાડનાર અને ઉષ્ણ, ઉત્તેજક પૌષ્ટિક છે.

**લાલ મરચાં—**ફુલ સફેદ હોય છે પણ ફળ ( પાકાં મરચાં ) મુલાળાં, ચળકતાં અને ચકચકીત લાલ, નારંગી અથવા કવચિત પીળા રંગનાં હોય છે. મરચાંનો છુટો સામાન્યતઃ ન્યૂનાધિક અંશે ચળકતા લાલ રંગનો દેખાય છે. મરચાંના ગુણ પ્રબળ ઉત્તેજક, ક્ષોભક અને પેટમાં ઉષ્ણતાની લાગણી પેદા કરી આખા શરીરમાં તેજ અને સ્ફુર્તિ પેદા કરવાનો છે. લોહીની ગતિ વધારનાર અને સ્વચ્છ ઉપર લગાડવાથી તેને લાલ અને બળતરવાળો બનાવે છે.

**લવંગ—**બહારથી ઘેરા બદામી અને અંદરથી રતાશ પડતા રંગનાં હોય છે. સ્વાદ ઉષ્ણ અને તીખો. બધા ખુશ્બોદાર તેજનામાં લવંગ સૌથી વધારે ઉત્તેજક અને ક્ષોભક છે.

**આમાઇન—**આ લાલ રંગનું પ્રવાહી છે. ગુણમાં બળતર કરનાર અને ફાલ્શો ઉઠાડનાર, અને બ્યારે મેળવણીથી નષ્ટ અનેહું હોય છે ત્યારે પૌષ્ટિક અને મૂત્રલ છે. ( ડૉ. વૉરિંગ. )

**મંડુર—**( Ferric Oxide  $Fe_2O_3$  ) એ રતાશ પડતા રંગનો હોય છે અને તેમાંથી બનતાં બીજાં પણ ક્ષારરૂપો ધણે ભાગે લાલ રંગનાજ હોય છે. દાખલા તરીકે ફેરસ ટ્રાઇઑક્સાઇડ ( $FeO_3$ ) લાલ દારૂના રંગનું હોય છે. લોહની બનાવટો ધણી પૌષ્ટિક, નાડીને વધારનાર, રસોત્પાદન ક્રિયાને વધારનાર અને લોહીનાં લાલ અણુઓમાં વૃદ્ધક રનાર છે.

**લાલ સીડાર—**( Red Cedar or Juniperus Virginiana ) ઉષ્ણતા વધારનાર, ઉત્તેજક, ક્ષોભક, ઝટુસ્ત્રાવ વધારનાર અને મૂત્રલ છે.

**કરતુરી—**જુકો ઘેરા લાલ બદામી રંગનો હોય છે અને ગુણમાં ગરમી વધારનાર, ઉત્તેજક, તાણુ, આંચકી અને શ્વળને મટાડનાર તથા રૂધિરાભિસરણને બળવાન બનાવનાર છે.

ઉપર ગણાવી તેવી લાલ આયુર્વિદ્યોની માફક લાલ રંગ પણ ( તડકામાં રહેલો ) ગર્ભો આપનાર અને ખાસ કરીને લોહીને ( અને ન્યૂનાંશે ગાનતંત્રુઓને ) ઉત્તેજીત કરનાર છે. તેમાં પણ પીળા રંગનાં ફિરણો કેટલાક પ્રમાણમાં ભેગાં જવા દે તેવી જાતના લાલ કાચનો ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે લકરો, અર્ધાગ વાયુ અને રૂધિરાભિસરણની મંદતા કે ખામીને લીધે થતા આયુર્વિદ્યો ઉપર ધણી સારી



અને લાભદાયક અસર થાય છે. આ સંબંધમાં ડૉ. એસ. પેનકોસ્ટના આસપાસની અને લાલ રંગ વિષેના એક સારા ગ્રંથ (Blue and Red Light) માંથી ત્રણ રોગીના દાખલા ખાસ જણાવવા જેવા છે જે આ પુસ્તકને છેડે આપેલા એક પ્રકરણમાંથી વાંચી જોવા બહામણ છે.

**લાલ રંગ ક્યારે નુકસાનકારક નિવડે છે ?**

જ્યારે દરદીના શરીરની સ્થિતિ સોજવાળી હોય અથવા લાલ રંગના વાળ, બહુ લાલાશવાળો ચહેરો, તાવ, તથા શરીર કે મનની ઉંઠેરાયલી અવસ્થા એ સર્વ લાલ રંગ શરીરમાં બહુ વધી ગયો છે એમ સૂચવતાં હોય ત્યારે લાલ રંગનો ઉપયોગ કરવો એ નુકસાનકારક છે એ સહજ સમજી શકાય તેવી વાત છે. આપધોમાં પણ આજ નિયમ પ્રવર્તે છે, એ બતાવવા માટે એકજ દૃષ્ટાંત આપવું ખસ થઇ પડશે. લોહ કે જેની બનાવટોમાં લાલ રંગ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે તેના વિષે મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ડિસ્પેન્સેટરી નામનો વૈદ્યકીય ગ્રંથ જણાવે છે કે:—“ મરમી અને સોજવાળાં દરદોમાં આ આપધો આપવાનું ઇચ્છવા જોગ નથી, અને જો અવિચારીપણે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો શરીરમાં ઉજ્જ્વળતા, તૃષ્ણા, ચિરોવેદના, શ્વાસાવરોધ, અને ઉંઠેરાયલા રૂધિરાભિસરણનાં અન્ય ચિન્હો પેદા થાય છે. બહુ લોહીવાળાં, પુષ્ટ પ્રકૃતિવાળાં, મનુષ્યોને સાધારણ રીતે આ ઉપાય માફક આવતો નથી.”

કેટલીક જાતનાં પ્રાણીઓ રાતા રંગથી ઘણાં ઉંઠેરાઇ જાય છે એ જાણીતી વાત છે. દાખલા તરીકે માતેલા, તોફાની, પ્રાઇ અને આખલા રાતા ચીંથરાથી બહુ ઉંઠેરાઇ જાય છે એમ દુનિયાની ઘણી ખરી પ્રજાની માન્યતા છે. મનુષ્યો ઉપર પણ લાલ પ્રકાશની આવીજ અસર થાય છે તેની સાબીતીમાં ચીકગો ટ્રાંબુન નામના

પ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્રમાં ડૉ. એડવિન એમ. એલ, એમ, ડી. એમએ એક અત્ર પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો હતો અને તેમાં ફ્રાંસ દેશની ગાંધાની ઇસ્પીતાલમાં કરાવેલા રંગીન પ્રકાશની અસર સંબંધીના પ્રયોગો વર્ણવ્યા હતા.

ડૉ. પેનકોસ્ટ લાલ પ્રકાશ સંબંધી લખતાં જણાવે છે કે જો આ રંગનો હલ ઉપરાંત ઉપયોગ ( બહુ પ્રમાણમાં અથવા બહુ વખત સુધી ) કરવામાં આવે છે તો તેથી લોહી બહુ તપી જઈ ભયંકર તાવ આવે છે અમર તો એક રોગ મટાડવા જતાં ખીજ પીડા વહોરવા જેવું થાય છે. ખીજ રંગનાં કિરણોની સહાયતા વગર એકલાં રાતા રંગનાં કિરણો તો જવલ્લેજ વપરાય છે. પણ અપનાદરૂપે જ્યારે તત્કાળ પરિણામ નિષ્પન્નવાની ખાસ જરૂર હોય તો આસ કેસમાં એકલા લાલ પ્રકાશનો ઉપયોગ વિજ્ઞાનિક થાય છે.

એકલા લાલ પ્રકાશના ઉપયોગમાં રહેલાં જોખમો વિષે જો ઉલ્લેખ ડૉ. પેનકોસ્ટ ઉપર પ્રમાણે કરે છે, અને તેના ઉપયોગ માટે અતુભવી ચિકિત્સકની સલાહ આવશ્યક લેખે છે તે જોખમ અને આવશ્યકતા દૂર કરવા માટે શરૂઆતમાં લાલ પ્રકાશ માત્ર થોડી મિનિટ સુધી પડવા દેવો અને એવી સાવધાની રાખવી કે જો માથે મરગી બહુ વધી ગયેલી હાલે તો તેજ વખતે લાલ પ્રકાશ ને બદલે વાદળી પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવો, અમર તો માથે પર ટાઢા પાણીનું પોતું મુકવું. અને સાધારણ રીતે તો રોગી ભાગ ઉપર લાલ પ્રકાશ પાડતી વખતે માથા ઉપર વાદળી પ્રકાશ અને શરીરના બાકીના ભાગ ઉપર સફેદ કિરણોના પ્રકાશ પડ્યા કરે તેવી ગોઠવણ કરવી ઠીક થઈ પડે છે. આવી યોજનાથી શરીરની સુસ્તી અને નિર્બળતાનો નાશ થાય છે. આના કરતાં યે જો થયોલ્યુમ નામનું યંત્ર હોય તો ઘણી અતુક્કતા પડે છે.

## પ્રકરણ ૩૨ મું:-વાદળી કે આસમાની રંગ.

કુદરતમાં વાદળી રંગ સૌથી અગત્યનો જણાય છે. એક લેખક જણાવે છે કે વાદળી રંગ જીવનરસ સમાન છે, કેમકે કુદરતમાં દરેક ચીજ વાદળી રંગની અસર નીચે જીવે છે અને આપાદ થાય છે. આપણી ઉપર અને ચોપાસ ધુમ્મટની માફક છવાઈ રહેલું આકાશ આસમાની અથવા વાદળી રંગનું છે, અને એ રંગને લીધે આપણે જીવનશક્તિ મેળવીએ છીએ.

વાદળી રંગ ઠંડક અને શાન્તિ આપનાર, વિજ્ઞાનિક ગુણવાળો અને સ્તંભક તથા ઝાડો બંધ કરનાર છે. અને જ્યારે પણ શરીરનો કોઈ એક ભાગ કે આખું શરીર ગરમ હાલતમાં હોય ત્યારે વાપરવા લાયક છે. એ રંગ એટલા થોડા વખતમાં આરામ આપે છે કે કોઈક વખતે આપણને ચમત્કાર સરખું લાગે છે. પંડિત જવાહરભાઈ સાહેબે છે કે મીરાત શહેરમાં એક સ્ત્રી જે ગાંડી થયેલી હતી તેના મ્હોં ઉપર માત્ર એક મિનિટથી પણ ઓછો વખત વાદળી પ્રકાશ પાડવાથી તેનું વેદાપણ જતું રહ્યું હતું. આ રંગથી ધણાંક પ્રાણીઓનાં દરદો પણ મટે છે. કૂતરાંની જીંદગીને માટે પણ એ રંગ ધણોજ આવશ્યક છે, અને ગરમીની મોસમમાં જે કૂતરાંઓને વાદળી રંગનું પાણી પાવામાં આવતું રહે તો તેમને હડકવા થવાનો ભય રહેજ નહિ. એવીજ રીતે કોઈને હડકવાનો બાધ થયો હોય તે મટાડવાનો પણ વાદળી રંગ એ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. વાદળી રંગ કોલેરાની સૌથી સરસ દવા છે, કારણ કે પાણીની તરસ, ઉલટી, ઝાડો, હાથ પગમાં તોડ થવી કે મોટલા અઠવા, પેશાબ ઓછો આવવો, એ વગેરે સર્વ ચિન્હો જે કોલેરામાં

મુખ્યત્વે કરીને હોય છે, તે બધાં વાદળી રંગથી સારી રીતે મટાડી શકાય છે. આનું એક કારણ એ છે કે શરીરમાં લાલ રંગનું પ્રમાણ જોઈએ તે કરતાં વધી જવાથીજ કોલેરા ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેના ઉપર વાદળી રંગનો ઉપયોગ કરવાથી સર્વ વિકારની શાન્તિ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે. તેવીજ રીતે મરડાના રોગમાં પણ આસમાની કે વાદળી પાણી સારો ગુણ આપે છે. પ્લેગ અથવા ગાંઠીયો તાવ અથવા અધિક સનિપાત એ રોગ ઉપર વાદળી રંગનો ઉપયોગ ખાસ અકસીર નિવડે છે એમ આગ્રહપૂર્વક જણાવતાં પંડિત જવાહરપ્રસાદ જણાવે છે કે:-

“જીદગીના બચાવનાર તરીકે વાદળી રંગની ઉપયોગીતાની અતિશયોક્તિ કરી શકાય એમ નથી. મુખ્યત્વે અને તેની આસપાસનાં મથકોમાં પ્લેગ જેવા અતિ બચકર રોગના પંજામાં સપડાયલા હજારો દરદીઓને બચાવવામાં આભ્યા હતા. પ્લેગના ઉપચાર નીચે બતાવેલી રીત પ્રમાણે કરવા:-જ્યારે તાવ આવતો હોય ત્યારે વાદળી રંગનું પાણી દર અરધે કલાકે એક એક ઓસ (અધોળ) પીવા આપવું, અને ત્યાર પછી જેમ જેમ તાવ ઉતરતો જાય તેમ તેમ વાદળી પાણી આપવાના વખતના અંતરે વધારતા જવું. આ પ્રમાણે તાવ તદ્દન જતો રહે ત્યાં સુધી કેટલાક દિવસો સુધી વાદળી પાણી વાપરવાનું ચાલુ રાખવું. જ્યારે માથું દુઃખતું હોય અગર તાવ અટક્યો હોય ત્યારે એક સાધારણ ફાનસનો પ્રકાશ વાદળી રંગના કાચની મારફત દરદીના માથા પર પૂરો લાગ થતા સુધી નાંખ્યા કરવો. પ્લેગની ગાંઠ ઉપર સમકેન્દ્ર કરેલો (Concentrated or focussed) વાદળી પ્રકાશ લાગલામટ એ ત્રણ કલાક સુધી પાડ્યા કરવાથી દરદીને જોર નરમ પડી સોજો ઉતરી જાય છે. પણ જ્યારે ગાંઠને વાઢાપ કરી ચીરવામાં

આવે, ત્યારે ધા ઉપર મલમખટો કરવાની એક કલાક આગમયથી તેના ઉપર લીલા રંગનો પ્રકાશ નાખવો તેથી દરદીને જલદી આરામ થશે. પ્રકાશ નાખવાનું ન બની શકે તો વાદળી રંગના પાણીથી બીજવેલાં પોતનાં પશુ ઉપયોગ થઈ શકે છે. મારી ખાતરી છે કે, “રાત્રે સુતી વખતે અને સવારમાં ઉઠીને એમ બે વખત એક એક ઝોંપ (અધોળ) પાણી પીવાનો રિવાજ રાખવાથી મરડી અને કૌંઘેરાનો અટકાવ થશે, એટલુંજ નહિ પણ એથી એ દરદો સામે નિર્ભય વિરો ઉતારેલો કહેવાશે.”

ન્યુમેનીઆ એટલે ફેફસાંના વરમના રોગમાં ગરમીનો અસાધારણ મોટો જથ્થો છાતીમાં એકઠો થાય છે. એ રોગમાં પંડિત જતાલા પ્રસાદ કહે છે કે ગળીયલ રંગની ખાટલીનું પાણી જેટલો ફાયદો કરે છે તેટલો ફાયદો વાદળી પાણી કરતું નથી. ફેફસાંઓને હમેશાં થોડોક લાલ રંગ જોઈએ છીએ અને ગળીયલ અથવા ઘેરા વાદળી રંગમાં રતાશનો જરા અંશ હોવાથી ફેફસાં ઉપર તેની જાડુઈ અસર થાય છે. તે ગરમીને દૂર કરે છે, નાસુર પડતાં અટકાવે છે, તાવને કાબુમાં લાવે છે, અને દરદીને જલદી સારો કરી દે છે.

ગળીયલ અથવા ઘેરા વાદળી રંગ—વાદળી રંગમાં કિંચિત લાલ રંગ મળવાથી ઘેરા વાદળી બને છે. જાંબુડા રંગ કરતાં આની અંદર લાલ રંગનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું હોય છે અને કેટલાક લોકો તેને ગળીના રંગ તરીકે ઓળખે છે.

કેટલાંક દરદોમાં વાદળી રંગ જોઈએ છે, પણ તેની સાથેજ થોડા લાલરંગની જરૂર હોય છે. ફેફસાંના અને ધાંટીની નળીઓનાં બધાં દરદોમાં વાદળી સાથે થોડો લાલ રંગ મેળવાયલો જોઈએ છે. આંતરડાંઓને વાદળી રંગની તરખીયત પુરી થતાં થોડો લાલ રંગ જોઈએ છે—કે જેથી ચરીરમાંનો કચરો કાઢી નાખવાને તેઓમાં જોઈતી શક્તિ આવે.

ધરડાં અને નખળાં માણસોમાં આસમાની ( ખુદ્દા ) વાદળી કરતાં ઘેરો વાદળી હમેશાં વધારે સારો છે, કારણ કે તેઓથી ઘણી ઠંડક ખમવાની આશા રાખી શકાતી નથી.

‘ન્યુમોનીયા’નું દરદ, શ્વાસનળીના સ્ત્રાવ સાથે દમ લેવાની કઠ-  
ણાઈ, ખાલી ઠાસાનું દરદ ( croup ) અને કુકડીઆ ઠાસાના દરદ  
ઉપર આ રંગનું પાણી પીવામાં આપ્યાથી રામખાણ અસર થાય છે.  
એ રંગ તાવ ઓછો કરે છે, શ્વાસ નળીઓ અને ફેફસાંનો સોજો ઓછો  
કરે છે, અને ખમલમ કઠાડી નાખે છે. ઘણા વખતની ચાણુ રહેલી  
બદહજમી ઉપર એ રંગ સૌથી સરસ ઉપાય છે. પેટના રસવિકારો  
જેથી દાહ બળે છે તેમને એ રંગ વધવા દેતો નથી; ઉલટી અથવા  
ઝાડને બંધ કરે છે, અને પાચન કરનારા ભાગોને મજબુતી આપે છે.

### વાદળી અને જામલી રંગના ગુણ.

ધાતુપૌષ્ટિક, જ્ઞાનતત્ત્વોને બળ આપનાર, ગ્રાહી, ઠંડક  
આપનાર, જ્વરહારક અને લોહીના વેગને નરમ પાડી  
શાન્તિ આપનાર.

હવે આપણે શીતવીર્ય, વિદુન્મય અને ગ્રાહી શક્તિ જે ધણીજ  
સૂક્ષ્મ અને ભેદક છે અને તપી મયેક્રા લોહીવાળા બેચેન અને “ન-  
ર્વેસ” પ્રકૃતિવાળાને ઘણી શાન્તિ આપનાર છે તેના વિશે વિવેચન  
કરીએ. અમાઉ પુરતી દલીલો સાથે અમે જણાવી ગયા છીએ કે કુદર-  
તનું સ્વાભાવિક વલણ વિવિધ રંગોનું સમતોલપણ સાચવી રાખવા  
તરફ હોય છે અને જ્યારે કોઈ કારણસર એક રંગ હદ ઉપરાંત વધી  
જાય છે ત્યારે તેનાથી ઉલટા ગુણવાળા અનુપૂરક પ્રતિસ્પર્ધી રંગને પેતા  
તરફ જરૂર જેટલા પ્રમાણમાં આકર્ષાને સમતોલપણ કે સામ્ય પુનઃ

પ્રાપ્ત કરવા તે હમેશાં તત્પર રહે છે. આ ઉપરથી નિઃશંક રીતે અમે કહી શકીએ છીએ કે જે કાંઈ કારણસર શરીરનું લોહી તપી જઈને બહુ વેગવાળું બની ગયું હોય અને શરીરમાં સોજો પેદા થયો હોય તો તેની સ્થિતિ વાદળી પ્રકાશ અથવા અન્ય કોઈ પ્રકારનું આસમાની તત્વ શરીરને મળવાથી સ્વાસ્થ્ય અને શાન્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવીજ રીતે પીળો અને કેટલાક પ્રમાણમાં લાલ અને નારંગી રંગનું પ્રમાણુ શરીરમાં વધી જવાથી જ્ઞાનતંતુઓ બહુજ ચંચળ અને વિકારી બની ગયા હોય તો તેના શ્વનાર્થે જામલી અને તેવીજ રીતે આસમાની અને ગળીયલ રંગવાળો પ્રકાશ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ નિયમ માથાના, જઠરના, આંતરડાંના, મૂત્રપિંડના અને તેવીજ રીતે અન્ય અવયવોના જ્ઞાનતંતુઓને લાગુ પડે છે. અને તેવા કોઈ અવયવમાં ઉબળુ કે વિરેચક અગર વિરત્ત કરનાર તત્ત્વો વધી જવાથી સન્નિપાતનો બકવાદ, વમન કે ઉલ્ટી, બહુ મૂત્રલતા કે હસ્તિમેહ, અતિસાર છત્યાદિ થતાં હોય ત્યારે પણ તે ભાગના જ્ઞાનતંતુઓને શાન્ત પાડવા માટે આસમાની કે જામલી જેવા વિદ્યુન્મય રંગોની જરૂર પડે છે. ગણિતના હિસાબ જેવી ચોક્કસતાવાળી આ વાતનો પુરાવો શું દુનિયાના આજ લગભગના અનુભવ અને આજસુધીના વૈદ્યકીય ઉપચાર શાસ્ત્રને આધારે સાબીત કરી શકાય તેમ છે ? આનો જવાબ અમે ખાતરીપૂર્વક હકારમાં આપીએ છીએ, અને પુરાવામાં આ પુસ્તકને છેડેના એક પ્રકરણમાં આપેલાં દૃષ્ટાન્તો તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

(દીપ—નીચે લખેલાં આષધોના રંગ અને ગુણ વિષેની માહિતી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ડિસ્પેન્સેટરીમાંથી અક્ષરશઃ ઉતારી લેવામાં આવી છે.)

વજનાગ—આનાં કુદ્ધ જામલી આસમાની રંગનાં હોય છે. વજનાગ જ્ઞાનતંતુની ક્રિયા મંદ પાડનાર, શાન્તિદાયક, અને પીડાશામક

ગુણુ બહુ મોટા પ્રમાણમાં ધરાવે છે. મગજપર સોજો આંખો હોય તે વખતે બહુ દામ લાગે છે.

**બેલાડોના—**આ ઝેરી વનસ્પતિના થડીયાનો ભાગ જમલી આસમાની રંગનો હોય છે. પાંદડાં આખરે ઘેરા જમલી રંગનાં થાય છે અને તેની અંદરનો રસ પણ જમલી હોય છે. મૂળીયાં રાતાં બદામી રંગનાં હોય છે પણ અંદરથી સફેદ હોય છે. આ વનસ્પતિ બળતરા મટાડે છે અને જ્ઞાનતંતુના વિકારથી થતી પીડા દૂર કરે છે. તે સખ્ત લેન અને ઉંચા લાવનાર છે અને સ્વેદલ તથા મુત્રલ ગુણુ પણ ધરાવે છે. આંખની કાકીને વિરતૂત કરે છે. સખ્ત વિષ છે.

**ડાઇટેલીસ** અથવા દાકસ ગ્લવ—કુલ સુંદર જમલીરંગનાં હોય છે. આ વનસ્પતિનો બૂકો સરસ ઘેરા લીલા રંગનો હોય છે, તેમાં લાલરંગ આપનાર તત્વ, ક્લોરોફીલ, અલ્બ્યુમિન, સ્ટાર્ચ વગેરે તરતો મુખ્યત્વે રહેલાં હોય છે. તેનો ગુણુ નિદ્રા લાવનાર, શન્તિદાયક અને મુત્રલ છે. જો વધારે પ્રમાણમાં લેવામાં આવે તો સખ્ત ઝેરી અસર નિપજવી તાણુ, આંચકા અને ઉલટી પેદા કરે છે.

**અરગટ—**આ ઔષધિના કણુ બહારથી જમલી બદામીરંગના અને અંદરથી ખુલતા પીળા અથવા આછા જમલીરંગના હોય છે. ગર્ભાશયનો સક્રિય વધારવા બહુ વપરાય છે. મોટી રક્તવાહિનીઓ કપાયેલી હોય તેપર બહારથી અરગટને લમાડવાથી રક્તસ્રાવ બંધ થાય છે એવો અનુભવ ડોક્ટર મૂલરને થયો હતો અને ડૉ. રાષ્ટ્રે જણાવ્યું હતું કે અર્ગટનો બૂકો કે ઉદાળો રક્તસ્રાવ તરત બંધ કરવાનો ગુણુ ધરાવે છે.

**છરેનીયમ—**આનાં કુલ મોટાં જમલી રંગનાં અને ઘણીવાર આતવાળાં હોય છે. પશ્ચિમમાં એક ધરમતુ આદક ઔષધિ તરીકે તે વપરાય છે.



**લોંગવુડ**—આ વનસ્પતિનો પુષ્પકોષ બદામી જામલી રંગનો અને પુષ્પની પાંદડીઓ પાકા લીંચુ જેવા પીળા રંગની હોય છે. આ લોકો સ્વતઃ રંગીન પદાર્થ નથી પરંતુ કેટલીક આલ્કલાઇન ચીજો અને ઓક્સીજન વાયુની મદદથી સુંદર લાલ, જામલી, અને વાદળી રંગો ઉપજાવી શકે છે. તેનો ગુણ મૃદુ ગ્રાહક છે. આમાંથી ટેનીન નામનું તત્વ પણ નિકળે છે.

**જામલીરંગનો વિલો હર્બ ( Lythrum Salicaria )**—સુશોભિત જામલી રંગનાં ફુલ થાય છે. તેનો ગુણ ગ્રાહક અને સ્તિગ્ધ છે.

**ગળી ( Indigo )**—જે રોગોમાં આ ચીજ લાભકારક મનાય છે અને વપરાય છે તે રોગોના નામઃ અપરમાર કે ફેફસ, બાળકની આંચકી, તાલુ, મૂર્ચા, હિસ્ટીરિયા, નષ્ટાર્તવ, વગેરે.

**ફ્રાન્કોસેરિક ઍસીડ**—આમાં ઓક્સીજનનું વાદળી તત્વ આગળ પડતું છે. જ્યારે પાણીના મિશ્રણથી નરમ બને છે ત્યારે પૌષ્ટિક અને તૃપા હીપાવનાર ટાંક કરનાર છે. આંચકી-તાલુ મટાડે છે. વગેરે.

**સલ્ફ્યુરિક ઍસીડ**—આ ગંધકના તેજબમાં વાદળી ગળીયલ અને જામલી તત્વો ખાસ રહેલાં છે. અને પાણીના મિશ્રણથી નરમ બન્યા પછી પૌષ્ટિક, તૃપા મટાડનાર અને ગ્રાહી ગુણવાળો બને છે.

**માયાફળ**—સારી જાતના સરસમાં સરસ માયાની છલ બહારથી ઘેરી આસમાની અથવા સીસાના રંગની હોય છે. અને કેટલીક વાર તેમાં લીલા રંગનો અંશ દેખાય છે. અંદરથી તે સફેદ પડતાં કે બદામી રંગનાં હોય છે. ગુણમાં ગ્રાહી છે.

**મોરથુથુ**—ઘેરા વાદળી રંગનું હોય છે, થોડા પ્રમાણમાં લેવાથી ગ્રાહી અસર કરે છે, અને મોટી માત્રામાં લેવાથી વમન કરે છે.

**ફેરસ સલ્ફેટ**—લોહ અને મજબૂત તેજબની બનતી આ ચીજ

આછા આસમાની લીલા રંગની હોય છે. અને તેનો ગુણુ ગ્રાહી અને પૌષ્ટિક છે.

**બલેકબેરી ( જાંબુ ? )**—આનો રસ જામલી રંગનો હોય છે. અને ગુણુ ગ્રાહી હોય છે.

**ચીન ટી—( લીલા રંગની ચા )** આનો રંગ ઘેરો લીલો અથવા કેટલીકવાર વાદળી કે બદામી જેવો પણ હોય છે. તેનો ઉકાળો ખુશ્તતા લીલાશ પડતા પીળા રંગનો હોય છે. આ ચાનો ગુણુ ગ્રાહી, મૃદુ ઉત્તેજક, અને ઉંચા પ્રકારની ચાની અસર જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર ધ્યાન ખેંચે તેવી હોય છે, અને શરીરમાં સ્ફુર્તિ આણી અનિદ્રા-જનક અસર નિપજાવે છે. મોટા પ્રમાણમાં લાંબા કાળ સુધી લેવાથી જ્ઞાનતંતુનાં દુઃખદ દરદો અને અગ્નિમાં ધ પેશ થાય છે. જ્ઞાનતંતુઓ અને મગજને હદ ઉપરાંત ઉત્તેજણી ચાને લીધે થવા કરવાથીજ આ પરિણામો નિપજે છે. કાળી ચા કરતાં લીલા રંગની ચા આ જાન-તમાં વધારે ખરાબ છે. કારણ કે લીલી ચામાં ૧૭-૮ ટકા ટેનિક એસિડ રહેલો હોય છે. પીળા અને વાદળી રંગના મિશ્રણથી લીલો રંગ બને છે તેથી લીલા રંગની ચામાં ઉત્તેજણી દરવાનો અને ગ્રાહી એ બંને ગુણુ જોવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવેલાં સંખ્યાબંધ દૃષ્ટાંતો પરથી જોઈ શકાશે કે વાદળી, ગળીયણ, અને જામલી પ્રકારના તેજ રંગના ઉપર ક્યાં તેવાં આપધોની માફકજ રોગનાશક અસર કરે છે. છતાં પ્રકાશના ઉપ-ચારનું ચઢીઆતાપણ એ છે કે તેના ઉપયોગથી આપધોના જેવી માફી અસરો પાછળ રહી જતી નથી, અને તેમ છતાં વધારે પ્રયણ અને ઉંડે ઉતરનારી ભેદક અસર તે નિપજાવી શકે છે. આ ફક્ત તાર્કિક સિદ્ધાંતનીજ વાત નથી પણ સાક્ષાત અનુભવની વાત છે. એની

સાખીતીમાં કેટલાક અસર કેસ પુસ્તકને છોડેના એક પ્રકરણમાં આપેલા તે જોવા બલામણુ છે.

આસમાની રંગની અસર રાતા રંગથી દેવળ ઉદ્ભટા પ્રકારની હોય છે. આ રંગ ઠંડો, વિધુન્મય, શાન્તિદાયક અને સંકાયકર હોવાથી જ્યારે રાતા તરવના બેહદ વધારાને લાંબે હદ ઉપરાંત ઉત્તેજના અને ચાનતંતુનો ક્ષોભ થયેલો હોય ત્યારે આસમાની રંગ વાપરવો જોઈએ. આવા કામ માટે સામાન્ય રીતે જે દવાઓ વાપરવામાં આવે છે તેમનો સ્વાભાવિક રંગ પણ આસમાની અથવા વ્દમલી હોય છે. જેમકે એકોનાઈટ (વજનાગ), બેલાડોના, સર્ધ્યુરિક એસિડ (ગંધકનો તેજમ), સર્દેઈટ ઓક્સાઇડ (મોસ્થુયુ), ઇત્યાદિનો ગુચ્છ આહક અને રંગ આસમાની હોય છે, અને ડાકટરો તે દવાને ચાનતંતુનો ક્ષોભ મટાડવા તથા શાન્તિદાયક અસર ઉપજાવવા માટે વાપરે છે. રાતા રંગની વૃદ્ધિ થવાથી લોહીના જમાવથી સોજો આવેલો હોય ત્યારે તેવી સ્થિતિનો પ્રતિકાર કરવા માટે આસમાની રંગનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અતિસાર, ઉન્મત્તતા, પ્રત્યાપ, સન્નિપાત, મગજનો તાવ વગેરે વ્યાધિઓમાં વિકારી અંગપર આસમાની રંગ લગાડવાથી ત્વરિત લાભ દરદીને થયેલો જણાશે.

આસમાની રંગ શ્વામક અને શાન્તિપ્રદ, દુઃખહારક, સ્તંભક અને સામાન્ય રીતે રૂઝ લાવનાર છે. તેથી ઉપર કહ્યા તેવા ગરમી અને દાહ વમરના સોજાને બાદ કરતાં ખીજ ખંચા પ્રકારના સોજા ઉપર સારી અસર કરે છે. વળી શરીરના કોઈ અંતરાયવ્યવસ્થાથી રક્ત-આવ થતો હોય તો તેને પણ આસમાની રંગ બંધ કરી શકે છે. તેવીજ રીતે ચાનતંતુઓ અસ્વાભાવિક રીતે ઉત્કેશાઈ દરદીને અસ્વસ્થ

અને બેચેન રાખતા હોય તેવી સ્થિતિમાં પણ આસમાની રંગ ગુણ-  
કારી નિવડે છે.

મીસ્ટર એ. ઓસબોર્ન ઈવ્ઝ (A. Osborne Eaves) પોતાના કોમોપથી વિષેના એક પુસ્તકમાં લખે છે કે:—“Blue light is certain death to bacteria, so that there is no need to have recourse to serums, toxins and other disgusting abominations of medical practice. બેક્ટીરિયા એટલે રોગાણુનો આસમાની પ્રકાર અમુક રીતે સંહાર કરે છે તેથી કરીને ડાક્ટરોથી વપરાતી ધૂણિત બલાઓ જેવી કે, પશુઓનાં શરીરમાંથી ખેંચેલાં પદ્ધતિ અને રસીઓનો ઉપયોગ કરવાની કાંઈજ જરૂર રહેતી નથી.”

આસમાની રંગના પ્રકાર અને પાણીથી નીચે લખેલાં દરદે મટે છે:—શિરોવેદના કે માથું દુઃખવું, મગજનો સોજો, નખળાઈ, જ્વાનતંતુનાં દરદો, હિસ્ટીરીઆ, (જેને આપણી ભાષામાં થોથાપરમાર, અપતંતક કે ભૂતવાય કહે છે તે દરદ), હૃદયકંપ, સંન્યાસ રોગ એટલે મગજપર લોહી ચડી બેભાન થઈ જવાનો રોગ, દાંતનો દુખાવો ચૂર્ચાભિષાતજન્ય મુઝાં એટલે લૂ લાગવી, રાંઝણ કે ગૂંઘસી, ચરકા અથવા યજ્ઞ, શરીરની અંદર કે બહાર થતી સાદી તેમજ ઝેરી માંદા, શરીરના કોઈ પણ ભાગમાંથી લોહીનું પડવું, કર્ણશૂન્ય, લુપ્ત અથવા ખુબલી, આંખો દુઃખવી, અનિદ્રા સનિષાત કે, મરડી કે પ્લેગ, ચર્દી એટલે ઉલટી, નિદ્રાનાશ અથવા ઉંઘ નહિ આવવી, રિસર્પ અથવા રતવા, અને લગભગ સર્વ જાતના જવર કે તાવ.

માથાના વાળ ખરી જઈ ટાલ પડી હોય તો તે મટાડવા માટે આસમાની રંગના કાચની મારફત આવતો પ્રકાર તે ભાગપર પાડવો.

ભગંદર, નાસુર અને દાદારસી ઉપર આસમાની રંગનું પાણી તકેથી લઈ લીધા પછી જરા ગરમ હોય ત્યારે રોગી ભાગ ઉપર ચોપડવા, ધોવા કે સ્નાનાં કપડાં મુકવાના કામમાં લેવાથી ઘણો સારો લાભ થાય છે, એમ મિ. આસબોર્ન ઇવ્હઝ એમનો સ્વાનુભવ છે.

ઉન્માદના રોગીઓને જામલી રંગનો પ્રકાશ અને પાણી શાન્તિ-દાયક થઈ પડે છે.

### વાદળી અને શ્વેત રંગના પ્રકાશના ગુણ.

એકલા આસમાની કે એકલા જામલી રંગના પ્રકાશ કરતાં વાદળી અને શ્વેત પ્રકાશના ભેગા ઉપયોગથી વધારે ઉત્તેજક અને ચેતન પ્રેરક અસર ઉપજે છે. કારણકે તેમાં વાદળી પ્રકાશની વિદ્યુન્મય શક્તિ ઉપરાંત સર્વ રંગોની ભેગી વ્યાધિદારક શ્વેત પ્રકાશની અસર મળેલી હોય છે. વાદળી અને શ્વેત રંગના સૂર્યપ્રકાશના ભેગા ઉપયોગથી વનસ્પતિની વૃદ્ધિ અને માનવ જાતિના રોગોનું નિવારણ કેવી અદ્ભુત રીતે થઈ શકે છે તે અનેક પ્રત્યક્ષ પ્રયોગોથી જનરલ પ્લેઝેન્ટ નામના અમેરિકને સાબિત કરી બતાવ્યું છે; અને આ સંબંધીનો અનુભવ (Blue and White Sun Lights) વાદળી અને શ્વેત રંગનો સૂર્યનો પ્રકાશ એ નામના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. સૂર્યનાં શ્વેત કિરણને ત્રિપાર્શ્વકાચ (Prism) માંથી પસાર કરીને તેના પૃથક્કરણવડે જે સપ્તવર્ણનો પટ બને છે તેમાંના જીંદા જીંદા રંગમાં મરમીનું બિંબ બિંબ પ્રમાણ હોય છે. દાખલા તરીકે એક છે! આવેલા સાલ રંગથી પણ જરા પેલીપાર ઉજામાપક ચંત્ર (ચરમામેટર) ને મુઠો જોતાં જો ૭૯ ડિગ્રી (અંશ) બતાવે તો તેજ ચંત્રને પીળા પ્રકાશના પ્રદેશમાં મુકવાથી ૬૨ ડિગ્રી બતાવશે; અને વાદળી પ્રકાશ-

મતિ માત્ર પદ ડીપ્રીજ જણાશે. તે ઉપરથી, અને ખીજાં પણ કેટલાંક કારણથી, સાબિત થાય છે કે વાદળી પ્રકાશમાં પણ શીતલી તથા વિદ્યુન્મય કિરણો રહેલાં હોય છે. હવે આના વાદળી પ્રકાશની સાથે સાથે શ્વેત પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવાથી કેટલાક દરદીઓને ખાસ વધારે લાભ કેમ થતો હશે તેનું રહસ્ય આ પ્રમાણે છે:- આ પુસ્તકમાં અન્ય સ્થળે જણાવી ગયા છીએ કે વાદળી રંગ પોતાના અનુપૂરક લાલરંગને હમેશા પોતાની તરફ આકર્ષે છે. આ નિયમ પ્રમાણે વાદળી કિરણોની સાથે સૂર્યના શ્વેત પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે પ્રકાશની અંદર રહેલાં લાલ કિરણોને વાદળી કિરણો આકર્ષાને જુદાં પાડે છે. આ વાતની વધુ સાબિતી એ છે કે એકલા શ્વેત પ્રકાશથી જેટલી ઉષ્મા શરીરને મળી શકે છે તેના કરતાં શ્વેત પ્રકાશની સાથે થોડોક વાદળી પ્રકાશ પણ વાપરવાથી વધુ ગરમી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી ખીજા પણ એક જણવા જેવી વાત એ છે કે એકલા સફેદ કાચ તકકામાં આડા ધરવાથી જેટલી ઠંડક ઉપજતી શકાય (અર્થાત્ જેટલી ગરમી આવતી અટકાવી શકાય) તેના કરતાં વાદળી અને પારદર્શક શ્વેત કાચના કટકા સરખા પ્રમાણમાં સાથે સાથે ગોઠવવાથી વધારે શાન્તિદાયક અસર ઉપજતી શકાય છે. ખીજા કોષ્ટ પણ એ રંગના કરતાં શ્વેત અને વાદળી રંગનો ભેગો ઉપયોગ અધિક ગુણકારી છે. કારણ કે તેનાં ઉંડે સુધી અસર કરનાર બેદક અને શામક ગુણ વાદળીરંગ તરફથી મળે છે, અને ગરમાવો આપનાર અને ચેતનપ્રેરક ગુણ શ્વેત પ્રકાશમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે તપી ગયેલા, ઉર્જકરાયલા, અને બહુ લાગણીવાળા મગજ જેવા શરીરના ભાગને વાદળી પ્રકાશ નીચે, તથા અસ્વાભાવિક પ્રમાણમાં ઠંડા રહેતા હાય

પગ વગેરે અંગોપાંગો શ્વેતપ્રકાશ નીચે, રાખીને બંને રંગનો એકી વખતે લાભ લેઈ શરીરનાં વિવિધ અંગોને સાન્ધાવસ્થામાં લાવી શકાય છે. પરંતુ જ્વરમાં અથવા બેદર જ્ઞાનતંતુની ઉત્ક્રેરાયેલી અવસ્થામાં એકબેજાજ વાપરવો વધારે લાભકારક છે. અને તેથીજ રીતે ધણી કાળના શરીરમાં ઘરવાલી બેડેલા જીર્ણ, મંદ, અને વાયુપ્રધાન રોગોને શરીરમાંથી મારી હટાવવા માટે એકલા નિર્મળ તડકાનોજ ( કાચ વગરના સૂર્યપ્રકાશનો ) ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

**પ્રાણીઓ ઉપર તડકા અને વાદળી પ્રકાશની અસરો.**

જનરલ પ્લેઝેન્ટને આ દિશામાં ઘણી શોધખોળ અને પ્રયોગો કરેલા છે. સ્થલાભાવને લીધે વધુ વિવેચન નહિ કરતાં માત્ર એ આર બાળતો મુદ્દાસર જણાવી સંતોષ માનીશું.

માખીઓ, તુકસાનકારક જંતુઓ, અને રોગોત્પાદક કીટાણુઓ વાદળી પ્રકાશથી નાશ પામે છે, એક ખચ્ચર બહેરૂં અને વાતરોગથી અકકાઈ ગયેલું હતું, તેના માથા ને ગર્દન ઉપર વાદળી અને શ્વેત પ્રકાશનો સંયુક્ત ઉપચાર કરવાથી તે સાજું થઈ ગયું હતું. જામલી પ્રકાશની મદદથી રેશમના કીટાઓની વૃદ્ધિ અને વિકાસ બહુ સારી રીતે થાય છે એમ અનુભવ મળ્યો છે. એક વાછડુ એટલું નિર્મળ હતું કે તેના જીવવાની આશા તેને રખેવાળ રાખતો નહોતો. તે વાછરડુ વાદળી અને શ્વેત પ્રકાશના ઉપચારથી બહુજ બલિષ્ઠ અને પુષ્ટ બન્યું હતું. વાદળી અને જામલી રંગ ક્યારે તુકસાનકારક નિવડે છે ?

વાદળી, ગળીયલ, જામલી અને વાદળી જામલી અને આ રંગોના વિવિધ પેટાભેદો વિદ્યુન્મય રંગો કહેવાય છે. અને લકવો, પક્ષાઘાત, બંધકોશ, જીર્ણ સંધિવાત, આમવાત, નજલો, મંદ પ્રકારનો ક્ષયરોગ, અને એ સિવાયની જીર્ણ શીતપ્રવાન વ્યાધિમસ્ત શારીરિક સ્થિતિ-

ઓમાં ઉપર કહેલા રંગો બહુજ સક્રિયક અને શીતલ થઈ પડે છે. અને તેથી ઉપર કહ્યા તેવા રંગોમાં આ રંગોનો ઉપયોગ તુકસાન-કારક નિવડે છે. વળી વિષાદ, નિરાશા કે ગમગીનીવાળા ઉન્માદ રોગ કે ગાંડપણમાં પણ આ રંગો ખાસ તુકસાનકારક નિવડે છે. ચિત્તભ્રમના આ પ્રકારના માનસિક રોગોને ખાદ કરતાં આકીના લગભગ સર્વે રંગોમાં ઉપર કહેલા રંગો મગજપર પાડવાથી લાભ થાય છે, પરંતુ દરદીને ઉંઘી જવાની લાગણી થવા લાગે એટલે આ રંગોનો પ્રયોગ તે વખતને માટે બંધ કરવો જોઈએ. પરંતુ જો કોઈ રોગમાં ખાદ નિદ્રા અને પીડાશ્ચામક અસર ઉત્પન્ન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા હોય તો આ પ્રકારના રંગોના પ્રકાશનો ઉપયોગ વધુવાર ચાલુ રાખવામાં વાધા નથી.

ડીલાટેશીઆના ડૉક્ટર પેનકોસ્ટ જેમને આ વિષયનો સારો અનુભવ છે તેઓ જણાવે છે કે વાદળી જામલી અને ગળીપલની જાતના રંગો લાલ રંગના અનુપૂરક પ્રતિસ્પર્ધી છે અને તેથી જ્યારે લાલ રંગ જ્ઞાનતાંતુ અને રૂધિરને ઉત્તેજિત કરે છે ત્યારે તેથી ઉલટી રીતે વાદળી વર્ગના રંગો તેમને શાંત અને શીતલ કરે છે. વાદળી રંગ ખડુ પ્રમાણમાં કે એકી વખતે બહુવાર સુધી આપવાથી દરદી ખડુ નિર્ભય કે બેહોશ બની જવાનો પણ ક્વચિત સંભવ રહે છે. ઉનાળા કરતાં શિયાળામાં, અને અપોર કરતાં સવારે વાદળી રંગ વધારે વખત સુખ પૂર્વક લેઈ શકાય છે. તેજ પ્રમાણે ઇટાલી, ગ્રીસ, સ્પેન અને હિન્દુસ્તાન જેવા સરખામણીમાં ગરમ દેશો કરતાં ઈંગ્લેન્ડ, રશિયા, કે પ્રુશિયા જેવા ઠંડા મુલકોમાં પ્રકાશનું સ્નાન વધારે લાંબો વખત લેઈ શકાય છે. સાધારણ દાખલાઓમાં એક સામાન્ય નિયમ તરીકે બે કલાક સુધી વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશનું સ્નાન લેવું પુરતું થઈ



પડશે એમ ડૉ. પેનકોસ્ટ જણાવે છે. પણ ડૉ. બેન્ક્રીટ કહે છે કે આ-  
ટલી બધીવાર પ્રકાશસ્નાન લેવાથી ઘણાં ખરાં મનુષ્યોને પાછળથી બેચેની  
અને શિરોવેદના થવાનો સંભવ રહે છે. આ પ્રકારના પરસ્પર ભત્તે-  
દનો ખુલાસો ઉપર કહેલા ઋતુ, દેશ, અને સમયના ભેદ તથા મનુષ્ય  
પ્રકૃતિની વિચિત્રતા ધ્યાનમાં લેતાં સહજ મળી રહે છે.

### પ્રકરણ ૩૩ મું:—પીળો અને નારંગી રંગ.

સર્વે ઉચ્ચરંગોમાં પીળો રંગ સૂક્ષ્મત્તમ અને વધારેમાં વધારે  
ક્રિયાકારક છે. અને તેથી શરીરનો બહુજ સૂક્ષ્મ બંધારણવાળો અને  
લાગણીવાળો ભાગ જે જ્ઞાનતન્તુચુદ છે તેના ઉપર લાલ અગર  
નારંગી રંગના કરતાં પીળા રંગની અસર સાક્ષાત રીતે અને વધારે  
પ્રબલ રીતે થાય એ સહજ સમજી શકાશે. પીળારંગ આનંદવર્દક  
અને જાગૃતિ આણુનાર છે. પણ તેના પ્રતિપક્ષી જામલી રંગ કલાન્તિ  
અને શાન્તિ દાયક છે. આંતરડાના જ્ઞાનતંતુઓના સંબંધમાં આવતાં  
પીળા રંગ રેચક અને ભેદક અસર ઉપજાવે છે. શરીરની  
પોષક ક્રિયાઓમાં અને કેટલેક અંશે મળવિસર્જક ક્રિયાઓમાં ભાગ  
લેનારા જઠર, યકૃત, મૂત્રપિંડ અને બીજા અંતરાયયોને પીળો રંગ  
ઉત્તેજીત અને બલવાન બનાવે છે. આ રંગનાં સ્ફૂર્તિ અને જીવનવર્દક  
મોર્મોઓ બહુ કે પક્ષાઢાતથી નિષ્વેષ બની મળેલા જ્ઞાનતન્તુઓને  
બલ, ચેતન અને ક્રિયાવાન બનાવે છે. પીળા રંગમાં વિકાસ કરવાનો  
અને કુલાવવાનો એટલો બધો ગુણ છે કે જે એક ચોખ્ખા પીળા  
રંગની શીશીમાં છલોછલ પાણી ભરી તેને મજબુત ખુચ મારી તડકે  
મુકશે તો તે શીશીને પણ તોડી નાંખશે.

કેટલીક વખત પીળા પદાર્થો દર્દીને આપવાથી ઉંઘ આવતી જણાય છે તે ઉપરથી ખોટી રીતે એમ માની લેવાનું નથી કે પીળામાં શાનતંતુ અને મગજને ઉત્કેરવાનો ગુણ નથી. કારણ કે ઉંઘ લાવનાર સ્વાભાવિક ગુણનો આસમાની રંગમાંજ રહેલો છે. છતાં બધકોશવાળાં ફેટલાક દર્દીઓને પીળા રંગના ઉપયોગથી આંતરડાં એવાં સ્ફૂર્તિમાં આવી જઈ કામ કરવા લાગે છે કે તેને પરિણામે મગજમાંથી ઘણું લોહી તે ભાગ તરફ ખેંચાઈ આવે છે અને તેથી દર્દીને ઉંઘ પણ આવી જાય છે. અરીણુ જેનો કુદરતી રંગ પીળો છે તે મનુષ્યને ખવરાવવાથી જે ઉંઘ, અથવા ખરું કહીએ તો બેભાની, આવે છે તે પીળા અરીણુના ઉત્કેરનારા ઉત્તેજક ગુણને લીધે સીધી રીતે મગજમાં લોહીનો ખૂબ જમાવ ( Congestion of the brain ) થઈ ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે. એક દર્દીને ઝાડાનો બંધકોશ અને અનિદ્રા કે ઉંઘ ના આવવી એ બંને દર્દી એક સાથે થયેલાં હોય તો તેને સવારમાં પીળું પાણી અને સાંજે આસમાની પાણી આપવાથી સારામાં સારો ફાયદો જણાશે. અયોગ્ય પ્રકારના ખાનપાન, અત્યાહાર કે અન્ય કોઈ પણ કારણથી બંધકોશ રજા કરતો હોય તો પણ વૈદકશાસ્ત્રમાં જણાયલા સર્વોત્તમ ઉપાયોમાંનો એક ઉપાય તે પીળું પાણી છે. ઘણીવાર તો મેટિરીઆ મેડિકા કે ઔષધિશાસ્ત્રમાં જણાવેલી એકેએક દવાઓ વાપરી જ્યાં છતાં લાભ નહિ થયેલો તેમનો રોગ પીળા પાણીના ઉપયોગથી મટી ગયો હોય. ખીજી ઉંઘ અને રાક્ષસી દવાઓ કરતાં પીળા પાણીનો ચઢીયાતો ગુણ એ છે કે તે નિર્બળતા આણ્યા વગર ઉત્તેજક અને બ્યાધિહર ક્રિયા કરી શકે છે; અને તે ઉપરાંત તેનાથી થતો લાભ પણ ચિરસ્થાયી હોય છે. છતાં કોઈ કોઈવાર આ ઉપાયથી લાભ થતો જોવામાં નથી આવતો; પણ ઘણું કરીને આમ

અવાનું કારણ જઠરની ખટુજ ખગડી ગયેલી સ્થિતિ હોય છે. આવા દાખલાઓમાં પીણું પાણી વધારે મોટા પ્રમાણમાં, એટલે કે એક સાધારણ કદનું પવાલું ભરી, એકી વખતે પી જવાથી હોઝરી વિકારી હોવા છતાં પણ પીણું પાણી કેટલાક પ્રમાણમાં આંતરડાંને પહોંચી શકે છે અને ધારેલી અસર ઉપજાવે છે. આવા દાખલામાં વળી આંતરડાં ઉપર વધારામાં પીણા પ્રકાશ પણ પાડવામાં આવે તો અધિક લાભ થાય છે. અગર તો કેટલાક સમય સુધી આસમાની પાણી પીને હોઝરી સુધાર્યા પછી આંતરડાંને માટે પીણા પાણીનો ઉપયોગ શરૂ કરવો જોઈએ.

મળથી પુરાઇ ગયેલાં આંતરડાંવાળા દરદીને આંતરડાંના જે ભાગ આગળ ઝાડો રોકાઇ રહેતો હોય તે ભાગ ઉપર કેન્દ્રિત કરેલો (Concentrated) પીણા પ્રકાશ પાડવા ઉપરાંત પીણા રંગનું પાણી ખૂબ પ્રમાણમાં પાવું; અને આકશર, દયશર પીણા પાણીનું 'એનીમા' એટલે ખસ્તી આપી તેનાં આંતરડાં બરાબર ધોઈ નાંખવાં જોઈએ. જેને ડૉક્ટરો સાધારણ રીતે એપેન્ડીસાઇટીસ (Appendicitis) એટલે અંગ્રપૂચ્છનો સોજો કહે છે તેવા ઘણા ખરા દાખલાઓમાં આંતરડાંમાં કોઇક ભાગમાં સોજો આવી ત્યાં આગળનો માર્ગ પુરાઇ ગયો હોય છે. પરંતુ એપેન્ડીસાઇટીસ હોવાનું ડૉક્ટરોએ નિદાન કર્યું હોય તેવા દરેક દર્દીની એપેન્ડીક્સમાં સોજો આગ્યોજ હોય છે એમ માનવાને કાંઈજ કારણ નથી. કારણ કે એપેન્ડીક્સનું મુખ એટલું નાનું અને એવી રીતે બનાવેલું હોય છે કે તેની અંદર કોઇ પણ ઘટ ચીજ દાખલ થઇ સોજો પેદા કરી શકે એ તદ્દન અસંભવિત છે. આંતરડાંના જે ભાગમાં સોજો આવેલો હોય તે ભાગપર આસમાની પાણીમાં બોબેલાં પોતાનો ઉપયોગ કરવાથી સોજો શાંત પડે છે. આવા રોગીને પ્રવાહી ખોરાક, ફરજિયાત વિશ્રાંતિ, ઇત્યાદિ યુક્તિ

અનુકૂલ સામાન્ય નિયમો પળાવવાનું જોઈએ એ કહેવાની જરૂર નથી. બહુજ બારીક દોષો ગુદર ( Gum arabic ) ને પીળા પ્રકારમાં લાંબો વખત રાખી તૈયાર કરેલો હોય તો તે નાના ધાવણા બાળકોને થતો બધોકાશ સારી રીતે મટાડે છે.

સવારમાં ઉઠીને ગરમ પાણી પીવાથી જરૂર અને આંતરડાં ઉપર સારી અસર થતી જોવામાં આવે છે, પરંતુ તે અલ્પકાળને માટેજ છે અને તેથી ઉણુ જળનો બધાં સુધી ઉપયોગ ચાલુ રાખવામાં આવે છે ત્યાં સુધીજ તેનાથી લાભ થતો જોવામાં આવે છે. આને બદલે પીળા પાણીનો થોડો થોડો ઉપયોગ કેટલાક કાળ સુધી કરવામાં આવે તો યકૃત, જરૂર અને આંતરડાંના ઉપર એવી સારી અને ચિરસ્થાયી અસર થાય છે કે પીળા પાણીનો ઉપયોગ બધાં કયાં પછી પણ સારી અસર ચાલુ રહે છે. વળી પીળા રંગનો કાગળ બંને હાથેનાંઓ વચ્ચે પકડી તેને મેગ્નેટાઇઝ કરીને પેટ ઉપર મુકવાથી પણ બે ત્રણ દરત આવી પેટ સાફ થાય છે એમ ધણાંઓએ અનુભવેલું છે. અગર તો પીળા રંગના કાગળને કેટલોક વખત તડકે મુકી રાખી પછી તેને પેટપર બાંધવામાં આવે તો પણ લાભ થતો જોવામાં આવે છે. આવી કોઈ પણ ક્રિયા કર્યા વગરનો સાદો પીળો કાગળ એમને એમ પેટ ઉપર બાંધવાથી પણ દર્દીની ઓછી વધારે ઉત્તેજનીયતા ( Susceptibility ) અને વ્યાધિના બળાબળ પ્રમાણે ન્યૂનાધિક અંશે લાભ થવા થવા વગર રહેતો નથી. કારણ કે વર્ણ અથવા રંગ એ અમૂર્ત શક્તિનું પ્રકટ સ્વરૂપ છે, અને તેથી તેની જાત પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અગર કર્કશ, થોડી યા વધારે, અસર અવશ્ય નિપજાવે છે.

પિત્ત એક લીલાશ પડતા પીળા રંગનો પ્રવાહી પ્રદાર્થ છે, અને તેના રંગ ઉપરથીજ તેનો ગુણ આપણે નક્કી કરી શકીએ છીએ કે

તે સારક અને રેચકજ હોવું જોઈએ. અને પીળારંગનું પાણી, અગરતો સ્વાભાવિક રીતે જેનો રંગ પીળો છે તેવી દવાઓ, જેવી કે, ડેન્ડેલી-અન, પોડોફાર્થલીન, ગંધક ઇત્યાદિ, મનુષ્યશરીરમાં દાખલ થાય છે ત્યારે પિત્ત અને પિત્તને ઉત્પન્ન કરનારી ગ્રન્થિઓ અધિક કામ કરવાને ઉત્કેરાય છે. વિલાયતના કેટલાએક ઝરાઓનાં રેચક પાણી પીને શરીરમાં વધી ગયેલાં મેદ અને ચર્મા ઓછાં કરી શકાય છે, તેવીજ રીતે વધારે નિર્દોષ અને રેચક ગુણવાળું પીળું પાણી પીવાથી પણ તેવોજ લાભ થાય છે. એક અડવાડીઆમાં પાંચ રતલ જેટલી ચરબી ધટવાના દાખલા નોંધાયા છે. દરરોજ બહુવાર સુધી સૂર્યસ્નાન કરીને ખૂબ પરસેવો લાવવાથી પીળા પાણી કરતાં પણ વધારે સારી રીતે વધારેની ચરબી અને મેદ ઘટાડી શકાય છે. આ ઉપાય સ્થૂલ શરીરવાળા લગભગ સર્વ દર્દીઓને મારક આવે છે.

મે. ડેપ્યુટી કમિશનર પં. જવાહરપ્રસાદ ઝા અને અન્ય સભ્યોનોએ હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગમાં રક્તાપિત્ત છ માસ સુધી પીળા પાણીનો પ્રયોગ કરી મટાડી દીધાના દાખલા નોંધાયેલા છે. અને સૂર્યસ્નાન વડે ખૂબ પરસેવો લાવવામાં આવે તો એથી પણ વધારે ઓછી મુદતમાં આ ભયકર રોગ મટાડી શકાય છે.

પીળા પ્રકાશ વડે અર્ધાંગવાયુ કે પક્ષાઘાત મટી શકે છે. આ રોગમાં એકત્ર કરેલો પીળો પ્રકાશ મગજના પાહલા ભાગપર અને ઓચી પર નાંખવો જોઈએ. અને કલાયખંજ કે ગન્ને પગના લકવાના દર્દીને કરોડના નીચેના ભાગ ઉપર અને કેડ ઉપર પીળો પ્રકાશ દીવત કરી પાડવો જોઈએ. નીરોગી, બન્નવાન મનુષ્ય સ્વચ્છ ગરમ હાથવડે શુભેચ્છાપૂર્વક રોગી અંગ ઉપર હાથ ફેરવે અગર તે ભાગને ઓળે તો પણ તેવોજ સારો લાભ થાય છે.

પીળો પ્રકાશ કેન્દ્રિત કરીને કાનમાં પાડવાથી ઘણા લાંબા કાળની બહેરાશ કે બધિરતા મટી જાય છે. ખાસ કરીને જ્યારે કાનના પડ-દાથી આવજનાં મોર્બ્ડ લઘ જનાર જ્ઞાનતંતુ (Auditory nerve) નિષ્ક્રિય થઇ ગયો હોય કે મરી ગયો હોય તેને જગૃત કે સજીવન કરવા માટે પીળો પ્રકાશ બહુ કામ લાગે છે. પરંતુ ગળામાંથી કાનની અંદર જઈ ઉતરતી વાયુપૂર્ણ સૂક્ષ્મ નલિકા જેને ઈસ્ટેચિયન ટ્યુબ (Eustachian tube) કહે છે તેને શરદી લાગવાથી કે સોજો આવવાથી બંધ થઈ ગઈ હોય તેને લીધે બરાબર સંભળતું ન હોય અને બહેરાશ આવી હોય તો આસમાની રંગના પાણીના કોમળા કરવા અને આસમણી રંગનો પ્રકાશ કાનમાં નાખવાથી બધિરતા દૂર થાય છે.

જો સૂર્યપ્રકાશને બદલે ગેસ લાઈટ કે બીજા દીવાથી પાણી, દુધ, શર્કરા, ગુંદર ઇ. વગરોમાં રંગનો ગુણુ દાખવ કરવો હોય તો અન્ય રંગો કરતાં પીળો-નારંગી રંગ કૃત્રિમ પ્રકાશ વડે ઠીક દાખવ કરી શકાય છે. કારણ કે ગેસ અને તેજના પ્રકાશમાં લીલાં આસમાની અને જામલી કિરણો બહુજ ઓછા પ્રમાણમાં રહેલાં હોય છે.

પીળો રંગ સીધી રીતે જ્ઞાનતંતુને ઉત્કેરનારો અને ક્ષોભક તથા અન્તરાવયવોત્તં વિદ્યસાવનાર હોય છે. આ કારણથી સારક, રેચક, મેદક અને વગનકારક અસર ઉપજાવવા માટે પીળો રંગ બહુ કામ લાગે છે. ઉપર કહ્યા તેવા ગુણુ ધરાવનારી દવાઓ પણ બહુવા પીળાશ પડતા રંગની હોય છે એમ આગળ કહી ગયા છીએ. દાખલા તરીકે ભાંગ, સોનામુખી, દાવેલ અથવા એરંડીયું તેલ, અંજીર એલીવ નામનું ફળ (જેને હિંદીમાં જેતુન કહે છે), પીચ નામનું ફળ, નારંગી ઇલાદિ રંગે પીળાશ પડતાં અને રેચક-મેદક ગુણુ ધરાવનારાં હોય છે.

## પીળા અને નારંગી રંગના ગુણ.

લાલરંગ સંબંધીના પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે જેને કે લાલ રંગ ખાસ કરીને રક્ત ઉપર ઉત્તેજક દીપક અસર કરે છે તો પણ ગૌણ અંશે જ્ઞાનતંતુઓ અને મગજ ઉપર પણ તેવીજ અસર ઉપજાવે છે. લાલ કરતાં નારંગી રંગ જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર અધિક અસર કરે છે, અને તેના કરતાંયે પીળા રંગ તો હરેક પ્રકારના જ્ઞાનતંતુઓ અને મગજને ઉત્તેજનાર ખાસ ગુણ ધરાવે છે. કારણ કે જ્ઞાનતંતુ અને મગજના બંધારણમાં આ રંગ બહુ પ્રમાણમાં રહેલો છે. આ રંગ જ્યારે આંખોની મારફત કે અન્યરીતે હોજરી ઉપર એટલી બધી અસર કરે કે સંકોચાઈને જઠર પોતાની અંદરના પદાર્થોને બહાર ફેંકી દે ત્યારે તે **વાંતિ કે વમનકારક (Emetic)** કહેવાય છે; પરંતુ જ્યારે પીળા રંગનું તત્ત્વ જરા મંદ હોઈ આંતરડામાં પહોંચ્યા પછીજ વિસ્તૃત કરનાર અને પ્રત્યાકર્ષક ક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તે **સારક અથવા મંદરેચક** કહેવાય છે; અને જ્યારે આવી ક્રિયા પૂરતા જોરમાં ચલાવે છે ત્યારે તે **રેચક** કહેવાય છે. જે તત્ત્વોની અસર ખાસ કરીને યકૃત ઉપર થઈ પિત્તને ઝાડા વાટે કાઢી નાંખનારી થાય છે તેને **પિત્તરેચક** કહે છે; જેની અસર મૂત્રપિંડોની ક્રિયા વધારનાર નિવડે છે તેને **મૂત્રલ** કહે છે, અને તત્ત્વોનું આકર્ષણ ખાસ કરીને ગર્ભાશય તરફ થાય છે ત્યારે તે **દસ્તાન અથવા ઝડતુને વધારનાર** વા **નિયમિત કરનાર** ગણાય છે. જે તત્ત્વો ત્વચાના જ્ઞાનતંતુઓને ક્રિયાશીલ બનાવી પ્રસ્વેદ અનિયંત્રિત ઉત્તેજીત કરી પરસેવાનું પ્રમાણ વધારે છે તે **સ્વેદલ** કહેવાય છે. જે તત્ત્વોની અસરને લીધે લોહી મોટા જથ્થામાં ચામડી તરફ ધસી આવે છે અને

તેને લાલ બનાવે છે તથા તે ભાગમાં આવેલા જ્ઞાનતંતુઓને પણ ઉશ્કેરે છે તે ઇંગ્રેજીમાં 'રૂબીફ્રેશિયન્ટસ' કહેવાય છે. અને જે તત્વો ખાસ કરીને અને સીધી રીતે મગજને ઉશ્કેરે છે તે ઇંગ્રેજીમાં સેરીબ્રલ સ્ટીમ્યુલન્ટસ કહેવાય છે. શરીરના જુદા જુદા ભાગના જ્ઞાનતંતુઓને ઉશ્કેરી કે જાગૃત કરી ઉપર ગણાવી તેની વિવિધ અસરો પેદા કરનાર ભિન્ન ભિન્ન ઔષધો અને ખોરાકની ચીજોના થોડાક દાખલા અત્રે આપીને પીળા રંગની અસર વધારે સુસ્પષ્ટ કરીએ છીએ.

**વમનકારક કે વાન્તિકર દવાઓ** જેમાં મુખ્યત્વે પીળારંગની સાથે થોડો લાલ અને નારંગી રંગ મળેલો હોય છે.

**સૂચના**—નીચે આપેલા ઔષધોનો રંગ, વર્ણન અને ગુણ યુનાઇટેડ સ્ટેટસ ડિસ્પેન્સેટરી નામના પ્રમાણબૂત ગ્રંથને આધારેજ લખવામાં આવેલા છે.

**લાંગ**—ભાંગતું મૃગ કુમળુ હોય છે ત્યારે પીળાશ પડતા અને બદામી રંગનું અને પાકટ થયા પછી લાલ બદામી રંગનું હોય છે. તેનો સ્વાદ મ્હોંદામાં મોળ લાવનાર અને વાન્તિકર અને તીખાટવાળો હોય છે. અંદરનો કઠણ લાકડા જેવો ભાગ ખુલ્લતા પીળા રંગનો હોય છે. ગુણ સખ્ત વાંતિકર, રેચક અને કેટલીક વાર મૂત્રલ હોય છે.

**લોબેલીયા**—લોબેલીયાનું ખાસ અસરકારક તત્વ રંગે પીળું અને પ્રવાહી હોય છે. લોબેલીયા વમનકારક, પ્રસંગોપાત રેચક અને સ્વેદલ છે.

**ટાર્ટર એમ્બિક**—આ ક્ષારના કણ સફેદ રંગના હોય છે પણ તેની અંદર રહેલા તત્વોમાં પીળો, નારંગી અને લાલરંગ બહુ વધારે



પ્રમાણમાં રહેલો છે. ઓછી વધારે માત્રા પ્રમાણે તેનો ગુણ સ્વેદન, મૂત્રલ, કફને છુટો પાડનાર, રેચક અને વમનકારક નિવડે છે.

**ખંડક રૂટ (Sanguinaria)**—આ જાતના છોડમાં બધે નારંગી રંગનો રસ બરેલો હોય છે. આના સુકા ચૂર્ણનો રંગ બદામી લાલ હોય છે. તેનાં પાંદડાં પીળાશ પડતા લીલા રંગનાં ઉપરની બાજુએ હોય છે, અને નીચેની બાજુ વધારે શીદાશ પડતા રંગની હોય છે, અને તે પર ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી રીતે નારંગી રંગની નસો પથરાયેલી હોય છે. આ આપધિનો ગુણ તીખો, વમનકારક, તેમજ ઘેન લાવનાર અને દીપક હોય છે.

વમનકારક સધળી દવાઓ ખાસ કરીને જઠર અને ફેફસાંમાં થઇને પસાર થતા શ્વાતતંતુ (ન્યુમોગેસ્ટ્રીકનર્વ) ઉપર અસર કરે છે.

સારક અને રેચક દવાઓ જેની અંદર પીળો રંગ મુખ્ય હોય છે, અને સખ્ત રેચકોમાં લાલરંગ આગળ પડતો હોય છે.

**પાંડોફાઇલમ કે મે એપલ**—પાનનાં દીટાં પીળાશ પડતા લીલા રંગનાં, ફળ પાકા લીંચુ જેવા પીળા રંગનાં, જેના ઉપર બદામી રંગના ડાઘા હોય છે, અને ચૂર્ણ ખુશ્તા પીળાશ પડતા રાખોડીઆ રંગનું હોય છે. ગુણમાં સત્વર અને સચોટ રીતે રેચક ક્રિયા કરનાર અને અમુક જાતની પ્રકૃતિનાં મનુષ્યોને વાન્તિ અને વમન કરનાર હોય છે. આ દવાને લીધે પિત્તવાળા અને પાણી જેવા પાતળા ઝાડા થાય છે. અને પિત્ત પોતે પીળાશ પડતા લીલા રંગનું અથવા પીળા રંગનું હોય છે અને આંતરડાંમાં ગયા પછી રેચક અસર કરે છે એ જાણીતી વાત છે.

**સોનામુખી**—કુલ સુંદર સોનેરી પીળા રંગનાં, ઘુષ્પકોપ લંબવર્તુલાકાર પાંચ પીળી પાંદડીનો, અને કુલની અંદરના નરતંતુ દશ હોય છે અને તેને પીળાં સૂત્ર અને બદામી રંગસાધાર ( Yellow Filaments and brown Anthers ) આવેલાં હોય છે. આ એક ખાત્રીદાયક અને નિર્ભય રેચક દવા છે.

**ઇંદવારણુ** ( Colocynth )—કુલ પીળા રંગનાં, ફળ પાકે ત્યારે સુંદર પીળા રંગનાં, ગર્ભ સફેદ અને પોચો લુખરા રંગનો હોય છે, અને ગુણુમાં પાણી જેવા ઝાડા કરનાર સખ્ત રેચક છે.

**કોપાધ્યા**—આછા પીળા રંગનું પારદર્શક પ્રવાહી છે અને ગુણુમાં દીપક, મૂત્રલ અને રેચક છે.

**અંછર**—સાગમાં સારી જાતનાં અંછર પીળાશ પડતા અગર બદામી રંગનાં હોય છે ગુણુ પૌષ્ટિક, રેચક અને સ્નિગ્ધ છે.

**દીવેલ કે એરંડતેલ**—રંગ પીલાશ પડતો અને ગુણુ મૃદુ-રેચક હોય છે.

**ઓલીવ ઓઇલ** (જેતુનતુ તેલ)—રંગ આછો પીળો અથવા લીલાશવાળો પીળો અને ગુણુ પૌષ્ટિક, મૃદુ રેચક હોય છે; અંત આંતરડાં બહુ ફસ્કરાયેલાં અને લાગણીવાળાં બનેલાં હોય છે, ત્યારે આપવામાં આવે છે.

**ગન્ધક**—રંગ ખુસતો પીળો અને ગુણુમાં રેચક અને સ્વેદલ છે.

**ઇલાં**—ખાસ કરીને અંદરની પીળીદળ કે જરદી રેચક મનાય છે.

**કિસમિસ કે મુકી દ્રાક્ષ**—પીળાશ પડતા બદામી અગર નારંગી બદામી રંગનાં હોય છે અને ગુણુમાં રેચક અને પૌષ્ટિક છે.

**પીચદ્રુલ**—ગર્ભ પીળાશ પડતા રંગનો, ગુણુ મૃદુસારક હોય છે.

**એળીઆ**—આનો લુકો લીલાશ પડતા પીળા રંગનો દેખાય છે અને ગુણુમાં રેચક છે.

પીળા રંગની અસર આંતરડાં અને યકૃતના ઉપર ખાસ કરીને, અને એકંદરે પેટનાં યાનતંતુઓ ઉપર મોટા પ્રમાણમાં, થાય છે. એની સાખોતીમાં જોઈએ તેટલાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય પરંતુ નમૂના રૂપે ઉપર આપેલા થોડા દાખલાથી સંતોષ માનીશું. પણ વધારામાં એમ જતાવવાની જરૂર છે કે પીળાની સાથે લાલરંગ જેમ વધારે હોય છે તેમ લોહીનાં ઓઝાં સૂક્ષ્મ તત્વો ઉપર તેની ખાસ અસર થાય છે અને તેથી પરિણામ વધારે ઉગ્ર અને સખ્ત હોય છે. આ વાત નીચેના થોડાક દાખલાથી અધિક સુસ્પષ્ટ થશે:—

**રેવનચિના શીરો (Gamboge)**—અંદરથી નારંગી લાલ અને પાણીના મિશ્રણથી અથવા પાછળથી સુંદર ચક્રચક્રીત પીળા રંગનો બને છે. આ ઔષધિ એક સખ્ત અને જલદ આકરો જીવન છે જેના વડે પાતળા પાણી જેવા દસ્ત થાય છે. અને વળી તેનાથી મ્હોંમાં મોળા અને ઉલટી ધણીવાર થાય છે. ખાસ કરીને મોટી માત્રામાં આ ઔષધિ લેવાથી આવી અસર જોવામાં આવે છે.

**કાલકૂટ (Helleborus Niger)**—દુલ્લ ડીટાં આગળથી રતાશ પડતા રંગનાં હોય છે અને દુલ્લ પોતે ગુલાબી હોય છે; પાંખડીઓ શ્વેત અગર ખુલ્લતાં ગુલાબી અગર કચચિત લીલા રંગની છાયાવાળી હોય છે. મૂળ બહારથી કાળું અગર ઘેરા બદામી રંગનું પણ અંદરથી શ્વેત અગર ખુલ્લતા પીળા રંગનું હોય છે, અને ચાવવાથી જીભ ઉપર ઉજ્જુતા અને શૂન્યતા જાણે કે બહુ ગરમ પ્રવાહી પીધાં હોય તેમ લાગે છે. આ ઔષધિ પાણી જેવા દસ્ત લાવનાર કડક, જલદ, રેચક દવા છે અને તેમાં ઝટપટવાર વધારવાનો ગુણ રહેલો છે. તાજાં મૂળ ધસીને જો ચામડી ઉપર લમાવવામાં આવે તો તેથી સોજો અને ફાલ્લિઓ થઈ આવે છે.

**જમાલગોઠાનું તેલ અથવા નેપાળાનું સત્વ—**આજી પીળા કે ઘેરા લાલાશવાળા બદામી રંગનું હોય છે. સ્વાદ તીખો છે. અને ઉષ્ણ હોય છે. પાણી જેવા ઘણા દસ્ત કરનાર જલદ અને બહુજ સખ્ત રેચક ગુણવાળું હોય છે. અને જ્યારે વધારે પ્રમાણમાં લેવામાં આવે છે ત્યારે સખ્ત વેદના અને ઉલ્લટી કરે છે.

**સોનામુખી અથવા મીઠીઆવળ—**પાંદડા પીળાશ પડતા લીલા રંગના, કુલ પીળાં અને ફળ રાખોડીઆ બદામી રંગનાં હોય છે. સોનામુખીનો ઉકાળો ઘેરા લાલ બદામી રંગનો હોય છે પણ જ્યારે તેને હવામાં થોડીવાર ખુદ્દો રહેવા દેવામાં આવે છે ત્યારે ઓગળી ન શકે તેવો પીળા પદાર્થનો થર નીચે જામે છે. આ સુરક્ષિત અને તરત અસર કરનાર રેચક ઔષધિ છે. એના ઉપયોગ સામે એ વાંધો દર્શાવવામાં આવે છે કે તેનાથી પેટમાં આંકડી કેટલીકવાર આવે છે.

**રવચિની (Rhubarb )—**સારી જાત કિંચિત લાલશ પડતા બદામી રંગની છાયાવાળા પીળા રંગની હોય છે. આ વનસ્પતિમાં ગ્રાહી અને રેચક એવા બન્ને ગુણ રહેલા હોય છે, પરંતુ તે એક બીજના કામમાં આડે આવતા નથી, કારણ કે રેચક અસર પહેલી થઈ થઈ તે પુરી થયા પછીજ ગ્રાહી અસરનો આરંભ થાય છે. વળી અન્ય રેચક દવાઓની માફક હોજરી અને આંતરડાં કે યકૃતના રસો મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરાવીને દસ્ત લાવવાને બદલે આ ઔષધિ મલોત્સર્ગિક ક્રિયા કરનાર સ્નાયુઓને ઉશ્કેરીને દસ્ત લાવે છે, તેથી ઘણીવાર પેટમાં આંકડી આવવાનો સંભવ રહે છે.

પીળા પ્રકાશની મદદમાં ખૂબ લાલરંગ લળવાથી થતી  
મૂત્રલ, સ્વેદલ, ઋતુસાવવર્ધક, ઇત્યાદિ  
અસરોનાં દર્શાવે.

ડેરેકસેકમ ( Dandelion ).—સોનેરી પીળાં ફુલ, અને  
પાકાં તાજાં મૂળ બહારથી ખુણતા બદામી રંગનાં, અંદરથી સફેદ  
પડતા રંગનાં, અને મૂળની મધ્યમાં કઠણ નસ પીળાશ પડતા રંગની  
હોય છે. આ વનસ્પતિનો ગુણ કિંચિત્ પૌષ્ટિક, મૂત્રજ અને સારક-  
રેચક હોય છે, અને યકૃત ઉપર તેની ખાસ વિશ્વાસપાત્ર અસર  
હોવાનું માનવામાં આવે છે.

સેસાફ્રાસનું તેલ ( Oleum Sassafras )--આ તેલ  
તાજાં હોય ત્યારે પીળા રંગનું અને જુનું થાય ત્યારે લાલ્લાશ પડતા  
રંગનું હોય છે, તેનો ગુણ સ્વેદજ હોય છે.

બુકુ—( Buchu or Leaves of Barosma ).—રંગ,  
બદામી પીળા ગુણુ:—સહેજ પૌષ્ટિક, અને ખાસ મૂત્રલ, અને અનુ-  
કુલ પ્રકૃતિવર્ધા મનુષ્યોને સ્વેદજ.

સેવાઈનનું તેલ ( Oleum Sabinoe ).—પાણીના જેવું  
રંગ વગરનું અથવા પીળા રંગનું હોય છે. દીપક, ક્ષોભક, ઋતુ કે  
દરતાનને વધારનાર ને સાફ લાવનાર, તથા ઉચ્ચ દાહક અને ત્વચા  
પર લગાડવાથી ચામડી લાલ અને ચચરાટવાળી કરનાર છે.

રાઈ ( Mustard or Sinapis ).—રાઈના દાણા બહારથી  
ધેરા બદામી રંગના અને અંદરથી પીળા રંગના હોય છે. રાઈના  
દાણા બહારથી સફેદ રંગના પણ આવે છે, પણ અંદરથી તો તે  
પીળાજ હોય છે. રાઈના દાણા આખાં ગળી જવાથી મૃદુ રેચક

અસર કરે છે, અને તેના કોટનું પોલ્ટીસ ચામડી પર મારવાથી તે લાલ થઇ વધારે વાર લગાડવામાં આવે તો ફેલ્લો ઉઠાડે છે.

**પીળા રંગ લેગો કેટલોક લાલ અને નારંગી રંગ મળવાથી થતો મગજને ઉશ્કેરનારી અસરોનાં દૃષ્ટાંતો.**

**અફીણ**—ગાંગડા ઘેરા લાલ બદામી રંગના અને ચૂર્ણ પીળા બદામી રંગનું હોય છે. અફીણ દીપક અને નિદ્રા લાવનાર છે. નાડીની ગતિ વધારી તેને ભરેલી અને જળવાળી બનાવે છે. શરીરમાં શક્તિ અને પુશ મિળવતું બાત કરાવી, મગજની શક્તિઓને નવું જગ આપે છે. આ ઔષધની ખાસ અસર તો મગજ ઉપરજ થાય છે, અને તેની ક્રિયાઓને એટલી બધી ઉબેરી મુકે છે કે તેથી કેફ ચઢે છે અને તે ખાનાર લવારો કે મિથ્યા પ્રલાપ, બકબકારો કરવા લાગે છે. આની પછી પ્રતિક્રિયા રૂપે નિદ્રા આવે છે, અને તેમાંથી જાગૃત થતાં જાળ, વાન્તિ, શિરોવેદના, કંપ જેવામાં આવે છે. પ્રસ્વેદ સિવાયની શરીરની સર્વે રસોત્પાદક ક્રિયાઓ કાંતો તદ્દન બંધ પડી જાય છે, અગર તો બહુજ ઓછી થઇ જાય છે, અને હસ્ત કમજ થઇ જાય છે; વગેરે.

**કેસર (Saffron).**—બમકદાર ઘેરા નારંગી રંગનું હોય છે. નાની માત્રામાં ( થોડા પ્રમાણમાં ) લેવાથી શરીર અને મનને સચેત કરે છે અને પાછળથી નિદ્રા લાવે છે. વધારે પ્રમાણમાં લેવાથી માથું ચઢે છે, દુઃખવા લાગે છે, કેફ આવે છે, અને બકબકારો કે મિથ્યા પ્રલાપ નિપજાવે છે.

**વેલેરિયન**—ચૂર્ણ પીળાશ પડતા રાખોડી રંગનું હોય છે, તેનો ગુણ મૃદુ દીપક અને જાનતંતુપર ખાસ અસર કરનારો હોય છે. વધારે પ્રમાણમાં ખાવાથી માથું જારે થઇ દુઃખવા લાગે છે.

## પીળા અને લાલના પ્રાધાન્યથી થતી પૌષ્ટિક અસરનાં દર્શાવો.

મૃદુ રીતે પણ સતતપણે શરીરને ઉત્તેજિત અને બળપૂર્ણ બનાવનાર, અને ખાસ કરીને શરીરપોષક અને રક્તવર્ધક ક્રિયાઓને સતેજ રનાર દ્રવ્યો પૌષ્ટિક (Tonics) કહેવાય છે. આવાં ઔષધોનાં ઘણાં દર્શાવો અગાઉ અપાઈ ગયાં છે, તેથી હવે માત્ર થોડાંક જ અત્રે આપવાં બસ થશે. કેટલાંક સર્વોત્તમ પૌષ્ટિક ઔષધોમાં વિદ્યુન્મય રંગો પણ સારા પ્રમાણમાં રહેલા હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે વનસ્પતિ-માંથી બનેલાં પૌષ્ટિક ઔષધો સામાન્ય રીતે કડવાં અને ત્રિવર્ધક હોય છે.

કિવનાઇન અને લોહ ધણીજ અગત્યની પૌષ્ટિક દવાઓ ગણાય છે.

કર્વેશીયા—રંગ પીળા અને કુલ કેટલીકવાર લાલ હોય છે. બહુજ પૌષ્ટિક ગુણ ધરાવે છે.

ગોહર થ્રેડ (Coptis),—આ વનસ્પતિનાં મૂળ સુવર્ણ જેવા રંગનાં હોય છે. અને તેનો ગુણ કટુ પૌષ્ટિક હોય છે.

જેન્શીઅન.—ચૂર્ણ પીળાશ પડતા રંગનું અને ગુણ પૌષ્ટિક હોય છે.

સિંકોના (Cinchona or Peruvian Bark)—શીકી, પીળી, અને લાલ એવી ત્રણ જાત થાય છે. ખાવાથી પેટમાં ઉબ્બુ-તાની લાગણી થાય છે. મ્હોંમાં મોંઘા લાવે છે, વાન્તિ-ઉલટી, અને વિરેચન પણ કેટલીકવાર કરે છે. છાતી (કે નાડી) ના ધબકારની સંખ્યા વધારે છે. જ્ઞાનતંતુ ઉપરની તેની અસર મગજમાં થતા

ખેંચારા, ભાર, અને દુઃખાવા ઉપરથી, તેમજ કાનમાં ગણગણાટ અને થોડીક બહેરાશ ઉપરથી, જોષ શકાય છે. આ વનસ્પતિમાંથી નિકળતું ખાસ અગત્યનું સત્વ કિવનાઈન કે કિવનિઆ (Quinia) છે, જેની અંદર નાઇટ્રોજન, કારબન, હાઇડ્રોજન, અને ઓક્સીજનનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે:— $\text{NC}_{20}\text{H}_{19}\text{O}_9$ .

**લોહ—( Iron )** લોહની ઘણી ખરી બનાવટોમાં લાલ અને પીળા રંગનું મિશ્રણ જોવામાં આવે છે, અને તેના પૌષ્ટિક ગુણ બહુલીતા છે.

**હીરાબોળ—[ Myrrh ].** રંગે લાલાશ પડતો પીળો અથવા લાલાશવાળો બદામી અને ગુણુ પૌષ્ટિક, દીપક, કફન તથા ગર્ભાશયને સાફ કરનાર છે.

**મુંઠ—**રંગ પીળાશ પડતો બદામી અને ગુણુ ઉષ્ણ દીપક છે.

**કાળાં મળી—**આમાં રહેલું ખાસ અસરકારક તત્વ પારદર્શક પીળા રંગના સ્ફટિક (ક્રીસ્ટલ્સ) ના રૂપમાં હોય છે, અને તેને ઇંગ્રેજીમાં Piperin કહે છે. આનો ગુણુ ઉષ્ણ, જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરનાર, અને રૂધિરાભિસરણની ગતિ વધારનાર હોય છે.

**પીળો રંગ ક્યારે નુકસાન કરે છે ?**

જેના મજબૂતતંત્રો પૂર્વેથીજ ઘણા ક્રિયાશીલ કે કદાચ ઉષ્ણરોગોના ક્ષેત્રે પામેલા હોય તેવી પ્રકૃતિવાળાં મનુષ્યોને પીળો રંગ નુકસાનકારક કે હા હા ઉપરાંત દીપક થઈ પડે છે. ગુપ્ત રોગગ્રસ્ત, લકવાવાળી, બંધકોશ યુક્ત, શીત પ્રધાન, અર્ણ, અને ચિત્તભ્રમવાળી, પાકે ઝાગળે કે વેદના કરે નહિ તેવી ગાંઠોવાળી, એવી એવી શારીરિક સ્થિતિમાં લાલ મિશ્રિત પીળા રંગથી ઘણાજ લાભ થાય છે. પરંતુ જ્વરગ્રસ્ત, તીવ્ર સોજા કે વગ્ન યુક્ત, મગજના વિકાર સા-



યેના લવરી, મિથ્યા પ્રલાપ કે સન્નિપાત જન્ય, અતિસારવાળી, અસહ્ય-સહ્યકા-કે શળવાળી, હૃદયકંપ કે છાતીના ફફડાટ યુક્ત, અગર હરકોઇ પ્રકારની અતિ ઉષ્કેરાયલી શારીરિક માનસિક સ્થિતિ કે પ્રકૃતિમાં પીળા રંગનો ઉપયોગ પ્રતિકૂળ નિવડે એ સહજ રીતે સમજી શકાય તેવી વાત છે. ડૉ. હેલ લખે છે કે—

“ લીલો રંગ જો બહુજ લીલો ન હોય તો શાન્તિદાયક અસર ઉપજાવે છે. ઘેરા લીલો ઘેરા વાદળી રંગની માફક ઘેરાપણા કે ગાદપણાને લીધે પોતાનો શાંતિપ્રદ ગુણ ધણે અંશે ગુમાવે છે. તેવીજ રીતે લીલાની અંદર પીળા રંગ જરાએ આગળ પડતો ન હોવો જોઈએ, કારણકે લાલ રંગની માફક પીળા રંગ પણ મગજ અને મંજ્જતંતુઓને ઉષ્કેરે છે.....અતિ ઉજ્જ્વલ સૂર્યપ્રકાશની અંદર લાલ અને પીળાં કિરણોનું પ્રમાણ ઘણું રહેલું હોય છે તેથી તેવા તડકાને લીધે બાળકો ધણાંજ બેચેન કે અસ્વસ્થ અને ચીડિયાં બની જાય છે. દાંત કુટતા હોય ત્યારે, તાવમાં, અને કોઈ પણ કારણથી મગજ ઉષ્કેરાયલું રહેતું હોય ત્યારે, બાળકો સાહજિક રીતે આવા પ્રકાશ તરફથી કંટાળીને દૂર રહેવા ઇચ્છે છે, અને આજી [ ખુલતા ] વાદળી અગર રાખોડિયા પ્રકાશથી તેમને શાન્તિ વળે છે. ”

ડૉ. હેલના ઉપર લખેલા અભિપ્રાયપર ટીકા કરતાં ડૉ. બેન્નીટ કહે છે કે જ્યોના શરીરમાં ઘેરા રંગનું પ્રમાણ પહેલેથીજ વધારે પડતું હોય અને કાળું લુઈ મલીન લોહી ( Blue venous blood ) જેમના શરીરમાં વધારે હોય તેમનેજ માત્ર ઘેરા લીલો અને ઘેરા વાદળી રંગ શાંતિપ્રદ લાગતો નથી. બીજાં મનુષ્યોને આ રંગ શાંતિ અને સુખદાયક જ લાગે છે. ડૉ. બેન્નીટ વળી વધારેમાં

કહે છે કે રતવા એટલે વિસર્પના રોગવાળાં મનુષ્યો, તેમજ જેમના મગ્ગતંતુઓ ઉછેરાયલા હોય તેવાં મનુષ્યોને સખ્ત તડકા હાનિ કરે છે. લાલ, નારંગી અને પીળા રંગનાં ફિરણો આવા રોગીઓને બહુ બેચેની અને ઉષ્ણરુષી કરનાર થઈ પડે છે.

પુસ્તિક ઍસિડ અને સ્ટ્રીકનાઇન એ બે સૌ કરતાં વધારે હલા-હલા વિષ બન્યાં છે, તે બન્નેમાં મગ્ગતંતુઓને ક્ષોભ પ્રમાડનાર પીળો રંગ અને લોહીને તપાવી દેનાર લાલ વર્ણ એકઠા અને પ્રધાન-પણે રહેલા હોય છે. પુસ્તિક ઍસિડ જેની રાસાયનિક સંજ્ઞા  $C_8H_8N_2O_4$  અને સ્ટ્રીકનાઇનની રાસાયનિક સંજ્ઞા  $N_9C_{44}H_{93}O_4$  છે. તે બન્નેમાં C એટલે કારબનનું પીણું તત્વ અને હાઇડ્રો-જનનું લાલ તત્વ ઘણાજ મોટા પ્રમાણમાં રહેલ છે. અને એ ઉભય ઉષ્ણ રંગોની ઉચ્ચતા શમાવનાર ઍક્સીજન અને નાઇટ્રોજનનાં પ્રમાણ સરખામણીમાં બહુજ થોડાં છે. અને તેથી સ્ટ્રીકનાઇન કરોડ રજગુનાં મોટાર ફિલામેન્ટસને બેહદ ઉછેરીને સ્નાયુઓને ખૂબ સંકો-ચી આંચકી પણ આણે છે. તેવીજ રીતે હાઇડ્રોસાયેનિક (પુસ્તિક) ઍસીડને વિષ ચઢે તેટલા પ્રમાણમાં લેવામાં આવે તો આગલા મગજ અને કરોડરજગુ એ ઉભયપર એક સાથે લાગી અસર થાય છે. જે મનુષ્યો કે પ્રાણીઓ આ ઝેરથી મરણ પામે છે તેઓ ચીસ પાડીને બેલાન થઈ પડી જઈ ખૂબ ખેંચાઈ જાય છે. આ સર્વ ચિન્હો અપરમારને મળતાં છે, અને આ ઝેરમાં તથા અપરમારમાં આગલું મગજ નિષ્પ્રેષ્ટ બની જાય છે, અને તેજ વખતે કરોડરજગુ હદ બહાર ઉછેરાઈ જાય છે. જ્યારે પુસ્તિક ઍસિડ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ખાધામાં આવે છે, ત્યારે જાણે વિજળીનો આઘાત થયો હોય તેમ માણસ પૃથ્વીપર પટકાઈ પડે છે.

મળતાં તુઓ ઉપર પીળા રંગની અસર ઘણીજ સખળ રીતે થાય છે તે ઉપરથી પીળા રંગની દવાઓ મોટા પ્રમાણમાં ખાવાથી તાણુ, આંચકી, સન્નિપાત, લવારો, વાન્તિ-ઉલટી, સખત વિરેચન ઇત્યાદિ થવાનું રહસ્ય આપણે અરાપર સમજી શકીએ છીએ. સાધારણ રીતે હમેશ પીવામાં વપરાતી કૉફી (ચુનદાણા) જેવી ચીજ પણુ તીવ્ર સોજા કે વરમવાળા રોગોમાં પ્રતિકૂળ મનાય છે, અને તેના ઉપયોગથી જ્ઞાન (મળ) તંતુઓ ઉષ્કેરાઈને નિદ્રા અરાપર આવતી નથી. આમ થવાનું કારણ પણુ કૉફીના પીળા બદામી રંગ જ છે. અને આ રંગને લીધે કૉફી પીવાથી સારક-રેચક કે દસ્ત સાફ લાવનાર જ અસર થવી જોઈએ; છતાં ઘણાંઓને તે અંધકોશ કર્તા લાગે છે તેનું કારણ કૉફીની અંદર રહેલું “ ટેનિન ” નામનું ગ્રાહી (અંધકોશ કરનાર) તત્ત્વ છે. આ તત્ત્વને છુટું પડી-પ્રવાહી માં ભળી જતું અટકાવવું હોય તો ખળખળતા પાણીમાં કૉફીના ભૂકાને માત્ર પાંચથી દસ મિનિટજ રહેવા દેઈ પછી તે ગાળી લેવી જોઈએ. આવી રીતે તૈયાર કરેલી કૉફીમાં ગ્રાહીને બદલે બહુધા સારક-રેચક ગુણજ આવેલો અનુભવાશે. ડૉલિયન અથવા ટ્રેન્સેક્ટમ જેનાં ફુલ સોનેરી પીળા રંગનાં અને મૂળની અંદરની લાકડા જેવી નસ પણુ પીળાશ પડતા રંગની હોય છે તે જરૂર તથા આંતરડાની ઉષ્કેરાયલી સ્થિતિમાં, તેમજ સોજા કે વરમ વખતે, વાપરવાથી નુકસાન થાય છે.



## પ્રકરણ ૩૪ મું:-નારંગી, લીલો અને જામલી એ ત્રણ મિશ્ર રંગો.

નારંગી, લીલો અને જામલી એ ત્રણ રંગો મિશ્ર અથવા ગૌણ ગણાય છે, પરંતુ કુદરતમાં તો, એટલે કે શ્વેત કિરણનું પૃથક્કરણ કરી તપાસી જોતાં તો, આ ત્રણ રંગો ખીન્ન મૂળ રંગો ( લાલ, પીળો, વાદળી ) ની માફક જ સ્વતંત્ર રીતે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પરંતુ લાલ, પીળો અને વાદળી એ ત્રણ મૂળ કે પ્રાથમિક રંગોના પરસ્પર યોગ્ય મિશ્રણથી ઉપર કહેલા નારંગી, લીલો અને જામલી રંગ કૃત્રિમ રીતે બનાવી શકાય છે, છતાં કુદરતી રંગ જેવા ઝગઝગતા તે હોતા નથી.

લાલ અને પીળો મળીને નારંગી, પીળો અને આસમાની મળીને લીલો, અને લાલ અને આસમાની મળીને જામલી રંગ બને છે. આ ઉપરથી દરેક રંગનો સમતોલસાધક પ્રતિસ્પર્ધી આપણને મળી આવે છે, અને તે વિષેનો નિયમ આ પ્રમાણે છે:-પ્રાથમિક મૂલ ત્રણ રંગો ( લાલ, પીળો, આસમાની ) માંથી દરેકનો સમ્બેલસાધક પ્રતિસ્પર્ધી રંગ બાકી રહેલા બે મૂળ રંગના મિશ્રણથી બને છે. દાખલા તરીકે:-

મૂળ રંગ.	વિરોધી.	શી રીતે બનેલો ?
લાલ	લીલો	પીળો+આસમાની.
પીળો	જામલી	લાલ+આસમાની.
આસમાની	નારંગી	લાલ+પીળો.

દુનિયામાં જણાયલાં અત્યંત હલાહલ વિષોમાં લાલ અને પીળા એ ઉભય રંગોનું ઘણું મોટું પ્રમાણ રહેલું હોય છે. તેમાંથી

પીળો રંગ જ્ઞાનતંતુ અને મગજ ઉપર હુમલો કરે છે ત્યારે ખીજ તરફથી લાલ રંગ લોહી અને રક્તશિરાઓ અને મગજઓનો સંહાર કરે છે. દાખલા તરીકે સ્ટ્રીકનાઇન જેનું અંધારણ તેને માટે વપરાતી રાસાયણિક સંજ્ઞા  $N\ 2\ C\ 44\ H\ 23\ O\ 4$  થી સૂચવાય છે તેને કાર્બન તત્વમાંથી પીળા રંગનો, અને હાયડ્રોજનમાંથી રાતા રંગનો ઘણો મોટો જથ્થો મળે છે; પરંતુ તે બન્નેની ઉચ્ચ અસર ઓછી કરનાર આસમાની રંગ બહુજ ઓછા પ્રમાણમાં તેમાં રહેલો હોય છે. યુસ્સિક એસિડ નામનો તેજબ જેની રાસાયણિક સંજ્ઞા  $CNH$  છે તેમાં પણ પીળા અને રાતા રંગનું બલાધિક્ય રહેલું હોય છે. વળી એકલા પીળા રંગના દીવેલના મૃદુરેચક ગુણ સાથે લાલ અને પીળાના મોટા પ્રમાણવાળા રેવંચીના શીરાના અતિ ઉગ્રભેદક રેચક ગુણને સરખાવી જુઓ. સૂક્ષ્મ માત્રામાં પૌષ્ટિક આપધિ તરીકે બહુ નામીયું ક્ષીનાઇન પણ પેરૂ દેશમાં થતા સિંકોના નામના ઝાડની છાલમાંથી બને છે, જેમાં લાલ અને પીળો રંગ અધિકાંશે રહેલો હોય છે. દુધ નાંખ્યા વગર બનાવેલી કૌશી (બુન્દદાણાનો ઉકાળો) નો સ્વાભાવિક રંગ બદામી પીળો હોય છે તેથી તે બન્ને રંગોના ગુણ રેચક અને ઉત્તેજક કૌશીમાં માલૂમ પડે છે. પરંતુ કૌશીના ભૂકાને બહુજ વાર ઉકાળ્યા કરવામાં આવે છે ત્યારે ટેનીન નામનું એક ખીજનું તત્વ બહાર નીકળી આવે છે, જે અંધકોશ કરનાર અને મંદાગ્નિ કરનાર હોવાથી તેવી રીતે તૈયાર કરેલી કૌશી રેચક અને ઉત્તેજક અસર બરાબર પ્રકટાવી શકતી નથી. નારંગી રંગ ઘણાજ ઉપયોગી છે, કારણ કે જ્ઞાનતંતુ અને લોહી એ ઉભય ઉપર એકી વખતે તે અસર કરે છે. કેરઓ, અથવા પીળો-નારંગી અને આસમાની કે વાદળી એ રંગોના કાચનું વર્ણોપચારકને હરધડી કામ પડે છે.

એકંદર રીતે વિચારતાં લીલો રંગ ઘાઘો અને શાન્તિદાયક છે અને સાધારણ લીલા કાચની મારફત આવતા પ્રકાશનો ગુણ આસ-માની પ્રકાશને ગુણમાં કેટલાક પ્રમાણમાં મળતો આવે છે. પરંતુ આસમાની રંગમાં જેનો કેવળ અભાવ અથવા ખોટ છે તેવું જ્ઞાન-તન્તુને સતેજ કરનાર તત્વ જે પીળો રંગ તે લીલા રંગમાં રહેલો છે. કરોડના છેક નીચેના ભાગ ઉપર લીલો પ્રકાશ પાડવાથી અથવા તો લીલા પાણીમાં બેળેલું કપડાનું પોતું તે ભાગપર મુકવાથી સ્વપ્રદોષ એટલે ઉંઘમાં થઈ જતો વીર્યપાત અને જાગૃત સ્થિતિમાં પણ થતો ધ્રાતુસ્ત્રાવ મટે છે. અર્થાત્ કરોડના તે ભાગમાંથી નિકળનારી નાડીઓ કે જ્ઞાનતન્તુઓ સાથે સંબંધ ધરાવતા કેટલાક પણ અવયવ (વીર્યાશય, બીજાશય, ગર્ભાશય, મૂત્રાશય ઇ.) માં જરૂર કરતાં અધિક ઉષ્ણતા વધી ગઈ હોય તો કરોડના નીચેના ભાગપર લીલા પાણી અને પ્રકાશથી તે ગરમી ઓછી થઈ અવ્યવસ્થા દૂર થાય છે. પગની રાંઝણના દરદ ઉપર પણ લીલા પાણીનાં પોતાં મુકવાથી ફાયદો થાય છે. નિસર્ગ દેવી કે કુદરતમાતાના માનીતા રંગોમાં લીલો રંગ બહુ અગત્ય ધરાવે છે. કારણ કે બહુ શીતળતા ઉપજાવ્યા સિવાય મૃદુ, શાન્તિદાયક અને તાજગી બક્ષનાર, તથા સૂર્યપ્રકાશના સોનેરી પીળા અને પૃથ્વીના બદામી લાલ રંગની ઉચ્ચેરનારી અગર ક્ષોભક-ઉત્તેજક અસરોનો વિરોધ કરી સમતોલપ્રણાલિ સાચવનાર, ગુણુ લીલા રંગમાં રહેલા છે.

વર્ણોપચારવિદ્યામાં જામલી રંગ ધણો ઉપયોગી છે. કારણ કે એનેની ઉપજાવ્યા સિવાય સૂર્ય કે જાગૃતિ લાવવાની જરૂર હોય ત્યારે જામલી રંગ સૌથી વધારે કામ લાગે છે. જામલી રંગની અંદર રહેલો લાલ રંગ લોકીતે જરૂર એટલું પ્રારમ કરે છે, અને બીજો ભાગ જે આસમાની રંગ તેમાં જંતુનાશક અને પ્રીકાશક ગુણ રહેલા છે.

ફેફસાં, જઠર અને મૂત્રપિંડના સામાન્ય ઉપચાર તરીકે જામલી પ્રકાશ અદ્વિતીય છે. તેમાં પણ જીર્ણ અગ્નિમાંધ (Dyspepsia) મટાડવામાં જામલી રંગ એકંક છે. પરંતુ જો મંદાગ્નિની સાથે પેટમાં સોજો આવીને તીવ્ર દરદ ખોરાક લીધા પછી (પરિણામશૂન્ય) થતું હોય તો તેવે પ્રસંગે જામલીને બદલે આસમાની રંગ વધારે અનુકૂલ થઈ પડે છે. તેમ છતાં જીર્ણ અગ્નિમાંધ કે મંદાગ્નિ હમેશને માટે નિર્મૂલ કરવા માટે વર્ણચિકિત્સા ઉપરાંત આહારના દરેક ગ્રાસ-કોળીઆને બરાબર ચાવવાની, તેમજ દુર્ગર જડ પદાર્થોને ભોજનમાંથી બાતલ કરવાની, તેમજ રહેણી કહેણી અને વિચાર-બ્યાપાર આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમોને અનુકૂલ રાખવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છેજ. સખ્ત શ્લેષ્મ વિકાર કે સળેષ્મ મટાડવાનો અત્યાર સુધીમાં જણાયેલો સારામાં સારો ઉપાય જામલી રંગના પાણીમાં થોડું મીઠું મેળવી તેના વડે નાકને છોક અંદરથી થોડા નાખવું (Nasal douches) એ છે.

જો વધારે પ્રમાણમાં ઉત્તેજક-ક્ષોભક અસર ઉપજાવવી હોય તો લાલ જામલી રંગનો ઉપયોગ કરવો; અને જો ઉત્તેજક ક્ષોભક ક્રિયા કમતી પ્રમાણમાં જોઈતી હોય તો વાદળી-જામલી કાચ વાપરવો. રાતો જામલી બહુ ઉત્તેજક હોવા છતાં સ્તનપણના જોઈતી અંતિમ અસરની પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યા પહેલાંજ અટકે છે. અને તેવીજ રીતે આસમાની જામલી ઘેરા આસમાની રંગની અંતિમ અસરો ઉજવા નહિ દેતાં થોડા પ્રમાણેજ પહોંચી અટકે છે. જામલી પાણી વડે ધસીને માથું ઘોવાથી અને તેવો પ્રકાશ પણ થોડો વખત માથા પર પાડવાથી માથાની ટાલ અને ખાંડો દૂર થાય છે. અને જાણના મૂલને ચોપણ મળવા લાગે છે. પરંતુ માદ સખવું જોઈએ કે આંધ્રાણીનાં ટેરવાં વડે ખૂબ જાર થઈ લાગતા મૂળમાં આંધ્રાણી આંધ્રી ધસવામાં આવે તેજ બરાબર લાભ કેમાય છે.

આંખના મોતીઆ મટાડવા માટે જામલી રંગનો પ્રકાશ ખમાય તેટલા જોરમાં પાણી (Focus) કરવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે, પરંતુ આ ઉપાય સાથે આખા શરીરને સૂર્યસ્નાન અને મર્દન ચંપી વડે સુધારવું જોઈએ.

જામલી અગર લાલ જામલી પ્રકાશ એકત્રિત કરીને બરાબર પાડવાથી અંડવૃદ્ધિ, વૃષણશોષ અને વધરાવળ મટે છે. જામલી પાણીની પીચકારીથી નિયમિત રીતે ઘોવામાં આવે તો શ્વેત પ્રદર, ગર્ભાશયનાં ક્ષત કે આંદાં, અને સફરાનો સડો (Ulceration of the uterine organs and rectum) મટે છે.

લ્યુસિમીઆ (Lucemia) નામના એક વિશિષ્ટ પ્રકારના પાંડુરોગમાં શરીરનો વર્ણ બહુ ફીકો પડી જાય છે. યકૃત અને બરલ વધી જાય છે અને લોહીનું પાણી બની જાય છે, તેવા લગભગ અસાધ્ય ગણાતા રોગને પણ મટાડવામાં વર્ણચિકિત્સા સફળ નિવડી શકે છે. આ રોગમાં દર્દીના જઠર, યકૃત અને મૂત્રપિંડ (ગુરદા) ઉપર જામલી પ્રકાશ અને કેડથી નીચેના ભાગ ઉપર લાલ પ્રકાશ, તથા શિર સિવાયના બાકીના અંગ પર સફેદ તડકો દરરોજ પાડવો જોઈએ; અને તે સાથે નીરોગ બલવાન મનુષ્યો પાસે તેનું શરીર ચોળાવવું-ચંપાવવું જોઈએ; અને જેમ બને તેમ ઘરની બહાર બાગ વાડી કે ખેતરોમાં જીવન ગાળવું જોઈએ; તો અવશ્ય લાભ થયા વગર રહેતો નથી.

લીલો રંગ જે બહુજલ લીલો ન હોય તો શાન્તિદાયક અસર ઉપજાવે છે. ઘેરા લીલો ઘેરા વાદળોની માફક ઘેરાપણા કે ગાદ્યપણાને લીધે પોતાનો શાન્તિપ્રદ ગુણ ધણે અંશે ગુમાવે છે. તેવીજ રીતે લીલાની અંદર પીળો રંગ જરાએ આગળ પડતો ન હોવો જોઈએ,



કારણ કે લાલ રંગની માફક પીળો રંગ પણ મગજ અને મનનતંત્ર-  
તુઓને ઉષ્કેરે છે.

નાસુર જેવું દરદ જેને માટે એલોપથીમાં કોઈ સારી અસરકારક  
દવા જણાયલી નથી, તે રોગ ઉપર લીલા રંગનું પાણી પીવાથી, અને  
નાસુર ઉપર લીલા રંગનો પ્રકાશ નાંખવાથી, સૌથી સરસ રીતે તે  
સાફ થાય છે. લાલ પાણીથી કોઈ પણ પ્રકારનો આંદોનો રોગ નાશ  
પામે છે. એ વખતે બહારથી લીલા રંગની રોશની પણ વાપરવી.

**લીલા રંગના પાણી અને પ્રકાશથી નીચે લખેલાં**

**દરદો મટે છે:—**

માથામાં શરદી થવી, ગુમડાં ( જનતાં સુધી ગુમડાં ઉપર લીલા  
રંગના પાણીનાં પોતાં પણ ખાંધવાં ), અવાળું અથવા દાંતનાં પેદાંનો  
સોજો ( લીલા પાણીના વારે વારે કોમળા કરવા ), આંધાં અને ધારાં,  
વિસર્પ અથવા રતવા ( લીલા અને આસમાની રંગનો વારાફરતી ઉપ-  
યોગ કરવો ), દુષ્ટ પ્રતિસ્થાય અથવા એપી સજેખમ, ઉઘાંટીકે કે  
મોટી ઉધરસ, વિશ્વચિકા અથવા કાલેરા, મરડો અથવા રક્તાતિસાર,  
સ્વરક્ષ અથવા કૂકડીઆ ખાંસી, ઉપદંશ-આંદો-કે દ્વિરંગ રોગ, અને  
એમ કહેવાય છે કે માંસાસુંદ અથવા પાહું પણ લીલા પ્રકાશ અને  
પાણીનો લાંબા કાળ સુધી સતત ઉપયોગ કરવાથી મટી શકે છે.



પ્રકરણ ૩૫ મું:—સફેદ પ્રકાશ—તડકો, ફિન્સેન લેમ્પ-  
માંથી નિકળતો પ્રકાશ, એના ગુણ અને કાસ્ટિક  
દવાઓ અને શસ્ત્રક્રિયા સાથે સરખામણી.

આ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૩૨-૩૪ ઉપર આઠમા પ્રકરણમાં જે લખ-  
વામાં આવ્યું છે તેના અનુસંધાન રૂપ આ પ્રકરણનું લખાણ છે.  
માટે સૂઝ વાંચકોએ તે ઉપર નજર ફેરવી જઈ પછી નીચેનું લખાણ  
વાંચવું.

સ્વચ્છ, નિર્મળ તડકો ( ક્ષેત સૂર્યપ્રકાશ ) ના ગુણ.

સાધારણ નીરોગી મનુષ્યને પોતાના સ્વાસ્થ્યના સંરક્ષણ અને  
વ્યાધિના અટકાવ માટે એક યા ખીજા રંગીન પ્રકાશને બદલે સાદા  
સફેદ તડકાની વધારે જરૂર રહે છે, કારણ કે તેની અંદર સાતે રંગ  
સમતોલપણે રહેલા હોય છે. શરીરમાં ગુપ્ત રીતે ભરાઈ બેઠેલાં જીવ  
દરદો શરીર પર તડકો પ્રતિદિન નિયમિત રીતે થોડો થોડો પાડ્યા  
કરવાથી બહાર નીકળી આવે છે. બહુ સાગણીવાળાં નાણુક મગજને  
પર વધારે તડકો પડવાથી તે બહુ ઉત્કેશાદ્ય જાય છે, ત્યાં સોહીનો  
જમાવ થાય છે, આથી દુઃખવા લાગે છે, અને કેટલીક વાર તાવ  
પણ ચઢી આવે છે. પરંતુ ઘટતા પ્રમાણમાં દરરોજ તડકો શરીર પર  
પડતો રહે છે તો તેથી કારણ તત્ત્વ શરીરમાં દાખલ થાય છે,  
આમડી તરફ લોહી ખેંચાઈ આવે છે, અને તેથી અંતરાવયવોમાંથી  
સોહીનો હદ ઉપરાંત જમાવ જાય છે, અને તડકો નહિ મેળ-  
વનાર વનસ્પતિ કે મનુષ્યોના જેવી વિકાસ કે સફેદ મીઠું જેવી ગોરાશ  
દર થઈ ત્વચા ઘેરા પણ સાલ વર્ણની બને છે, અને તેથી શરદી

લાગવાનું કે સળેખમ થવાનું, અથવા ઠંડીની અસરને લીધે બાતીમાં કે માથામાં શળ-સણકા આવવાનું, વલણ દૂર થાય છે.

સૂર્યના અને બીજા પ્રકાશનાં કિરણોને કેન્દ્રિત કરનાર એક યંત્ર ડૉ. ફિન્સને શોધી કાઢ્યું છે, જેની મદદથી પ્રકાશ અને રંગની શક્તિ જરૂર હોય ત્યાં બહુ પ્રબલ પ્રમાણમાં એકત્ર કરી શકાય છે. વળી આવી રીતે કેન્દ્રિત કરેલા પ્રકાશની ગરમી દર્દીનાં અંગને બાળે નહિ માટે તે યંત્રના બે બહિર્ગોલ કાચની વચ્ચે થઈને શીતળ જલનો સતત પ્રવાહ વહેવરાવવામાં આવે છે. ડૉ. ફિન્સને અનેક પ્રયોગોવડે નીચેના મુદ્દાઓ નિર્વિવાદિત રીતે સાબિત કરી બતાવ્યા છે. (૧) સૂર્યનાં અથવા વિજળીનાં રાસાયણિક કિરણો ત્વચા તરફ વધારે રક્ત ખેંચી લાવી કૃત્રિમ સોજા ઉત્પન્ન કરી શકે છે. (૨) પ્રકાશનાં કિરણો ચામડીની આરપાર પણ ઇત્તિસત અસર ઉપજાવી શકે છે. (૩) ત્વચા ઉપરના અગર તો ચામડીની નીચે લગોલગ રહેલા વ્યાધિજન્ય સૂક્ષ્મ જન્તુ જેને અંગ્રેજીમાં માઇકોબ્રજ કહે છે તેનો પ્રકાશનાં કિરણો નાશ કરી શકે છે. આ સુપ્રસિદ્ધ ડૉક્ટરે વળી વ્યાધિઓના સંબંધમાં સાબિત કરી આપ્યું છે કે લ્યુપસ (Lupus) નામનો બહુધા ચહેરા-પર થતો ત્વચાના ક્ષયનો રોગ જે આપધોપચારથી મટી શકતો જ નથી તે કેન્દ્રિત સ્વેત સૂર્યપ્રકાશથી મટાડી શકાય છે. તેવીજ રીતે દ્રુ અથવા દાદર અને ત્વચાના અન્ય વ્યાધિઓ પણ આવીજ રીતે મટાડી શકાય છે. વળી માંસાશુદ્ધ કે પાકાના રોગમાં પણ આ ઉપચારથી સંતોષકારક પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે.

**ચામડીને બાળી નાંખનાર દવાઓ (કોસ્મેટિક) અને**

**સરજનનાં શસ્ત્રો કરતાં સફેદ તડકાની સરસાઈ.**

૧. શરીરનો કોઈ ભાગ કપાતો નથી, અને ટીપું પણ લોહી

શુભાવું પડતું નથી. શુદ્ધ અગર મક્કીન કાઠ પશુ જનતા બોહીની ધમની કે શિરા ( vein or artery ) માંથી બોહી વહેતું હોય તે વખતે ત્યાં કેન્દ્રિત કરેલો તડકો પાડવાથી રક્તસ્ત્રાવ તત્કાળ બંધ થઈ જાય છે.

૨. માંસાર્તુદ કે પાકાં સિવાય બીજા રોગોમાં સૂર્યપ્રકાશનો ઉપયોગ ક્યાં પછી રૂનાં પેલ, પટી, કે પાટાની જરૂર રહેતી નથી.

૩. સૂર્યનાં કિરણો વિષ રહિત હોવાથી તેમના ઉપયોગથી દવાની માફક ઝેરી અસરો પાછળ રહી જતી નથી.

૪. રૂઝ આવવા માટે પુરતો સમય વ્યતીત થયા પછી ત્યાં ચાકું કે શુજ દેખાતી નથી. અને બહુ ગૌરાંગ માણસની પ્રકાશ વડે બાજેલી ત્વચાનો લાલ રંગ ૧ થી ૬ માસની અંદર તદ્દન જતો રહી સ્વાભાવિક વર્ણ આવે છે.

૫. શસ્ત્રક્રિયા અને આ પ્રકાશવડે બાગવાની રીત એ બન્નેનો જોણે અનુભવ લેઈ જોયો હોય છે તેઓ એમ જણાવે છે કે તડકાના ઉપચારથી અર્ધ કરતા પશુ ઘણી ઓછી પીડા સહન કરવી પડે છે.

૬. ઘંઘા, રોજગાર, કે નોકરી ઉપરથી રજા લેવી પડતી નથી.

૭. આ ઉપાય અજમાવતી વખતે દરદીને બેભાન થવાની જરૂર પડતી નથી.

૮. વેદનાહારક કે બેભાની લાવનાર દવાઓનો કવચિતજ ઉપયોગ કરવો પડે છે.

૯. પ્રકાશના ઉપચારની ક્રિયા ત્વરિત, ચિરગુણકારી, સરલ, સહજ નિયંત્રિત, અને કુદરતી છે. આ રીતે ઇચ્છાનુસાર ચામડીનું ઝીણું એકજ પડ, અગર તો કાંડે સુધીનાં ઘણું પડ, બાળી નાખી શકાય છે.

૧૦. આ ઉપચાર બિનખર્ચાળ, અને કડાકુટ વગરનો છે. તેને માટે મોટી તૈયારીઓ કરવાની, દવાઓ ધુંટવાની કે હથીયારો ધસવાની જરૂર પડતી નથી, પણ જ્યાં જ્યાં સૂર્ય પ્રકાશતો હોય ત્યાં ત્યાં હમેશા આ દૈવી સાધન વિનામુલ્યે પ્રાપ્ત થાય છે.

## પ્રકરણ ૩૬ મું:-વસ્ત્રાભુષણને લગતા વર્ણચિકિત્સા શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો.

રસજ્ઞતા અને પ્રયોજનવાદ (Esthetics and Utilitarianism) ની દૃષ્ટિએ જોતાં આ વિષય જોટલો અગત્યનો છે તેટલોજ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ ઉપયોગી છે. કમનસીબે આ વિવિધ દૃષ્ટિ બિંદુઓથી કરવામાં આવતા નિર્ણયો કોઈ કોઈ વાર એકબીજાના વિરોધી હોય છે, અને તેવે પ્રસંગે તાત્કાલિક સંગવડને અગર પ્રચલિત દેશનને સૌથી વધારે માન આપવામાં આવે છે એ દિલગીરીની વાત છે. પરંતુ હંડા ઉતરીને વિચાર કરવામાં આવે તો કપડાંની આપતમાં તો ખરી શોભા અગર રસસુવૃત્તિ અને આરોગ્યશાસ્ત્ર એક-અંખીથી દરેક આપતનો નિર્ણય કેમ ન કરી શકે તે વિષે કોઈ પણ સમ્પળ કારણ જણાતું નથી. મનુષ્યજાતમાં કપડાં પહેરવાનો રિવાજ પ્રથમ ટાંટલકો અને જંતુઓથી શરીરનું રક્ષણ કરવાના હેતુથી, અગર તો લાજભર્યાં સાચવવા ખાતર, અથવા શરીરની શોભામાં વધારો કરવા માટે, કે ગમે તે કોઈ અન્ય કારણથી, નિકળ્યો હોય પરંતુ હાલમાં તો દુનિયાના લગભગ દરેક ભાગમાં કપડાં વડે ઉપરના સર્વે હેતુઓ ન્યૂનાધિક અંશે મનુષ્યો પાર પાડે છે. છતાં તેમાં માત્ર

હવેપારની અને અવિચારી ફેશનથીજ ખામી આવે છે. સુપ્રસિદ્ધ આંગ્લ ગ્રંથકાર કાર્લક્રિસ્ટ પોતાની અનુકરણાતીત શૈલીમાં “સારટાર રીસર્ટસ”માં હેર ટ્યુફેસ્ટ્રોફની પાસે કપડાની આબતમાં મનુષ્યો કેટલો અતિરેક કરે છે તે વિશે નીચેના સુંદર શબ્દો ઉચારાવે છે:—\*

\* “Strange enough, it strikes me, is this same fact of there being Tailors and Tailored. The horse I ride has his own fil; strip him of the girths and flaps and extraneous tags I have fastened round him, and the noble creature is his own sempster and weaver and spinner; nay; his own boot-maker, jeweller, and man-milliner; he bounds free through the valleys, with a perenial rainproof court-suit on his body; wherein warmth and easiness of fit have reached perfection; nay, the graces also have been considered, and fringes, with gay variety of colour, featly appended, and ever in the right place, are not wanting. While O—good Heaven!—have thatched myself over with the dead fleeces of sheep, the bark of vegetables, the entrails of worms, the hides of oxen or seals, the felt of furred beasts; and walk abroad a moving rag-screen, over-heaped with shreds and tatters.....Day after day I must thatch myself anew; day after day this despicable thatch must lose some film of its thickness; some film of it, frayed away by wear and bar, must be brushed off into the ashpit, into the laystall; till by degrees the whole has been brushed thither, and I, the dust-making

“દરજીઓ અને દરજીઓની ટાપટીપથી તૈયાર થયેલાં મનુષ્યોથીજ આ દુનિયા ભરાયલી છે, એ વાત માફ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. એથી ઉલટું મારી સ્વારીના ઘોડા ઉપરથી કપડાં, ગાદીઓ, પટા, અને ખીખાં બન્ધતો જે મેં તેની ઉપર બાંધ્યાં છે તે છોડી લેઉ તો પછી તે ઉમદા પ્રાણી પોતાનો જ કંતનાર, વણનાર અને શીવનાર બની રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ પોતાનોજ મોચી, મોની કે ઝવેરી અને શણગાર સમ્મવનાર થઈ ખીણા મેદાનો ઉપર ફફટો સ્વતંત્ર રીતે વિચરે છે; અને ઇશ્વરે તેને બરાબર બંધમેસતો. વર્ષાથી રક્ષણ કરનારો, ચિરસ્થાયી હાલો ( Rainproof coat. ) આપેલો છે તેથી પૂર્ણ સંતોષ અનુભવે છે. કારણ કે તેનાથી ગરમાવો અને સગવડ ઉપરાંત સુંદરતાના સર્વ અંશે પરાક્રાણ્યે પહોંચેલા હોય છે. એથી ઉલટું હે પ્રભુ ! બ્યારે હું મારી તરફ નજર કરું છું ત્યારે ઘેટાના વાળ, વનસ્પતિની છાલ, ડીડાના તાર, પ્રાણિઓનાં ચામડાં, કેટલાંક જનાવરની ફવાટી, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિનાં બનાવેલાં નાનાં મોટાં થીંગડાં વડે માફ અંગ લાંબાને હું એક ચિથરાના પડદા કે કપડાં ભેરવવાની ચાલતી ઘોડીની માફક બ્યાં ત્યાં ફરું છું. દિનપ્રતિદિન ઉપર કહ્યાં તેવાં થીંગડાં મારે નવાં નવાં માર્યાં કરવાં પડે છે, કારણ કે હરરોજ કે હરધડી તે ઘસાતાંજ જાય છે અને તેમાંથી થુથા અને

patent rag-grinder, get new material to grind down. O subter-brutish ! vile ! most vile ! For have not I too a compact, all-enclosing skin, whiter or dingier ? And I a botched mass of tailors' and cobblers' shreds, then ; or a tightly articulated, homogeneous little figure, automatic, nay, alive ? ”

—Thomas Carlyle.

કચરો-રજેટી બનેજ નય છે. આવી રીતે કચરો બનાવનાર અને ચિથરાં ધસી નાંખનાર પેટન્ટ સંખ્યા ૩૫ જે હું તેને જીવું ત્યાં સુધી ધસી નાંખવા માટે નવાં નવાં ચિથરાં મળેજ નય છે. ઓ હો પશુથી પણ અધમતર! લગ્નરુદ્ધર અને જઘન્યતમ! જ્યારે જડાં કપડાં અગર તો વધારે કપડાં, ખાસ કરીને કાળા રંગનાં કપડાં, પહેરેલાં હોય છે તો સૂર્યનાં કિરણો તદ્દન અગર મોટે ભાગે શરીરને પહોંચતા પહેલાંજ શોષાઈ જાય છે. તેથી જીવનબલવર્ધક એક પ્રમુખ સાધનની શરીરને ખોટ પડે છે. આવી રીતે કપડાંના અધિક ઉપયોગથી બળ અને આરોગ્યને હાનિ પહોંચે છે. એ વાતના વધારે પુરાવામાં એટલું જ યાદ દેવરાવવાની જરૂર છે કે જે મનુષ્યની જાતો અતિ જુજ અગર તદ્દન નહિ જેવાં કપડાં પહેરીનેજ હવા પ્રકાશમાં ફરતી હોય છે તેમનાં શરીરો અધિક દૃઢતર અને નીરોગ હોય છે. સૂર્ય પ્રકાશના શક્તિ, સૌંદર્ય અને બુદ્ધિ વધારવાના ગુણ વિશે ઘણી જાણવાળેજ બાબતો ડોક્ટર બેગિટ પોતાના (Philosophy of Cure) ચિકિત્સા વિષેનું તત્ત્વજ્ઞાન નામના પુસ્તકમાં આપેલી છે.

બોર્નિઓ ટાપુમાં વસતા ડયાક (Dyaks) નામના લોકો સાધારણ રીતે માત્ર એકલી લંગોટીજ પહેરીને ફરે છે. તેઓ કોઈ પણ યુરોપિયન કરતાં ચાલવાની કસરતમાં જીતી જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે તેનો યુરોપિયન હરીફ સાથે ચાલવામાં થાકી જાય છે ત્યારે તેને પોતાની પીઠપર ઉચ્ચડાને કેટલાક માછલો સુધી લઈજઈ શકે છે, અને જતાં જરાએ થાકેલા જણાતા નથી. બંગાલના અખાત-માં આવેલા ટાપુઓમાં વસતા મિંકોપી (Mincopies) લોકો અને આંદામાન ટાપુઓના વતનીઓ તો કાંઈ પણ વસ્ત્રો પહેર્યા વગર હંમેશાં દિગંબરજ રહે છે જતાં તેઓ શરીરે ઘણાજ બળવાન હોય છે.



વાંકુવર ટાપુના વતની આહત લોકો (The Ahts of Vancouver's Island) સાધારણ રીતે દિગંબરજ હોય છે છતાં\* તેમના વિષે એમ કહેવાય છે કે ત્યારે તેમાંનો કોઈ માણસ એકદ ગોરાને પકડે છે તો પછી તે પકડનારના હાથને કાપી નાંખવામાં આવે ત્યારેજ છોડે છે. એક ગોરા આદમીથી એ હાથે પણ ઉચ્છ્રી ન સકાય તેટલો બાર એક સાધારણ જોવો દેખાતો દેશી માણસ પોતાની સીધી કરેલી આંગળી વડે સહેલાઈથી ઉચ્છ્રી શકે છે. વળી તે કોઈ ચીજ પકડે છે તો એટલા બધા જોરથી પકડે છે કે તેને થંત્રની પકડ કે દબાણનીજ ઉપમા થતી શકે. આફ્રિકાના નાગા કાફીર લોકોના બાંધા અદ્ભૂત રીતે વિકાસને પામેલા હોય છે, અને એકીવખતે એક સો ગાંઠિ સુધી દોડતા જઈ શકે છે, અગર તો પંદર માણ કે તેથી વધારે જોળે માથાપર ઉચ્છ્રીને સહેલાઈથી ઘણું દુર લઈ જઈ શકે છે. અરબ લોકો શરીરે ઝીણું સંદેહ સુતરાકિ કપડાં પહેરે છે, ને અશ્વ

---

\* It is said that "When one of them gets a grip on a white man the latter has no power to remove it except by cutting his tendons. A slight looking native can carry with ease on his extended fingers a weight which a white man scarcely lift. Their power of grasp is more like the grip of a machine than the grasp of a man. The nude Kaffirs of Africa are superbly developed; can run a hundred miles at a stretch; or carry with ease on their head bags weighing six hundred pounds or more. The Arabs, who wear but a thin white fabric, can out-speed a horse, lift enormous weight, and endure herculean toil.

કરતાં પણ અધિક વેગે દોડી શકે છે અને અસાધારણ મોટાં વજનના ઉંચકી શકે છે અને રાક્ષસી પરિશ્રમ સહન કરી શકે છે.

ન્યારે સૂર્યનાં કિરણો સહેલાઈથી વગર અટકાવે શરીરના સંબંધમાં આવી શકે છે ત્યારે શરીરપોષક ક્રિયાઓ બહુ જોરમાં ચાલવા લાગે છે, છતાં રૂધિરપ્રવાહ પણ એવી સતેજ રીતે વહેતો હોય છે કે જરૂર કરતાં વધારે મેદ કે ચરબીનો શરીરના કોષ પણ ભાગમાં જમાવ થવા પામતો નથી. આવી રીતે અતિમાંસલતા તેમજ અતિકૃશતા એ બંનેનો સૂર્યપ્રકાશ અટકાવ કરે છે અને શરીરને ઘાટિલું તથા બલવાન બનાવે છે. ઠંડા મુલ્કના ગોરા લોકોના જોડલાં કપડાં આપણા ગરમ દેશમાં પહેરવાથી શારીરિક માનસિક બળની ક્ષીણતા અને સામાન્ય અસ્વસ્થતા મળ્યા વગર રહેતી નથી. તેમ છતાં નિયમિત રીતે સૂર્યપ્રકાશનાં સ્નાન લેવાની ટેવ રાખવામાં આવે તો આ નુકસાનો ઘણા પ્રમાણમાં ઓછાં કરી શકાય છે. અંદરની બાજુએ પહેરવાનાં કપડાં સુતરનાં, ઉનનાં કે રેશમનાં હોવાં જોઈએ તે વિષે ઘણોકે મતભેદ જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે પ્રકૃતિભેદ કરીને અમુક મનુષ્યોને એક જાતનાં અને બીજાઓને બીજી જાતનાં કપડાં અનુકૂલ આવે છે છતાં એટલી વાત તો ચોક્કસ છે કે અંદરની બાજુ પહેરવાનાં કપડાં ખુલ્લી ગુંથણીનાં કે ઝીણી જળીવાળાં હોવાં જોઈએ. સારી જાતનાં કપડાં સુખ, સગવડ, શોભા અને હરવા ફરવાની સંપૂર્ણ છુટ આપનાર હોવાં જોઈએ. કપડાંવડે પેટ, છાતી, ગળું કે અન્ય કોઈ પણ ભાગ બહુ દબાવો ન જોઈએ. તેમજ કપડાં વડે શરીરના સર્વ ભાગને ગરમાવા અને વજનનો એક સરખો હિસ્સો મળવો જોઈએ. ગરમ ઋતુમાં કપડાં સફેદ રંગનાંજ પહેરવાં જોઈએ જેથી બહુ બકારો વળતો નથી, શરીરને ઠંડક રહે છે, અને સૂર્યપ્રકા-

શમાં રહેલ પ્રાણબળ શરીરને મળે છે. પરંતુ શિયાળામાં બહારનાં કપડાં કાળા રંગનાં અને તેની અંદરનાં કપડાં સફેદ રંગનાં રાખવાથી શરીરની ગરમી સચવાઈ રહે છે અને બહારથી આવતી ગરમી કાળાં કપડાં ચુસી લેઈ શરીરને ગરમ રાખે છે.

રાતો રંગ પગને માટે બહુ લાભકારક છે. રૂઢિચઢિસરણુ બહુ મંદ ચાલતું હોય અગર સંધીવા કે નળલાની અસર શરીરમાં રહ્યા કરતી હોય ત્યારે અંદરની બાજુએ પહેરવાનાં કપડાં રાતો રંગનાં રાખવાથી લાભ થાય છે. પરંતુ જ્ઞાનતાંતુ ઉક્કેરાયલા રહેતા હોય તો લાલ કપડાં વાપરવાં નહિ. ફીક્કાં પડી ગયેલાં અને પાંડુરોગી મનુષ્યોને માટે લાલ કપડાં શુભકારી છે, પરંતુ માંસલ અને ઉષ્ણપ્રધાન પ્રકૃતિવાળાં મનુષ્યોને માટે લાલ કપડાં હાનિકારક છે. જેતું રક્તાશય સહજમાં ઉક્કેરાઈ જતું હોય તેણે કદી અંદરની બાજુએ લાલ પહેરણુ પહેરવું નહિ.

પીળા રંગનાં પહેરણુ અને અંદરના કબજા જ્ઞાનતાંતુઓને સતેજ બનાવી બંધકોશ અને પક્ષાઘાતને શમાવે છે. આસમાની રાખોડીઆ રંગનાં અંદરનાં કપડાં પહેરવાથી રતવા અને સોજવાળા દરદીઓને સુખ થાય છે. ટોપી અને પાઘડીમાં અસ્તર કે ખોતાનું આસમાની રંગનું રાખવું એ સાફ છે.

પ્રત્યેક રંગ પોતાના વિરોધી અથવા અનુપૂરક રંગને બહાર ખેંચી લાવે છે, એ નિયમને અનુસરીને રસમતાની દૃષ્ટિએ પિંગલાંગીઓએ જામલી રંગનાં કપડાં પહેરવાં ન જોઈએ કારણ કે તેથી પીળા રંગ કે પિત્ત ઉપર તરી આવે છે. પરંતુ દેખાવમાં તો પિંગલાંગીને કાળાશ પડતા ઘેરા રંગનાં કપડાંજ વધારે સોભે છે. પોતાની જોડમાં રહેલા રંગોને સફેદ ખીલવે છે, અને કાળો છાયામાં નાંખે છે. જો

એહરો બહુ લાલ રહેતો હોય અને તેથી સાંધ્યમાં ખામી આવતી હોય તો લાલ નેકટાઈ કે ગલપટો પહેરવાથી તેની ચક્રચક્રીત લાલાશને લીધે એહરાની લાલાશ બહુ ધ્યાન ખેંચશે નહિ. એથી ઉલટું કોઈકે પિંડરોગીના જેવા એહરાવાળા મનુષ્યે લીલા રંગનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. એટલે વિરોધી કે અનુપૂરક સિદ્ધાન્તને અનુસરી જાણાતી ખોટ યુગાદ રહેશે.

ધણાં વરસો પૂર્વે ફેંકલિન નામના શોધકે જુદા જુદા રંગનાં કપડાં પ્રકાશની મારફત આવતી શક્તિ ગ્રહણ કરી લેવાનો ગુણ કેટલા પ્રમાણમાં ધરાવે છે તે તપ્તી કરવા માટે એકજ નાતનાં પાણુ જુદા જુદા રંગનાં કપડાં ત્રીયે બરફના એક સરખા કટકા મુકી જોતાં જાણાયું હતું કે કાળો રંગ વધારેમાં વધારે ખરખી ચુસી લેવાનો અને વહન કરવાનો ગુણ ધરાવે છે. તેથી ફરીને ઠંડી ઋતુઓમાં કાળા રંગનાં કપડાં વધારે અનુકૂલ આવે છે. પરંતુ હમેશાં કાળાંજ કપડાં પહેર્યા કરવાથી ત્વંચા નિસ્તેજ અને કરમાઈ ગયેલી જણાય છે. રાતા રંગનાં મોજાં પહેરવાથી જેના પગ ઠંડા રહેતા હોય તેને ગુણકારક નિવડે છે. કૌડરજજીમાં ને શરીરના અન્ય કોઈ અવયવમાં બહુ ખરખી વધી ગઈ હોય તો ચામડીને અડકે તેવી રીતે પીળું કપડું, અગર આસમાની પ્રકાશમાં કેટલોક વખત રાખેલો વાદળી રંગનો કાગળ, કપડાની અંદર શીવી લેઈ પહેરવો જોઈએ.

“માણસના શરીરમાં રૂપ તન્માત્રા એટલે આંખ છે. એ રૂપ તન્માત્રા અમિતતત્વનું કાર્ય છે. તે અમિતતત્વને શાંત રાખવા આંખમાં ભૂરા રંગનો સુરમો કે કાળા રંગનું કાળજી આંજીએ છીએ. તે સુરમો કે કાળજીને આંખ ગ્રહણ કરતી નથી, પરંતુ આંખની પાંપણમાં તે વળગી રહે છે. તે પાંપણમાંથી સૂર્યનાં કિરણો રંગવાળાં થઈને આંખ-

માં પ્રવેશ કરે છે, તેથી આંખમાં ઠંડક રહે છે એટલુજ નહિ, પણ ઘણા રોગો મટે છે. એ વિદ્યા આ દેશની સાધારણ સ્ત્રીઓ પણ જાણે છે અને આંખમાં કાળજી આંજવું એ એક પોતાનો ધર્મ સમજે છે. તેથી મોટા મરણાદિ શોકના સમયમાં કાળાં અથવા ગળીનાં રંગેલાં કપડાં પહેરવાની સાધારણ રીતી છે. કારણ કે ઘણા શોકથી મગજ ઉપર ભારે અસર થતી વખતે માણસને ઉન્માદ થઈ જાય છે, તેથી કાળા અથવા વાદળી રંગનાં કપડાં પહેરવાથી મગજ અને શરીરને ઠંડક રહે છે. ઠંડકથી મગજ બગડતું નથી અને મન શાંત થાય છે જેથી લોહી ઉકળતું નથી. તેવીજ રીતે શીતળાની મોસમમાં શીતળાના દરદીની આસપાસ અને બારણે કે બારીયે લીમડાનાં પાત્રાંને ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, અને તેનાં તોરણ આંધવાં કે લીમડાની ડાળીથી શીતળાને પવન નાંખવો એ એક ફરજિયાત મનાયલું છે; પણ ખરી વાત એવી છે કે, શીતળાને વૈદકશાસ્ત્રમાં “ મસુરીકા ” નામનો રોગ લખેલો છે. મસુરીકા પણ એક જાતનો વિસ્ફોટક છે અને વિસ્ફોટકને લીધે રંગ ઘણી ઝડપથી શાંત કરે છે, એવા હેતુથીજ લીમડાનાં પાત્રાં રીઠીરૂપ ફરજિયાત થઈ પડ્યાં છે. વળી વસંત ઋતુમાં પીળાં કપડાં પહેરવાનો ધણે રથજો ચાલે છે, વર્ષા ઋતુમાં કસુંબી રંગ વધારે વપરાય છે, અને શીયાળાની ટાઢમાં રાતાં ગોઢાં તળાઈ વાપરવાથી અને રાતી શાલ ઓઢવાથી ગરમાવો શરીરમાં રહે છે. આવી રીતના ઘણા દાખલા વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે. મતલબ કહેવાની એટલીજ છે કે રંગ-રસાયનવિદ્યામાં આપણા લોકો દેશ, કાળ, ઋતુ, પ્રકૃતિ, વાતાવરણ વગેરેને અનુસરતા અનેક વિચારો કરી આહારમાં, વિહારમાં, ખાનમાં, પાનમાં, પહેરવામાં, ઓઢવામાં, સુવામાં અને ઘર આંધવામાં કે રહેવામાં પોતાની પ્રકૃતિને ક્યાં ફિરણો માફક છે, અને કેવા આહારનાં

તથા વિહારનાં ઉપકરણો રાખવાથી જોવાં જોઈએ તેવાં કિરણો મળશે કે આરોગ્ય રહેવાશે, તેનો વિચાર કરતા હતા અને તે પ્રમાણે વર્તતા હતા. તેનો દુરપયોગ થવાથી આજે આર્યો ઈન્ડિયન અથવા હીંદુ પદને પામ્યા છે. પરદેશીઓ જ્યારે એક લાખ ઘોડાના વેગવાળા ઇજનથી ઉંચે ચઢે છે ત્યારે આપણે તેટલાજ બળથી બલકે તેથી અધિક બળથી નીચેના નીચેજ ચાલ્યા જઈએ છીએ!!! અને એવી અધોગતિમાં પોતાનું બાન બૂલી પારકાનું જોઈ આશ્ચર્ય પામીએ એમાં કંઈ નવાઈ નથી.”

### પ્રકરણ ૩૭ મું:—નિવાસસ્થાનને લગતા વર્ણચિકિત્સાશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો.

સર્વ સુધરેલા દેશોના ઉન્નતિના જમાનાઓમાં શિલ્પશાસ્ત્રીઓ પોતાના કલાપ્રદર્શનમાં રંગને યોગ્ય સ્થાન આપતા હતા. ભારત-વર્ષમાં પણ પૂર્વે તેમજ હતું. પરંતુ અદ્વસોસની વાત છે કે હાલમાં તેમ થતું જોવામાં આવતું નથી. વર્તમાન કાળમાં જાપાનદેશ પોતાની અતિત્વરિત ઉન્નતિથી સભ્ય જગતનું ધ્યાન આકર્ષી રહ્યો છે. તે દેશમાં જનાર દરેક મુસાફર ત્યાંના અંદર અને બહારથી મુંદર બનાવવાના અપૂર્વ શોખ, કુશળતા અને રસગ્રતાથી આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે. નિવાસ-સ્થાનોમાં ઘટતા રંગ અને પુરતા પ્રકાશની વ્યવસ્થા રાખવાથી આરોગ્ય અને આનંદમાં અતિ અભિવૃદ્ધિ થાય છે.

આપણા દેશમાં પહેલાં દરેક ઘરની વચમાં ચોક અને બની શકે તો ઘરની આગળ કે પાછળ વાડો યા વાડી રાખવાનો રિવાજ હતો, તે ગમે તે કારણોથી હાલમાં નાશ પામવા લાગ્યો છે એ અતિ

શોચનીય છે. બની શકે ત્યાં સુધી ઘર પૂર્વ પશ્ચિમ મુખવાળું બાંધવું જોઈએ અને ઘરનો કોઈ પણ ઓરડો એવો ન જોઈએ કે જેમાં થોડો વખત પણ સૂર્યનાં કિરણ દાખલ થઈ શકતાં ન હોય. બારીઓ પણ જેમ બને તેમ વધારે સંખ્યામાં અને મોટા કદની સુકવી જોઈએ. જો કોઈ ઓરડામાં જરૂર કરતાં જ્યાંદે તડકો આવતો હોય તો પડદા વડે સહેલાઈથી તેનો અટકાવ થઈ શકે છે; પરંતુ યોગ્ય બારી બારણાંને અભાવે પડતી સૂર્યપ્રકાશની ખોટ અન્ય કોઈપણ રીતે પૂરી પાડી શકાતી નથી. પાશ્ચુર નામના એક ફ્રેન્ચ વિજ્ઞાનવિદે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે જેમાં તડકો દાખલ થઈ શકતો નહોતો તેવા ઓરડાઓ રોગ-જનક સૂક્ષ્મ જન્તુઓથી ભરાઈ જાય છે. તેવીજ રીતે જાહેર દવાખાનાં કે ઇસ્પતાલોમાં પણ માલૂમ પડ્યું છે કે બરાબર હવા ઉત્તરવાળા ઓરડાઓમાં રાખવામાં આવતા દરદીઓ વધારે પ્રમાણમાં સાજા થાય છે. હવા અને પ્રકાશની ખૂબ અવરજવરવાળાં મકાનોમાં નિવાસ કરવાથી આયુષ્ય, ઉત્સાહ અને આનંદની વૃદ્ધિ થાય છે. ઇંગ્લેન્ડમાં એક કહેવત છે કે (Where the sun does not enter the doctor does.) “જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ દાખલ થઈ શકતો નથી ત્યાં વૈદ્ય ડાક્ટરોને વારે ઘડીએ જવું પડે છે.” એટલે કે તેવાં સ્થાનોમાં રહેનાર મનુષ્યો માંદાં પડી વૈદ્ય ડાક્ટરની તેમને વારે ઘડીએ જરૂર પડે છે.

મકાનની બારીઓ ઉપર અને નીચેથી સીધી રાખવાને બદલે ઢળતી એટલે કે અંદરની બાજુએ વધારે પહોળી થતી રાખવી જોઈએ કે જેથી પ્રકાશ વધારે પ્રમાણમાં અને વધારે વખત સુધી મકાનમાં આવી શકશે. રોમન લોકો પોતાનાં મકાનોને મથાળે સૌર્યાવાસ અથવા સૂર્યસ્નાન સારી રીતે લઈ શકાય તેવી ગોઠવણ રાખતા હતા. આપણા

દેશમાં પણ મકાનની ઉપર છાપરાને બદલે અગાસી કે ધાખાં રાખવાની શિવાજી હતો તે બહુ પસંદ કરવા જેવો હતો. છાપરાં કરવાથી મકાનની ઉપરનો બહુ ઉપયોગી ભાગ ઉપયોગમાં લેવાયા વગરનોજ રહે છે.

હાલમાં મકાનને અંદર કે બહારથી રંગતી વખત ટાઈ પણ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્તને અનુસરવામાં આવતું નથી, તેથી શોભા કે લાભને બદલે ઉલટુંજ પરિણામ આવે છે. સાધારણ રીતે જે ઘરના મુખ્ય ભાગને બહારથી ખુલતા પીળા-રાખોડીઆ રંગે રંગવામાં આવે તો તેમાંથી બહાર નીકળી આવતા નકશીદાર ગોખ, વરંડા વગેરેને વધારે ઘેરાશ પડતા પીળા રાખોડીઆ રંગના અથવા જામલી રાખોડીઆ રંગના કરવાથી ચિત્તાકર્ષક દેખાશે. ઘરની આસપાસ લીલાં ઝાડ કે ફેલીઓ હોય તો તેવા ઘરને ખુલતા રક્ત-રાખોડીઆ રંગે રંગવું જોઈએ. સાધારણ રીતે ઘરને રંગવા માટે રાખોડીઆ કે બદામી રંગની ટાઈ એક જાતની પસંદગી કરવી એ સાફ છે. ઘરની અંદરના સુવાના જેસવાના ઓરડાઓનો રંગ તેમાં રહેનાર મનુષ્યોની પ્રકૃતિને અનુકૂલ હોવો જોઈએ. દાખલા તરીકે જ્ઞાનતન્તુના ક્ષેત્ર કે ઉચ્ચેરાયલી સ્થિતિ જેમની પ્રકૃતિની હોય તેવાં કુટુંબોને રહેવાના ઓરડાની ભીંતો વાદળી અગર જામલી કે નીલલોહિત રંગની બનાવવી જોઈએ. એથી ઉલટું જેમનાં શરીરમાં રૂધિરાભિસરણ મંદ રીતે ચાલતું હોય, જેઓ બહુધા ઉદાસીન રહ્યા કરતાં હોય, તેઓને વસવાના ઓરડા ગુલાબી અગર રતાશ પડતા અથવા રક્ત નારંગી રંગે રંગવા જોઈએ. વળી જેઓને પક્ષાઘાત કે લકવાની ખીમારી થવાનો સંભવ હોય, અથવા જેઓ પોતાના જ્ઞાનતન્તુઓને કોંઈવાળી ઈચ્છા રાખતા હોય, તેઓએ પીળા કે પીળાશ પડતા નારંગી કે પાંદુ વર્ણ પોતાના ઓરડા રંગવા જોઈએ. ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં પીળા અગર નારંગી રંગને લીધે નાજુક



પ્રકૃતિનાં મનુષ્યો અગર જાળકોને બેચેની જણાતી હોય તો તેવા ઝોરડામાં આસમાની રંગનો ખારીનો પોણો ભાગ રોકે તેવડો કાચ ખારીમાં લટકાવવાથી આખા ઝોરડામાં શાન્તિપ્રદ અસર પથરાય છે. આસમાની રંગનો ગાલીચો કે શેતરંજ જમીનપર પાથરવાથી અગર તેવા રંગના કાગળો ભીંતપર ચોઢવાથી પણ તેવેજ લાભ થાય છે.

તેવીજ રીતે ઘર આંધતી વખત સુવાના ઝોરડાઓની ખનાવટ એવી રીતની રાખવી કે જેથી હમેશાં દક્ષિણ અગર પશ્ચિમ દિશા તરફજ માથું રાખીને સુવાની સગવડ હોય. તેવીજ રીતે દિવસે કામ (ખાસ કરીને માનસિક પરિશ્રમ) કરતી વખતે પણ પૂર્વ અગર ઉત્તરાભિ મુખે બેસવાની ઝોઢવણ રાખવી જોઈએ. આમ કરવાથી પૃથ્વીના વિદ્યુન્મય અને હુંબકીય પ્રવાહો તથા પૃથ્વીની પોતાની ધરી ઉપરની હમેશની ગતિ એ સર્વને લીધે થતી એકત્ર અસરો શાન્તિદાયક અને આરોગ્ય-ખલ-વર્ધક નિવડે છે બહુ તંદુરસ્ત અગર ખલિષ્ટ મનુષ્યોને આ નિયમોની ઉપેક્ષા કરવાથી કાંઈ દેખીતી હાનિ થયેલી જણાતી નથી. પરંતુ જેઓની પ્રકૃતિ નાળુક અને લાગણીવાળી હોય, અગર જેઓને મગજનું કામ અધિક કરવાનું હોય, તેમને ઉપર લખેલા નિયમો પાળવાની ખાસ જરૂર રહે છે. ઈરન-રાઈનબાઈ (Baron Reichenbach) એમણે વૈજ્ઞાનિક શોધોને આધારે નક્કી કરી બતાવ્યું છે કે સુવા બેસવાના ઉપર લખેલા નિયમોના ઉલ્લંઘનથી દરદીઓને આપવામાં આવતાં ઔષધોનો ઘણીવાર ખરાબર થઈ શકતો નથી.

## પ્રકરણ ૩૮ મું:—ચિત્તભ્રમ કે ઉન્માદ અને વર્ણચિકિત્સાશાસ્ત્ર.

ડૉક્ટર ઇ. એમ. હેલ, એમ. ડી. ( Dr. Hale ) એમણે કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે ચિકાગો ટ્રિબ્યુન નામના વર્તમાનપત્રમાં એક લેખ લખ્યો હતો જેમાં નીચેની ખીના પણ જણાવેલી હતી:—ક્રાન્સદેશના એક ઉન્માદારોગ્યભવન ( ગારાની હસ્પિતાલ ) માં જુદા જુદા રંગનાં પ્રકાશનાં ફિરણોની અસર તપાસી જેવામાં આવી હતી, જે ઘણીજ અગત્યની અને ધ્યાન ખેંચનારી હતી. રાતો પ્રકાશ ક્ષોભક અને ધ્યાન ખેંચનારી હતી. રાતો પ્રકાશ ક્ષોભક અને ઉત્તેજક છે એવી જનસમાજની માન્યતા વાસ્તવિક છે, એવું સાબીત કરનારાં પરિણામો નોંધવામાં આવ્યા હતાં. જ્યારે તોફાની અને ઉન્મત્ત દરદીઓને રાતા પ્રકાશવાળા ઓરડામાં લખલ કરવામાં આવ્યા ત્યારે તેઓનું તોફાન અને ઉન્માદ ઘણું વધી ગયાં હતાં. આજ દરદીઓને જ્યારે વાદળી પ્રકાશવાળા ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યા ત્યારે તેઓ શાંત મૈન બન્યા હતા. વળી એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે એક ગાંડી સ્ત્રી જેનાં બકવાદ અને તોફાન રાતા રંગથી વધી જતાં હતાં તેને આસમાની ઓરડામાં લઈ જવામાં આવી ત્યારે તે તરતજ ખેલી ઉઠી હતી કે “ અહો ! આ કેવો શાન્તિ અને મુખદાયક ઓરડો છે ! ” અને આમ કહ્યા પછી એકલી પડતાં થોડીજવારમાં તે શાન્ત પ્રગાદ નિદ્રામાં પડી ગઈ હતી.

આવી આવી સત્ય વાતોએ સાબીત કરી બતાવ્યું છે કે સમવર્ણના એકીકરણ રૂપ શ્વેત પ્રકાશજ નહિ પણ તેના કેટલાક અંશો પણ મગજ અને મન ઉપર પ્રબળ અસર ઉપજાવે છે, અને તેથી ઉન્માદ

અને ગાંડપણ કે ચિત્તભ્રમના અન્ય ઉપચારોમાં વર્ણોપચારને પણ અગત્યનું સ્થાન મળવું જોઈએ.

હાલમાં તો ચિત્તભ્રમ અને માનસિક વિકારોનાં કારણો પૂર્વજો તરફના વારસામાં અગર જન્મ પછી થતી હાનિકારક અસરોમાં શોધવામાં આવે છે. જન્મ પછીની અસરો જેને ઇંગ્રેજ વૈદ્યકીય પરિભાષામાં Stresses એટલે પ્રતિકૂલ દબાણ કહેવામાં આવે છે તે ચાર પ્રકારની-૧ સીધી, ૨ અડકતરી, ૩ અંદરની અને ૪ બહારની-હોય છે. ડૉક્ટર મર્સિઅર (Dr. Mercier) એમણે આ બધી અસરોનું વર્ગિકરણ કરતાં સીધી અસરો નીચે પ્રમાણે ગણાવી છે. માથા ઉપર તમાચા મુકી કે બીજા કોઈ પ્રકારનો આઘાત, મગજનો સોજો, ખોપરીના અનમ્યખાનામાં લોહીનું આવીને ભરાવું, કોઈ નવી અથિ બંધાઈને તેનું મગજ ઉપર દબાણ થવું, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. અડકતરી અંદરની અસરોમાં યૌવન, સગર્ભાવસ્થા, જઠરનું ક્ષત, ક્ષયરોગ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તેવીજ રીતે બહારની પ્રતિકૂલ અસરો તરીકે કૌટુંબિક કે આર્થિક વિપત્તિઓ, ઉડી ફિકરચિન્તાઓ, અને અન્ય આધિદૈવિક કે આધ્યાત્મિક કલેશોને ગણાવવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત વળી શારીરિક માનસિક વિકાસની અપૂર્ણતાને લીધે પણ મનની નબળાઈ, અક્ષમતા, ખુદ્દિની જડતા, અગર તો વિકાર ને વિપથગામી-પણા અને અવનતિ વગેરે સ્વરૂપે પ્રથમ દેખાવ દે છે; અને પછી ઉન્માદાલયોમાં ઉન્માદ, વિપાદ, ચિત્તભ્રમ અને ખુદ્દિનાશ તરીકે પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકટે છે. ગાંડપણનું સૌથી વધારે બલવાન કારણ પૂર્વજ તરફનો વારસો ગણવામાં આવે છે, અને તેનાથી બીજો નંબરે દારૂ અને અન્ય માદક વ્યસનો આવે છે.

ગાંડપણથી પીડાતા દરદીઓમાંથી ઘણા મોટા ભાગને અન

પચન અને શરીરોપણ સંબંધી અનેક પ્રકારની ખામીઓ કે વિકારો થયેલાં હોય છે, અને તેથી તેઓ ફીક્કાં અને લોહી વગરનાં હોય છે. આવાં મનુષ્યોને જે લાભ થવાનો કાંઈ પણ સંભવ હોય તો તે આતપસ્નાન (સૂર્યસ્નાન), સારો ખોરાક, પસંદ પડે તેવો ઉઘાગ અને આનન્દવર્ધક પરિસ્થિતિ ઇત્યાદિ વડેજ છે. તેજ પ્રમાણે અતત્વાભિનિવેશ કે બહુવ્યાપી ઘેલછા (General paresis) વાળાં દરદીઓનો જ્ઞાનતન્તુનુહનો સાર્વત્રિક ક્ષય કે નાશ થતો જે કોઈ રીતે અટકી શકે તેમ હોય તો તે માત્ર આતપસ્નાન (Solar bath) વડેજ છે. કારણ કે શરીરસ્થ ઊવનાવસ્થક જ્ઞાનતન્તુનાં કેન્દ્રને પહોંચવાની અને સુધારવાની અદ્ભુત શક્તિ તેમાં રહેલી છે, અને તેથી તેના ઉપયોગ વડે પ્રકૃતિ સુધરવાની વધારેમાં વધારે આશા રાખી શકાય છે. અલપ્ત, કોઈ અનિશ્ચિત મગજ પરના દયાણુને લીધે અગર મગજમાં કોઈ પ્રકારના આઘાત કે ક્ષતિને લીધે ઘેલછા પરિણમી હોય તો શસ્ત્રક્રિયા વડે અધિક લાભ થવાનો સંભવ રહે છે.

પ્રિમેંશીયા અથવા બુદ્ધિનાશ જેના સ્વરૂપ વિષે એક લેખક લખે છે કે:—“Dementia is marked by a mental enfeeblement; the dement is stupid, apathetic, helpless. મગજનું પોચું પડી જવું એ આ રોગનું ખાસ ધ્યાન ખેંચનારું લક્ષણ હોય છે; આવો રોગી મૂઠ, વિરક્ત અને નિરાધાર હોય છે.” આ રોગમાં પણ આખા શરીરે આતપસ્નાન આપતી વખતે કપાળ ઉપર પીળો પ્રકાશ પાડવો જોઈએ કે જેથી બુદ્ધિનો નાશ થતો અટકશે અને મગજ સતેજ બનશે.

મગજની વિવિધ શક્તિઓને જાગૃત કરવાનો સૂર્યપ્રકાશનો સાક્ષાત્ ગુણ અરાખર લોકોના જાણવામાં હોય એમ જણાતું નથી.

પરંતુ આર્ય ઋષિઓ અતિ પ્રાચીન કાળથી આ વાત જાણતા હતા તેનાં અનેક પ્રમાણોમાં એક પ્રમાણ એ છે કે, સૂર્યની ઉપાસનામાં વપરાતા ગાયત્રી મંત્રમાં પણ ધી મહિ ધીયો યોનઃ પ્રચોદયાત્ । એટલે અમારી બુદ્ધિને સતેજ બનાવી સદ્માર્ગે પ્રેરે એવી પ્રાર્થના પ્રતિદિન ત્રિકાળ કરવામાં આવે છે. આવા ઉત્તમ નિર્દોષ સાધન (પ્રકાશ) ને બદલે મધ અને દારૂ જેવા, અન્ય રીતે અતિ હાનિકારક, માદક, પદાર્થોનો ઉપયોગ બુદ્ધિ અને કલ્પનાના અસ્વાભાવિક ઉત્તેજનાર્થે કરવો એ ઘણું જ નિંદ્ય છે. સ્વીટઝરલેન્ડમાં આવેલી કેટલીક ઈંદી ખીણોના પ્રદેશમાં વસતા લોકોને સૂર્યપ્રકાશ ભાગ્યેજ મળે છે તેને લીધે ગાંડપાન કે કિન્માદનું પ્રમાણ બહુ ચોંકાવે તેટલું વધારે હોય છે. ત્યાંના વતનીઓમાંથી ઘણાક તો મૂળાં, બહેરાં, આંધળાં, અષ્ટાવક અને અન્ય ખોડખાંપણવાળાં હોય છે. એથી ઉલટું હિન્દુસ્તાન, ઇજિપ્ત, પેલેસ્ટાઇન, સીરીઆ, અલજીરીઆ, મરોક્કો વગેરે સૂર્યપ્રકાશ સારી રીતે મેળવનાર દેશોમાં વસતા લોકોની બુદ્ધિ પ્રમાણમાં ઘણીજ વધારે તીવ્ર અને સતેજ હોય છે એમ એક જાણીતા ગ્રન્થકારના નીચેના શબ્દો ઉપરથી જોઈ શકાશે: - "The sun-exposed Hindu children take an educational course in two years less time than in England". Dr. Simms reports that "the children of the Arab families in Egypt, Palestine, Syria, Algeria and Morocco learn twice as rapidly as white children of the same age.....One class of twelve Arab boys of ten to thirteen years, taught by an American teacher in Cairo, in four years had learned four languages, and could translate

verses from Arabic to French, from French to German, and from German to English, and then to Arabic, as rapidly as an American boy of ten or twelve can read in English. Not one of these boys knew a letter of any language four years before. I also gave them one of the knottiest theorems of Euclid, which they worked out with skill and swiftness”.

મેલેન્ડાલીઆ (ઉદાસીનતા યુક્ત ગાંડછા)માં માનસિક શક્તિઓ ખુબ મંડ પડી ગઈ હોય છે. આ રોગવાળો દર્દી જડ, નિષ્ક્રિય, નિરુત્સાહી, કામ કરવાને અશક્ત અને પોતાનાં દુઃખોના વિચારમાં ડુબેલો હોય છે. ઘણીવાર આમાંથી ધેનયુક્ત વેલછા પરિણમે છે. આવા દર્દીને ઘણીવાર એવો ભ્રમ કે વહેમ પેસી જાય છે કે તેની આસપાસનાં લોકો તેનાપર જાણી જોઈને જુલમ મુજરે છે. આગળ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે અધી જાતનાં ઉષ્ણ કિરણો સ્ફૂર્તિ લાવનાર, ચેતનાપ્રેરક અને જીવનવર્ધક હોય છે. તેથી આવા રોગીના ઉપર લાલ, નારંગી અને પીળા રંગની સારી અસર થવી જોઈએ એ દેખીતું છે. રાતાં કિરણો વિશુદ્ધ લોહીને ચંચલ બનાવી નસો ને રનાયુઓમાં આનન્દ અને વેગપૂર્વક વહેવરાવે છે; અને તેથી હૃદય તરફથી ઉંચે આવેલા આવા ઉષ્ણ વિશુદ્ધ રક્તવડે મગજ પણ પોષાય છે. પીળો રંગ જે સર્વ ઉષ્ણરોમાં ઘણાજ ચંચલ છે તે શરીરના અણુઓ અને રેખાઓમાં ઉંડો ઉતરી જાનતાંતુઓનાં કેન્દ્રોને આદોલિત કરી નવીન જાગૃતિ આપે છે. આવા દર્દીઓને ખોરાક ઉપર રૂચિ બહુજ ઓછી હોય છે, રૂચિરાહિસરણુ આમીવાણું હોય છે, હાથપગ ઠંડા અને

આસમાની રંગના હોય છે, શરીરની રસોત્પાદક ક્રિયા મંદ પડી ગઈ હોય છે, અને અન્ય જીવનાવશ્યક ક્રિયાઓ દોષયુક્ત બનેલી હોય છે; તેમજ નાડી મંદ અને નબળી ચાલતી હોય છે. આ સર્વ લક્ષણો ઉપર લખેલા રંગોનાં કિરણોથી દૂર થાય એ દેખીતું છે. સાધારણ નિયમ તરીકે રાતા રંગનાં (અગર કોઈ દાખલામાં બેજની-જામલી રંગનાં) કિરણો દર્દીના ઉપર પાડવાં, અને પીળા રંગનું પાણી તેને પીવા આપવું, એ વધારે ઠીક થઈ પડે છે.

મનિઆ (કિન્માદ અથવા તોફાની ગાંડપણ) ના રોગીઓ ઉશ્કેરાયેલા, અજંપાવાળા, વાચાલ, અને ઉત્સાહી હોય છે. આવા રોગીઓ ધણુજ ચીડાઉ અને કોપી હોય છે. કલ્પિત વ્યક્તિઓ સાથે, અગર તો પોતાની આસપાસના મનુષ્યો સાથે, વિનાકારણ અથવા સહજ નિમિત્ત મળતાં તેઓ ચીડાઈને મહા ભયંકર ક્રોધમાં આવી જાય છે અને મોટી ચીસો, બૂમો, ગર્જના, ધમપછાડા, ભાંગફોડ, અને મારફોડ કરી મુકે છે. પ્રસંગે પ્રસંગે નાશ અને નુકસાન કરવાની અવિચારી તીવ્ર ઇચ્છા તેમને થઈ આવે છે, અને અન્ય સાધન પ્રાપ્ત ન હોય ત્યારે પોતાનાં પહેરેલાં કપડાં ચીરીને ટુકડે ટુકડા કરી નાંખે છે. આવા રોગમાં સર્વ લક્ષણો ડંડા, શાન્તિદાયક શુભવાણાં ઘેરા આસમાની અને લીલાં કિરણો વાપરવાનું સચવે છે. આવા દર્દીને છાપરા અને ખારીમાં આસમાની ફાયવાળા, અને દીવાલો તથા જમીન આસમાની રંગે રંગેલી હોય તેવા, ઓરડામાં રાખવાથી બહુજ લાભ જલદી જોવામાં આવે છે. પં. જ્વાલાપ્રસાદ આ સંબંધમાં લખે છે કે “આસમાની કિરણો એટલા થોડા વખતમાં ફાયદો કરે છે કે કેટલીકવાર અદ્ભુત ચમત્કાર રૂપજ જણાય. મેરકની એક ઉન્માદરોગી સ્ત્રીના મહેરા ઉપર આસમાની રંગનો પ્રકાશ જોરમાં ફેંકવાથી આજ

એક મિનિટ કરતાં પણ ઓછા વખતમાં તે તદ્દન સાજી થઈ ગઈ હતી.” આસમાની પ્રકાશ અને આસમાની પાણી જવર અને સોજા સર્વ પ્રકારનાં મટાડે છે. તે ઉપરાંત આંખની મારફત મગજ ઉપર પણ સખળ અસર ઉપજાવે છે, તેમજ શરીરની આસપાસ વાતાવરણની માફક અદૃશ્ય રીતે રહેલા ઓજસપિંડ (ઝોરા) ઉપર પણ સખળ અસર નિપજાવે છે. એ સર્વ ઉપરથી સમજી શકાશે કે ગમે તેવા તોફાની ચિત્તભ્રમ વાયુવાળા દર્દીને આસમાની રંગ કેવો લાભકારક નિવડવો જોઈએ.

ઈટાલી દેશમાં એલેક્ઝાન્ડ્રિઆ, પીડમાન્ટમાં આવેલા એક ઉન્માદરોગ્યભવન (ગાંડાની ધરપીતાલ) ના મુખ્યાધિષ્ઠાતા અને વ્યવસ્થાપક ડૉ. પોન્ઝા (Dr. Ponza) એ રોમના એક ધર્મગુરુ ફાધર સેકી (Father Secchi) ની સૂચના પ્રમાણે એક ઝોરડો આસમાની રંગનો અને બીજો ઝોરડો લાલ રંગનો એવી રીતે બનાવ્યો કે જેમાં આખો વખત જોઈએ તેટલો પ્રકાશ આવ્યા કરે તેવી રંગીન કાચની બારીઓ ચોપાસ મુકેલી હતી, અને દીવાલો તથા જમીન વગેરે સર્વ એકજ રંગથી રંગેલી હતી. દિવસે સૂર્યપ્રકાશ અને રાત્રે વિજળીના પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. વિષાદ વાયુવાળા એક દર્દીને આવા રાતા ઝોરડામાં ફક્ત ત્રણ કલાકજ રાખવાથી તે આનંદી અને મજાતાવડા સ્વભાવનો બની ગયો હતો. તેની જ રીતે બીજો એક ગાંડો માણસ જે હંમેશા ખોરાક લેવાની ચોક્કસ ના પાડ્યા કરતો હતો, તેને ચોવીસ કલાક આ લાલ ઝોરડામાં રાખવાથી તેણે પોતાની મેજે ખાવાનું માગ્યું હતું. વળી એક ઉન્માદરોગી જે અતિશય તોફાન કરતો હતો અને હાથપગ બાંધી રાખવા છતાં પણ કબજે રહેતો નહતો તેને આસમાની ઝોરડામાં એક કલાક



રાખ્યા પછી તે ઘણાજ શાન્ત બની ગયેલો જણાયો હતો. આત્મ-  
માની પ્રકાશની અસર ખાસ કરીને આંધિક નર્વ (આંખના મુખ્ય  
જ્ઞાનતંતુ) ઉપર બહુ પ્રબળ રીતે થાય છે, તેથી તેવા પ્રકાશથી કેટ-  
લાકેને ખેંચેની અને દબાણની લાગણી જણાય છે. ખીજા એક દર્શનિ  
આખી રાત જામલી રંગના ઓરડામાં રાખવામાં આવ્યો હતો તેથી  
સવારમાં તેણે ડા. પાંજાને વિનંતી કરી કે હું તદ્દન સાંજે થઈ ગયો  
માટે ઘેર જવા મને રજા આપો. અને ખરેખર તેને જવા દેવામાં  
આવ્યો હતો અને હજી સુધી તે સાંજેજ રહ્યો છે.

## પ્રકરણ ૩૯ મું:—ચક્ષુ-દષ્ટિના રોગો અને તેના ઉપચારો.

આંખની અંદરનો પડો જેને નેત્રદર્પણ (Retina) કહે છે  
સપાટી ઉપર ગોળા લાકડીના કટકા જેવા અને શંકુ આકાર-  
ના પુટ અથવા ગોલક આણુઓ પથરાયેલા હોય છે, અને તે દરેક  
એક એક જ્ઞાનતંતુના રેષાવડે મગજ સાથે જોડાયેલો હોય છે. આવા  
૨,૫૦,૦૦૦ (અઢીલાખ) જ્ઞાનતંતુના રેષાઓના ઝુડાનો આંધિક નર્વ  
બનેલો છે, અને જે આપણે એમ માની લઈએ કે તેમાંના કેટલાક  
એક પ્રકારના રંગથી ઉત્કેરાય છે, અને ખીજા કેટલાક ખીજા રંગની  
અસર ગ્રહણ કરી શકે છે, અને તેવી રીતે લાલથી આરંભીને જામલી-  
રંગ પર્યન્તના સર્વે વિવિધ વર્ણોને માટે અલગ અલગ પુટ અને  
જ્ઞાનતંતુના રેષાઓ નિર્માણ થયેલા હોય છે, તો રાસાયણિક આક-  
ર્ષણના ઉપર જણાવેલા સિદ્ધાન્તોના આધારે એમ બનવાનું સંભવે

છે કે દરેક નળાકાર અને શંકુઆકાર પુટ પોતાથી વિજ્ઞતીય રંગની અસર ગ્રહણ કરીને મગજ તરફ મોકલે. આવી રીતે એક રાતો પુટ વાદળી નારંગી કિરણ, અને નારંગી પુટ ગળીયલ કિરણ, તથા ઘીળો પુટ જામલી કિરણને આકર્ષે. જોવાની ક્રિયાના આવા પ્રકારના ખુલાસાની સત્યતા બીજી ઘણી વાતોથી સાબિત થાય છે. અને વળી આ સિદ્ધાન્તને આધારે વર્ણાન્ધતાનો ઉપચાર કરવાનો માર્ગ પણ જાહેર છે. દાખલા તરીકે જો કોઈ એક મનુષ્યને રાતો રંગ દેખાતો જ ન હોય તો તે ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે તેની આંખની અંદરના આસમાની પુટને ચેતન આપવાની જરૂર છે. અને વિજ્ઞતીય પરસ્પરને આકર્ષે અને ઉશ્કેરે છે તેથી એક આસમાની કાચની મારફત બહુ તેજસ્વી પ્રકાશ સામે દર્દીએ જોઈ રહેવું જોઈએ. અને તેમ કરવાથી લાલ રંગ જોવાની તેની શક્તિ સુધરશે એમ માનવાને સખળ કારણ છે. બીજા રંગોની બાબતમાં પણ આજ નિયમ લાગુ પડે છે. દાખલા તરીકે જો કોઈ મનુષ્યને બધી ચીજો કોઈ એક જ ખાસ રંગની હોય એવું દેખાવાનો રોગ થયો હોય તો તેના અનુપૂરક પ્રતિસ્પર્ધી રંગ ( Affinitive contrasting colour ) નો ઉપયોગ કરવાથી તે વધેશો રંગ દબાશે અને ખુટેલા રંગની ખોટ પુરાશે. એક મૂલસ્થને બધી ચીજો હંમેશાં આસમાની રંગની જ દેખાતી હતી અને આપવોપચારથી તે વિક્રિયા દૂર થઈ શકી નહોતી. તેને દરેક વખત લાગલાગટ દશ મિનિટ સુધી લાલ કાચની મારફત સૂર્ય સામે જોવવાથી ફક્ત ત્રણ દિવસમાંજ તેનો વિકાર દૂર થઈ ગયો હતો. આસમાની રંગ ન દેખાવાનો વ્યાધિ તો બાળ્યે જ કોઈને થાય છે. ચરતું લાલ અને લીલો રંગ ન દેખાવાનો રોગ તો પ્રમાણમાં વધારે જોવામાં આવે છે.

સંપૂર્ણ અગર અપૂર્ણ અંધત્વ મટાડવા માટે કેરબા કે શુદ્ધ પીળા રંગના કાચની મારફત, અગર નારંગી પીળા રંગના કાચની મારફત, સૂર્ય સામે જોવાથી લાભ થાય છે. આવી રીતે જોતાં જો એચેની કે પીડા થવા લાગે તો થોડી મિનિટ જોવાનું અંધ રાખી પુનઃ તેમ કરવા માંડવું. જ્ઞાનતંતુના નિશ્ચેષ્ટપણા (લક્ષ્યા) ના સર્વે વ્યાધિઓમાં પીળો પ્રકાશ ગુણકારી નિવડે છે.

આંખના મોતીઆ મટાડવા માટે ધૂમ્ર અથવા નીલસોહિત (Purple) પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવો જોઈ શોપણ અને રૂધિરાભિસરણની ક્રિયા ઉત્તેજિત થશે. સાથે સાથે શરીરને વિશુદ્ધ અને બલવાન બનાવવાના આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમોનું પણ યથાવિધિ પાલન કરતાં રહેવું જોઈએ.

દુઃખવા આવેલી આંખને મટાડવા માટે આસમાની-વાદળી પ્રકાશ અને તેવાજ રંગનું પાણી દુઃખતી આંખ ધોવા માટે વાપરવું જોઈએ. આસમાની પ્રકાશવડે તૈયાર કરેલા પાણીમાં સ્વચ્છ મલમલના કે રૂના પેલને બિંજવીને તેને દુઃખતી આંખપર રાત્રે બાંધી રાખવું, અને જ્યાં આંજ નાંખે તેવો પ્રકાશ હોય ત્યાં આગળ વાદળી રંગના કાચનાં ચશમાં પહેરી રાખવાં જોઈએ. અતિ શીતળ કે અતિ ઉષ્ણ જલ આંખમાં સ્નોબ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ સાધારણ ઉષ્ણતાવર્ગના આસમાની બાટલીમાં તૈયાર કરેલું જળ દુઃખવા આવેલી આંખને ધોવાના સાધન (લોશન) તરીકે સારામાં સારું છે.

દિવસના કરતાં રાત્રે કૃત્રિમ પ્રકાશવડે વાંચવાથી આંખો અધિક અભિત થાય છે અને દુઃખવા આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે કૃત્રિમ પ્રકાશમાં લાલ અને પીળાં કારણોનું પ્રમાણ જોઈએ તે કરતાં અધિક

હોય છે. આ હરકત દૂર કરવા માટે કૃત્રિમ પ્રદાશની આસપાસ લીલા, અગર અંદરની બાબુથી આસમાની, કાચનું ઢાંકણ મુંકવું જોઈએ. સમુ-  
ળગતું ન હોય તેના કરતાં લીલા રંગનું ઢાંકણ સારું, પણ આસમાની રંગનું  
ઢાંકણ તો સર્વોત્તમ છે. વિજળીના પ્રદાશને નમ્ર અને સુખકર બના-  
વવા માટે તેને છોલેલા કાચ અથવા આગ આસમાની કાચમાંથી  
પસાર કરવો જોઈએ. બહુ ઠંડીવાળી શિયાળાની રાત્રિએ રાતા કાચ-  
વાળા લેંપ લાગે તો ઠીક પરંતુ આંખને તે બહુ હાનિ કરે છે.

પુસ્તકો અને સામયિક પત્રોના કાગળો તદ્દન ચક્રચક્રીત સફેદ  
રંગના હોવાને બદલે જો જરા વાદળી કે જરા લીલા રંગની છાયા-  
વાળા હોય તો નબળી આંખોવાળાને તે શાન્તિદાયક થઈ પડે છે,  
અને તેવા કાગળપર છપાયેલાં પુસ્તકો લાંબા વખત સુધી સતત વાંચવા  
છતાં પણ આંખો બહુ શ્રમિત થતી નથી.

---

રંગના ઉપચારથી સાજા  
થયેલા દરદીઓના  
દાખલા.

## પ્રકરણ ૪૦ મું:—લાલ રંગથી સાજ થયેલા દરદીઓના દાખલા.

ઉરુસ્તાલ કે કલાયખાંજ એટલે બન્ને  
પગનો લકવો.

“માસ્ટર એફ. નામનો એક છોકરો કંઠરાહિણી (Diphtheria) ના દરદથી સખ્ત રીતે બીમાર રહ્યા પછી ધીરેધીરે સાજો થતો હતો તેવામાં એકાએક તેના બન્ને પગ લકવાના દરદથી તદ્દન જુદા પડી ગયા. તેનાથી મુદ્દલ ચલાવું નહિ અને ટેબલ કે ખુરશી ઝાલીને ઘણી મુશીબતે તે ઉભો રહી શકતો હતો. આ દર્દ મટાડવા માટે અમે તેને આછા સફેદ રંગનાંજ કપડાં પહેરાવીને દરેક વખતે એકથી બે કલાક સુધી લાગલાગટ સખ્ત લાલ પ્રકાશમાં બેસાડતા હતા. આ પ્રમાણે પ્રકાશમાં બેસાડ્યા પછી તે તરતજ ઉંધી જતો એટલે તેના શરીરમાંથી એટલો બધો પરસેવો નિકળવા લાગતો કે તેનાં કપડાં બિંજાઈ જતાં. આ ઉપાય ચાલુ રાખવાથી ત્રણ અઢવાડીઆમાં તે ખરાબર ચાલતો થયો અને બે મહિનામાં તો તે તદ્દન સાજો થઈ ગયો. આવી રીતે સાજ થયા પછી બે વર્ષ થઈ ગયાં છે છતાં તેની તન્દુરસ્તી કાયમ રહી છે.”

ત્રીજી સ્થિતિનો ક્ષયરોગ.

“મિસીસ એચ. નામની મડમ ૩૫ વર્ષની વયની હતી. તેનાં બન્ને ફેફસાં ક્ષયના પંજમાં સપડાયાં હતાં, અને તે બાદ ક્ષયની ત્રીજી અવસ્થાએ પહોંચી હતી. ડાખા ફેફસાનો ઉપલો પોણો ભાગ ક્ષયી

પુરાઈ ગયેલો હતો અને જમણા ફેફસાનો ઉપલો ભાગ ખવાઈ ગયો હતો. દર ૨૪ કલાકમાં પોણાશેરથી શેરને આશરે બલગમ પડતું હતું. બલગમનો રંગ પીળો હતો અને તે ઘણું જ ચીકણું શીણવાળું પડના મિશ્રણવાળું હતું, અને તેમાંનો કેટલોક ભાગ પાણીમાં ડુબી જાય તેટલો ભારે હતો. રાત્રે તેને પરસેવાના ઝેમેઝેમ વળતા હતા અને દરરોજ સવારે ૧૧ વાગે ટાઢની ધુન્નરી આવી જોરમાં તાવ ચડતો ત્યારે તેના ગાલ લાલલાલ થઈ જતા. તેનાં માતાપિતા અને કુટુંબનાં બીજાં ઘણાંખરાં માણસ ક્ષય રોગથી જ મરી ગયાં હતાં. આ દરદીને મેં લાલ પ્રકાશનાં સ્નાન નિયમિત રીતે આપીને તેનાં પરિણામો બારી-કાઈથી અવલોકવા માંડ્યાં. બે અઠવાડીઆમાં તેનાં સર્વ ચિન્હોમાં સુધારો થવા લાગ્યો. તેનાં ફેફસાંને સ્વરનલિકા (Stethoscope) વડે તપાસતાં જે અવાજ સંભળાતા તેમાં અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે ફેરફાર જણાયો. પ્રથમ “મ્યુક્સ” નો અવાજ સંભળાતો થયો, તે પછી “સમ મ્યુક્સ” તે પછી “ક્રેપીટન્ટ” અને આખરે “બ્રાન્કીયલ” થયો હતો. થોડા વખતમાં જ આખા ફેફસાંથી તે બાઈ શ્વાસ લેઈ શકવા લાગી અને તેથી જમણા ફેફસાંની ટોચ ઉપરનું “ક્રેપીટેશન” જતું રહ્યું. બલગમમાં પણ સુધારો થયો અને ખાંસી ઓછા પ્રમાણમાં અને ઓછી હેરાન કરનારી આવવા લાગી. આ પ્રમાણે બીજાં ચિન્હોમાં ફેરફાર થવા સાથે ટાઢની ધુન્નરીઓ, તાવ, અને શ્વાસ લેવામાં નડતી અડચણ અને છાતીની ગભરામણ એ સર્વ બંધ થયું. અને શરીરમાં ઝપાટાબંધ બળ આવવા લાગ્યું. અઢી મહિના આ પ્રમાણે ચાલ્યા પછી માત્ર ગળામાં સળવળાટ આવી ઉધરસ આવતી પણ તેને બીજી બંધી રીતે આરામ થઈ ગયો હતો. ત્રીસ વર્ષના બહુ બહેળા અને વ્યવસાયી ડોક્ટરી ધંધામાં ક્ષય રોગનો આટલો આગળ

વધેલો કેસ આટલી રહેલમંદી સાથે સાબે થયેલો મારા અનુભવમાં આવ્યો નથી. તેનો રોગ સંપૂર્ણ રીતે મટી ગયો હતો. ”

ઉપરના કેસ વિષે ટીકા કરતાં ડૉ. બેબીટ લખે છે કે જો આખા શરીરપર લાલ પ્રકાશ પાડવાને બદલે તે બાહ્યના માથાપર ઘેરો વાદળી, તેની નીચે થોડો લાલ, તે પછી પીળો, અને હાથપગ ઉપર પાછો લાલ પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો હોત તો ઉપર વર્ણવ્યાં છે તેના કરતાં પણ વધારે સારાં પરિણામ પ્રાપ્ત થઈ શક્યાં હોત.

### સંપૂર્ણ શારીરિક નિર્બળતા.

“ મિસ્ટર આર. નામનો એક ૪૫ વર્ષની વયનો ગૃહસ્થ વેપાર રોગગ્રસ્તના સખ્ત પરિશ્રમને લીધે અકાળે વૃદ્ધ જેવો બની ગયો હતો, અને તેનું શરીર ઘસાઈ ગયું હતું, તેવામાં વળી દૈવવશાત્ તે પેંસાની તાણમાં આવી પડ્યો; તેને લીધે તેની ભૂખ અને ઉંઘ જતાં રહ્યાં અને તેથી તેનું શરીર અને મન બન્ને તદ્દન નિર્બળ બની ગયાં. આરંભમાં તેના મગજના પાછલા ભાગમાં સખ્ત દુઃખાવો થવા લાગ્યો, તે પછી તેનો શ્વાસ અદ્ધરને અદ્ધર રહેવા લાગ્યો, તેનું હૃદય ક્રૂડવા લાગ્યું, નાડી દબાવવાથી વહેતી બંધ થઈ જતી જણાતી, ખોરાકની રૂચિ તો મજેજ નહિ, સાથે બંધકોશ રહેવા લાગ્યો અને પેશાબમાં ફોસ્ફોરસ મોટા પ્રમાણમાં જતો હતો. આ સર્વ છતાં તેનો સ્વભાવ અસ્વભાવિક પ્રમાણમાં ચિડિઓ બન્યો નહોતો, અને તે ઉશ્કેરાયેલો પણ રહેતો નહોતો, તેથી લાલ પ્રકાશ તેને અનુકૂલ આવશે એમ અમને લાગ્યું. અને અમને જણાવવાને આનન્દ થાય છે કે ડાક્ટરી ધધાવા અમારા બધા અનુભવમાં કોઈ પણ દર્દીને એવો સારો લાભ એટલી ટુંક સુદતમાં થયેલો અમે જોયો નહોતો કે જેવો



લાલ લાલ પ્રકાશથી આ ગૃહસ્થને થયો. લાલ પ્રકાશના પહેલાજ સ્નાનથી બહુજ આશાજનક અને ઉત્સાહ વધારે તેવું પરિણામ આવ્યું. તેનાં મન અને શરીર બન્નેને ઘણીજ પુષ્ટિ અને બળ મળેલાં જણાયાં, તેના નિરૂત્સાહ ગમગીની ભરેલા વિચારો જતા રહ્યા, અને તે બળવાન બનેલો દેખાયો. આ દર્દીને થોડાક પ્રમાણમાં લાલ કાચની મારફત, અને બાકીનો ભાગ સાદા સફેદ કાચની મારફત, પ્રકાશનું સ્નાન થોડો થોડો વખત આરંભમાં આપતા હતા. અને પાછળથી લાલ કાચનું કદ અને સ્નાનનો સમય એ બન્નેમાં ધીરે ધીરે વધારો કરતા ગયા, અને અનુભવથી જ્યારે બરાબર પ્રમાણ હાથ લાગેલું જણાયું ત્યારેજ તેમાં વધારો કરતાં અટકેલા હતા. આ દર્દીને પોતાના વેપાર રોજગારપર સતત ધ્યાન આપ્યા કરવું પડતું હતું છતાંયે તેની તબીબત અપાટામંધ સુધરતી ગઈ. શરવાતથીજ શાન્તિ અને તાજગી બક્ષનારી નિદ્રા તેને રોજ આવવા લાગી. રૂચિ પૂરેક તે ખોરાક લેવા લાગ્યો. નિયમિત રીતે તેને દસ્ત થવા માંડ્યો, અને પેસાબ સાજા માણસના જેવો બની ગયો. ત્રણ અઠવાડીયાંની આ પ્રકારની સારવાર તેને માટે તદ્દન પુરતી થઈ પડી હતી, અને તેના દરેકે પાછળથી કદી ઉચ્ચે માર્યો નથી.”

### છઠ્ઠું સન્ધિવાત.

ડાક્ટર બેન્જીટ પોતાના અનુભવના કેટલાક કેસ નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે:—

અમેરિકાના સીનસીનેટી શહેરની રહેનાર મિસીસ સી. ડબલ્યુ. હંટ નામની મહમનો દીકરી સન્ધિવાતથી મુજબ ગંદાઈ ગયો હતો, અને સારામાં સારા ડાક્ટરોની આઠ મહિના સુધી સારવાર નીચે

રહેવા છતાં કંઈજ લાભ અનુભવ્યો નહોતો. તે બાધને થર્મોસ્ટુમ નામના ચંત્રની અંદર બેસાડીને પ્રકાશનું પ્રસ્વેદ લાવનાર સ્નાન આપવા માંડ્યું. તેનો દીવ્ય શુદ્ધતા જેવો ઠંડો હતો તેથી તેના પર પરસ્પેવો આવ્યોજ નહિ ત્યારે છેવટે લાલ પ્રકાશ તે ભાગપર જોરથી પાડવામાં આવ્યો. એટલે લગભગ તરતજ આખા શરીરનું લોહી રક્તિમાન બનેલું દેખાયું. ફરીથી બીજી વખત આવું સ્નાન આપવાથી તેનો પગ સીધો થયો અને વગર અડચણે હાલવા વળવા લાગ્યો અને તેનું દરદ દૂર થઈ ગયું. આ લાલ પ્રકાશના અદ્ભુત ગુણોનો એક જાણવા જેવો દાખલો છે.

અમેરિકાના ન્યૂનર્સી સ્ટેટમાં આવેલા વાઇનવેન્ડ શહેરના રહેનાર મિસ્ટર ઇ. નો હાથ ખભામાંથી સન્ધિવાને લીધે બન્ધાઇ અને ગંદાઇ ગયો હતો. તેને બે ત્રણ અડવાડીઆં સુધી લાલ પ્રકાશ અને ચોળવા મસજીવાના ઉપાય કરવાથી તદ્દન આરામ થઈ ગયો હતો.

જો સન્ધિવાને લીધે સાંધા બહુ સુણી આવ્યા હોય અને તેમાં ઘણી તીવ્ર વેદના થતી હોય તો શરવાતમાં એક બે વખત વાદળી રંગનો પ્રકાશ પાડી શાન્તિ ઉપજાવવી જોઈએ, અને તે પછીજ નીલ લોહીત કાચનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

લાલ રંગના લાંબા વખત સુધીના ઉપયોગથી સોજો આવે અગર બહુ ઉજ્જ્વળતા વધી ગયેલી જણાય તો થોડા વખત માટે ઠંડક આપનારા રંગોનો ઉપયોગ કરવો સલાહકારક છે.

**લાલ રંગ ક્યારે નુકશાનકારક નિવડે છે ?**

જ્યારે હૃદીના શરીરની સોજવાળી સ્થિતિ હોય, અથવા લાલ રંગના વાળ, બહુ લાક્ષણિકતા અહેરે, તાવ, અને શરીર અને મનની

ઉશ્કેરાયેલી સ્થિતિ, એ સર્વ લાલ રંગ શરીરમાં બહુ વધી ગયો છે એમ સૂચવતાં હોય, ત્યારે લાલ રંગનો ઉપયોગ કરવો તે તુકસાન કારક છે, એ સહજ સમજી શકાય તેવી વાત છે. ઔષધોમાં પણ આજ નિયમ પ્રવર્તે છે એ બતાવવા માટે એકજ દષ્ટાન્ત આપવું બસ થઈ પડશે. લોહ કે જોની બનાવટોમાં લાલ રંગ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે તેના વિષે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ડિસપેન્સેટરી નામનો વૈદ્યકીય ગ્રંથમાં લખે છે કે:—

“ગરમી અને સોજાવાળાં દરદોમાં આ ઔષધો આપવાનું ઇચ્છવા જોગ નથી, અને જો અવિચારીપણે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો શરીરમાં ઉષ્ણતા, તૃપા, શિરોવેદના, શ્વાસાવરોધ અને ઉશ્કેરાયેલા રૂધિરાભિસરણનાં અન્ય ચિન્હો પેદા થાય છે. બહુ લોહીવાળાં પુષ્ટ પ્રકૃતિવાળાં મનુષ્યોને સાધારણ રીતે આ ઉપાય માદક આવતો નથી.”

**પ્રકરણ ૪૧ મું:—વાદળી રંગથી સાજ થયેલા દરદીઓના દાખલા.**

**રાંઝણ (Sciatica), સોજા દત્યાદિ.**

“ગ્રોવીડન્સ પ્રેસ” નામના પ્રસિદ્ધ અમેરિકન દૈનિક પત્રના તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી સન ૧૮૭૭ ના અંકમાં નીચેની ખીના પ્રક્ટ થઈ હતી:—

“લોહવૂડ સ્ટ્રીટ તરફ આવેલી હૉસ્પીટલ પ્લેસમાં એક વૃદ્ધ બાક મત ૧૧ વર્ષથી રાંઝણના રોગથી પીડાતી આતી છે, અને તેડલાં બધાં

વર્ષની લાંબી મુદતમાં એક પણ દિવસ પીડા વગરનો તે પસાર કરી શકી નથી. આ બાઈની ખરી ઉંમર બેકે પાંચ વર્ષની છે, છતાં ઘણાં વર્ષની દુઃખદ બીમારીને લીધે તે ૭૦ વર્ષની હોય તેવી દેખાય છે. આ દરદને લીધે ડાબા પગની ધુંટી અને ઠીંચણ સ્વાભાવિક કદ કરતાં મુશ્કેલીએ વધારાં મોટાં થઈ જતાં હતાં. ત્રણ અઠવાડિયાં ઉપર તેના મુવાના ઓરડાની પશ્ચિમ તરફની બારીમાં ત્રણ વાદળી રંગના કાચ જડવામાં આવ્યા હતા. અને તેમાંથી આવતો રંગીન તડકો પગની ધુંટી જે બહુજ સુગંધ ગંધ હતી અને ઘણીજ વેદનાવાળી હતી તેનાપર જ પાડવામાં આવ્યો હતો. લાગલાગટ ત્રણ કલાક રંગીન પ્રકાશ પાડવાથી મરઘીનાં મોટાં ધંડા જેવડી જામલી રંગની એક ગાંઠ તદ્દન ઓગળીને અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને તેજ પ્રમાણે તે ભાગમાં થતા સણકા, અને હલનચલન વખતે થતું દુઃખ, મટી ગયાં. પરંતુ બીજી રાતે પાંચી પગના પંજામાં અને ધુંટીમાં પીડા થવા લાગી, અને તેજ અસામાન્ય પ્રકાશમાં વાદળાં વારંવાર આવતાં હોવાથી પ્રકાશનો ઉપચાર બે ત્રણ દિવસ મુઘી બરાબર થઈ શક્યો નહિ; પણ તે પછી સારા પ્રકાશનો લાભ મળવાથી શાંતિ અને સુખનો નાશ કરનાર આ દરદને તરતજ હાંકી કાઢવામાં આવ્યું. પરંતુ વાદળી કાચની મારફત સૂર્યપ્રકાશના સ્નાનની બહુજ આશ્ચર્યકારક અસર તો રવિવારના રોજ જોવામાં આવી હતી. શનિવારની રાત્રે દરદીના ઠીંચણ ઉપર દરદનો સખ્ત હુમલો થઈ આવ્યો જેને લીધે તેને અસહ્ય વેદના થવા લાગી. રવિવારે સવારમાં ઠીંચણ ધણે જ મુશ્કેલી આવ્યો હતો અને ત્યાં જરાપણ દાખવાથી તે બેચાર્જ જતી હતી, તેથી કરીને જેમ અને તેમ જલ્દી આસમાની રંગનો પ્રકાશ પાડવાની તજવીજ કરવામાં આવી. તેને પરિણામે માત્ર પોણા કલાકથી પણ ઓછા વખતમાં દરદ જતું

રહ્યું, સોજો અને દુઃખાવો અદૃશ્ય થઈ ગયાં, અને આખો પગ તદ્દન તન્દુરસ્ત થઈ ગયેલો દેખાયો. ગઈ કાલે પોતાના ઘરની આસપાસ આ બાઈ એક સોળ વરસની જુવાન છોકરીની માફક આનન્દથી હરીફરી શકી હતી. આ સંબંધમાં એક વધુ જાણવા જેવી બાબત એ છે કે આ દરદીના ડાબા પગની બધી આંગળીઓ બહાર મારી જઈને તદ્દન નકામી થઈ પડી હતી પરંતુ વાદળી રંગના તડકાના સ્નાનના ઉપ-ચારથી તે પણ તદ્દન તન્દુરસ્ત બની ગઈ હતી.”

**ઉરઃક્ષત અને ફેફસાંમાંથી લોહી પડવું.**

ચિકાગો ટ્રિબ્યુન નામના સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન નિક પત્રમાં ન્યુયોર્કના એક ડૉક્ટરની સહીથી નીચેની ખીના તા. ૧૨ મી જાન્યુઆરી સન ૧૮૭૭ માં પ્રકટ થઈ હતી.

“આશરે ૭ અઢવાડીયાં ઉપર મારા કુટુંબની એક સ્ત્રીનાં ફેફસાંમાંથી મોટા પ્રમાણમાં લોહી પડવા લાગ્યું હતું, અને લાગલા-ગટ દર દિવસ સુધી થોડું વધારે લોહી નિયમિત રીતે પડ્યા ક્યું હતું. આ પ્રમાણે લોહીની ઉલટીઓથી તે ઘણીજ અશક્ત બની ગઈ હતી અને પોતાની જાંઘની માટે ઘણી બધી પામતી હતી. મેં કેટલાક આસમાની રંગના કાચ લાવીને જે બારી નજીક ઘણીખરી તે સૂતી બેસતી હતી તે બારીમાં તે કાચ જડી દીધા. આવી રીતે આવતો આસમાની રંગનો તડકો દરદી બાઈની બોચી કે ગરદનના પાછલા ભાગપર, અને સફેદ કાચમાંથી આવતો પ્રકાશ શરીરના બીજા ભાગપર, આશરે કલાક સુધી પાડવામાં આવતો. બીજે દિવસે સૂર્ય અંસાધારણ ગરમીથી પ્રકાશતો હોવાથી દરદીને જોઈએ તે કરતાં વધારે આસમાની પ્રકાશ મળ્યો હતો તેને લીધે રાત્રે દરદીને ગરદનના પાછલા ભાગમાં કોઈ ખાસ જાતની લાગણીઓ અને બેચેની ઉપજાડે.”

તેવો ભાર મગજમાં જણાયા હતાં. પણ ખીજે દિવસે આ પ્રકારની તકલીફ આપોઆપ જતી રહી હતી, અને તે પછી કેટલા દિવસ એટલે લાંબો વખત આસમાની પ્રકાશમાં તે બેઠી નથી. શરૂઆતથીજ તેના શરીરમાં તાકત આવવા લાગી હતી, તેનો ચહેરો પૂર્વેના જેવો સ્વાભાવિક ભરાવદાર બન્યો હતો, અને એક અઠવાડિયામાં તો પ્રથમના જેવી તદ્દન નીરોગ બની ગયેલી તે દેખાતી હતી. જો કે એ વાત ખરી છે કે એટલા થોડા વખતમાં ફેફસાનું દરદ પુરેપુરું મટી ગયું નહોતું તો પણ તેનો છાતીનો દુઃખાવો તો જતો રહ્યો હતો અને દરદી પોતે સાજા થયાની લાગણી અનુભવે છે. એક અઠવાડિયા સુધી લાગલાગટ પ્રકાશમાં બેઠા પછી તેની ગરદન અને ખભાએ ઉપર સંખ્યાબંધ લાલ મોટી ફાલ્ગિઓ થઈ આવી હતી. લોહીમાંના ખીગાડ શરીરની સપાટીપર ખેંચાઈ આવવાનું આ એક નિશાન હોવું જોઈએ એમ હું માનું છું. ”

ઉપરના લખાણમાં ‘દરદીને જોઈએ તે કરતાં વધારે આસમાની પ્રકાશ મળ્યો હશે’ એ શબ્દો વાજખી નથી. એ શબ્દોને બદલે ખરી રીતે તો ‘જોઈએ તે કરતાં વધારે આસમાની અને પારદર્શક કાચ’ એમ લખવું જોઈએ. કારણકે તે દરદીને સફેદ કિરણોની ક્ષોભક ઉત્તેજક અસર માફક આવે તેવી નહોતી. આ દરદીને માટે વપરાયલા આસમાની કાચનું પ્રમાણ બહુ થોડું હતું. અને વળી સારામાં સારા મેઝેરીન વાદળી કાચ (Mazarine blue glass) માંથી પણ એટલાં ઉપજુ કિરણો આરપાર જઈ શકે છે કે, જે દરદીનું મગજ અને ચાતુંતુંઓ અંચળ અને લાગણીવાળાં હોય તેમને લાગલાગટ એક કલાક સુધી મગજ કે ગરદન ઉપર તેના પ્રકાશ આપી શકાય નહિ.

મગજ અને કરોડરજ્જુના પડનો વરમ.

( Meningitis )

ન્યૂયૉર્ક વર્લ્ડ નામના પ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્રમાં એવી ખીના પ્રકટ થઇ હતી કે ઇલીનાઇસ સ્ટેટમાં આવેલા કેમ્પરેન્સ શહેરમાં રહેનારી એક બાઇને કરોડ અને મગજના પડનો સખ્ત વરમ થઈ આવ્યો હતો જેને લીધે ચાર વર્ષો સુધી તે ખીમાર રહી હતી, પણ છેવટે વાદળી પ્રકાશના ઉપચારથી તે સાજી થઇ હતી, અને પોતાની હકીકત જનરલ પ્લેઝેન્ટને તેણે લખી મોકલી હતી.

**જ્ઞાનતંતુની નખળાઇને લીધે થતી શિરોવેદના.**

ડૉ. બેબિટ એમ. ડી., એલ. એલ. ડી. ની પાસે અમેરિકાના બ્રાડવેના રહીશ એક વ્યાપારીએ આવીને એમ જાહેર કર્યું હતું કે, એક દિવસ રવિવારે દેવળમાંથી ઘેર આવ્યા પછી મને માથામાં સખ્ત દુઃખાવો અને સણકા આવવા લાગ્યા હતા; અને તે વખતે આસમાની પ્રકાશના લાભ વિષે મને ખાસ વિશ્વાસ નહોતો તોપણ તેની અજમાયશ લેઇ જોવાનો મેં વિચાર કર્યો; અને મેઝેરીન જાતના વાદળી કાચમાંથી આવતા પ્રકાશ નીચે માત્ર ત્રીસ મિનિટ બેસવાથીજ માંડે બધું દુઃખ જતું રહ્યું હતું.

**જ્ઞાનતંતુની સામાન્ય નિર્બળતા.**

અમેરિકાના ન્યૂજર્સી સ્ટેટમાં આવેલા વાઇનલેન્ડ શહેરની એક પરોપકારી સ્ત્રીડૉક્ટરે ડૉ. બેબિટ એમ. ડી. ને પોતાનો અતુલ્ય નીચે પ્રમાણે જણાવ્યો હતો:-મેં એક મોટો વાદળી રંગનો કાચ મારી બારીમાં જડીને ત્યાં આગળ એક આરામખુરશી મુકી હતી, અને જે મહેમાનો મને મળવા આવતા તેમને તે ખુરશીમાંજ હું બેસાડતી

હતી. એક અશક્ત નર્ડસ, વૃદ્ધ બાઈ અને વારંવાર મળવા આવતી હતી તેને પણ હું પેલા આસમાની પ્રકાશમાં સુકેલી ખુરશીમાં જ બેસાડતી. આને લીધે તે જલ્દી સાજ થવા લાગી અને તે વાત તરફ તે બાઈનું પોતાનું ધ્યાન પણ એટલા પ્રમાણમાં ખેંચાયું કે મારી મારીમાં મોટા વાદળી કાચ શા માટે જડેલો છે તે વિષે સવાલ કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. અને જ્યારે મેં તેને ખરું કારણ સમજાવ્યું ત્યારે તે દરદી બાઈએ પણ ક્યુલ કર્યું કે તે આસમાની પ્રકાશમાં બેસવા માંડ્યા પછી કોઈ ખાસ પ્રકારની લાગણી અને સુધારો મને જણાવવા લાગ્યો છે, પરંતુ તેનું કારણ હું સમજી શકતી નહોતી.

### સન્ધિવાત.

આવર હાઉસના માલીક એક મિ. ડબલ્યુ. ડબલ્યુ. લેરાખી વિષેની હકીકત હાર્ટફોર્ડ પોસ્ટ નામના પત્રે પ્રકટ કરી જણાવ્યું હતું કે આ સદ્ગૃહસ્થ સખ્ત સન્ધિવાતને લીધે ખાટલાવશ થઈ પડ્યા હતા. પણ થોડાક દિવસ આસમાની પ્રકાશનાં સ્નાત લેવાથી બહુ આશ્ચર્ય ઉપજે તેવી તન્દુરસ્તી અને તાકત પ્રાપ્ત કરી પોતાના કામપર જવા લાગી શક્યા હતા.

### સન્ધિવાતનો બીજો દાખલો.

ન્યૂયાર્કના ડૉ. રૉબર્ટ રેલ્ફોર્ડ જનરલ પ્લેઝેન્ટને એક પત્રમાં લખે છે કે “ સખ્ત સન્ધિવાતથી પીડાતા એક શખ્સને બે આસમાની કાચની મારફત પડતા પ્રકાશ નીચે બે વર્ષ ઉપર મેં બેસાડી બેઠો હતો. પંદર મિનિટ બેસાડ્યા પછી તેનું દરદ બાઈનું થયેલું જણાયું હતું અને વિના હરકતે તે હરવા દરવા લાગ્યો હતો; પરંતુ તેજ વખતે પોતાની જાન ઉપર ધાતુનો બેસ્વાદ જણાવવાની તે દરદીએ ફરીઆદ કરી હતી. ”



ડૉ. રોહલેન્ડ કુક્લીનના ડૉ. ફ્રિડેના એક દરદી ગૃહસ્થના વિષે એમ જણાવે છે કે જ્યારે તેનો હાથ વાદળી પ્રકાશમાં મુકવામાં આવતો ત્યારે તેની જીભ ઉપર તાંબાના કાટ કે ગંગાલનો સ્વાદ તેને જણાતો હતો. આ સંબંધમાં ડૉ. એબિટ એવો ખુલાસો કરે છે કે વાદળી પ્રકાશમાં તામ્ર, જસત અને બીજા ધાતુઓ રહેલી હોય છે; અને પોતાની લાભકારક અસરો ઉપજાવવા છતાં ઝેરી કે નુકસાનકારક અસર નિપજાવતી નથી.

### એક બાળકને થયેલી ગાંઠ.

“સૂર્યના તરંગ અને વાદળી પ્રકાશ” ((Blue and Sun-Lights) નામના પુસ્તકમાં જનરલ પ્લેઝેન્ટેન પોતાના ઉપર આવેલા ડૉ. વિલીયમ એમ. મેકલૅરીનો લખેલો એક પત્ર નીચે પ્રમાણે પ્રકટ કરે છે:—“એક માસની એક નાની છોકરીના નીચલા જડાવાની ડાબી બાજુએ એક કમ્પ્લેક્ષ ગાંઠ જેવડી કઠણ ગાંઠ માઝૂમ પડી હતી. આને માટે દરરોજ બાજામાં બાજા એક કલાક સુધી આસમાની પ્રકાશ તે ગાંઠ ઉપર પડ્યા કરે તેવી રીતે તેને મુવાડવાની મેં તજવીજ કરી. તેને પરિણામે ૪૦ દિવસમાં તે ગાંઠ તદ્દન ઓગળીને અદૃશ્ય થઈ ગઈ. આ બાળકનું બદન આશ્ચર્યકારક રીતે ખીલ્યું છે અને હાલમાં સાત માસનું તે થયું છે. તે બહુ તેજસ્વી અને આનંદી છે અને કોઈપણ વખત એક કલાકનીયે માદગી કે બેચેની તેણે પેડી તથા. આ પ્રકારની તેની બાળરોગોમાંથી વિમુક્તિ કેટલાક પ્રમાણમાં આસમાની પ્રકાશને સીધે છે, એમ હું માનું છું.”

જો ઉપરના કેસમાં રાતા નીલલોહીત રંગનો કેન્દ્રિત કરેલો પ્રકાશ ગાંઠ ઉપર પાડવામાં આવ્યો હોત તો તેને ધણોજ વહેંચે

આરામ થયો હોત એ નિઃસંશય છે. કારણ કે કઠણુ ગ્રનથિઓ અને ગંઠાર્ક  
મયેલ લોહી એ એવા મંદ અને જીલ્લું વિકારો છે કે તેના ઉપર લાલ  
અગર લાલ નીલલોહીત રંગની ઉત્તેજનક અસર વધારે લાભકર્તા  
થઈ પડે છે.

### લૂ લાગવી.

ડૉ. બેન્ડિટ લખે છે કે 'ન્યૂયાર્ક ઇવનીંગ પોસ્ટ' નામના  
દૈનિકપત્રમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા એક બહુ જાણવાજેવા કેસ તરફ ડૉ. રોહ્-  
લેડે માફ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. એંગલવુડના વતની અને ન્યૂયાર્ક શહે-  
રમાં ધંધો કરતા મિ. ઇ. લૂની અસર (Effects of a sun-  
stroke)થી બે વર્ષથી સખ્ત માંદગી ભોગવતા હતા. પણ આખરે પોતાની  
ટોપીની અંદર, આસમાની કપડાંનું અસ્તર રાખવાથી તદ્દન સાજા થઈ  
ગયા હતા. કેટલાક લોકો જૂઠ્ઠાથી એમ માને છે કે રંગની ચીજો ઉપર  
પ્રકાશ પડતો ન હોય ત્યાં સુધી તેમાં કાંઈજ ગુણ હોતો નથી, તે  
વાતની અસત્યતાનો પુરાવો ઉપરનો દાખલો પુરો પાડે છે. જો કે એ  
વાત ખરી છે કે તડકો દરેક ચીજના રંગોની અસર વધારે પ્રબળ  
બનાવે છે, છતાં પ્રકાશથી સ્વતંત્ર શક્તિ પણ દરેક રંગમાં રહેલીજ હોય છે.

### રાંઝણુ વગેરે.

ડૉ. પેનકોસ્ટ પોતાના "વાદળી અને લાલ રંગ"નામના  
પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૨૭૪ ઉપર એક જાણવા જોવો દાખલો નીચેના  
સ્પષ્ટોમાં લખે છે:—

"ખૂબીયત વર્ષની એક વિધવા બાઈ કેટલાંક વર્ષોથી રાંઝણુના  
દરદ અને કહેડના સખ્ત દુખાવાને લીધે અતિશય કષ્ટ ભોગવતી હતી.  
આખા શરીર ઉપર રંગીન પ્રકાશ પડી રહે તેવી રીતે આસમાની કાચ

જડીને તે તરફ ખરડો ખુલ્લો કરીને આશરે એ કસાક સુધી દરરોજ એસવાની અમે આ બાબને બલામણુ કરી, અને તે પ્રમાણે ત્રણ વખતજ કરવાથી તેનો પીકનો દુઃખાવો તદ્દન જતો રહ્યો અને પગની પીકા પણ કેટલાક પ્રમાણમાં ઓછી થઈ. એકંદરે ઉપર જણાવેલી સારવાર દશ દિવસ સુધી ચાલુ રાખવાથી રોગનાં બધાં ચિન્હો અદૃશ્ય થઈ ગયાં હતાં.”

**બાળકને થતો કૉલેરા અને એક જાતનો ક્ષય.**

“વાદળી અને લાલરંગનો પ્રકાશ” એ નામના પુસ્તકમાં ડૉ. પેનકોસ્ટ નીચેનો દાખલો પણ જણાવે છે:—“માસ્ટર એચ. નામનો અઢાર માસનો એક છોકરો હતો તેને સખ્ત ગરમી વાળી આબોહવામાં દાંત કુટવા સાથે સખ્ત ઝાડા અને શરીર બેહદ ગળી જવાનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો. કેટલાક વખત સુધી એક અતિ કુશળ ડૉક્ટરની સારવાર નીચે રહેવા છતાં એક સરખી રીતે તે ક્ષીણ થતો જ ચાલ્યો. તેથી છેલ્લા પ્રયત્ન તરીકે તેનાપર આસમાની પ્રકાશનો ઉપચાર અજમાવી જોવાનો અમે નિર્ણય કર્યો. ઉપાય શરૂ કરતી વખતે આ બાળક બહુજ બેચેન અને ચિડિયા સ્વભાવનું હતું, પણ વાદળી પ્રકાશમાં મુક્યા પછી તરતજ તેને શાન્તિ વળી અને આછી સુખદ નિદ્રામાં તે પડ્યું અને પ્રકાશ સ્નાન બ્યારે પુરું થયું ત્યારે તે શાંત અને તાજગીવાળું જણાયું. આ ઉપચાર એ મહિના સુધી ચાલુ રાખવાથી તે બહુ સુંદર, તન્દુરસ્ત દેખાવનું અને બરાચલા ગુલાબી ગાલ તથા આનંદી સ્વભાવનું બની ગયું હતું. મારી ખાત્રી છે કે અીજ કોઈ પણ જાતના ઉપચાર આ બાળકની જીંદગી બચાવી શકત નહિ, અને આસમાની પ્રકાશના ઉપચાર વગર તે ખરેખર મરી ગયું હોત.”

## જ્ઞાનતંતુની વિકારી ઉષ્કેરાયલો સ્થિતિ.

ડૉ. પૅનકોસ્ટ પોતાના વાદ્દળી અને લાલ પ્રકાશ વિષેના પુસ્તકમાં લખે છે કે:—“ ૩૫ વર્ષની વયના મિસ્ટર ટી. શારીરિક અને માનસિક લાંબા કાળના હૃદ ઉપરાંત પરિશ્રમથી છેકળ નિર્જળ બની ગયા હતા. પરિણામે તેમની પ્રકૃતિ સહજ કારણ મળતાં ગભરાટ થઈ જાય તેવી, અને સહજમાં ઉત્તેજિત થઈ જાય તેવી, બની ગઈ હતી. રાત્રે તેને નિદ્રા આવી શકતી નહિ, અને જો થોડી ઉંઘ આવતી તો બચકર સ્વપ્નાંથી તે તરત જાગૃત થઈ જતા. ખોરાક ઉપરની રુચિ અનિયમિત હોવાથી કોઈવાર અતિશય ખોરાક ખાવો પડતો, અને વળી કેટલીકવાર અનાજનું દર્શન પણ કંટાળો આપતું. શૌચની ક્રિયા પણ બહુ અનિયમિત રીતે ચાલતી; એટલે કે, કોઈ કોઈવાર બહુ ઝાડા થઈ જતા, તો ખીજ કેટલીકવાર સપ્ત બંધકોશજ રહ્યા કરતો. મગજમાં વારંવાર વેદના થઈ આવતી, અને ઉષ્કેરાવા જેવું જરા સરખું કારણ મળતાં તે એહોશ અને હતાશ બની જતા હતા. તેમની આવી સંચળ અવસ્થાને લીધે લાલ પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવાનો અને પીવામાં લાલ ચાણી વાપરવાનો અમે ઠરાવ કર્યો. આ પ્રમાણે કરવાથી શુભ પરિણામે તરતજ જણાવા લાગ્યાં, તેનું આખું શરીર બહુ ત્વરિત રીતે તન્દુરસ્ત બનવા લાગ્યું, પાંચજ વખત વાદ્દળી પ્રકાશમાં સ્નાન લેવાથી તેના શરીરનો સમગ્ર જ્ઞાનતંતુવ્યુહ નિરામય સ્થિતિમાં આવી ગયો, અને જો કે શારીરિક અને માનસિક સતત પરિશ્રમશીલ જીવન તેમને હજી ગાળ્યાજ કરવું પડે છે તો પણ તે પછી આજદિન સુધી જ્ઞાનતંતુના કાંઈ પણ વિકારનો દુઃખદ અનુભવ કરવાનો પ્રસંગ કદી પણ તેમને પ્રાપ્ત થયો નથી. ”

## પ્રકરણ ૪૨ મું:—વાદળી અને શ્વેત રંગથી સાજ થયેલા દરદીઓના દાખલા.

### અંધસી અથવા રાંઝણ.

જનરલ પ્લેઝેન્ટના વાદળી અને શ્વેત પ્રકાશ વિષેના પુસ્તકના આદેશ પ્રકર ઉપર નીચેનો દાખલો આપેલો છે:—“ સન ૧૮૭૧ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ૨૨ વર્ષની વયનો મારો એક પુત્ર જેના શરીરના સ્નાયુઓ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેટલા ખીલેલા અને બળવાન હતા તેને રાંઝણ અથવા પગના મોટામાં મોટા જ્ઞાનતાંતુનો સોળે કે વાતવ્યાધિ અતિશય સમ્પ્રદામાં થયો હતો. આ દરદને લીધે તેની ડાબી બાજુની કહોડમાં અને ડાબા પગમાં એટલી બધી અસહ્ય વેદના થતી હતી કે મહા મુસીબતે લંગડાતે લંગડાતે તે થોડું ચાલતો તો પણ પીડા થયા વગર રહેતી નહિ. સારામાં સારા ઔષધોપચાર અને વિજ્ઞાનીના પ્રયોગો કરીને થાક્યા પછી મેં તેને વાદળી અને શ્વેતરંગના સૂર્યપ્રકાશનો ભોગો ઉપયોગ કરવા સૂચવ્યું. આ પ્રકાશ ખુલ્લી કરેલી બરડાની કરોડ અને ડાબા નિતાંબ ઉપર પાડવાનું મેં સૂચવ્યું હતું. આ પ્રમાણે ઉપચાર શરૂ કર્યા પછી ત્રણ અઠવાડીઆની અંદર બ્યાધિનું એકે એક દુઃખદ લક્ષણ અદશ્ય થઈ ગયું. અને દરદ મટી ગયાને હાલ ત્રણ વર્ષ જેટલી મુદત થયા છતાં દરદે મુદલ ઉથલો માર્યો નથી. ”

### સન્ધિવાતના બે કેસ.

વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશ નામના પુસ્તકના ૧૫ મા પૃષ્ઠ ઉપર નીચે પ્રમાણે લખેલું છે:—“ મેન્નેર જનરલ એસ. અને મેન્નેર

જનરલ ડી. જેમ્સ અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના જાથુના લશ્કરના આગેવાન સરદારો હતા, તેઓ મારા મિત્રો હોવાથી તેમને મળવા માટે હું જ્યારે ગયો, ત્યારે તેમના ઉતારાના સરકારી મકાનની બારીમાં વાદળી રંગનો મોટો કાચ પથ્રુ સફેદ કાચની જોડે મેં જડેલો જોયો. થોડીક આડી અવળી વાતચીત ચાલ્યા પછી જનરલ ડી. એ મને પુછ્યું કે બારીમાં જડેલો વાદળી કાચ તમે જોયો? અને તે શા માટે હશે તે તમે સમજી શકો છો? મેં જાણ્યો આખો કે તે કાચે માઈ ક્યાન તો ખેંચું હતું, પરંતુ તે શાને માટે હશે તે હું સમજી શક્યો નહોતો. આ ઉપરથી તે સરદારે ખુલાસો કર્યો કે મારા મિત્ર જનરલ એસ. અને હું બન્ને એકજ દરદથી પીડાઈએ છીએ; એટલે કે, કાણીથી નીચેનો બધો હાથ અમારા બન્નેનો સંધિવાતને લીધે બહુજ પીડા કરે છે. અમારી આંગળીઓના સાંધા પણ ફેટલીકવાર એટલા બધા અકડાઈ જાય છે કે કલમ સુધાં પકડતાં અમને ધણીજ વેદના થાય છે. અમારા જાણુવા કે સાંભળવામાં આવેલા સર્વે ઉપાયો અમે કરી ચુક્યા છીએ, પણ તેથી કાંઈજ કામ સર્વું નથી. આખરે મેં મારા મિત્ર જનરલ એસ. ને કહ્યું કે જનરલ પ્લેઝેન્ટના બતાવેલા વાદળી પ્રકાશનો અનુભવ આપણે લેઈ જોઈએ તો કેમ? આ બાબતમાં મારા મિત્ર પણ એકમત થવાથી આ વાદળી કાચ લાવીને બારીમાં અમે જડાવ્યો, અને દશ વાગ્યા પછી તડકો તે કાચની મારફત અમારા ઓરડામાં આવવા લાગ્યો કે તરતજ અમે પહેરેલાં કપડાંની બાંધો ઉઘી ચઢાવીને અમારા હાથ તે પ્રકાશમાં દરરોજ અરધો કલાક ધરી રાખવા લાગ્યા, જેને પરિણામે માત્ર ત્રણ દિવસમાંજ અમારૂં દરદ તદ્દન ચરી ગયું.

“આ બે લશ્કરી અમલદારોને ઉપર વર્ણવેલા પ્રસંગે મળ્યાને

જાન એ વર્ષ કરતાં પણ વધારે મુદત થઈ ગઈ છે, છતાં પણ તે બન્નેમાંથી એકને સંધિવાતું દરદ ફરીથી ફિચિત અંશે પણ જણાયું નથી. તેમાં પણ ખાસ જણવા જેવું તો એ છે કે બન્નેને વખતો વખત લાંબા કાળ સુધી બહુ ઠંડા અને ક્વચિત બેજવાળા પ્રદેશોમાં પણ રહેવું પડ્યું હતું. છતાં એ રંગના ઉપચારથી મરી અયેલું સંધિવાતનું દરદ ફરીથી દેખાયું નથી. ”

### જ્ઞાનતંતુની બેહદ ક્ષીણતા.

વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશ નામના પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૨૫ મા ઉપર ન્યૂયૉર્કના ડૉ. શ્રીશસ્ત્રી સંમુખ એક સ્ત્રી દરદીએ જે હકીકત નોંધાવી હતી તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—“ હું ત્રણ વર્ષથી માંદી હતી અને તેમાં દોઢ વર્ષથી તો પુરેપુરી ખાટલા વશજ હતી. કસરતના અભાવ અને અન્ય કારણોને લીધે માંડું શરીર તદ્દન ક્ષીણ થઈ ગયું હતું, જ્ઞાનતંતુઓ બેહદ નિર્બળ થઈ ગયા હતા, રાત્રે ઉંઘ આવતી નહોતી, ખોરાક ઉપર તો મુદલ રૂચિજ નહિ, અને પૌષ્ટિક, ઉત્તેજક કે નિદ્રા લાવનાર દવાઓ મોટા પ્રમાણમાં લેવા છતાં કાંઈ પણ સારીજેવી અસર થતી નહિ, શરીર તો લોહી વગર તદ્દન શીકું પડી ગયું હતું; છેવટના ઇલાજ તરીકે સન ૧૮૭૪ ના જાન્યુઆરીની ૧૯ મી તારીખે મારી બારીમાં વાદળી રંગના ૩૬x૧૬ ઇંચ કદના એ કાચ જડીને તેની મારફત આવતા પ્રકાશને ખુલ્લી પીઠની કરોડ ઉપર સવાર સાંજ દિવસમાં બે વખત વીસ અથવા ત્રીસ ત્રીસ મિનિટ સુધી ડૉ. શ્રીશસ્ત્રી બલામણ પ્રમાણે પાડવાનું મેં શરૂ કર્યું, અને શરીરના બાહ્યના ભાગપર સૂર્યનો શ્વેતપ્રકાશ પાડવા માંડ્યો. આ પ્રમાણે કરવા માંડ્યા પછી થોડાક દિવસમાં પ્રકાશના આ પ્રકારના ઉપચારની અસર

બહુ સમ લાગવાથી ખુબા શરીરને બહુ જીણાં આછાં કપડાં પહેરીને હું પ્રકાશ સ્નાન લેવા લાગી, જેને પરિણામે, એકંદરે એ ત્રણ આઠ-વાડીઆં પછી ભૂખ, ઉંઘ, શક્તિ ઇત્યાદિમાં સારો સુધારો થતો મારા જોવામાં આવ્યો. અને આશરે સાડાત્રણ કે ચાર માસની આખરે હું એમલી બધી તન્દુરસ્ત બની ગઈ કે મને કોઈ ઝોળખી પણ શકે નહિ. મારા દરદનું કોઈ નામ નિશાન પણ પાછળ રહ્યું નહિ. વધારેમાં એ પણ જણાવવાની જરૂર છે કે, બ્યારથી આ પ્રકાશના ઉપચાર કરવા માંડ્યા ત્યારથીજ સર્વ જાતની દવાઓ વાપરવાનું મેં બંધ કરી દીધું હતું; તેથી મેં જે લાભ પ્રાપ્ત કર્યા હતા તે ફક્ત પ્રકાશના ઉપચારનુંજ શુભ પરિણામ હતું, તે નિઃસંશય વાત છે.” ઉપર લખેલા કેસ વિષે ટીક કરતાં ડૉ. બેબિટ લખે છે કે, લગભગ આખા શરીર ઉપર વાદળી પ્રકાશજ પડી શકે તેવડા મોટા કાચ વાપરવામાં આવ્યા હતા તે બહુ યોગ્ય હતું. કારણ કે શ્વેત પ્રકાશ જો વધારે પ્રમાણમાં વાપરવામાં આવત તો આ બાઈની બહુ નાણુક અને લાગણી વાણી પ્રકૃતિને બહુ અસ્વસ્થતા ઉપજવનાર થઈ પડત. વળી જો સારી જાતના વાદળી કાચ પસંદ કરવામાં આવ્યા હોત તો ખુબા શરીરે પણ તે પ્રકાશ વિના હરકતે લેઈ શકાત.

**ચસકા, રૂબ, આમચાત તથા જ્ઞાનતંતુની ક્ષીણતા**

અમેરિકાના શીલાડેલ્ફિઆ શહેરમાં નં. ૧૨૨૦ વૉલનટ સ્ટ્રીટમાં આવેલા ઇલેક્ટ્રીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટવાળા ડૉક્ટર એસ. ડબ્લ્યુ. બેકવીથનાં પત્ની જે મરણપથારીએ પડ્યાં હતાં તેને વાદળી પ્રકાશથી અતિ આશ્ચર્યકારક લાભ થવાનો જાણવા જેવો દાખલો ‘વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશ’ નામના પુસ્તકના ૧૦ મા પૃષ્ઠ ઉપર જનરલ પ્લેઝેન્ટને જે



આપેલો છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે:—સન ૧૮૭૧ ના ઑગસ્ટ માસમાં મારા મિત્ર ડૉ. બેકવીથને હું મળવા ગયો ત્યારે તે બેહદ ગમગીનીમાં હુબેલા માલૂમ પડ્યા, કારણ કે પોતાની પત્નીના બચવાની સર્વ આશા તેમણે મુકી દીધી હતી. આ બાઈને માથામાં, ગરદનમાં અને પગમાં અસહ્ય વેદના રાત દિવસ થયા કરતી હતી, ભૂખ મુદ્દલ હતીજ નહિ, શરીર ધીરે ધીરે ગળી જઈને તદ્દન ક્ષીણ થઈ ગયું હતું, અને શરીરની સમ ધાતુઓ અને એકે એક રસોત્પાદનની ક્રિયા વિકારી બની ગઈ હતી. બીજા સર્વ ઉપચારો નિષ્ફલ નિવડવાથી આખરે વર્ણોપચાર શરૂ કરવામાં આવ્યો. વાદળી અને શ્વેત કાચ વારાફરતી જોડેજોડે ગોઠવીને તેની મારફત આવતો શ્વેત પ્રકાશ આ બાઈના શરીર પર પાડવાનો આરંભ કર્યો. છ દિવસ પછી જ્યારે આ દરદીને જોવા માટે હું જાતે ગયો ત્યારે તે પતિ-પત્નીએ ઘણા આભાર અને આનન્દના પ્રદર્શન પૂર્વક મને જણાવ્યું કે, અન્ય રીતે થોડો થોડો લાભ અનુભવવા ઉપરાંત બહુ આશ્ચર્યકારક વાત તો એ બની છે કે, પ્રકાશના ઉપચારને લીધે માથાના વાળ બહુ લાંબા વધવા માંડ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ ટાલ પડેલી જગાએ નવા વાળ મોટા જથ્થામાં ઉગવા માંડ્યા છે. દરદી બાઈએ વળી જાતે જણાવ્યું કે, જ્યારે જ્યારે હું મારો ખુલ્લો પગ વાદળી પ્રકાશમાં મુકું છું ત્યારે ત્યારે પગમાંનું દરદ તરતજ બંધ પડે છે. તેવીજ રીતે પ્રકાશના ઉપચારથી મારા બરડામાં થતી વેદના પણ ઓછી થઈ ગઈ છે. ફરીથી ત્રણ અઢવાડીયાં પછી હું જ્યારે પુનઃ આ દરદીને જોવા ગયો ત્યારે મને સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવ્યું કે દરદીને થતી સર્વ પ્રકારની વેદના તદ્દન નિર્મૂળ થઈ ગઈ છે, ઉંઘ સાંત અને પુસ્તી આવે છે, ભૂખ સારી રીતે લાગવાથી શરીરમાં લોહી અને માંસનો સારો

વધારે થયો છે, અને શરીરમાં શક્તિ પણ સારી રીતે આવી છે. વધારામાં આ દરદીના પતિ ડૉ. એસ. ડબ્લ્યુ. બેક્વીથ ( Dr. S. W. Beckwith ) એમણે નીચેનો સ્પષ્ટ અને જાણવા જેવો અભિપ્રાય પોતાના સ્વાનુભવને આધારે દર્શાવ્યો હતો. “ From my observation of the effects of blue and sun lights upon my wife, I regard it as the greatest stimulent and the most powerful tonic that I know of in medicine. It will be invaluable in typhoid cases, cases of debility, nervous depression and the like.” (“મારી પત્ની ઉપર વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશની થયેલી શુભ અસરોના જાતીય અવલોકન ઉપરથી તેને હું વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં જણાવતાં સર્વે દીપન અને પૌષ્ટિક સાધનોમાં સર્વોત્તમ લેખુ છું. ટાઇફોઇડ એટલે કે કાળજીવર, અશક્તિ અને જ્ઞાનતંતુની ક્ષીણતાનાં દરદોમાં પ્રકાશનો ઉપચાર અમૂલ્ય થઇ પડશે.” )

### વનસ્પતિ, પ્રાણી અને બાળકોની વાદળી પ્રકાશને લીધે થતી અદ્ભુત વૃદ્ધિ.

વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશ એ નામના પુસ્તકના ૭ મા પૃષ્ઠ ઉપર અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોના દરીયાઇ કાફલાના એક અમલદાર કોમોડોર જે. આર. મોલ્ટઝમરેએ ધણીનોઈસિ સ્ટેટમાં આવેલા માઉંડ સીટીમાંથી તારીખ ૩૧ મી મે સન ૧૮૭૨ ના રોજ જે એક પત્ર લખેલો તે જાપવામાં આવેલો છે, તેનો હુંક સાર આ પ્રમાણે છે:— વાદળીરંજના અને સાદા સફેદ કાચની મારફત આવતા પ્રકાશ નીચે ઉછેરવામાં આવતી વનસ્પતિ અને છોડવાઓની અસાધારણ વૃદ્ધિ વિશે

વિવેચન કર્યા પછી એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, એકજ સ્થળે  
 અને એકજ સમયે જન્મેલાં કેટલાંક મરદીનાં બચ્ચાંના બે વિભાગ કરી  
 એક સમૂહને વાદળી અને શ્વેત કાચ જડેલા એક વિશાળ પાંજરામાં  
 ઉછેરવાની ગોઠવણુ કરવામાં આવી, અને ખીજા વિભાગને સાધારણ  
 રીતે ઉછેરવા દેવામાં આવ્યાં. બન્ને વિભાગનાં મરદીનાં બચ્ચાંઓને  
 એકજ વખતે એકજ જાતનો એમ એકસરખા પ્રમાણમાં ખોરાક પાણી  
 વગેરે આપવામાં આવતું હતું, છતાં આરંભથીજ વાદળી અને શ્વેત  
 કાચ નીચે ઉછેરતાં બચ્ચાં ધણાંજ વધારે ચંચળ, પુષ્ટ અને અધિક  
 શારીરિક વિકાસવાળાં થતાં જોવામાં આવ્યાં હતાં. અને આ પ્રમાણેનો  
 તફાવત જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ અધિકાધિક પ્રત્યક્ષ  
 થતો ગયો. આ પછી કોમોડોર ગોલ્ડઝમરે એક બાળકનો દાખલો પણ  
 વર્ણવતાં કહે છે કે, તેમના ઓળખાણુના એક ગૃહસ્થની સ્ત્રીને પેટ  
 એક બાળક અધુરે અવતર્યું હતું. આ રીતે નવ સાડાનવ માસ સુધીના  
 ગર્ભવાસને લીધે શારીરિક પૂર્ણ વિકાસનો લાભ આ બાળકને મળ્યે  
 નહોતો તેથી તે અતિશય નાનું, નાજુક અને નિર્બળ દેખાતું હતું.  
 જન્મસમયે તેના શરીરનું વજન માત્ર ૩૬ રતલ હતું. તેની માતાની  
 પ્રકૃતિ પણ જોઈએ તેવી સારી નહોતી, પરંતુ સદ્ભાગ્યે આ માતા  
 અને તેનું બાળક દિવસનો ધણાખરો વખત ઝીણા વાદળી રંગનાં  
 કપડાંના પડદાઓવાળા એક ઓરડામાં ગાળતાં હતાં, તેથી બહારથી  
 આવતો પુષ્કળ પ્રકાશ આસમાની રંગનો બનીને તેમના ઉપર પડતો  
 હતો. આને પરિણામે તે માતાને પૂર્વેના કોઈપણ સમય કરતાં ધણુંજ  
 વધારે અને સારી જાતનું ધાવણુ આવવા લાગ્યું, અને તે બાળકનો  
 જઠરામિ પણ એટલો પ્રદીપ્ત થયો કે ખૂબ ધાવવા છતાં પણ તેને પુરે-  
 પુરે સંતોષ થતો જણાતો નહિ. આવી રીતે ચાલવાથી તે બાળક

ચાર મહિનાનું થયું ત્યારે તેના શરીરનું વજન ૨૨ સ્તલ અને તન્દુ-  
સ્તી આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી થઈ રહી.

### બાળકનો પક્ષાઘાત.

વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશ નામના પુસ્તકના ૨૨ મા પૃષ્ઠ ઉપર એક દાખલો લખેલો છે, જેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—અમે-  
રિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોના સ્થાયી લશ્કરના મોટા સરદાર મેજર જનરલ  
સી. નો એક પૌત્ર જન્મથી પોતાના પગ વાપરી શકતો નહોતો, કારણ  
કે બન્ને પગ બાજુ કે પક્ષાઘાત કે લકવાથી રહી ગયા હોય તેમ ઘણા  
નિર્ભય હતા. આવી અશક્તિ અને ખોડ દુર કરવા માટે મકાનના  
ત્રીજા માળપર આવેલા એક ખૂંચ હવા પ્રકાશવાળા ઓરડાની આડીઓમાં  
વાદળી અને સફેદ કાચ સરખા પ્રમાણમાં જડીને ત્યાં તે બાળકને  
રમતુ મુકવામાં આવ્યું, તેને પરિણામે થોડાકજ દિવસમાં પગમાં બળ  
આવતું દેખાયું; અને ખુરશી ઝાલી ઉભા થવા, ટેકાની મદદથી ટળમળ  
ચાલવા, અને બીજી રીતે સશક્ત બનવા માંડ્યું અને આખરે સંપૂર્ણ  
તન્દુસ્ત બની ગયું હતું.

જે બાળકો ખેંચેન, અશક્ત અને સુકાયલાં રહેતાં હોય તેમનાં  
માથાપોએ ઉપરના દાખલા ઉપરથી બોધ લેઈ બાળકને રહેવાના ઓર-  
ડામાં સગવડ હોય તો વાદળી પ્રકાશ મળે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

### કોરોડરબજારના આવરણનો વરમ, અને માથાની ટાલ.

જનરલ પ્લેઝેન્ટન પોતાના પુસ્તકમાં બહુ બજાવ્યા જેવે! અને  
ખુશી ઉપજાવે તેવો એક દાખલો વર્ણવે છે, જેનો સાર આ પ્રમાણે  
છે:—ન્યૂયૉર્ક સ્ટેટમાં આવેલા કોરોડર શહેરથી એક સારા કુટુંબની  
બાઈ અને તેની યુવાન દીકરી જનરલ પ્લેઝેન્ટનનો રૂબરૂમાં ઉપકાર

માનવા માટે ખાસ શીલાડેહરીઆ આવ્યા હતાં. તે બાદએ જણાવ્યું  
 કે, આ મારી દીકરીને ચાર વર્ષ ઉપર કરોડરજ્જુના આવરણના વરમનું  
 દરદ બહુજ સખ્તરૂપમાં લાગું પડ્યું હતું. તેને જે દુઃખ થતું હતું તે સ્પષ્ટ  
 શબ્દોમાં વર્ણવી શકાય તેવું નહોતું, પરંતુ તે રાત દિવસ સતત  
 થયા કરતું હતું, તે વાત નક્કી છે. આ ચાર વર્ષોમાં કદ્દનામાં પણ  
 આવી શકે તેવાં સર્વે ઉપાય અજમાવી જોવામાં આવ્યા હતા, છતાં  
 કાંઈજ લાભ થયો નહોતો. છેવટે તેની એવી સ્થિતિ થઈ પડી કે જરા  
 સરખોયે અવાજ અગર પવનનો મૃદુમાં મૃદુ સંચાર કે લહરી તેને  
 અસહ્ય કંટાળો અને દુઃખ આપતાં. તેનું શરીર છેકજ ગળી જઈને  
 ક્ષીણ થઈ ગયું હતું, રાત્રે નિદ્રા આવતી નહોતી, તેમજ દિવસે ભૂખ  
 પણ લાગતી નહિ. બધી રીતે વિચારતાં તેના જીવવાની જરાએ આશા  
 નહોતી, તેવામાં જનરલ પ્લેઝેન્ટનો શોધી કાઢેલા વાદળી અને પ્રવેત  
 પ્રકાશના સંયુક્ત ઉપયોગ વાળા ઉપચાર વિષે અમારા સાંભળવામાં  
 આવ્યું, અને તે બરાબર રીતે અજમાવી જોવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો.  
 તે વખતે દવાઓના હીમાયતી ડૉક્ટરોએ જે વલણ દર્શાવ્યું હતું તે  
 વિષે નીચેના શબ્દો વાપરવામાં આવેલા છે:- “ Her physicians,  
 of course, laughed at the idea, pronounced the  
 whole thing a humbug, etc., as is the habit of  
 professional gentlemen whenever any new idea  
 is broached. The physician was dismissed, and  
 the young lady relied wholly upon the blue  
 glass treatment for her restoration to health.”  
 આ દરદીના ડૉક્ટરો પ્રકાશના ઉપચાર તરફ ખરેખર હસવા લાગ્યા  
 અને તે સંપૂર્ણ ધર્તીંગ છે એમ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો. કારણ કે બ્યારે

ન્યારે કોઈ નવો વિચાર તેમના આગળ દર્શાવવામાં આવે છે ત્યારે આ વૈધકથંધાના ગૃહસ્થો આવોજ વિરોધ જણાવતા આવેલા છે. ઉપર કહેલી દરદી બાઈએ તો ડૉક્ટરને રજા આપીને આરોગ્યની પુનઃ પ્રાપ્તિ માટે વાદળી પ્રકાશના ઉપરજ સંપૂર્ણ આધાર રાખ્યો.”

ન્યારે ન્યારે વાદળી પ્રકાશવાળા ઓરડામાં આ દરદી દાખલ થતી ત્યારે ત્યારે તરતજ તેનું દુઃખ મટી જતું, પણ તેમાંથી બહાર ગયા પછી પાછું થઈ આવતું. પરંતુ કેટલાક દિવસો સુધી આ ઉપચાર ચાલુ રહેવાથી ધીરે ધીરે તેની સ્થિતિ સુધરતી ચાલી. તેને બૂખ લાગવા માંડી, રાત્રે ઉંઘ આવવા લાગી, શરીરમાં માંસ અને લોહીનો ભરાવો થતો ગયો, અને શક્તિ પણ વધવા લાગી, અને આખરે દરદ સંપૂર્ણ રીતે મટી જઈ તે કેવળ નિરામય બની ગઈ. આ દરદી વિષે એક બહુ જાણુવા જેવી વાત એ પણ બની હતી કે દરદને લીધે તેના માથાના વાળ એકેએક ખરી પડી તેનું આખું માથું ઘંડાના જેવું વાળ વગરનું નિર્લોભ બની રહ્યું હતું, અને કુશળ ખાસ ડૉક્ટરોને ખતાવતાં તેઓએ બળવાન સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રો વડે તપાસીને એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે વાળનાં મૂળ પણ નાશ પામી ગયાં છે, તેથી મરણ પર્વન્ત કદી કુદરતી વાળ ત્યાં ઉગી શકશે નહિ. આ અભિપ્રાય તે યુવતિને મરણ કરતાં પણ અધિક અનિષ્ટપ્રદ જણાયો હતો. પરંતુ ઉપર કહ્યું તેવી રીતે પ્રકાશનો ઉપચાર કરવાથી તેનાં બીજાં દરદો મટી ગયાં એટલુંજ નહિ પણ સુંદર લાંબા પુષ્કળ વાળથી તેનું આખું માથું ભરાઈ ગયું હતું, જે તે બાઈએ રૂબરૂમાં જનરલ પ્લેઝેન્ટને ખતાવ્યું હતું; અને આ રીતે આરોગ્ય ને સૌંદર્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે અપૂર્વ માર્ગ ખતાવવા માટે જનરલ પ્લેઝેન્ટનો એક ઉપકાર તે માના અને પુત્રીએ માન્યો હતો. ઉપરનો દાખલો તા. ૧૨ મી

જાન્યુઆરી સન ૧૮૭૭ ના ચિકાગો ટ્રિબ્યુન નામના પ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. અને તેવીજ રીતે ન્યૂયૉર્ક ટ્રિબ્યુન નામના પત્રે પણ તે છાપ્યો હતો.

**શરીર પછડાઇને કચ્ચર વાગવું અને તેને લીધે આવતો સોજો.**

ચાલતી ઘોડાગાડીમાંથી એકદમ ઉતરવા જતાં જનરલ પ્લેઝેન્ટ નને જમણા ખભા, પીઠની જમણી બાજુ, અને જમણી બાજુની કહેડમાં ઘણોજ સખ આઘાત થયો હતો, અને તેને લીધે પેદા થયેલ સખ દરદ પોતે કેવી રીતે મટાડ્યું હતું તે વિષે એક મહત્વનો પત્ર જનસમાજની જાણ માટે તેમણે પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો હતો, જે તારીખ ૨૪ મી જાન્યુઆરી સન ૧૮૭૭ ના ચિકાગો ટ્રિબ્યુન નામના પ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્રમાં પ્રકટ થયો હતો, તેનો ટુંક સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

ચાલતી ગાડીમાંથી એકદમ ઉતરવા જતાં જમણી તરફના ખભા, પીઠ અને કહેડમાં મને એવું તો સખ અને કચ્ચર વાગ્યું કે તે આઘાતથી ક્ષણભર તો મારો શ્વાસ ચાલતો પણ અટકી પડ્યો. કેટલાક દયાળુ પુરુષોએ મને ઉચકી લઇને સુરક્ષિત સ્થાનમાં મુક્યો. તે પછી મારા કુટુંબના અનુભવી ડૉક્ટરને બોલાવવામાં આવ્યો, તેણે મને બરાબર તપાસીને કહ્યું કે કોષ્ઠપણ હાડકું તો ભાગ્યું નથી પણ શરીર એટલું બધું કચરાયું છે કે ઘણા દિવસ સુધી ખાટલાવશ રહી વેદના સહન કર્યા કરવી પડે એવા સર્વ સંભવ જણાય છે. ઉપચાર તરીકે ઢીલા સાબુમાંથી બનાવેલી ચોળવાની દવા (Soap liniment) દુખતા ભાગપર ચોળવાનું બતાવ્યું, પણ તેનાથી વેદના અસહ્ય થતી અટકી નહિ. તેવામાં વળી ઉધરસ આવવા લાગતાં જમણા ફેફસામાં

પીઠ તરફના ભાગમાં ઘણીજ વેદના મને જણાવા લાગી; તેથી મને  
 લાગ્યું કે ફેફસાના તે ભાગમાં સોજો આવી પરિણામે તે ભાગ નજ-  
 કની પાંસળી સાથે ચોટી જઈ બહુ દુઃખદ સ્થિતિ પેદા કરશે. આવી  
 મુંઝવણમાં ડૉક્ટરને ફરીથી સલાહ માટે બોલાવ્યા. તેમણે ઉધરસ,  
 છીંક વગેરે સ્વાભાવિક ક્રિયાઓ કરતી વખતે છાતી વગેરેના સ્નાયુઓ  
 બહુ હાલી શકે નહિ તેવા પ્રકારે એક “પોરસ પ્લાસ્ટર” મારવા  
 સલાહ આપી, પણ તે ઉપાયથી દરદનું મૂળ નષ્ટ થવાની આવી તેઓ  
 આપી શક્યા નહિ, અને તેના ઉપયોગથી મને કાંઈજ સંતોષકારક લાભ  
 થતો દેખાયો નહિ. અને વેદના અને ચિંતામાં હું નિરાધારપણે ડુબવા  
 લાગ્યો. તેવામાં બીજો દિવસે બહુ ઝગઝગાટ તડકો નિકળ્યો તેથી  
 પ્રકાશનો ઉપચાર મારી પોતાની જાત ઉપર પણ અજમાવી જોવાના  
 નિર્ણય ઉપર હું આવ્યો. મારા એક ઓરડાની બારીઓમાં વાદળી અને  
 સાદા શ્વેત કાચ મેં પહેલેથી જડાવી રાખેલા તો હતાજ તેથી તરતજ  
 ત્યાં જઈને ખભો, પીઠ અને કટિનો ભાગ ખુલ્લો કરીને તે કાચ મારફત  
 આવતા પ્રકાશમાં મેં ધર્યો તેથી થોડીજ વારમાં વેદના ઓછી થવા  
 લાગી, અને અડધો કલાક પુરો થતામાં તો તે તદ્દન મટી ગઈ. પરંતુ  
 સૂર્યાસ્ત પછી પાછી વેદના થવા લાગી છતાં પ્રકાશનો ઉપચાર કરવા  
 માંડ્યા પૂર્વે જોટલી વેદના થતી હતી તેટલી વેદના તો હવે રહીજ  
 નહોતી. બીજો દિવસે પણ આકાશ વાદળ વિનાનું સ્વચ્છ અને હવા  
 સુકી ધ્રુમસ વિનાની હોવાથી તે દિવસે પણ વર્ણોપચાર કરવાની મને  
 ક્ષમિયા થઈ, અને આવા ઉત્તમ ઉપાયનો પ્રત્યક્ષ અનુભવનો લાભ મારા  
 કુટુંબના ડૉક્ટરને આપવાના હેતુથી મેં તેમને બોલાવ્યા. આ ડૉક્ટર  
 અન્ય કોઈજ નહિ પણ પેંસિલવેનિયા યુનિવર્સિટીના શારીરવિજ્ઞાન  
 અને શસ્ત્રક્રિયાના પ્રોફેસર અને એક આગેવાન સર્જન ડૉક્ટર ડી.



હેઠસ એગ્ન્યુ ( Dr. D. Hayes Agnew ) હતા. તેઓ આવ્યા ત્યારે હું ઉપર કહેલું પ્રકાશસ્નાન લેતો હતો તે જોઈને ડૉક્ટરે તે ઉપ-  
ચારના ઉપયોગીપણા વિષે કેવલ અશ્રદ્ધા સૂચવનાર હાસ્ય કર્યું. આના  
જવાબમાં મેં તેમને બારીમાં જડેલા વાદળી અને સાદા સફેદ કાચ  
એ દરેક ઉપર એકએક હાથ મુકવા કહ્યું. અને જો કે તે બન્ને રંગના  
કાચ ઉપર તડકો એક્સરખી રીતે પડતો હતો, અને તે બન્ને કાચની  
જાડાઈ પણ સરખીજ હતી, છતાં એ વાદળી કાચ અપેક્ષયા અધિક  
ઉજ્જ્વલ સ્પષ્ટ રીતે લાગતો હતો. આ જોઈ ડૉક્ટરને લણી નવાઈ લાગી.  
તે પછી રંગીન પ્રકાશના વ્યાધિવિદારક ગુણો વિષેના મારા પોતાનો  
અને બીજાઓનો અનુભવ મેં તેમને કહી સંભળાવ્યો. અધિક લંબાણ  
નહિ કરતાં હુંકામાં એટલુંજ કહેવાનું કે ઉપર જણાવેલા પ્રકારના ઉપ-  
ચારથી અદ્ય સમયમાં હું સંપૂર્ણ રીતે સાજો થઈ ગયો હતો.

### છૂંદ સંધિવાત કે આમવાત.

ન્યૂયૉર્ક શહેરમાં પૂર્વ તરફના ખેંતાલીસમા સ્ટ્રીટ ઉપર નં. ૨૦  
વાળા મકાનમાં રહેતી એક મિસીસ વિલીયમ ટોએસેલ નામની સ્ત્રીના  
જાણુવા જેવા કેસ તરફ ડૉ. રૉબર્ટ રોહલેન્ડ એમણે ડૉ. બ્રિટનું  
ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું; તેથી તેમણે તે બાઈની પાસે જઈને ખાસ જાતી  
તપાસ કરી તે ઉપરથી તેમને માલૂમ પડ્યું કે, આઠવર્ષથી તે બાઈ  
બહુ વિકટ જાતના સંધિવાતથી પીડાતી હતી. તેના ઢીંચણ બહુજ  
સુજ ગયા હતા અને સાંધાઓ ગંઠાઈ ગયા હતા. તેવીજ રીતે તેનાં  
બીજાં અંગઉપાંગો વિકૃત થઈ ગયાં હતાં, આંગળીઓના સાંધા સુજ  
ગયા હતા, અને હાથેલી તરફના સ્નાયુઓ ખેંચાઈ જવાથી આંગળીઓ  
હમેશાં વળેલીજ રહેતી, અને પુરેપુરી સીધી થઈ શકતી નહોતી. ડાબો  
થઈ અને ખભો અર્ધગવાયુથી જાણે જુઠા પડી ગયા હોય તેવા

દેખાતા હતા. આ રીતે એકંદરે તે એવી તો પરવશ થઈ ગઈ હતી કે બીજાએ તેને ઉચ્છ્રીને લેઈ જાય ત્યારેજ તે એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ખસી શકતી હતી. તેનાં આ દરદો ગર્ભાશય અને મૂત્ર સંબંધીના દોષોને લીધે થયાનું અનુમાન થતું હતું. હરેક પ્રકારનો ઉપચાર તેણે અજમાવી નેયો હતો પણ કંઈ લાભ નહિ થવાથી આખરે તેણે વાદળી અને શ્વેત સૂર્યપ્રકાશનો ઉપચાર અજમાવવા માંડ્યો. વાદળી અને સાદા શ્વેતરંગના કાચની સરખા કદની કાચની પટીઓ બારીમાં જડાવીને તેની મારફત આવતો પ્રકાશ પોતાના ઢીંચાણ, ખભા અને કરોડપર તેણે પાડવા માંડ્યો, અને તે વખતે શિયાળાની સપ્ત ઠંડીની તે મોસમ હતી છતાં પણ શરીરના ભાગને તદ્દન ખુલ્લા કરીનેજ તે પર પ્રકાશ પાડવા માંડ્યો. વાદળી પ્રકાશ શરીરને અડકતાંજ પ્રથમ તો બહુજ ઠંડકની લાગણી જણાતી પણ તે પછી થોડી વારમાં શરીરમાં ગરમાવો આવતો જણાતો. વળી શરીરપર જ્યાં જ્યાં વાદળી અને શ્વેતરંગની સન્ધિ થતી ત્યાં આગળ જણે માખીઓ ફરતી હોય તેવી લાગણીનો દરદીને અનુભવ થતો. ઇસ્વી સન ૧૮૭૬ ની પાનખર ઋતુના આરંભથી ઉપર લખ્યા પ્રમાણેના ઉપચારો શરૂ કરી તેણે આઠ નવ માસ સુધી તે ચાલુ રાખ્યા, તેથી તેના સાંધાઓ ઉપરનો સોજો જતો રહ્યો, શરીરનો ઘાટ તન્દુરસ્ત મનુષ્યના જેવો થયો, વિકૃતિ જતી રહી, હાથની આંગળીઓ પુરેપુરી સીધી થવા લાગી; અને જોકે ઉપર લખેલી મુદતમાં તે પુરેપુરી સશક્ત અને તન્દુરસ્ત થઈ ગઈ નહોતી તોપણ સહેલાઈથી ગામમાં ફરી શકતી હતી, અને તે વખતે તે જરા સરખીજ ખેડંગતી હતી.

ડૉ. ઍમિટ આ સંબંધમાં લખે છે કે આવા છૂંદા દરદીઓને એકલો વાદળીરંગ બરાબર માફક આવતો નથી. એટલુંજ નહિ પણ

તેની સાથે જો શ્વેત પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવામાં ન આવતો હોય તો ઘણીવાર ખાસ નુકશાન થવાનો સંભવ રહે છે. આવા દાખલામાં યોગ્ય પ્રમાણમાં લાલ પ્રકાશનો ઉપયોગથી અધિક અને સત્ત્વર લાલ થાય છે. લાલ પ્રકાશની સાથે દુઃખતા ભાગને યોજવા, આંપવા અને ચાખડવાથી વધારે સારી અસર થાય છે. આ પ્રકારના ઉપચારથી શર-આતમાં એક એ દિવસ દરદ વધતું અગર તેનું મૂળનું તીવ્ર સ્વરૂપ આશુ કરતું જણાય તો તેથી ભડકવાનું નથી. લાલ પ્રકાશવડે આરંભમાં શરીરના બળ અને રૂધિરાભિસરણને ઉત્તેજિત કર્યા પછી વાદળી જામલી રંગનો ઉપયોગ કરવો. વળી જો લાલ રંગની અસર બહુ થયેલી જણાય તો એકલા વાદળી પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવાથી જોઈતી શાન્તિ અને સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

કરોડરજ્જુના આવરણના વરમ ઉપર ડૉ. ઍબિટ દરદીની બોચી કે માથાના પાછલા ભાગથી આરંભીને પોણા ભાગની કરોડ ઉપર વાદળી અગર વાદળી જામલીરંગનો પ્રકાશ, અને તેથી નીચેના કરોડના ભાગ ઉપર લીલારંગનો પ્રકાશ, પાડવાની ભલામણ કરે છે.

**પ્રકરણ ૪૩:—પીળા અને નારંગી રંગથી સાજ થયેલા દરદીઓના દાખલા.**

પીળા પ્રકાશની મદદમાં જરા લાલ અને નારંગી રંગના પ્રકાશથી રચ્યક અને બળવર્ધક અસરના દાખલા. અંધકોશ.

ડૉક્ટર ઍબ્બીદ, એમ. ડી., એલ. એલ. ડી., કહે છે કે જુન માસમાં એક અંધકોશનો દરદી મારી પાસે આવ્યો, જેને પ્રકાશના

ઉપચારથી માત્ર ૧૮ મિનિટમાં જ એક સાફ દસ્ત હું નીચેની વિધિથી લાવી શક્યો હતો. દરદીના પેટ અને પેદુનો ભાગ ખુલ્લો કરી તે બધા ભાગપર રંગીન પ્રકાશ પડે તેવી રીતે એક મોટા પીળા કાચ ગોઠવી તે પ્રકાશને અમુક અમુક ભાગપર ( ખાસ કરીને મોટા આંતરડાના નીચે ઉતરતા છેવટના ભાગ Descending colon પર ) ખાસ કેન્દ્રિત કરવા માટે અનુકૂલ આવે તેવો બહિર્ગોલ કાચ lens વાપર્યો હતો. આ પ્રકારના ઉપચાર બપોરના બે વાગ્યે શરૂ કર્યા તે વખતે હવાનું ઉષ્ણતામાન (ટંપરેચર) માત્ર ૭૦ ડિગ્રી ફેરનહીટ હતું તો પણ દરદીના આખા શરીરે પરસેવો આવવા માંડ્યો હતો. પ્રકાશ આપવાનું શરૂ કર્યે પાંચજ મિનિટ થઈ તેટલામાં પેટમાં ગુલાબ લીધો હોય તેમ ગળગડાટ થવા માંડ્યો, અને ૧૮ મિનિટ પુરી થતાં એક દસ્ત ખુલાસેથી થયો. આટલી ત્વરિત અસર થવા છતાં તેને પેટમાં ચુંક કે આંકડી મુદલ આવી નહોતી. કેટલાંક મનુષ્યોને ઉપર લખ્યો તેના કરતાં બમણા કે ત્રણ ગણ વખત સુધી પ્રકાશ આપવાની જરૂર પડે છે. કોઈ પણ જાતનો ઘેરો પીળો અથવા પીળો નારંગી રંગનો કાચ આ કામ માટે ચાલી શકે છે.

### આસનલિકાઓનો વિકાર ને અવરોધ.

એક મનુષ્ય બહુકાળના ઊર્જા પિત્તજન્યકાસ કે સસણીના વ્યાધિથી પીડાતો હતો. તેને પીળા કાચની મારફત કેન્દ્રિત કરેલો પ્રકાશ છાતી ઉપર આપવાથી એક મિનિટમાં તે ભાગની ત્વચા લાલ થઈ હતી. આવી રીતે દરરોજ પંદર વીસ મિનિટ સુધી પ્રકાશ આપવાનું કામ કેટલાક દિવસ સુધી ચાલુ રાખ્યું હતું. આ ઉપાયથી દરદીનો આસનલિકાનો વિકાર મટી ગયો હતો, એટલું જ નહિ પણ તેની માનસિક શક્તિઓ બહુ સતેજ બની હતી.

## પીળા પાણીથી મટેલ કબજીયત.

સાધારણ દીવા, ઘાસતેલથી બળતા લેમ્પ, અને ગેસના દિવા એ સર્વના પ્રકાશમાં પીળાં અને નારંગી રંગનાં કિરણ મોટા પ્રમાણમાં હોવાથી પીળા રંગનું પાણી તૈયાર કરવામાં તે ખાસ કામ લાગશે, એમ લાગવાથી ડૉ. એડવિન ખી. બેબિટ એમ. ડી., એલ એલ. ડી. એ પોતાને આગન્ટુકરીતે થઇ આવેલ કબજીયત દૂર કરવા માટે અરધા ઑંસની પીળા કાચની એક નાની શીશી સાદા પાણીથી ભરીને ઘાસતેલના લેમ્પ પાસે સાત મિનિટ ધરી રાખીને સુતી વખતે તે પી ગયા, આથી સવારે તેમને બે સાફ દસ્ત કોઇ પણ પ્રકારની પીડા વગર થયા. અને બે અઠવાડીયાં સુધી ફરીથી બંધકોશ જણાયો નહિ. સફળતાવાના ચિરકાળ સુધી ટકનારા ગુણુનો આ એક સારો દાખલો છે.

**પીળા પાણીની રેચક અને દીપક અસરો વિષેનો એક વધુ પુરાવો.**

ન્યૂયૉર્ક સ્ટેટમાં આવેલા અલ્બની શહેરના કોલંબિયા સ્ટ્રીટ પર આવેલા ૫૯ નંબરના ઘરમાં રહેતા જાણીતા ચિત્રકાર મિ. ઇ. નૉરીસ નામના ગૃહસ્થે ડૉ. બેબિટ ઉપર એક પત્ર લખ્યો હતો જેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

“ ડૉ. બેબિટ ! મારા જ્ઞાલા સાહેબ !

પીળા રંગના પ્રકાશનો મેં નવીન અખતરો કરી જોયો છે અને તેથી થતાં પરિણામો જોઇ હું આનંદ આશ્ચર્ય પામ્યો છું. પીળા કાચની મારફત આવતા સૂર્યપ્રકાશવડે તૈયાર કરેલું પાણી નિષ્ફળ ન નિવડે તેવું પૂર્ણાંશે રેચક મને જણાયું છે, અને આ પાણી શરીરમાં જગૃતિ-

અને સ્ફૂર્તિ પણ આણે છે, આ કરતાં ખીજ વધારે ક્યા ગુણ તેમાં હશે તે હું જાણતો નથી. પરંતુ ઉપર લખેલા ગુણો વિષે તો મારી પુરેપુરી ખાત્રી થઇ છે, અને તે બહુ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી છે. આ પ્રકારનું અનુભવજન્ય જ્ઞાન મને એક આશીર્વાદરૂપ થઇ પડ્યું છે; અને ઉંડા આભારની લાગણીથી હું આપને હમેશા યાદ કરતો રહીશ. હું હાલ તન્દુરસ્ત છું, અને તે તન્દુરસ્તી ખીજા પ્રકાશવડે મેળવાયેલી અને સચવાયેલી છે.”

**ખીજા પાણીથી બંધકોશ મટયાનો એક વધારે દાખલો.**

પૂર્વ ટેનેસી જે અમેરિકામાં આવેલું છે ત્યાંની વતની એક મહા-મને ધણા વર્ષથી બંધકોશ અને શિથિલ પ્રકૃતિને લીધે ધણી હેરાન ગતિ ભોગવવી પડતી હતી. આ બાદને ડૉ. ઍબિટ પીજા પ્રકાશવડે તૈયાર કરેલું પાણી વાપરવાની બલામણુ કરી હતી. તેના પરિણામે તે બાદએ આભારદર્શક એક પત્ર લખી જણાવ્યું કે, તમારા બતાવેલા ઉપચારથી ગત પાંચ દિવસથી દરરોજ નિયમિત રીતે મને સાફ દસ્ત આવવા લાગ્યો છે. અને આવા સારા લાભથી હું એટલી બધી આનંદિત થઇ છું કે બરાબર પીજા રંગની સારી જાતની આપની પાસેથી મંગાવેલી શીશીઓ આવતા સુધી મારી પાસે સાધારણ શીશીઓમાં તૈયાર કરેલું પાણી વાપરવાની લાલચ હું અટકાવી શકતી નથી.

**બંધકોશ અને અર્ધ અથવા મસા.**

એક સારા વૈદ્યીય ગ્રંથ ( Household Treasure and Medical Adviser )ની કર્તા, અને બહોળા વૈદ્યીય અનુભવવાળી ન્યુયૉર્કની મીસીસ સી. એ. વૉન કૉટે તરફથી ડૉ. ઍબિટ પાસે ખીજા-નારંગી પ્રકાશ વડે તૈયાર કરેલી દુધમાંથી કાઢેલી સાફર મંગા-

વવામાં આવી હતી, અને તેનો અજમાયશ દાખલ ઉપયોગ અર્થ કે મસાની બહુ સખ્ત બિમારીને લીધે રહેતા બંધકોશ ઉપર કરી જોવામાં આવતાં બહુ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવો લાભ અનુભવવામાં આવ્યો હતો. પ્રકાશમાં તૈયાર કરેલી દુગ્ધશર્કરા એકથી ત્રણ વટાણા પુર દરેક વખતે સાધારણ રીતે અપાય છે, પરંતુ જો વ્યાધિ બહુ જોરમાં હોય તો વધારામાં પીળા પાણીના જે જે કે ચાર ચાર ચમચા ખોરાક લેતા પૂર્વે દરેક વખત અથવા દરેક કલાકે પાવા જોઈએ. પીળા નારંગી પ્રકાશમાં રાખી તૈયાર કરેલી દુગ્ધશર્કરાનો ઉપયોગ મીસીસ વૉન ક્યુરેનના ઉપર કરવામાં આવ્યો હતો. આ બાદની અર્થ અને બંધકોશની સખ્ત પીડા હતી, અને તે ઉપર જીલાયની કોષ્ટ પણ દવા વાપરવાથી ઘણી વેદના અને અશક્તિ થતાં. પરંતુ ઉપર કહેલી દુગ્ધશર્કરાના ઉપયોગથી તેને આશ્ચર્યકારક લાભ થયો હતો, જે વિષેનો આભારદર્શક પત્ર પણ તેણે લખી મેક્લેલો પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

ન્યુયૉર્ક શહેરના એક કરોડાધિપતિ શેઠને દવાની મદદ સિવાય કદા દસ્ત થતોજ નહિ, પણ પીળા પાણીના ઉપયોગથી તેને એવો તો લાભ થયો, અને એવી સ્ફુર્તિનું ભાન થયું, કે તેણે પીળા-નારંગી પ્રકાશમાં તૈયાર કરેલા પાણીની કિંમત હજારો રૂપિયા જેટલી છે, એવા ઉદ્દગાર કહાડ્યા હતા.

કોષ્ટ કોષ્ટ જીજ દાખલામાં પીળા પાણીના ઉપયોગથી પણ સારક-રેચક અસર થતી જોવામાં આવતી નથી. આ થવાનું કારણ એ છે કે તેવા દરદીઓના જઠરમાં થોડો વધારે સોજો રહ્યા કરતો હોય છે, જે પ્રથમ દૂર થવો જોઈએ, અને તે માટે દરરોજ રાત્રે સુતી વખત વાઢળી પાણી ઘણા વખત સુધી લેવાનું જોઈએ, અને

ચક્રત (લીવર) તેમજ આંતરડાં ઉપર કેન્દ્રિત કરેલો પીળો પ્રકાશ પાડ્યો જોઈએ.

સર્વે ઔષધો જેમાં નિષ્કૂળ નિવડેલાં એવા બંધકોશના સંખ્યા-બંધ દરદીઓ રંગીન પ્રકાશ અને તેમાં તૈયાર કરેલા જળ વડે સાબળ થયેલા છે. આ સંબંધમાં અમેરિકાના ફેલીફોર્નિયા રાજ્યમાં આવેલા કોલંબીયા શહેરની મીસીસ ફ્રેની લીવીંગસ્ટનના લખેલા પત્રના નીચેના શબ્દો ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવા છે:—

“ પ્રકાશમાં તૈયાર કરેલા પાણીને હું ‘અમૃત’ નીજ ઉપમા આપી શકું છું,..... પીળા-નારંગી પ્રકાશમાં તૈયાર કરેલું પાણી વાપરીને અતિ અદ્ભુત લાભનો હું અનુભવ કરી રહી છું; કાચની બહિર્ગોળ ઉપસેલી જે બાબુઓ વાળી રંગીન શીશી મને મળી ત્યારે ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી તડકો મુદ્દલ નિકળ્યો નહોતો છતાં શીશીમાં પાણી ભરીને બારીમાં તેને લટકાવી રાખી તેમાં તૈયાર થયેલું પાણી એક જે છુટકા દર કલાકે પીવાથી હવે મને હમેશાં બહુજ નિયમિત રીતે સાફ દસ્ત ઉતરે છે. અને ગત આઠ વર્ષમાં એક પણ દિવસ દવા વગર સ્વાભાવિક રીતે મને દસ્ત ઉતરેલો નહિ એવા સખ્ત બંધકોશનો વ્યાધિ રંગીન પાણીથી આપે મટાડ્યો તે માટે મારા અંતઃકરણમાં કૃતજ્ઞતાની કેટલી લાગણી થતી હશે તેનો આપજ ખ્યાલ કરો.”

પીળા-નારંગી જેને ઇંગ્લેન્ડમાં Amber-એમ્બર એટલે કહેવાતો રંગ કહે છે, તે જ્ઞાનતંતુઓને સજીવન કરનાર હોવાથી પક્ષાઘાત, લકવા, અને જ્ઞાનતંતુની નિશ્ચેષ્ટતાવાળા વ્યાધિઓમાં વાપરવા યોગ્ય છે.



પ્રકરણ ૪૪ મું:—સ્વેત રંગ—સફેદ તડકાથી સાજ  
થયેલા દરદીઓના દાખલા.

શરદીને લીધે છાતીમાં થતો દુઃખાવો.

એક સ્ત્રી ઘણાજ નાણુક પાંધાની અને નિસ્તેજ હતી. ખુલા શરીર પર અગર આછાં ઝીણાં લૂગડાં પહેર્યા હોય તેવામાં જો કંડા પવનનો થોડોક ઝપાટો લાગે તો તે સ્ત્રીને છાતીમાં દુઃખાવો અને શરદી-ગુકામ થઈ આવતાં. આખા વર્ષમાં બહુજ થોડા દિવસ આવી હેરાનગતિથી તે વિમુક્ત રહી શકતી હતી. આખરે ડૉ. બેખીટની સૂચના પ્રમાણે થોડો થોડો તડકો છાતી, ગળા, અને પેટ-પેડું પર તેણે નિયમિત રીતે લેવા માંડ્યો તેથી તેની પ્રકૃતિ જાથુને માટે સુધરી ગઈ અને ઘણાં વર્ષો થઈ જવા છતાં તેની જુની પીડાએ ફરી કદી દેખાવ દીધો નહિ.

આમડીપરના મસા, લાખાં રસોળી ઇત્યાદિ.

મી. ઝ્યાગસ્ટસ ખારનિસ નામના ગૃહસ્થે ૩૮ વર્ષના જાતિ અનુભવને આધારે પ્રકાશના ઉપયોગી વૈદ્યકીય ગુણો વિષે એક લેખ ન્યૂયૉર્ક શહેરમાં પ્રકટ થતા “હેરલ્ડ ઓફ હેલ્થ” નામના માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તેમાં તેઓએ જણાવ્યું હતું કે આરંભનાં વિદ્રધી, માંસાર્બુદ, પાકાં, જુની ગાંઠો, લાખાં, ત્વચાપરના મસા ઇત્યાદિ સર્વે પ્રકાશની મદદથી હું મટાડી શકું છું. લાલ, કાળાં, જામલી, ભુખરાં કે ગમે તે રંગનાં લાખાં ગમે તો ચહેરાની આખી એક બાજુ રેડી બેઠાં હોય તોપણ પ્રકાશનાં કિરણોને કેન્દ્રિત કરનાર બહિર્ગોળ કાચ અને તડકાની મદદથી હું કાઢી નાખી શકું છું. વાઢકાપ કરતાં આ

ઉપચાર ઓછો પીડાકાર છે. મુખપરના મોટા મસા, જેના વડે શિકલ બદ્ધચરત દેખાય છે તેવા મસા, સફેદ કેન્દ્રિત કરેલા તડકાવડે નાશ પામે છે, અને ફરી થઈ શકતા નથી, અને જાણે કોઈ પણ વખત તે થયાજ નહોય તેવી સ્વચ્છ સ્વાભાવિક રંગની ત્વચા તે સ્થળે થઈ જાય છે.

**પ્રકરણ ૪૫ મું:—વર્ણોપચારવિદ્યા (ક્રોમોપથી)ની અદ્ભુત અકસીરતા-અમોઘતા વિષેના જુદા જુદા ગૃહસ્થાના સ્વાનુભવનાં દૃષ્ટાંતો.**

બહિર્ગોલ કાચની મારફત પ્રકાશનાં કિરણોને કેન્દ્રિત અથવા એકત્ર કરી રોગી ભાગપર પાડવામાં આવે છે તો અસર વધારે સારી અને વહેલી થાય છે. આવી રીતે આસમાની રંગનો પ્રકાશ પાડીને ડૉ. મેકલોરીએ મરઘીના ઇંડા જેવડી એક મોટી ગાંઠ ચાલીસ દિવસમાં પુરેપુરી ઓગાળી નાખી હતી. પં. જવાલાપ્રસાદજી. એમણે તાવ, સન્નિપાત અને અતિસારથી હાડપિંજર જેવાં બની ગયેલા એક સત્તર વર્ષના યુવાનને આસમાની રંગના પાણી અને પ્રકાશથી માત્ર એક પખવાડીઆમાં જ નીરોગી બનાવી દીધો હતો. આજ ગૃહસ્થે વળી મેરઠ શહેર નિવાસી એક ઉન્માદરોગી ગાંડી બાઇના એકરા પર ઝગઝગતો આસમાની પ્રકાશ ફેંકી માત્ર એક મિનિટમાં જ તેને સાજ કરી હતી. પીડમૉન્ટ એલેક્ઝેન્ડરીઆમાં આવેલા ઉન્માદારોગ્યભવન અથવા ગાંડાની ઈસ્પીતાલના મુખ્યાધિષ્ઠાતા ડૉ. પેન્ડા એમણે એક

ગાંડા માણસને ઉપર નીચે સર્વ દિશાએ જમલી રંગના કાચવાળા, અને તેજ રંગના પ્રકાશવાળા ઝોરડામાં પુરી રાખ્યો તેથી ત્રણજ કલાકમાં તેનો વિકાર દૂર થઇ ગયો હતો. તેવીજ રીતે એક ધણુજ તોફાની ઉન્મત્ત રોગી જેને તુકાન કરતો અટકાવવા માટે હાથ પગ બાંધ્યા વગર ચાલી શકાતું નહોતું તેવા દર્દીને આસમાની પ્રકાશવાળા ઝોરડામાં પુરીને માત્ર એકજ કલાકમાં શાન્ત કરી દીધો હતો. રંગીન પ્રકાશના આવા અદ્ભુત બ્યાધિહારક ગુણોનાં અસંખ્ય સત્ય દષ્ટાન્તો આપી શકાય તેમ છે. પરંતુ જે કોઈ સત્યશોધક સખ્સ નિષ્પક્ષપાત રીતે આ વિધાનો અનુભવ લેઈ જોશે તેને ઉપર કહ્યા તેવાજ આશ્ચર્ય-કારક અને સંતોષજનક પરિણામોનો સ્વાનુભવ મોડો વહેલો થયા વિના રહેશે નહિ.

**માંસાર્બુદ કે પાકાનો ઉપાય—**ડૉ. કેલાગ, એમ. ડી. ના તંત્રીપણા નીચે પ્રકટ થતા ‘ગુડ હેલ્થ’ નામના માસિકમાં ઇ. સ. ૧૯૦૭ માં નીચે પ્રમાણેનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો હતો:—“જમલીની પેલીપા-રનાં અદૃશ્ય કિરણો જેને ઇંગ્લેન્ડમાં અલ્ટરા વાયોલેટરેઝ કહે છે તેવાં તડકાની અંદર રહેલાં કિરણોનો રોગ મટાડવામાં ઉપયોગ ધણા વખ-તથી થતો આવ્યો છે, અને માંસાર્બુદને મટાડવામાં તે બહુ સફલ નિવડવાની ઘણી આશા રાખવામાં આવે છે. “Cases of undoubt-  
ed cancer have been cured, and are being cur-  
ed by faithful, intelligent application of the blue  
rays of sun-light. કેટલાક દર્દીઓ જેને માંસાર્બુદ કે પાકાનોજ રોગ થયો છે એમ નિઃસંશય રીતે સિદ્ધ થઇ ચુક્યું હતું તેવા દર્દીઓને શ્રદ્ધા અને બુદ્ધિપૂર્વક સૂર્યપ્રકાશમાં રહેલાં આસમાની કિરણોના ઉપચાર વડે સાજા કરવામાં આવ્યા હતા અને આવે છે.” ખરેખર, આ ઉપચાર

આલતા હોય ત્યારે દર્દીનાં ખાનપાન અને રહેણીકરણી એવા પ્રકારનાં રાખવાં જોઈએ કે જેથી લોહીવડે માંસાર્બુદ પોષાય નહિ, અને માદક ક્ષોભક અને ઉત્તેજક ખાનપાન વડે વ્યાધિની વૃદ્ધિને ઉત્તેજન મળે નહિ. માંસાર્બુદના લગભગ સર્વ દાખલાઓમાં માંસાહારનો હદ ઉપરાંત ઉપયોગજ મૂળ કારણ રહેલો હોય છે. તેથી કરીને જ્યારે દર્દીને માંસનો ખોરાક અને માદક ક્ષોભક ખાનપાન આપવાનું બંધ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તરતજ માંસાર્બુદના અલુઓ લુપ્ત થઈ જાય છે, અને તેને પરિણામે તે વ્યાધિ ઓછું વિનાશક સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે થયા પછી એકત્ર અથવા કેન્દ્રિત કરેલાં, રાસાયણિક ગુણવાળાં, જામલીની પેલી તરફનાં ( Ultra Violet ) કિરણો યોગ્ય પ્રમાણમાં અને જરૂર પ્રમાણે ઓછા વધતા વખત સુધી માંસાર્બુદ પર પાડવામાં આવે છે. આ પ્રકારના ઉપચાર વડે નિપજતી અસર બરાબર અવલોકીને તે ઉપરથી દિવસમાં કેટલી વખત, અને કેટલાક પ્રમાણમાં, એકત્ર કરેલાં કિરણો કેટલીવાર સુધી આપવાં તેનો નિર્ણય અનુભવી કુશલ ચિકિત્સક કરે છે. આ પ્રકારનાં કિરણો માંસાર્બુદના અલુઓ અને જન્તુઓનો નાશ કરે છે, તેમજ પોષણ આપવા માટે લોહીને ત્યાં જતું અટકાવે છે, અને તે દર્દીને નાશુદ કરે છે. અત્યાર સુધીમાં મૂચવાયેલી અગર વપરાયેલી અન્ય સર્વ પ્રકારની ચિકિત્સા કે ઉપચાર કરતાં પ્રકારની આ પ્રકારની ચિકિત્સા સાથે યોગ્ય પથ્ય અને જરૂર જોઈ શસ્ત્રક્રિયાનો ઉપયોગ કરવાથી ઘણાંજ વધારે સારાં પરિણામ નિપજે છે, અને વ્યાધિ મટી જાય છે. આ પ્રકારનો ઉપચાર વધારે ડહાપણ ભરેલો અને આશાજનક છે.”

“ માંડ મેડિકલ કોલેજ સોસાયટી ” નામની મુંબઈમાં માંડ

મેડિકલ કૉલેજમાં એક સંસ્થા છે, ત્યાં તા. ૧૮ મી જુન સન ૧૯૧૫ ના રોજ સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. સોરાબજી નરીમાન એમના પ્રમુખ-પણા નીચે સભા ભરાઈ હતી તે સભા સમક્ષ મુંબઈના નામાંકિત વિદ્વાન ડૉ. જહાંગીરજી ખરશેદજી દાજી એમણે કોમોપથી વિષે આપેલું બાણજી પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમાં તેમણે પોતાનો અનુભવ કહેલો તે નીચે ખતાવેલો છે:—“ આ શહેરમાં (મુંબઈમાં) કોમોપથી (રંગ રસાયનવિદ્યા) શરૂ કરવાનું પ્રથમ માન મિ. તુકારામ તાત્યાને ઘટે છે. તેઓ એક વ્યાપારી હતા અને પોતે એક ધર્માર્થ દવાખાનું ચલાવતા હતા. તાવ અને કૉલેરા માટે તે આસમાની રંગનું પાણી આપતા હતા.

પીળો, નારંગી, લાલ એ પ્રકાશ તેજેવર્ધક ( Stimulent ) છે. આકાશ સરખો આસમાની રંગ, ગળી સરખો ગાઢો આસમાની રંગ ( Indigo ) શાન્તિજનક છે. આસમાની અને લાલ પ્રકાશ રક્ત ઉપર તત્કાળ અસર કરે છે. આસમાની અને પીળો પ્રકાશ મગજ ઉપર તત્કાળ અસર કરે છે. આસમાની અને પીળો મિશ્ર પ્રકાશ નીચે લખેલા રોગ સારા કરે છે:—

૧ પાંડુ રોગ. ( Anaemia ) ૨ ક્ષેજ, ક્રિયા મંદ અથવા સુસ્ત થવી. ૩ અજીર્ણ. ૪ આર્તવદોષ ( Amenorrhea ). ૫ ગાંઠ ( Bubo ). ૬ કાસ ( Bronchitis ) ૭ અર્ધાંગ વાયુ ( Paralysis ) અને મસ્તકની અશક્તિ. ૮ જલોદર.

ફક્ત શીકો આસમાની પ્રકાશ નીચે આપેલા રોગોમાં ગુણુકારી છે:—

૧ જવર અને સોજો. ૨ લોહી વહેવું. ૩ સહજ બગડનારી માનસિક સ્થિતિ. ૪ બરછાની કરોડની જ્ઞાનરજ્જુમાં થતું દુઃખ ( Spinal Irritation ). ૫ શ્વળ અને માંથુ દુખવું. ૬ રક્ત પ્રદર. Menorrhagia ) ૭ અતિસાર ( Diarrhaea ).

## અનુભવ.

૧ એક બાઈના દાંતમાં ભયંકર વેદના હતી. સર્વ પ્રકારના ઉપાય કરી તે નિરાશ થઈ હતી. તેણે આસમાની રંગતું પાણી તૈયાર કરી તેના કોગળા કરવાથી દાંત અને અવાળુમાં થતી પીડા તત્કાળ બંધ થઈ.

૨ એક વિધવા સ્ત્રીની નિદ્રા અનેક દિવસથી ગઈ હતી. કોઈ પણ ઉપાયથી તેને ઉઘ્ર આવતી નહોતી. માથુ દુખતું હતું. તેના ઉપર આપવોપચાર કરવાને બાઈ ઇનકાર કરતી હતી, કારણ તેના પતિ મરણ પામ્યા પછી તે હમેશા ઉદાસ અને દુઃખી રહેતી હતી. મને તેનાં સગાં વહાલાં તરફથી સૂચના થઈ કે તે સ્ત્રીને ધીરજ આપવા જઈને હિપ્નાટીઝમ કરીને તેને સારી કરો. આ વિષે મેં ધણોજ વિચાર કર્યો. હિપ્નાટીઝમ કરવા જેવી બાઈની સ્થિતિ સારી નહોતી. તેથી મરતક ઉપર આસમાની પ્રકાશ પાડવા માટે મત આપ્યો. અને આ આસમાની પ્રકાશની સહાયતાથી તેના માથાનું દુઃખનું બંધ થઈ તેને નિદ્રા આવી હતી.

૩ થોડા દિવસ પહેલાં માંસાર્બુદ (Cancer) ના દુઃખથી ધણો ત્રાસ પામેલી એક બાઈને જેવા માટે મને બોલાવ્યો હતો. તેની અરધી જીભ આ રોગને લીધે એક ડોક્ટરે કાપી નાંખી હતી. તે પછી થોડા દિવસે કાપેલા ભાગ પાસે એક ગાંઠ દેખાવા લાગી અને તે વધવા લાગી. ભયંકર દુઃખ થવા લાગ્યું. પેલા જીભ કાપનારા સર્જને કહ્યું કે કેનસરનું વિષ સર્વત્ર પ્રસરી ગયું છે તેથી હવે ઓપરેશન થઈ શકશે નહિ. બાઈ મરવાને તૈયાર હતી પરંતુ તે દુઃખથી શાન્તિ મળે એવો ઉપાય બતાવવા મને તેણે આગ્રહ કર્યો. મેં તેને આસ-

માની રંગનો પ્રકાશ તેના ઉપર નાંખવા બતાવ્યું અને તેથી તેની વેદના બંધ થઈ.

૪ જેથી મારો વિશ્વાસ આ ચિકિત્સા ઉપર દૃઢ થયો તે હકીકત નીચે પ્રમાણે છે. ગળાની બાજુએ એક ગાંઠ પંદર વર્ષની બુની હતી. તે ગાંઠ ધીમે ધીમે વધતાં વધતાં નારંગી જેવડી મોટી થઈ હતી. એ ગાંઠ ગળાની મુખ્ય શિરા ઉપર થયેલી હોવાથી ત્યાં સસ્ત્રક્રિયા કરતી જોખમ બરેલી હતી. જ્યાં સુધી તે દુઃખતી નહોતી ત્યાં સુધી કંઈ પણ જાણ્યું નહોતું. પણ ગાંઠ જેમ જેમ મોટી થવા લાગી તેમ તેમ દુઃખ થવા લાગ્યું ત્યારે તેનો ઉપાય કરવા મને બોલાવ્યો. મેં “પોટાશ આયોડાઇડ” ઔષધ આપવું શરૂ કર્યું. પોટાશ આયોડાઇડનો એક નાનો ડોઝ આપ્યો તેથી તત્કાલ તાવ, માથુ દુઃખવું અને શરદી એ શરૂ થયું. સજોખમ એટલું બધું જોરથી થયું કે નાકમાંથી એક સરખુ પાણી વહેવા લાગ્યું તેથી ઔષધ આપવું બંધ કર્યું છતાં પણ તે સ્થિતિ ઘણા દિવસ રહી. તેથી મેં આ સંબંધે પં. જ્વાલાપ્રસાદને એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં આ દર્દી મારેનો ઉપાય લખવા સૂચના કરી. કારણ કેમોપથીનો વિશેષ અનુભવ તેમને છે. તેમણે પત્રોત્તરમાં નારંગી રંગનું પાણી પીવા અને ગાંઠ ઉપર નારંગી પ્રકાશ પાડવા સલાહ આપી. આ દેશમાં કેમોપથી શરૂ કરવાનું માન મિ. તુકારામ તાલ્યા જેટલુંજ પડિતજીને આપવું ઘટે છે.

નારંગીરંગનું પાણી અને નારંગીરંગના પ્રકાશથી મારા રોગી ગ્રાહક ઉપર આયોડાઇડ સરખીજ અસર થઈ. થોડા વખત સુધી નારંગી પ્રકાશ ગાંઠ ઉપર પાડતાં શરદી થઈ અને તે શરદી ઘણાજ દિવસ રહી તેથી મેં એ પ્રકાશ આપવો બંધ કરી નારંગીરંગનું પાણી આપવાનું આરંભ્યું. આ પાણીથી પણ શરદી થતી હતી પણ એ

શરદી બે ત્રણ દિવસે કમી થતી હતી. હું રોગીને સતત બે ત્રણ દિવસ પાણી આપતો અને ફરી બે ત્રણ દિવસ બંધ કરતો હતો. થોડા દિવસ આ પ્રમાણે કરવાથી તેને ગાંઠથી થતું દુઃખ બંધ થયું. પછી હળવે હળવે ગાંઠ પણ વેરાવા લાગી. થોડા દિવસે ગાંઠની જગ્યા ખિલ-કુલ સ્વચ્છ થઈ ગાંઠનું ચિન્હ સુદ્ધાં રહ્યું નહિ. આજ આ વાતને તેર વર્ષ થયાં છે છતાં તે જગ્યાએ ગાંઠનું નામ નથી.

ડૉ. જી. ખ. દાશ એલ. એમ. એન્ડ એસ. કહે છે કે:—

ઝહેરી ઉંદરના વિષ ઉપર મને આસમાની રંગના પાણીનો અનુભવ છે. ઝહેરી ઉંદરના વિષ માટે એલોપથીએ લક્ષ આપ્યું નથી. પરંતુ આયુર્વેદમાં આ સંબંધે સારો ઉલ્લેખ છે. ઝહેરી ઉંદરના વિષથી મહારોગ [ રક્તપિત્ત ] સરખાં ચિન્હ થાય છે અને રોગી ઘણી દુઃખદાયક દશા બોગવે છે. એમ છતાં એ સર્વ પ્રકાર ઉંદર મામાના વિષનો હોવો જોઈએ એ વાત તેમના લક્ષમાં પણ આવતી નથી. આ વિષ એટલું વિલક્ષણ અને ત્રાસદાયક હોય છે કે શરીર સુથ જાય છે, અને રોગી દુઃખ બોગવીને મરે છે. આ વિષ ઉપર આસમાની રંગનું પાણી ઉત્તમ ગુણ આપે છે. અનેક રોગીને મેં આ આસમાની રંગના પાણીથી સારા કર્યા છે. આજ પાણીમાં પલાળેલા કપડાની ગડી કરડેલી જગા ઉપર મુકી એજ પાણી દિવસમાં ત્રણ વખત પ્રત્યેક વખતે એક એક ઐંસ પીવા આપવું.

આ પ્રમાણે આસમાની રંગના મુખ્ય ગુણધર્મ અનુભવ સિદ્ધ ઉદાહરણ સહ વાંચક આગળ મુક્યા છે. આગળ પ્રત્યેક રંગના ગુણ ધર્મ અનુભવ આપવામાં આવી ગયાં છે. આ કેમોપથી ચિકિત્સા ખરેખર એક અપૂર્વ વિદ્યા છે. સિદ્ધ પદાર્થવિદ્યાનો એક સત્ય ચમ-



રહાર, ઇશ્વરના અગાધ સામર્થ્યનો એક અનુભવ સિદ્ધ નમૂનો, તત્વ-  
જ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો, અને અનુભ્યમાત્રને અલ્પ ખર્ચમાં થોડા વખ-  
તમાં આરોગ્ય આપનાર એક અમૂલ્ય મિત્ર છે એવી અનુભવથી આપની  
ખાતરી થયા વિના રહેશે નહિ.

મારો અનુભવ લીલા રંગ માટે ઘણો છે. ઘણુ અને નાસૂરના  
અનેક રોગીઓ આ રંગનાં તેજ દિરણોથી અને પાણીથી મેં સારા કરેલાં  
છે. આ રોગો ઉપર એલોપથીમાં કોઈપણ સાઈં ઔષધ નથી, ફક્ત શસ્ત્ર  
ક્રિયા કરે છે, પરંતુ આ કોમોપથીમાં આ લીલો રંગ અમૂલ્ય અને  
જલ્દી ગુણુ આપે છે. એક તરણુ સ્ત્રીની છાતીમાં-સ્તનમાં-ઘણુ  
થયો હતો, છ સાત વર્ષો સતત આપધોપચાર કરી તેનાં ઘરનાં બધાં  
માણસો નિરાશ થયાં હતાં. ઘણુમાંથી દુર્ગન્ધયુક્ત પીપ વહેતું હતું.  
કેટલાક સર્જનોએ તે ભાગ સર્વ કાપી નાંખવો જોઈએ તે સિવાય  
આ ઘણુ સારો થનાર નથી, એવો પોતાનો મત આપ્યો હતો. તે બાઈના  
પિતાએ મને એ ઉપર કોઈ ઉપાય કરી જોવાને પત્ર લખ્યો. તેથી  
મેં જઈને તે ઘણુ જોયો. પછી લીલારંગનું પાણી તૈયાર કરી તે પાણીથી  
રોજ ઘણુ ધોવાને માટે કહ્યું. અને રાત્રે તે જગ્યો ઉપર લીલા કાનસ-  
નો પ્રકાશ આપવાનું ચાલુ રાખ્યું. એ ઉપાયથી તે ઘણુ ફક્ત પંદર  
દિવસમાં સાદુ થઈ ભરાઈ ગયો હતો. આ વાતને આજ ઘણુ વર્ષ  
થયાં, તે જગ્યો ઉપર હમણાં દોષ સુધાં નથી. ગયા વર્ષે આ બાઈને  
છોકરો થયો અને તે પૂર્ણ આરોગ્ય સ્થિતિમાં છે.

આ સિવાય લીલા પાણી અને તેજ દિરણોની સહાયતાથી  
શીતળા થઈ કોહીને કીડા પડેલા એવા ૨૩ રોગીઓને મેં સારા કર્યા  
છે. તે રોગીઓને શીતળાના ઘણુ સુધાં રહ્યા નથી. આંધાં, ઘણુ, જખમ  
ભરવાનો આ લીલારંગમાં ઉત્તમ ગુણુ છે. અર્થ ઉપર સૂર્યના તેજના

એક મધ્ય બિંદુમાં એકત્ર કરેલાં કિરણોથી બાહર દેખાતા અર્થ તદ્દન સાદુ થાય છે. આવી રીતિથી ફક્ત ચાર દિવસ એક એક કલાક ક્રિયા કરવાથી તે બીલકુલ નિર્ભય થઈ સુકાઈ જાય છે. સતત આઠ દિવસ આ ક્રિયા કરવાથી અર્થ બિલકુલ નગર પડતા નથી, એવો મેં આજ આઠ વર્ષોથી અનુભવ કરેલો છે. એક ડોક્ટરે આ ઉપાયથી આશ્ચર્ય-ચકિત થઈ કહ્યું કે આ તમારો સૂર્યકિરણથી અર્શ-મસા કાઢવાનો ઉપાય શસ્ત્રક્રિયા ઉપર દબાણ કરનારો છે. તમે આ જગજગહેર કેમ કરતા નથી? ત્યારે હું સ્વાનુભાવથી કહેતો કે અર્શ-મસા માટે સૂર્ય-કિરણો કરતાં સુલભ અને સ્વસ્ત-બિનખર્ચાળ એવો બીજો ઉપાય નથી. આ કામ માટે ફક્ત જડા એવડા કાચની આવશ્યકતા છે.

x

x

x

x

પ્રાવિન્શીયલ સિવિલ સર્વિસમાં હોઈ મથુરાં જીલ્લામાં આવેલા મહાવનના મુનસફ તરીકે જેમણે લાંબો વખત કામ કરેલું તે પંડિત જ્ઞાણપ્રિસાદ જી. એમણે દશબાર વર્ષના પોતાના કોમોપથીના અનુ-ભવને આધારે એક પુસ્તક પ્રકટ કર્યું હતું અને તેની કેટલીક આવૃ-ત્તિઓ ઇંગ્રેજીમાં નિકળી હતી, તે પુસ્તકમાંથી કેટલાક જણવા જેવા દાખલા આમે વાંચકોની જાણ માટે તારવી કાઢી નીચે આપવાની રજા લઈએ છીએ:—હડકવાના રોગથી પીડાતા ત્રણ દરદીઓ મારા હાથમાં આવ્યા હતા અને તે બધાને ફતેહમંદીથી મેં વાદળી પાણી વાપરીને સારા કર્યા હતા. એ ત્રણમાં એક છોકરું હતું, જેને હડકાયલા કુતરાએ કર-ક્યું હતું. બીજા બે મોટી ઉમરના પુરુષો હતા કે જેઓ પોતાના ઘરમાં કામે વળગેલા હતા ત્યારે એક હડકાયલા શિયાળે તેમને કરડ્યા હતા. મારે જણાવવું જોઈએ કે એ દરદીઓને હડકવાની નિશાની જ-

જાતાંજ મારી પાસે લાવવામાં આવ્યા હતા. તેઓને તાવ આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું. લુપ્ત જતી રહી હતી, અને અન્નવાણુ તેમને ગમતું નહતું. તેઓને પેટમાં ઘણી આગ બળતી હતી અને તરસ પણ ઘણી લાગતી હતી. મારા રંગના ઇલાજથી આઠ દિવસમાં તેઓ સાજા થયા હતા. બીજા એક દરદીએ વાદળી પાણી ત્રણ દિવસ પીધું તેથી હડકવાની શરૂઆતની નિશાનીઓ જતી રહેલી માલમ પડવાથી તે વધારે વાર લેવાનું તેણે બંધ કર્યું. તેના શરીરમાં પચેલું ઝેર પુરેપુરું બહાર નિકળી ગયેલું નહિ હોવાથી એક પખવાડીઆમાં તે દરદ પાછું ઉભળી આવ્યું. તેના જખમ પાછો તાજો થયો અને તેને જરા તાવ પણ ચઢ્યો પણ આ વખતે તેણે એક અડવાડીઆ કરતાંયે વધારે વખત વાદળી પાણી લેવાનું ચાલુ રાખ્યું, તેથી તેને પુરેપુરો આરામ થઈ ગયો હતો.

આ દરદીઓની ઉપર મેં કેવા ઉપાયો લીધા હતા તે મારા વાંચકોની જાણ માટે હું વિગતવાર જણાવું છું. ધા ઉપર દરરોજ બેથી ત્રણ કલાક સુધી વાદળી કાચની મારફત વાદળી પ્રકાશ નાખવામાં આવતો અને તે ધાને વાદળી પાણીથી ઘોષ્ટિતની ઉપર વાદળી પાણીમાં ભીંજવેલી કપડાની ગાદી બાંધી રાખવામાં આવતી હતી. પીવાને માટે પહેલાં ૩ દિવસ સુધી દર ૩ કલાકે ૧ એંસ વાદળી પાણી આપ્યા કરી જ્યારે રોગની નિશાનીઓ ઓછી થતી ગઈ ત્યારે બીજા ૩ દિવસ સુધી દરરોજ ફક્ત ત્રણ ત્રણ ભાગ આપ્યા, અને તે પછી રોજ સુતી વખતે એક ભાગ પીવા ફરમાવ્યું હતું.

મારા એક કુતરાને કોઈએ ઝેર મૂક્યું હતું, અને તેની અસરથી તે જમીન ઉપર પડેલો હતો અને તેનું શરીર કમાનની માફક વળી

જવું હતું, ત્યારે મને તેની ખબર કાઢવામાં આવી. ઝેરની અસર એટલી  
 વો ઝડપથી થઈ હતી કે દશ મીનીટમાં તે કુતરાનું શરીર જકડાઈને જડ  
 થઈ ગયું હતું. તે પોતાના અવયવો હલાવી શકતો નહતો, એટલુંજ  
 નહિ પણ આંખની પાંપણ સુધ્ધાં હલાવી શકતો નહતો. તેનો શ્વાસ  
 ધણો ધીમો ચાલતો હતો. આવી સ્થિતિ જોઈ મને વાદળી પાણીના  
 ગુણ યાદ આવ્યા, અને કેટલાક લોકોએ તે કુતરાને છેલ્લી ઘડીએ હેરાન  
 ન કરવા મને આગ્રહ કર્યો છતાં, વાદળી પાણી ટીપે ટીપે પેલા કુત-  
 રાનાં મોઢામાં મેં નાંખ્યાં કર્યું. જ્યારે એક તોલા જેટલું પાણી તેના  
 બળામાં ઉતર્યું ત્યારે મારી મોટી અજ્ઞયળી વચ્ચે તેનો શ્વાસ સારી  
 રીતે ચાલવા લાગ્યો અને બીજી પાંચ મીનીટમાં તેની આંખનાં પોપચાં  
 તે ઉઘાડીને કરવા લાગ્યો, અને અર્ધ કલાકમાં તો હરવાફરવાને  
 શક્તિવાન થયો. આ પ્રમાણે બહુ ધાસ્તીભરી હાલતમાંથી તે સુધ-  
 રતો ગયો, તેથી મેં તેને વાદળી ખાટલીનું પાણી દૂધમાં ભેળીને આપ્યું  
 આ પ્રમાણે કરવાથી તે પુરેપુરો સાજો થયો.

હું હવે મરડા વિષે મારો અનુભવ લખું છું. વાદળી પાણી એને  
 માટે સૌથી સરસ ઈલાજ છે, એના વડે મેં સેંકડો દરદીઓ સારા  
 કર્યાં છે, બે દિવસના અરસામાં એ દરદને તે મટાડી દે છે. ખરાબમાં  
 ખરાબ લક્ષણવાળા આ રોગનો મને અનુભવ છે. તેથી હું ખાતરીથી  
 કહું છું કે મરડાના કોઈ પણ રોગીને વાદળી પાણી આપ્યું હોય  
 તો તે માણસ કદી પણ મરતો નથી. અગીઆર વરસના એક છોકરા  
 મરડાથી પીડાતો મારી પાસે આવ્યો હતો જેણે મને એમ કહ્યું કે  
 ૨૪ કલાકમાં તેને ૨૫૦ વખત ઝાડો થતો હતો. એક હાંશિઆર  
 સરજને તેને ધણીક દવાઓ આપી હતી પણ તેથી કંઈ ફાયદો થયો  
 ન હતો; પણ મેં તેને માત્ર દશ દિવસમાં સારો કર્યો હતો. પહેલેજ

દિવસે તેને અર્ધો અર્ધ જાડા ઝોછા થયા અને ઝેજ રીતે સુધારે ચાલુ રહેતાં ચાર દિવસમાં રોજના ૨૫ જાડાની સંખ્યા થઈ, અને બીજા ચાર દિવસમાં નામનાજ જાડા થવા લાગ્યા. તે પછી બે દિવસ સુધી ઘેરા વાદળી એટલે ગળીયલ રંગની ખાટલીનું પાણી આપવાથી તેનું દરદ તદ્દન જતું રહ્યું. હું ધારું છું કે, અડગરી થઈ હોય ત્યારે પણ વાદળી પાણી તેને મટાડી શકે છે.

મદ્રાસ ઇલાકાના ટીનેવેલી પરગણા માંહેના પલમકોટા શહેરના એક વતનીને નાસરનું દરદ થએલું હતું, અને તે કારણથી તેને નોકરી પરથી પેન્શન લેવું પડ્યું હતું. એકલી લીલા રંગની રોશનીથી તેનું દરદ લગભગ બધું મટી ગયું હતું. લીલા પાણીથી કોઈ પણ પ્રકારનો આંદોનો રોગ દૂર થાય છે. એ રોગમાં બહારથી લીલા રંગનો પ્રકાશ પણ લાગુ પાડવો જોઈએ.

મારા એક નાના ભાઈને એક વખતે ન્યુમોનીઆ થવા માંડ્યો હતો, તેને ગળીયલ રંગના પાણી વડે ૨૪ કલાકમાં સાજો કરવામાં આવ્યો હતો.

મીરતમાં એક પૈસાદાર ગૃહસ્થને દારૂ પીવાની ખરાબ લત લાગેલી હતી. કંઈક કામસર તે લાહોર જતો હતો ત્યારે રસ્તામાં તેને તાવ આવ્યો, તેનું ક્લેબુ ખેંચાઈ જઈને તેમાં શળ ઉડવા લાગ્યું. તે અમૃત-સરમાં ઉતરી પડ્યો અને કોઈ ડાક્ટરની સારવાર હેઠળ ત્યાં રહ્યો; તેથી કંઈ ફેર પડ્યો નહિ ત્યારે તે મિયાનમીર ગયો અને બીજા કોઈ ડાક્ટરની દવા કરવા માંડી. અને એ પ્રમાણે એક અઠવાડિયું ગુમાવ્યા છતાં સહેજ પણ ફાયદો નહિ પડવાથી તે મીરત પાછો ફર્યો, અને એક હોંશિયાર ડાક્ટરની મદદ લીધી. તેણે પોતાની દવા ચાર પાંચ દહાડા અજમાવી છતાં કંઈજ ફરક પડ્યો નહિ, ત્યારે આખરે મને

બોલાવવામાં આવ્યો, અને દરદીએ પોતાની છાંદગી બચાવવા અને બહુ આજીજી કરી. પહેલો સવાલ મેં તેને એ પુછ્યો કે તમારે કેટલા દિવસમાં સાજા થવું છે? દરદીએ કહ્યું કે કાલ સુધીમાં, ત્યારે મેં કહ્યું બહુ સાફ; જો હું કહું તેમ કરશો તો એટલા જલદી પણ સારા થઈ શકશો. પછી મેં એક મોટી વાદળી ખાટલી મેળવી અને તેમાં પાણી તૈયાર કરી દર એ કલાકે એક એક ઓસ પાણી પાવા માંડ્યું. તે સાથે સાથે રાત દિવસ દરદીના શરીરપર વાદળી પ્રકાશ પાડવો ચાલુ રાખ્યો. આ બેડ ઉપાય કરવાનું બપોરે બાર વાગે શરૂ થયું. અને બીજે દિવસે સાંજે ચાર વાગે અને દરદી ધણી સારી હાલતમાં જણાવ્યો. દરદીએ અને કહ્યું કે વાદળી પ્રકાશ મારાપરથી ખસેડી લ્યો. કારણ કે તેથી મને ઠંડી જેવું લાગે છે. દરદીને તપાસી જોતાં તેનો તાવ જતો રહ્યો હતો, શળ મારવાનું બંધ થયું હતું, અને કલેજનો સોજો ઉતરીને પોતાના અસલ કદનું તે થઈ ગયું હતું. પછી મેં દરદીને બલામણુ કરી કે તમારા આગલા ડાક્ટરોને બોલાવી શરીર તપાસાવી ખાતરી કરી જીવો કે તમને સંપૂર્ણ આરામ થયો છે કે નહિ. તે દરદીએ તે પ્રમાણે કયું અને ડાક્ટરોએ ચોખ્ખો અભિપ્રાય આપ્યો કે તેને કંઈ દરદ હોય એવું લાગતું નથી. સત્ય અને પરમેશ્વરનું નામ દેઈ હું કહું છું કે બીજી કોઈ પણ દવાના ઉપાયથી આ દરદી આટલો જલદી સાજો થઈ શકત નહિ. પોતાની ઉપર વીતેલી આ વાત કહેવાને આ ગૃહસ્થ હજી જીવે છે.

મીરતમાં મારે હાથે એવોજ અમકારિક બીજો કેસ સારો થયો હતો. ૧૭ વરસના એક જીવાનને સખ તાવ સાથે ઝાડા થતા હતા અને બેશુદ્ધિમાં તે ધણો લવારો બકારો કરતો હતો. એક મહિના સુધી જાતજાતની દવા અજમાવ્યા છતાં કંઈજ ફાયદો થયો નહિ,

ત્યારે તે કેસ હાથમાં લેવાને અને વિનંતી કરવામાં આવી. જ્યારે આ દરદી મારી સારવાર નીચે આવ્યો ત્યારે તે માત્ર હાડપીંજર જેવો બની ગયોલો હતો; તેના શરીરમાં કોઈ પણ ભાગપર માંસ તો માલુમ પડતુંજ નહિ. આટલું બધું ગળીને નંખાઈ ગયેલું મનુષ્ય મેં પ્રથમ જ જોયું છતાં વાદળી પાણી અને વાદળી પ્રકાશ વડે મેં તેને ૧૫ દિવસમાં સારો કરી દીધો. એક વાદળી રંગની બાટલીમાં દૂધ ભરી દસ મીનીટ સુધી તેને તડકામાં રાખી પછી તે દૂધ તેને ખોરાક તરીકે દિવસમાં ઘણીવાર આપવામાં આવતું તેથી તેની તબીયત સુધરવામાં ઘણી સારી મદદ મળી હતી. આ દરદીના શરીરમાં પુરેપુરું માંસ ભરાઈને શરીર પુષ્ટ થતાં લગભગ છ માસ લાગ્યા હતા. વળી તેના જીવાન વાળ ખરી જઈ નવા વાળ પણ આવ્યા હતા. આ જીવાન હાલમાં કેટલાંક છોકરાંનો બાપ બનેલો છે.

હવે શું કોઈ એમ કહી શકશે કે ઉપર જણાવેલાં દરદો માત્ર શ્રદ્ધા કે ચક્રીનથીજ મટ્યાં હતાં, અને તેમાં રંગોએ કંઈ પણ ભાગ ભજવ્યો નહોતો? જો આવું કહેનાર કોઈ હોય તો તેને નીચેના દાખલો ધ્યાન પર લેવા હું ભલામણ કરું છું:—અરાઠ વર્ષના એક જીવાનનું પેટ કબજ રહેતું હતું, તેથી મેં તેને કેરબા રંગની બાટલીમાં પાણી તૈયાર કરીને પીવાની ભલામણ કરી. તેણે મારી સૂચના પ્રમાણે પાણી તૈયાર તો કર્યું પણ તેમાંથી અધોળા અધોળા કે નવટાંક નવટાંક પાણી પીવાને બદલે એકી વખતે એક આખી બાટલી ભરીને તે પાણી પી ગયો. આથી તેને પેટમાં દુઃખવા લાગ્યું, અને વારે વારે દસ્ત થવા લાગ્યા અને પછી મરડો થયો. પણ આ છોકરો ચાલાક હતો તેથી તે સમજી ગયો કે કોઓપથીની રીતે તૈયાર કરેલું પાણી એ ખરેખર એક આપણ છે, અને તેથી તેને પ્રમાણસરજ લેવું જોઈએ.

તેમ નહિ કરતાં આખી બાટલી ભરેલું કેરબા રંગનું પાણી પી જવા-  
થીજ ઝાડા અને મરડો પેદા થયાં છે, તેથી એક વાદળી બાટલીમાં  
પણ પાણી તેણે તૈયાર કરી રાખેલું હતું તે બધું એકી વખતે તે પી  
ગયો, એટલે માત્ર એક કલાકમાંજ તેનું દુઃખ મટી ગયું. જો કોઈ  
માણસ રંગના આવા ગુણો માનવા ના પાડતો હોય, તો તેણે પોતાની  
ઉપર અજમાયશ કરી જોવી એટલે પરિણામ એની મેળે દેખાશે.  
અગીયાર વરસના અરસામાં અને ફક્ત એકજ માણસ એવો મળ્યો  
છે કે જેની ઉપર રંગના આવા પ્રયોગની અસર થઈ નહિ, અને તેનું  
કારણ પણ હું સમજી શક્યો નહિ. પણ બીજાં સેંકડો મનુષ્યોની  
ઉપર મેં આ પદ્ધતિ અજમાવી છે, અને તેઓની ઉપર રંગની  
અસર ખુલ્લે ખુલ્લી જોવામાં આવી છે.

બધી જાતનાં રંગતપિત્તો કે વાતરક્ત ઉપર પીળો રંગ ઘણોજ  
ગુણકારી નિવડે છે. એક માણસને રંગપિત્તનું આ ખરાબ દરદ લાગુ  
પડવાથી તેને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હતો. આવા દરદીને  
મેં પુરેપુરો સારો કર્યો હતો, અને તે પછી અલ્લાહાબાદની સિવિલ  
સરજનોની કમીટીએ તેને તપાસી જોઈ તે તદ્દન રોગમુક્ત અને તંદુ-  
રસ્ત બની ગયો છે એમ જાહેર કર્યું હતું. આ દરદીને મેં કોમોપથીના  
ઉપચાર સાથે કેટલીક સાધારણ વનસ્પતિનો રસ દિવસમાં એકથી બે  
તોલા જેટલો આપ્યા કર્યો હતો, અને તે રીતે આશરે છ મહિનામાં  
તેનું ભયંકર દરદ તદ્દન દૂર થઈ ગયું હતું.

રંગતપિત્તના દરદીને પીળા પાણીનો એક ભાગ સવારે અને બીજો  
એક ભાગ સૂર્યાસ્ત સમયે અથવા જરા તે પૂર્વે પાવો. પ્રથમ એક  
અઠવાડીયા સુધી કે દશ દિવસ સુધી આ પ્રમાણે દિવસમાં ફક્ત બે  
ભાગ આપવા પુરતા થઈ પડે છે, અને તેને લીધે દસ્ત દરરોજ સાફ



આવવા લાગી થોડા થોડા જગ્યામાં ખરાબ પદાર્થો શરીરમાંથી બહાર નિકળી જવા લાગે છે. આના આ ઉપાયો ચાલુ રાખવાથી એક મહિના થતાં દરદીના શરીરમાં પહેલાંના કરતાં વધારે લોહી પેદા થાય છે; ત્રણેક મહિના પછી શરીરપર પડેલા ચીરા અને ધામાંથી રસી કે પાણી વહેતું બંધ થઈ તેને બદલે લોહી નિકળવાનું શરૂ થાય છે, અને છ મહિનાના અરસામાં બધા ધા રૂઝાઈ જાય છે. ખીજા બે માસમાં શરીરના બધા ભાગ જાણે નવા થઈ જાય છે, અને તે પછી આ દુઃખદ દરદ પુનઃ કદી ઉભળી આવવાનો સહેજ પણ સંભવ કે બચ રહેતો નથી. આ ઉપચાર-દરમ્યાન જ્યારે પણ કોઈ વખતે પેટમાં એકદમ ગરમી વધી યતી દેખાય ત્યારે પીણું પાણી જરૂર પ્રમાણે વધતું કે ઓછું કરવાની હમેશાં સંભાળ રાખવી જોઈએ. દર ચોવીસ કલાકમાં બેથી વધારે ઝાડા થાય નહિ તેની સંભાળ રાખવી જોઈએ. ભાત, દુધ, મચ્છી-મત્સ્ય, દહીં, અને ગોળની પરહેજ બંધા વખત પાળવી. અને ચણા સાથે ઘઉંનો ખોરાક તે વખતે રાખવો જોઈએ. શરીરને ફરીથી તંદુરસ્ત બનાવવા માટે અને પુષ્ટિ આપવા માટે દર-રોજના ખોરાકમાં ધી દુધનું સાંકે પ્રમાણ રાખવાની ધણી જરૂર રહે છે, રગતપિત્તના દરદીને નિમક એટલે મીઠું ઘણું તુકશાન કરે છે અને શરીરમાંના ખરાબ રસોને વધારે છે, માટે તે મુદ્દલ ન આપવું, અગર ના છુટકે બહુજ અલ્પ પ્રમાણમાં આપવું.

લાલ રંગ વડે એક નવાઈ જેવું દરદ મેં સાંકે કર્યું છે. મજબૂત બાંધા અને બળવાન અંગોખાંગવાળો પચીસ વર્ષનો એક યુવાન પુરુષ એક ગામડામાં રહેતો હતો. તે ગામનાં નાનાં નાનાં ઘર સુકાં ડાળ અને પાંદડાંથી અગર વાંસની ગુથેલી સાદી કે સરકોથી ઢાંચેલાં હતાં. આવાં ઘરોમાં એક વખત આગ લાગી ત્યારે તેવાં ઘામરાં તોડી

પાડવામાં, અને અમિના ભડકાથી વિંટળાયલા ગરીબ લોકોના સામાન સરંજામને સુરક્ષિત બહાર કાઢી લાવવામાં, અને એકંદરે આગ પ્રુજા-વવામાં આ યુવાને ધણોજ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો. આને પરિણામે તેના શરીરમાં ધણીજ ગરમી પેદા થઈ અને તેનું આ પરીપક્કારી, મહેનત ભર્યું અને જોખમ ભરેલું કામ પુરું થતાં તેને ધણી તરસ લાગી. તેથી તે એક કુવા ઉપર ગયો અને પેટ ભરીને ખૂબ ઠંડુ પાણી તેણે પીધું. એક વખત એકાએક અતિશય ગરમી અને તે પછી તરતજ એકદમ ધણીજ ઠંડીના આવા ગંભીર ફેરફારો તેના શરીરમાં થવાથી તેના શરીર પર બધે લાલ લાલ ચકામાં કુટી નિકળ્યાં, અને દિનપરદિન તેનું શરીર સૂકાતું ચાલ્યું, અને કોઈપણ વૈદ્ય ડોક્ટર બંધ બેસતો. એકે ઈલાજ તેને બતાવી શક્યો નહિ, તેથી તે દરરોજ સેવાતો ગયો. તેના આખો જમણો હાથ અને હાથનો પંજો કંતાઈ ગયો, અને બીજા અવયવોના પ્રમાણમાં ઘણો પાતળો અને નબળો પડી ગયો, અને તે હાથની આંગળીઓ જુદી પડી જઈ એતન રહીત બની વાંકી વળી ગઈ અને અકડાઈ ગઈ. તેના ડાબા પગ ઉપર પણ આવીજ પણ પ્રમાણમાં કમતી અસર જણાવા લાગી, તો પણ તે ચાલી શકતો હતો. અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે આગ લાગીને શરીરને નુકસાન પહોંચ્યાને ઐદ વર્ષ થઈ ગયા પછી આ શખ્સ મારી પાસે આવ્યો હતો, અને મેં લાલ બાટલીનું પાણી તેના હાથ અને પગ ઉપર લગાડવા ફરમાવ્યું. હું તેને બાટલી ભરીને લાલ પાણી આપતો અને દરરોજ આશરે એકાદ કલાક સુધી તે પાણીમાં પોતાનાં આંગળાં તે બોળી રાખતો, આ ઉપાયથી રહતે રહતે તેનાં આંગળાંમાં સ્પર્શજ્ઞાન આવ્યું અને તવાઈ ગયેલા બીજા ભાગમાં પણ માંસ ભરાવા લાગ્યું. કેટલાક મહિનાઓ સુધી તેણે આ ઉપાયો ચાલુ રાખ્યા તેને પરિણામે પોતાનું

દરદ લગભગ બધું મટી ગયું એમ તેણે મને કહ્યું હતું. આ પછી તેની બહુલી ખીજે ગામ થઈ અને તે પછી તેના વિષે મને કાંઈ વધુ સમાચાર મળ્યા નથી. મારે જણાવવું જોઈએ કે રંગના આ ઉપચારની સાથે સાથે મેસ્મેરિઝમ એટલે પ્રાણવિનિમયના ઇલાજ પણ મેં તેના ઉપર અજમાવ્યા હતા, અને તે રીતે તેના શરીરપરના લાલ ડાઘા જતા રહી તેના શરીરમાં બધી રીતે સુધારો થયો હતો.

શરૂઆતના લઘ્વાથી પીડાતા ઘણાક દરદીઓ જેમનાથી બરાબર ચલાવું નહોતું કારણ કે તેમને પોતાના પગ ઘણા ભારે ભારે લાગતા હતા તેમને લાલ પાણી આપીને તથા લાલ પ્રકાશ તેમના પગ ઉપર પાડીને મેં સાજા કરી દીધા છે.

\*

\*

\*

\*

હવે અમારા મિત્ર વૈદ્ય તિલકચંદ તારાચંદ સુરતવાળાના અનુભવમાં આવેલાં કેટલાંક જાણુવા જેવાં દૃષ્ટાંતો નીચે આપી આ વિષય પુરો કરવા ધારીએ છીએ:—

૧. એક દરદીને પ્રથમ વાતજ્વર આવ્યો. તેને નીરામજ્વર કર્યા વગર ઔષધ આપવાથી સન્નિષાત થયો. એ સન્નિષાતને માટે સાત દિવસ સુધી ડાક્ટરની દવા ચાલુ રહી તોપણ કાંઈ આરામ જણાયો નહિ. આખરે મેં અર્ધુ આધું ભુરું તથા અર્ધુ ખીજું સોનેરી પાણી એક દિવસમાં દોઢ બાટલી જેટલું પાણું તેથી તે દરદીને પુષ્કળ પેટ આવ્યાં અને ખીજે દિવસે તાવ ઉતરી ગયો. ત્યાર પછી ચાર દિવસ એ પ્રમાણે કરવાથી દરદી તદ્દન સારો થઈ ગયો.

૨. એક સ્ત્રીને આખા દિવસમાં આશરે ૪૦ ૫૦ ઝાડા થતા હતા અને હસ્ત સાથે લોહી પણ પડતું હતું, તાવ આવતો અને ખાંસીનું

જેર વધારે હતું. એકંદરે આમ સંબહણી હતી. ઘણા ઘણા કિપાઓ કરી થાકેલી હતી. પછી હમે તેને ખુલ્લું ઘેર પાણી પોણી બાટલી એક દિવસમાં આપ્યું જેથી લોહી તેજ દિવસે બંધ થઇ ગયું. ચાર દિવસમાં ઝાડા સારા થયા, સોજો ઉતરી ગયો, તાવ ખસી ગયો. પછી શક્તિ અને ખાંસી માટે બીજી દવા આપી સાફ કર્યું.

૩. એક સ્ત્રીને પાતળા ઝાડા થતા હતા, ઝીણા તાવ હતો, સોજા હતા અને બહુ અશક્તિ આવી હતી. પ્રથમ તેને આછું ભુરૂં પાણી પાતું. કાંઈ લાભ થયો નહિ. ત્યારે ઘેરૂં પાણી પાતું તેથી પણ ફાયદો જણાયો નહિ. ત્યારે મેં એક ભાગ પીળું અને ત્રણ ભાગ ભુરૂં મેળવીને આપ્યું. તેજ દિવસે દરદીને તાણુ થઇ અને આપું શરીર ખેંચાઇ ગયું, દરદી તેના મિત્રો અને મને પણ ભય ઉત્પન્ન થયો. પણ હિંમત રાખી રાતું પાણી હાથ પગની નાડી ઉપર ચોપડ્યું, અને ઘેરૂં ભુરૂં પાણી એક એક ઝાંસ પાતું, તેથી સર્વ ઉપદ્રવ મટી દરદીને સાફ થઇ ગયું.

૪. એક મરદને અઠવાડીઆમાં બે વાર પેટમાં ગળડીને એક ઝાડો થાય અને ઝાડામાં એક એવો જીવતો કરમ પડે કે તેની લાંબાઈ સાપ જેવી જણાય. આથી દરદી ગભરાય અને જોનારા આશ્ચર્ય પામે. ઘણા ડાક્ટરો અને વૈદ્યાની દવા કરી. મેં પણ બીજી દવાઓ કરી પણ સર્વ મિથ્યા થઇ. પછી વિચાર કરી તે દરદીને પીળું સોનેરી પાણી આપ્યા દિવસમાં એક બાટલી પાતું. બીજે દિવસે તેને ઉપરા છાપરી ઝાડા થવા માંડ્યા અને દરેક ઝાડામાં એક એક ગુલ્લું લાંબા કરમનું પડવા માંડ્યું. અમે પણ સોનેરી પાણી આપતાજ રહ્યા. પરિણામ એ આવ્યું કે ચાર દિવસ પછી કરમનું ગુલ્લું પડતું બંધ થઇ ગયું અને દરદી સારો થયો. પ્રિય પાઠકશ્રેષ્ઠ ! આપ જાનો કે નહિ જાનો, પણ

આ એક કરમના ગુંછળાને ઉકેલીએ તો આશરે પાંચ છ ફીટ લાંબો થાય એવો કરમ મેં એકજ દરદીને જોયો.

૫. એક બ્રાહ્મણની છ સાત વરસની છોકરીને એવા કરમ થયા કે આખો દિવસ તેની ગુદામાં કરડ કરડ થયા કરે. કરમનું કદ સુખ-વેલના ચોખા જેટલું લાંબુ, પણ દરેક જાડા વખતે એક બે લોચા પડે તેમાં હળરો ઝીણા કૃમિ જણાય. તેની ગુદાને જરા મોકળી કરી જોઈએ તો સો પચાસ કીડા આગળ મુખ કરી બહાર નિકળવા પ્રયત્ન કરે. ઘણા જીલાબ આખ્યા, કરમની દવાઓ ખવાડી પણ સર્વ મિથ્યા! આખરે પીળું સેતેરી પાણી દર વખતે બે બે રૂપિયાભાર દિવસમાં છ વાર આપવા માંડ્યું જેથી કૃમિના ગોળા ને ગોળા જાડા વાટે નિકળી પડ્યા!! પણ તેના શરીરનું માંસ એકદમ ગળી ગયું; માત્ર હાડકાને ચામડી બેજ રજાં હોય એવું દેખાયું. તે પછી ઘેંડે ભુંડે પાણી આપવાથી શરીર પુષ્ટ થઈ તંદુરસ્ત બની ગયું. આ દરદીને એકદરે ૧૪ દિવસ દવા કરતાં થયા હતા.

૬. એક મરદને નજલો થયો. શરીર, આંખ, ચામડી, નખ, જાડો, પેશાબ, સર્વ પીળાં થઈ ગયાં, શક્તિ બીલકુલ રહી નહિ. કમળો ઉઝળ્યો; મંત્રાળ્યો; હાર પહેર્યા; નાકે નાસ લીધો; અર્થાત પોતાથી બન્યા એટલા ઉપચાર કર્યા. શરીર છોક અશક્ત થઈ ગયું. છેલ્લે મારા પાણીનો વારો આવ્યો. મેં આખા દિવસમાં એક બાટલી આપું ભુંડે પાણી પીવા આપ્યું. ચમત્કાર એ થયો કે માત્ર ત્રણ દિવસમાં પીળીઓ તદ્દન મટી ગયો. પછીથી થોડા દિવસ સુધી જરા ભુંડે ઘેંડે પાણી પાતાં શક્તિ આવી ગઈ.

૭. એક સ્ત્રીને સ્વરસોદ [કંઠ બેસી જવો] થયો. એટલું બધું મળુ બેસી ગયું કે; બોલે તે જરા સ્પષ્ટ સંભળાય નહિ. મોંમાં

દવા રાખી. ગળે લેપ વળગાડ્યા. બન્યા ઝેરલા ઉપાય કર્યા પણ કંઈજ ફાયદો થયો નહિ. આખરે ચાકીને આખા દિવસમાં એક બાટલી લીલું પાણી પીવા આપ્યું. બીજો દિવસેજ સાંઝે થઈ ગયું !

૮. એક દરદીને ઉપદંશ-ટાંકી થઈ. ઘણા મલમ પટા કર્યા પણ સર્વ વ્યર્થ. છેલ્લે લીલું ફનસ લઈ તેના ઉપર લીલી રોશની મુકી. તેને ભલામણ કરી કે જોજો ભાઈ પેશાબના છિદ્રમાં જરા વાટ મુકજો. હું તો ભલામણ કરી ઘેર આવ્યો. કોઈએ એવી સલાહ બતાવી કે જે વાટ મુકવાનું કહ્યું છે તે લાંબા દિવસ પહોંચાડવાને કહેલું છે, માટે વાટ મુકવી નહિ. દરદીએ વગર વાટે લીલી રોશની મુકવી ચાલુ રાખી. પરિણામ એવું આવ્યું કે ટાંકી-ચાંદી સારી થઈ ગઈ. બીતરૂનો પાક સારો થઈ ગયો, પણ પેશાબનો છેદ પુરાઈ ગયો. આખરે ડાક્ટર પાસે ઓપરેશન કરાવ્યું અને મહા મુશીબતે બે ત્રણ મહીને ઠેકાણે પડ્યો ! માટે તેની સંભાળ રાખવી.

૯ એક મરદને પરમીઆ થયો. અનીતિ અને બદપરેશને લીધે એવું અંતર રૂપ પકડ્યું કે જાંઘના નીચેના ભાગમાં બે નાસુર પડ્યાં, અને જ્યારે પેશાબ કરવો હોય ત્યારે બે નાસુર અને મુત્રમાર્ગ એ રીતે ત્રણ ઠેકાણેથી પીશાબ થાય. ઇશ્વરી કોપ થયો, મહાન અપરાધની મોટી સજા થઈ, પરંતુ એ દરદીને લીલું પાણી આખા દિવસમાં એક રતલ જેટલું જ વખત મળીને પાવાનું શરૂ કર્યું, પરમેશ્વરની કૃપાથી બે મહીના સુધી દવા કરવાથી તદ્દન સાંઝે થઈ ગયું.

૧૦ એક પંદર વરસનો છોકરો ગાંડો થવા માંડ્યો. થોડું થોડું જ્ઞાન તો ખરું પણ પાસે જાય તેને કરોડ ગાળો દે અને મરે. ઘરમાંની સારી વસ્તુ ફેંદી નાંખે અથવા ફેંકી દે. તેને શરૂઆતથીજ મારી

પાસે આણ્યો, હાથ પગના પંજા ઉપર, લમણા ઉપર, ઓચી ઉપર અને તાળવા ઉપર રાતું પાણી ચોપડવા માંડ્યું. માત્ર એટલાથીજ દશ દિવસમાં તેને તદ્દન આરામ થઈ ગયો. ખાવાની દવા આપી નહોતી.

૧૧ એક સાત માસના બાળકને કાનની પાછળ ગોઠ નીકળ્યું. ડાક્ટરને તે દરદ ઉપર ત્રણ વાર ઓપરેશન કરવું પડ્યું પણ ફાયદો નહિ. તે દરદમાંથી પણ વહેતું હતું અને કાનમાંથી પણ પડે વહેતું. તેને લીધું પાણી મુકાવ્યું. દશ દિવસમાં આરામ થઈ ગયો.

૧૨ એક મરદને દશ વરસથી માથું દુખવાનો રોગ હતો. દશ વરસમાં તેણે ઘણાં ઇલાજ કર્યા હશે પણ દરદ ઉપર કંઈજ અસર થઈ નહિ. આખરે રંગરસાયનના ચમત્કાર વિષે વાત થતાં તે દરદી મારી પાસે આવ્યો. લીધું પાણી તૈયાર કરી તેની આંખમાં ટીપાં પાડી જોયાં. તુરતજ માથું દુખતું બંધ થઈ ગયું. તે પછી “આદાશીશી” “સૂર્યાવર્ત” વગેરે માથાના દરદમાં આંખમાં ટીપાં લીલા પાણીનાં મુકીએ, અથવા ભુરા આછા કે ભુરા ઘેરા પાણીનાં પોતાં માથે મુકાવીએ, તેથી માથું દુખતું તુરત સાફ થાય.

૧૩. એક મરદની આંખમાં કાળા અને સફેદ ભાગની વચલી હદ ઉપર નાક બણીની પાસે મગ જેવડી ફોદલીઓ બેઠી આંખમાં થઈ. આંખો લાલચોળ બની ગઈ. જરાએ તેજ ખમાય નહીં. પછી તે ફોદલીઓ ફુટી ગઈ, એટલે આંખના કાચમાં ખાડા પડ્યા. અને ડર લાગ્યો કે બીજું એસડ આંખમાં આંજવાથી વખતે કાચની બીતર ઉતરી જશે તો આંખ બગડી જશે. છેલ્લે તેની આંખ ઉપર કાળા ભુરા રંગની રોશનીનો પ્રકાશ મુક્યો. આંખ ઉઘડતી નહીં હતી તેથી આંખને બંધજ રાખી. પણ એક કલાકમાં તે દરદી ભુરી રોશની-

વાળો દીવો જોઈ શક્યો. બરાબર ૭ દિવસ એ પ્રમણે દીવાનો પ્રકાશ મુકવાથી તેની આંખો ખીલકુલ સારી થઈ ગઈ; દુખાવો બંધ થયો; લાલી કપાઈ ગઈ; ચાંદી રૂઝાઈ ગઈ અને સાંઠે થઈ ગયું.

૧૪. એક છોકરાની આંખ દુખવા આવી અને ૪ દિવસ સુધી ઉઘડીજ નહિ. પાંચમે દિવસે આંખ ઉઘડી અને જોયું તો આંખનો કાચ ફાટી ગયો હોય એમ જણાયું અને આંખે દેખાતું બંધ થઈ ગયું. આંખ ઉપર આઠ દિવસ સુધી ઘેરી ભુરી રોશનીનો પ્રકાશ મુકવાથી કાચ સંધાઈ ગયો અને આંખે દેખાતું થયું.

૧૫. એક સ્ત્રીને મુંખાઈમાં પગે ઉંદર કરડ્યો. ઉંદરનું ઝેર આખા શરીરે પ્રસર્યું અને પગ તો પાક્યો. તે એવી રીતે પાક્યો કે પગની પાટલી ઉપર સોજો આવ્યો ને પછી તે પાટલી ઉપરથી પાકી એ ઇંચ સમયોરસ ખાડો પડ્યો. પગમાંથી પણ તથા લોહી એટલું વહે કે જોઈ શકાય નહિ. છતાં ઝેરને લીધે પગ એવો બહેર મારી ગયો કે તે સ્ત્રી હરે ફરે, ચાલે, કામકાજ કરે, પણ પગ તો નીકળે અને પગ દુખે નહિ. મુંખાઈમાં ઘણી દવા કરી. પછી તેને સુરત લાવ્યા. મેં તેને પ્રથમ આછું ભૂરું પાણી પાવાતું શરૂ કર્યું અને લીલી રોશનીનો પ્રકાશ તેના પગ ઉપર મુક્યો. દશ દિવસ પ્રકાશ મુકવાથી તે પગની વેળ જતી રહી અને દુખાવો વધી પડ્યો. ચાલતી બંધ થઈ. પછી ગળી રંગની ભુરી રોશનીનો પ્રકાશ મુક્યો તેથી અજબ રીતે નવા અંકુર આવતા જણાયા. થોડા દિવસમાં પગ રૂઝાઈ ગયો એટલે દવા મુકી દીધી. પાછી તે મુંખાઈ ગઈ. પાછો તેજ પગે ઉંદર કરડ્યો અને અંકુરની નીચે પગની પાટલી તળે પાકીને કબજ પડ્યો. પાછી સુરત આવી અને ભુરો પ્રકાશ મુક્યો. વળી રૂઝાઈ



પગ સારો થઈ ગયો. હવે એવી સ્થિતિમાં આવી છે કે જો બે ત્રણ માસ રોશની મુકે નહિ તો પાછો પગ પાકી આવે.

૧૬. એક સ્ત્રીને મુંબાઈમાં દાઝીયો રતવા થયો. મારી આખી જીંદગીમાં આવો રોગ માત્ર આ એક જ જોવામાં આવ્યો છે. હકીકત એવી હતી કે પગથી તે માથા સુધી, છાતી, પેટ કે પીઠ, ઉપર, જાંઘ, સાંધા કે નિતંબ ઉપર, મુખ, કપાળ, માથું કે બોચી, અર્થાત આખા શરીરનો જરા પણ ભાગ બાકી નહી રહેલો, એવી રીતે દર-રોજ મોટા મોટા દાઝેલાના જેવા ફેલ્લા થાય. તે ફેલ્લા ધુરી નવ અને પાણી ઝરપી અગન બને. આવો ભયંકર રોગ જોવા માટે મારે મુંબઈ જવું પડ્યું. દરદીને જોઈને છુકા છુટી ગયા અને બચવાની આશા છોડી દીધી કારણ કે છાતી, પીઠ અને મર્મસ્થાનોમાં કાંઈ બાકી હતું નહિ. દુર્ગંધ એટલી મારે કે પાસે બેસાય નહી. આપણે તેના શરીરને અડીએ ને પછી તે હાથ આપણે ધોયા વિના આપણે શરીરે લગાવીએ તો ત્યાં તરત ખુજળી થઈ આગ બળવા માંડે. આખરે હીંમત રાખી લીલી રોશનીનું જ્ઞાનસ બનાવ્યું. લીલી મલ-મલના બે તાકા મંગાવ્યા. તેને પહેરવા તથા ઓઢવાને એજ લીલું કપડું આપ્યું. બારીએ તથા જાળીએ લીલા પડદા મલમલના બંધા-વ્યા અને રાત્રે લીલો પ્રકાશ મુકવો શરૂ કર્યો. આખા માળાના ઓળખીતાઓ મશકરી કરવા લાગ્યા કે આવા ભયંકર દરદને આવો ઇલાજ!! પણ ઇશ્વરી ગતિ ન્યારીજ છે. પહેલે દિવસે ઠંડક વળવા લાગી. બીજે દિવસથી દુર્ગંધ ઓછી થવા લાગી. ત્રીજા દિવસથી નવા ફેલ્લા નીકળતા બંધ થયા. અનુક્રમે પંદર દિવસમાં તમામ ચાંદાં સુકાઈ ગયાં એટલે હું સુરત આવ્યો. લીલી રોશનીના પ્રકાશથી આખા શરીરના ફેલ્લા રૂઝાવા માંડ્યા પણ માથાના ફેલ્લા ઉપર બીલકુલ

અસર થઈ નહીં. ત્યારે પાછો વિચાર કરી આછો ભુરો પ્રકાશ માથા ઉપર મુક્યો એટલે માથાના દરેક ફાંદલા રૂઝાઈ ગયા. તે ઉપરથી એવો અનુભવ થયો કે માથાના ફાંદલાને લીલો રંગ અસર કરતો નથી પણ ભુરાથી મટી જાય છે. જાતુ વરસાદની હતી તેથી પાણી તૈયાર થઈ શક્યું નહીં. માત્ર પ્રકાશથીજ કર્યું.

૧૭. એક સ્ત્રીને પ્રથમ વિસ્ફોટક થયો. તેમાં એક વૈદે રસાયન ખવરાવી સારું કર્યું; પણ થોડી કસર રહી એટલે પરેજી તોડી નાંખી, નહિ ખાવાનું ખાધું અને પીવાનું પીધું. ફળ એ થયું કે પાછો વિસ્ફોટક જોર કરી વધી આવ્યો, એટલે બીજા વૈદની દવા શરૂ થઈ. તેણે પણ રસાયન ખવરાવ્યું. પાછું સારું થયું. પણ વૈદની રજા વિના પાછી પરેજી તોડી નાંખી. હવે તો રૂઝિરનો કોપ એટલો બધો થયો કે આખું શરીર ફુલી ગયું, અને ચામડી ફાટી ગઈ. તેમાંથી પાણી ઝરખવા માંડ્યું. અગત્ય એટલી બળે કે થોભાય નહિ, અને દરદત્તું પર્યાવસાન સમજાય નહિ. આખરે મારો વારો આવ્યો. લીલાં કપડાં પહેરાવ્યાં, લીલા પડદા બંધાવ્યાં, લીલા દીવાનો પ્રકાશ મુક્યો, અને લીલું પાણી ચોપડવાથી એક મહિને તે બાઈ એવી સારી થઈ ગઈ કે એના શરીર ઉપર આજે કોઈ જુએ તો એક ડાઘ પણ અસલ રોગનો રહ્યો નથી.

૧૮. એક પુરૂષને છાતીએથી લોહીની ઉલટો થવા માંડી. દરેદી ધનવાન હતો એટલે ડાક્ટરોની દોડાદોડ ચાલી. આખરે કન્સલ્ટેશન ભરાયું અને એવો અભિપ્રાય મળ્યો કે છાતીનો પડદો ફાટ્યો છે તેથી લોહી બંધ થવાનું નથી. વાત સાંભળી હાથ છુટી ગયા એટલે પછી મારી ભલામણ થઈ. મેં જઈને જોયું તો “રક્તપિત્ત” થએલું હતું પણ અસાધ્ય નહોતું. દરદીને હિમ્મત આપી. પછી તેને થોડું ભૂંડું તથા

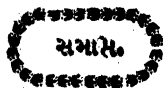
ધેરૂં લીધું પાણી કલાકમાં ત્રણ વાર એક એક આંઉસ પીવાને આપ્યું અને કહ્યું કે શીકર નહિ કરે; આજેજ લોહી પડતું બંધ થઈ જશે. પરમેશ્વરની એવીજ મરજી હતી. દરરોજ ઓઠામાં એણું ત્રણ શેરથી ચાર શેર લોહી પડતું હતું તે તેજ દિવસે બંધ થયું. પછી માત્ર ખાંસીમાં કદ સાથે જરા જરા લોહી પડવાનું શરૂ રહ્યું તે ત્રીજે દિવસે બંધ થઈ ગયું. માત્ર તાવ રહ્યો. પણ એ તો સુરતનો ધારો છે કે ધનવાન જે વૈદ્યોનું ઓસડ કરે તો તેમાં તેની આખરૂં જાય. તે નિયમ પ્રમાણે છઠ્ઠે દિવસે ડાક્ટરની દવા શરૂ કરી. મેં કહ્યું કે આ તાવની અંત્રેજ દવા નથી જ, માટે પરિણામ સાફ આવશે નહિ. પણ પછી કોણ માને? દરદીએ જાણ્યું કે આવું ભયંકર દરદ સાફ કર્યું છે તો વૈદ પણ કાંઈ વળગશે અને આટલો તાવ છે તે તો ડાક્ટર ઝટ સારો કરી નાખશે. પણ જે થવાનું હોય છે તેજ થાય છે. ઘણીએ દવા કરી; હવા ખાવા મોકલ્યા; પણ હવા અને પાણી કોઈ કાંઈ કામ આવ્યાં નહિ, અને દશ માસ રીખાઈને તે માણસનો સ્વર્ગવાસ થયો. મતલબમાં એટલું કે તે દશ માસ રીખાયો પણ લોહીનો એક છાંટો પડ્યો નહી; તે તો બંધ થયું તે થયુંજ.

૧૯. એક સ્ત્રીને પગે રસ ઉતર્યો. પારાનો મલમ લગાવ્યો; બેરજનો મલમ લગાવ્યો; થોડો નરમ પડે; વળી પાછો ઉતરે, આખરે દીવેલાના પાત્રાના રસમાં એલીઓ વાટી લેપ કર્યો. પગે જુદું રૂપ પકડ્યું; દુઃખ વધી ગયું; બીજા વૈદની વારી આવી; તેણે તેનો ઉત્તાય કર્યો. રસ પાકીને નીકળી ગયો. પગ હતો તેવો થયો. વૈદની વીદાય-ગીરી થઈ; અને તે સ્ત્રી બહાર ફરતી થઈ કે પગ તો પાછો હતો તેવોજ જાડો થયો. પછી મેં તેને લુગડાનો કાજો ગળાનો કકડો લઈ જુરા પાણીમાં પસાવ્યો અને તેને પાટો બાંધ્યો. એક બાટલી પાણી

આપ્યું તેથી તે ખાટા દિવસ અને રાત ભીંજેલોજ રાખ્યો. પરિણામ એવું આવ્યું કે થોડા દિવસમાં તે પગ સારો થઈ ગયો અને ફરીથી રસ આવ્યોજ નહિ.

૨૦. ઘેરા ભુરા રંગની બાટલીમાં ધુપેલને ભરી પંદર દિવસ તાપમાં મુકી તે ધુપેલ માથે ઘાલવાથી માથાના વાળ ખરતા બંધ થાય છે, સુંવાળા થાય છે, અને લાંબા થાય છે.

આ પ્રમાણે સેંકડો દરદીને સારા કરવામાં આવ્યા છે, તે ઉપરથી એટલું સિદ્ધ કર્યું છે કે જો બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરી ચિકિત્સા કરવામાં આવે તો ગમે તેવા ભયંકર રોગોને સાફ કરી શકાય છે. પછી તો ફાવેજો છાંયે બહિયસી વા કમળો ગહના ગતિ.



## અનુક્રમણિકા.



વિષય.	અ.	પૃષ્ઠ.
અધ્યાસીપાત્રું	...	... ૧૧૦
અછબડા ...	...	૧૧૦, ૧૧૭
અટકાવ-સ્તાન સંબંધિના રોગો—“ઝડતુ” શબ્દ જુઓ		
અતિસાર-ઝાડો	... ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૧૫, ૧૬૯	
અતિસારને લીધે થતા હોંઠરીનો દુઃખાવો	...	... ૧૦૭
અત્યાર્તવ ...	...	૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૫, ૧૫૭
અનહદ સંભોગેચ્છા	...	... ૧૦૬, ૧૧૫
અનહદ ક્રુધા	...	... ૧૦૬
અનહદ ક્રુધા તૃષા	...	... ૧૦૬
અનિદ્રા-ઉંઘ ન આવવી	...	૧૦૬, ૧૧૪, ૧૧૭, ૨૧૨
અનીતિથી થતા ચાંદી ટાંકી જેવા રોગો	...	૧૧૧, ૧૧૩
અપચો, બદહજમી, અગ્નિમાન્ધ	૧૪૬, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૮૮, ૨૩૩	
અપસ્માર ...	...	... ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૭૮
અરબુદરોગ—“કંઠમાળ” શબ્દ જુઓ		
અરુચિ ...	...	... ૧૭૭
અલકીયોન તારો જેતી આસપાસ સૂર્ય ફરે છે	...	... ૧૯
અવાળુનો સોજો અને દુઃખાવો	...	... ૧૦૬
અર્ધ-મસા (કોરા)	૧૧૨, ૧૫૦, ૧૭૨, ૨૯૬, ૨૯૯	
અર્ધ-મસા મસા (દુઝતા)...	...	... ૧૦૭

વિષય.	આ.	પૃષ્ઠ.
આંકડી ...	...	... ૧૦૭
આંખો દુઃખવી ...	૧૦૭, ૧૧૧, ૧૧૬, ૧૫૩, ૩૨૨	...
આંખો ( પડવાળી ) ...	...	... ૧૦૮
આંખના મોતીયા ...	...	૨૩૪, ૨૬૧
આંખના રોગો ...	૨૫૮ થી ૨૬૨, ૩૨૧, ૩૨૨	...
આંચડી ...	...	... ૧૩૮
આંટણુ ...	...	૧૧૪, ૧૧૬
આંતરડાં અને પેટનો વરમ...	... ૧૦૭, ૧૧૪, ૧૧૬	...
આંતરીઓ તાવ ...	૧૦૮, ૧૧૬, ૧૩૬, ૧૬૫	...
આંતરડાનો દાહ, મરડાને લીધે થતો ...	...	... ૧૦૮
આદિત્યહૃદયસ્તોત્ર ...	...	... ૧૭
આમવાત ...	૧૦૭, ૧૭૦, ૨૮૨, ૨૮૧	...
આયુર્વેદ ...	...	... ૫
આરોગ્ય, પુરુષાર્થ માત્રનો પાયો ...	...	... ૨

## ઉ.

ઉંઘમાં ધાત જમી	૧૦૬, ૧૦૮, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૨૮, ૧૬૦, ૨૩૨	...
ઉંઘ ન આવવી ...	...	૧૦૬, ૧૧૪, ૧૧૭
ઉંઘાંટીયું ...	...	... ૨૩૫
ઉદર રોગ ...	...	... ૧૮૦
ઉદાવર્ત ...	...	... ૧૭૫
ઉદરનું ઝેર ...	...	... ૩૨૨
ઉદરી ...	...	૧૦૮, ૧૫૫

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

ઉધરસ-ખાંસી (બલગમવાળી)	...	૧૦૮, ૧૪૧
ઉધરસ-ખાંસી (સુકી)	...	૧૦૬, ૧૪૧, ૧૭૬
ઉધરસ (જીર્ણ)-ઑન્ડાઈસ	...	૧૧૨, ૧૪૧
ઉન્માદ-ચિત્તભ્રમ	...	૧૦૮, ૧૭૮, ૨૫૨ થી ૨૫૯
ઉલટી, લોહીની	...	... ૩૨૪
ઉપદંશ—"ચાંદી" શબ્દ જુઓ		
ઉપલીયું-તાણુ	...	... ૧૦૯
કિરક્ષત	...	... ૧૦૭, ૧૦૯, ૨૭૧
ઉસ્તંબ-કલાયખંજ અથવા બન્ને પગનો લકવો		૨૧૫, ૨૬૪
ઉલટી અને ઝાડો	...	૧૦૮, ૧૪૯
ઉલટી અને ફેર ચઢવા	...	... ૧૦૭
ઉલટી, સગભાવસ્થાની	...	... ૧૦૬

## ઋ.

ઋતુ-આર્તવ,-દસ્તાન બહુજ આવવો	...	૧૦૮, ૧૦૯, ૧૫૭
ઋતુ મુદ્દલ ન આવવું અગર કમી		

આવવું-નિર્ધાર્તવ ... ૧૧૦, ૧૧૨, ૧૨૨, ૧૫૭, ૧૯૦

ઋતુસ્રાવ વખતે થતી પીડા-પીડિતાર્તવ	...	૧૧૨, ૧૫૭
-----------------------------------	-----	----------

ઋતુસ્રાવ હંમેશને માટે અંધ પડતી વખતે

પ્રાદાનૃદ્ધા સ્ત્રીને થતા વ્યાધિઓ ... ૧૧૪, ૧૩૧

## એ.

એટેક્સી, લોકોમોટર	...	... ૧૧૩
-------------------	-----	---------

એન્યુસીઝમ...	...	૧૦૮, ૧૬૦
--------------	-----	----------

એપેન્ડીસાઈટીસ એટલે અંત્ર પૂચ્છનો સોળો...		... ૨૧૩
------------------------------------------	--	---------

વિષય.	ઓ.	પૃષ્ઠ.
ઓકારી તથા ફેર ...	...	... ૧૦૭
ઓડકાર ( ખાટા ) ...	...	... ૧૦૭, ૧૧૨, ૧૪૮
ઓરી ...	...	... ૧૧૦, ૧૧૭, ૧૮૧
ઓરા અથવા ઓજસપિંડ ...	...	... ૭૪

અં.

અંગ-ઉપાંગનું કંતાઈ જવું-ગળી જવું ...	...	... ૧૧૦
અંડ વૃદ્ધિ... ...	...	... ૧૧૦, ૧૧૩, ૧૮૧, ૨૩૪

કં.

કટિઅહ-કેકું અલાર્ધ જવું ...	...	... ૧૧૦
-----------------------------	-----	---------

કબજાત-અંધકોશ

૧૧૨, ૧૧૩, ૧૨૪, ૧૫૦, ૨૧૨, ૨૪૫, ૨૯૩, ૨૯૫, ૨૯૬

કમળો-પિત્તપાંડુ ...	...	... ૧૦૭, ૧૪૯, ૧૭૪
---------------------	-----	-------------------

કર્ણુ શૂળ-કાનની સણુકા ...	...	... ૧૦૯, ૧૫૪
---------------------------	-----	--------------

કરોડરજ્જુના આવરણનો સોળો ...	...	... ૧૧૩, ૧૧૮, ૨૭૩, ૨૮૬
-----------------------------	-----	------------------------

કરોડ રજ્જુનો વરમ ...	...	... ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૧૩, ૧૧૭, ૨૭૩, ૨૮૬
----------------------	-----	----------------------------------

કહોવટ ...	...	... ૧૧૧
-----------	-----	---------

કાચ, કોમોપથીના ઉપચાર માટે ખાસ કયા

અને કેવડા લેવા ...	...	... ૯૦, ૩૦૦
--------------------	-----	-------------

કાનની પાછળનું ગોઠ ...	...	... ૩૨૧
-----------------------	-----	---------

કામાન્ધતા, હૃદ પ્હારની ...	...	... ૧૦૬, ૧૧૮
----------------------------	-----	--------------

કાસ-કુકડીયા ખાંસી ...	...	... ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૧૮
-----------------------	-----	-------------------

કાળજી કે મૂત્રપિંડ આગળ ધબકારા થવા ...	...	... ૧૦૭
---------------------------------------	-----	---------

કાળજીવર-ટાંકશાકિંડ ...	...	... ૧૦૬, ૧૧૪
------------------------	-----	--------------



વિષય.	પૃષ્ઠ.
કુદરત વિરુદ્ધના કૃત્રિમ જીવનનાં દૃષ્ટાંતો ...	... 3
કૃમિરોગ ...	... ૧૭૧
કોલ સફેદ ...	... ૧૧૦, ૧૫૯, ૧૮૨
કોલેરા ( બાળકને થતું ) ...	... ૧૧૭, ૨૭૭
કોમોડોર ...	... ૯૬
કોમો પાણીની માત્રા એટલે લેવાનું પ્રમાણ ...	... ૯૬
કોમોપેથીના આઘ પ્રચારક ડૉક્ટરો ...	... ૧૨
કોમોપેથીનાં યત્રો અને સાધનો તથા તેમને વાપરવાની રીત ...	... ૮૯ થી ૧૦૫
કોમોપેથીનું હેરોગેટમાં આવેલું મોટું સેનેટોરિયમ ...	... ૮
કોમોલેન્સ ...	... ૯૩
કંઠમાળ-મંડમાળ ...	... ૧૦૮, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૮, ૧૮૧
કંઠ રોહિણી-ડિપ્થરિયા ...	... ૧૦૭, ૧૧૯
કંઠાઈ જવું-કુબળા થઈ જવું ( કોઈ એક બાગનું ) ...	... ૧૧૦

ખ.

ખરજવું ...	... ૧૦૯, ૧૧૪, ૧૧૯
ખાંસી ઉધરસ ( બલગમવાળી ) ...	... ૧૦૮, ૧૧૧
ખાંસી ( જર્ણુ )-ઑન્ડીટિસ... ...	... ૧૧૨
ખાંસી-ઠાંસો ( સૂકી ) ...	... ૧૦૬
ખીલ, મુખ ઉપરના ...	... ૧૧૪, ૧૨૬
ખીલી ...	... ૧૧૦, ૧૧૯, ૧૯૦
ખુજલી ...	... ૧૧૦, ૧૫૬
ખોડો અને વાળ ખરી પડવા ...	... ૧૦૬, ૧૨૫, ૨૩૩, ૨૮૬, ૩૨૬

વિષય.	ગ.	પૃષ્ઠ.
ગર્ભ-હમેલ જેવી ખોટી હાલત-મૂઠ્ઠા ગર્ભ ...	...	૧૧૨, ૧૫૮
ગર્ભાશય અને યોનિનો વરમ ...	૧૦૬.	૧૧૩, ૧૧૯
ગળાનો અને શ્વાસનળીનો સોજો ...	...	૧૦૬, ૧૪૫
ગળાનો વરમ ...	...	... ૧૦૬
ગ્રહો, ભિન્ન ભિન્નના ભિન્ન ભિન્ન રંગ ...	...	... ૫૧
ગાંઠ ...	...	... ૨૭૫
ગુમડાં ...	...	૧૦૯, ૧૧૪, ૧૧૯, ૧૫૪
ગુમડાં ઝરતાં-વહેતાં ...	...	... ૧૧૧
ગુરદાના રોગો-“ મૂત્રપિંડ ” શબ્દ જુઓ		
ગોઠ, કાનની પાખાનું ...	...	... ૩૨૧
ગુદમ-ગોળો ...	...	... ૧૭૯
ગોટલા ચઢવા ...	...	... ૧૧૯
ગંડમાળ-“ કંઠમાળ ” શબ્દ જુઓ		
અધિક સન્નિપાત-પ્લેગ ...	...	૧૦૮, ૧૧૧, ૧૨૩, ૧૬૮
<b>ચ.</b>		
ચામડીના રોગો ...	...	૧૮૨, ૩૨૩, ૩૨૪
ચામડીપરના ડાઘા ...	...	૧૦૭, ૧૧૧, ૧૨૦
ચામડીપરની લાલ છાંટ ...	...	... ૧૧૦
ચામડીપરની વવ ...	...	... ૧૦૯
ચામડી, હાથપગની ફાટીને બરછટ થઈ જવી ...	...	... ૧૦૭
ચાંદી-ઘંઠી-ફિરંગરોગ		
૧૦૬, ૧૧૪, ૧૨૦, ૧૬૦, ૧૮૨, ૨૩૫, ૨૪૭, ૩૨૪		
ચિત્તભ્રમ ...	...	... ૧૦૮

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

ચીઠીઆપણું-તામસી પ્રકૃતિ	...	૧૦૮, ૧૨૦
ચૂંક-આંકડી અને ખાટા ઓડકાર	...	૧૦૭, ૧૨૦, ૧૫૦
ચોટ અગર માર	...	... ૧૦૭
ચંદ્ર વિષે ખગોળ શાસ્ત્રનો મત	...	... ૨૭

છ.

છર્દી રોગ (ઉલટી)	...	... ૧૭૭
છાતી અને ઠલેજામાં થતો દાહ	...	૧૦૭, ૧૧૨, ૧૪૮
છાતીનો દુઃખાવો	...	... ૨૯૯

જ.

જખમ	...	૧૦૭, ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૫૬
જઠરના રોગો-“ હોજરી ” શબ્દ જુઓ...	...	...
જલોદર	...	૧૧૩, ૧૨૦
જવર, સધળી જાતના-“ તાવ ” શબ્દ જુઓ	...	...

ઝ.

ઝખમ	...	...૧૦૭, ૧૦૮, ૧૧૧. ૧૫૬
ઝાડો-અતિસાર	...	...૧૦૭, ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૧૫
ઝેરી ઉદર કરડવો	...	... ૩૨૨

ટ.

ટાઇફોઇડ ફીવર-કાળજવર...	...	૧૦૬, ૧૨૧
------------------------	-----	----------

ઠ.

ઠાંસો (જીભ) બ્રોન્કાઇટિસ	...	... ૧૧૨
--------------------------	-----	---------

ડ.

ડિપ્થેરિયા-કંઠ રોહિણી	...	... ૧૦૭
ડૉ. ટીટ્સનો દવાઓનાં તુક્કાન વિષે અભિપ્રાય	...	... ૬

વિષય.

પૃષ્ઠ.

ડાંખ (ભમરા, મધમાખ વગેરેના)	...	૧૦૯, ૧૦૯
ડયુક ઓફ કોમ્પેજનું ર. અરાદ લાખનું કોમોપેથિક આરોગ્ય	...	...
મંદિર	...	૮
ત.		
તરસ લુખ, હદ ઉપરાંતની	...	૧૦૬
તાણુ-ઉપલિયું [ બાળકનું ]	...	૧૦૯
તામસી પ્રકૃતિ	...	૧૦૮
તાવ, કાળજવર [ ટાઇફોઇડ ]	૧૦૬, ૧૧૪, ૧૨૧, ૧૩૬	...
તાવ, તાઢીયો	...	૧૧૪
તાવ, પિત્તનો	...	૧૦૭, ૧૨૩
તાવ, ફૂટી નિકળતા	...	૧૩૬
તાવ, ફેફસાંના વ્યાધિવાળો	૧૦૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૬૫	...
તાવ, બલગમી	...	૧૦૮, ૧૬૫, ૧૮૯
તાવ, મેલેરિયાનો	...	૧૧૨
તાવ રોજીઓ અને એકાંતરીયો	૧૦૯, ૧૧૬, ૧૩૬, ૧૬૫	...
તાવ, શરદીનો	...	૧૧૧
તાવ, શીતળા બળીઆનો	...	૧૦૬
તાવ, સુવાવડીનો એટલે સૂતિકા જવર	...	૧૦૭, ૧૩૨
ત્રિદોષ	...	૧૦૮, ૧૧૪, ૧૨૧
ત્વચાપરના ડાઘા	...	૧૦૭
થ.		
થરમોસ્થુમ...	...	૯૭
દ.		
દમ-માસ-હાંફણ	...	૧૧૨, ૧૪૨, ૧૭૬, ૧૮૧

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

દસ્તાના રોગો—“ઝટુ” શબ્દ નીચે જોવું			
દાંતના પાસા-અવાળુનો સોજો અને દુખાવો...		૧૦૬, ૧૪૪	
દાંત કુટતી વખતની બિમારીઓ ...		૧૦૯, ૧૪૪	
દાંતના રોગો... ..	૧૦૮, ૧૧૧, ૧૨૧, ૧૪૪		
દાદર-દદુ-દરાજ ...	... ૧૧૦		
દાહ-આગ, છાતી અને કલેજમાં થતો ...	૧૦૭, ૧૧૨		
દાહ, મરડાને લોધે આંતરડામાં થતો ...	... ૧૦૮		
દાઝવું ... ..	... ૧૦૭		
દાઝીયો રતવા ...	... ૩૨૩		
દુર્ગંધવાળો શ્વાસ ...	... ૧૨૧		
દંખ [ભમરા, મધમાખ વગેરેના] ...	૧૦૮, ૧૦૯, ૧૫૬,		

ધ.

ધનુર્વાત ... ..	૧૧૪, ૧૨૧		
ધખકારા કાળજી કે મૂત્રપિંડ આગળ થવા ...	... ૧૦૭		
ધમનીના પડની નબળાઈ ...	... ૧૦૮		
ધાતુપાત-વીર્યસ્રાવ ૧૦૬, ૧૦૮, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૨૯, ૧૬૦, ૨૩૨			
ધાર્મિક ઉન્માદ અથવા ચિત્તભ્રમ ...	... ૧૨૨		
ધુપણી—“શ્વેત પ્રદર” શબ્દ જુઓ.			

ન.

નજલો ... ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૩૨, ૧૮૨			
નપુંસકત્વ અને વંધ્યત્વ ... ..	... ૧૯૦		
નબળાઈ, જ્ઞાનતંતુની ૧૧૫, ૧૩૪, ૨૩૨, ૨૬૬, ૨૭૩, ૨૭૮, ૨૮૧, ૨૮૨			
નષ્ટાર્તવ ... ..	૧૧૦, ૧૨૨, ૧૫૭, ૧૯૦		
નસકેરી કુટવી ...	... ૧૦૭, ૧૫૬		

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

નસો, પગની, કુલીજવી	...	...	...	૧૦૭
નાસુર	...	...	...	૨૩૫
નેચરોપથીની શાખાઓ	...	...	...	૬
ન્યુમેનિયા...	...	...	૧૦૮, ૧૨૧	

પ.

પગની નસો કુલી જવી	...	...	૧૦૭, ૧૨૩	
પગ હાથ ફાટીને ચીરા પડવા	...	...	...	૧૦૭
પગે રસ ઉતરવો	...	...	...	૩૨૫
પથરી, પિત્તની	...	...	૧૧૪, ૧૨૪	
પથરી-મૂત્રાખરિ	...	...	...	૧૧૨
પરિણામ શૂન્ય	...	...	...	૨૩૩
પક્ષાઘાત ૧૧૦, ૧૧૩, ૧૨૭, ૧૬૦, ૧૮૮, ૨૧૫, ૨૪૫, ૨૬૪, ૨૮૬	...	...	...	
પાકું-વિદ્રધિ	...	૧૧૪, ૧૨૩, ૧૮૨, ૨૩૫, ૩૦૧	...	
પાન્કુરોગ	...	૧૧૩, ૧૧૪, ૧૨૩, ૨૪૫	...	
પિડિતાતૈવ ...	...	...	૧૧૨, ૧૫૭	
પિત્તજ્વર અને સંતત જ્વર	...	...	...	૧૦૭
પિત્તપાંકુ-કમળો	...	...	૧૦૭, ૧૪૯, ૧૭૪	
પિત્તાખરિ-“ પથરી, પિત્તની ” શબ્દ જુઓ	...	...	...	
પેટ છુટી જવું	...	...	...	૧૦૭
પેટનો દુખારો	...	...	...	૧૪૯
પેશાબનું ખેંચાઈ ખેંચાઈને થવું	...	...	૧૦૭, ૧૫૨	
પેશાબ ખેંચાણમથણે થઈ જવો	...	૧૧૧, ૧૫૨, ૧૮૦	...	
પ્લેગ-અંધિક સન્નિપાત	...	૧૦૮, ૧૧૧, ૧૨૩, ૧૬૮	...	

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

પ્રકાશ, જુદા જુદા રંગના, માં રહેલાં ખનિજ તત્વો	...	૫૬
પ્રકાશનાં રંગીન મોજાંની લંબાઈ અને ત્વરાતું કોષ્ટક	...	૪૨
પ્રકાશના શ્વેત કિરણના પૃથક્કરણનો વિધિ	...	૩૮
પ્રકાશની ઝડપ	...	૩૦
પ્રદર [શ્વેત]	...	૧૦૭
પ્રમેહ-પરમીઓ	...	૧૮૦
પ્રસ્વેદ-પરસેવો બહુ વળવો	...	૧૦૭, ૧૨૩, ૧૫૯

## ફ.

ફેફસાં-મગજો લોહી ચઢવું	...	૧૦૯, ૧૧૨, ૧૩૯
ફેફસાંનો વરમ-ન્યુમોનિયા	...	૧૦૮, ૧૧૪
ફેરચઢવા, ચકરી અને વાન્તિ	...	૧૦૭, ૧૨૯
ફાલ્લા	...	૧૧૪

## બ.

બકારી અને ફેર	...	૧૦૭
બહેરાશ-અધિરત્વ	૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૩, ૧૨૪, ૧૫૪, ૧૫૯, ૨૧૬	
બંધકોશ-કબજિયાત	૧૧૨, ૧૧૩, ૧૨૪, ૨૧૨, ૨૪૫, ૨૯૩, ૨૯૫, ૨૯૬	

## લ.

ભગંદર	...	૧૮૨
ભૂખતરસ, હૃદ ઉપરાંત	...	૧૦૬

## મ.

મણિપુર ચક્ર	...	૬૭
મધુપ્રમેહ	૧૦૮, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૨૫, ૧૫૯	

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

મગજ ઉપરનો સોજો ...	૧૦૮, ૧૦૬, ૧૩૮, ૨૭૩
મગજનો તાવ (ઝેઠનિ શીવર) ...	... ૧૦૯
મગજમાં લોહીનો જમાવ ...	૧૧૪, ૧૨૪, ૧૨૮, ૧૩૯
મરડો ...	... ૧૦૭, ૧૨૫, ૧૭૦
મસા-અર્ધ (દુઝતા) ...	... ૧૦૭
મસા, તલ્લ, અને આંટણુ-(ચામડી પર થતા) ...	... ૧૧૪
માત્રા (ઝેટલે લેવાનું પ્રમાણ)	
માત્રા, રંગિન પ્રકાશસ્નાનની ...	... ૯૦
„ સૂર્યપુટી ગુંદરની ...	... ૯૬
„ „ દુધસર્કરાની ...	... ૯૬
„ „ પાણીની ...	... ૯૬
„ સૂર્યસ્નાનની ...	... ૯૦
માથાનો ખોડો અને વાળ ખરી પડવા ...	૧૦૬, ૧૨૫
માથું દુઃખવું ...	૧૦૯, ૧૩૯, ૨૭૩, ૩૨૧
માર-ચોટ... ...	... ૧૦૭, ૨૮૯
મુખપાક-મેં આવવું અને મ્હોંમાં ચાંદીઓ પડવી ...	૧૦૭, ૧૨૪, ૧૪૩
મૂત્ર-બહુ થવું અને હસ્તીમેહ ...	... ૨૦૧
મૂત્રકૃચ્છ્ર ...	... ૧૮૦
મૂત્રાધાત-મૂત્રાવરોધ ...	... ૧૦૭, ૧૫૨
મૂત્રપિડનો વરમ ...	૧૦૯, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૨૬, ૧૫૧
મૂત્રાશયનો વરમ ...	... ૧૦૯
મૂર્છા ...	... ૧૦૮, ૧૭૭
મેહ ...	... ૧૮૦, ૧૮૭, ૨૧૫



## વિષય.

પૃષ્ઠ.

મેલેરિયા તાવ	...	...	૧૧૨
મેનીનજીટિસ, સ્પાઈનલ	...	...	૧૦૭
મેાતીઆ, આંખના	...	...	૨૩૪, ૨૬૧
ય.			
યકૃતનું ખેંચાણું	...	...	૧૦૮
યોનિ અને ગર્ભાશયનો વરમ	...	...	૧૦૬, ૧૧૩
ર.			
રક્તપિત્ત	...	...	૧૭૪
રગતપિત્ત-વાતરક્ત	...	૧૧૦, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૨૬, ૨૧૫	
રતવા	...	૧૦૯, ૧૧૪, ૧૧૯, ૩૨૩	
રતવા, દાઝ્યો	...	...	૩૨૩
રસ ઉતરવો, પગે	...	...	૩૨૫
રસોળી	...	...	૨૯૯
રંગ, અનુપૂરક, પ્રતિસ્પર્ધાનું કોષ્ટક	...	...	૫૦
રંગ, ક્યો, કેવો, સ્વભાવ સૂચવે છે ?	...	...	૭૭
રંગના ધ્યાન ચિંતનની શરીર મનપર અસર	...	...	૮૦
રંગના સપ્તક અને સ્વરના સપ્તકની સરખામણી	...	...	૪૫
રંગની વનસ્પતિ ઉપરની અસરો વિષે ફ્રેંચમેરિયનના પ્રયોગો...	...	...	૧૦
રંગ, મિશ્ર, કેમ બનાવવા ?...	...	...	૪૯
રંગ, મેધધનુષના સાતનાં નામ અને અનુક્રમ	...	...	૩૪
રંગ, વિવિધ ગ્રહોના	...	...	૫૧
રંગ વિષેના વિજ્ઞાનનો ઇતિહાસ	...	...	૩૬
રંગીન પ્રકાશ જુદી જુદી જાતનામાં રહેલાં જુદાં જુદાં	...	...	
અનિજ તરવોનાં નામ	...	...	૫૬

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

રંગીન પ્રકાશનાં મોજાની લાંબાઈ અને ત્વરાનું પ્રમાણ	...	૪૨
રાતડીયું	...	૧૧૦, ૧૨૭
રાંઝણુ	૧૦૯, ૧૧૧, ૧૨૭, ૧૩૨, ૨૬૯, ૨૭૬, ૨૭૯	...
રેડીયોમીટર-પ્રકાશવડે ફરતું ચાલતું	...	૭૨

## લ.

લક્ષ્યો ૧૧૦, ૧૧૩, ૧૨૭, ૧૬૦, ૧૮૮, ૨૧૫, ૨૪૫, ૨૬૪, ૨૮૬	...	...
લખી શકવાની અશક્તિ	...	૧૨૮
લાખાં	...	૨૬૯
લાલ રંગની વનસ્પતિ ઉપર થતી અસરો વિષે	...	...
ફ્લેમેરિયનના પ્રયોગો	...	૧૦
લીવરનું ખેંચાવું	...	૧૦૮
લૂ લાગવી...	...	૧૨૮, ૨૭૬
લેરિંગીટીસ	...	૧૪૦
લોકોમોટોર ઍટેક્સીઆ	...	૧૧૩, ૧૨૯
લોહી, જખમમાંથી વહેતું	...	૧૦૮
લોહીની ઉલટી,	...	૩૨૪
લોહીવા	...	૧૦૮, ૧૦૯
લુપસ	...	૧૫૨
લ્યુસીમીઆ...	...	૨૩૪

## વ.

વધ્યવ-વાંઝીયાપણું અને નપુંસકત્વ	...	૧૫૦
વધરાવળ-વૃષણ સેક્ર-“અંદરૂદ્ધિ” શબ્દ જુઓ.	...	...
વર્ણાશ્રીતા...	...	૧૨૯, ૨૬૦

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

વરમ, આંતરકાં અને પેટનો	...	૧૦૭, ૧૧૪
વરમ, કરોડરજજીનો	...	૧૦૮, ૧૧૧
વરમ, ગર્ભાશય અને યોનિનો	...	૧૦૬, ૧૧૩
વરમ, ગળાનો	...	... ૧૦૬
વરમ, મૂત્રપિંડનો	...	... ૧૦૯
વરમ, મૂત્રાશયનો	...	... ૧૦૯
વાતરક્ત-રગતપિત્ત	... ૧૧૦, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૨૬, ૨૧૫	
વાતરોગ (વાયુ)	...	... ૧૭૮
વાન્તિ અને ફેર ચઢવા	...	... ૧૦૭
વાળ ખરવા	...	... ૩૨૬
વાળ ખરી પડવા અને ખોડો	૧૦૬, ૧૧૦, ૨૩૩, ૨૮૬	
વાળ ધોળા થવા	...	૧૦૯, ૧૧૦
વિદ્રધિ-"પાકું" શબ્દ જીઓ.		
વિશ્વચિકા-કોસેરા	...	... ૧૦૧
વિષયવાસના, હદ પારની	...	... ૧૦૬
વિસ્ફોટક-"ચાંદી" શબ્દ જીઓ.		
વીર્યસ્ત્રાવ-ધાતુપાત	૧૦૬, ૧૦૮, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૨૯, ૧૬૦, ૨૩૨	
વૃષણ-અંડમાં પાણી ભરાવું...	...	૧૧૦, ૧૧૩

૨૧.

શરદી-શ્લેષ્મ-સળેષ્મ

૧૦૭, ૧૧૧, ૧૧૩, ૧૨૯, ૧૪૦, ૨૩૩, ૨૨૯

શરીર, મનુષ્યના, અંદરનાં રાસાયનિક તરવો... ૫૩, ૫૫

શીતળા-ગોવર ૧૦૭, ૧૧૦, ૧૩૦ ૧૮૫

વિષય.	પૃષ્ઠ.
શળ-સણુકા...	૧૦૭, ૧૧૫, ૧૩૦, ૨૮૨
શોક (સોજો)	... ૧૮૧
શ્લેષ ( શ્લેષ ) રોમ	... ૧૮૨
-દમ-હાંફ	૧૧૨, ૧૪૨, ૧૭૬, ૧૯૧
શ્વાસ, દુર્ગન્ધવાળો	... ૧૨૧
શ્વાસનલિકાનો જીર્ણ સોજો-બ્રાન્કાઇટિસ	... ૧૧૨
શ્વેત પ્રદર ...	૧૦૭, ૧૧૩, ૧૨૯, ૧૫૮, ૨૩૪
સ.	
સગર્ભાવસ્થાની ઉલટી	... ૧૦૬, ૧૩૧, ૧૫૮
સગર્ભા સ્ત્રીના રોજો	... ૧૦૮, ૧૧૪
સંગ્રહણી ( અતિસાર )	... ૧૫૦, ૧૭૦
સણુકા-“ શળ ” શબ્દ જુઓ.	
સંધીવા અને નજલો	૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૩૨, ૧૮૯, ૨૪૫, ૨૬૭, ૨૭૪, ૨૭૯, ૨૯૧
સન્નિપાત-ત્રિદોષ	... ૧૧૧
સંકરનો સડો	... ૨૩૪
સંકેદ કોઠ ...	... ૧૧૦
સંભોજેચ્છા, અનહદ	... ૧૦૬
સંભોજન-“ શરદી ” શબ્દ જુઓ.	
સસણી-કાસશ્વાસ	... ૧૦૭, ૧૦૮, ૨૯૪
સાત-રંગ, ગ્રહ, ધાતુ, ઉપધાતુ, રત્ન, ત્વચાનાં પદ,	
આમિની કળા, સર્વનાં સપ્તક હોય છે.	... ૪૮
સિદ્ધિલિસ-ઉપદંશ-ચોદી ...	... ૧૦૬

## વિષય.

સુખના પ્રકાર	...	...	૨
સુખ, પ્રાણી માત્રનું લક્ષણિંદુ	...	...	૧
સૂતિકાન્વર—સુવાવડીનો તાવ	...	૧૦૭, ૧૩૨	
સૂર્ય અને સૂર્યમંડળ જેની આસપાસ ફરે છે એવો ઓલકાયોન તારો	...	...	૧૯
સૂર્યના પ્રકાશ-તડકામાં રહેલાં ખનિજ તરવો	...	...	૩૨
સૂર્યના રથના સમસુખી ઘોડાનું રહસ્ય	...	...	૩૫
સૂર્યપુટી ગુંદર લેવાનું પ્રમાણ	...	...	૯૬
સૂર્યપુટી જલની ખનાવટ	...	૯૦, ૯૧, ૯૩, ૧૦૧ થી ૧૦૫	
સૂર્યપુટી જળ લેવાનું પ્રમાણ	...	૯૧, ૯૬	
સૂર્યપુટી તેલની ખનાવટ	...	...	૧૬૦
સૂર્યપુટી દુગ્ધશર્કરા લેવાનું પ્રમાણ	...	...	૯૬
સૂર્યપુટી વાયુની ખનાવટ	...	...	૯૫
સૂર્યપુટી શર્કરા અને ગુંદરની ખનાવટ	...	...	૯૫
સૂર્ય વિષેની કેટલીક ગણતરીઓના આંકડા	...	...	૨૩
સૂર્ય સર્વ વસ્તુ અને શક્તિઓનું પ્રભવસ્થાન છે.	...	...	૧૪
સૂર્યસ્નાન	...	...	૯૦
સોળે ગણાનો અને શ્વાસનળીનો	...	...	૧૦૬
સોળે (બળતરા વગરનો)...	...	...	૧૮૫
સોળે, મગજ ઉપરનો	...	...	૧૦૮
સોળે, મૂત્રપિંડ કે શુરદાનો...	...	૧૦૮, ૧૧૨	
સોળે, હોળરીનો	...	...	૧૦૭
સોલર પ્લેક્સસ-મણિપુર ચક્ર	...	...	૬૭

## વિષય.

પૃષ્ઠ.

સોસ, ગળાનો	...	...	...	૧૦૮
સીઓના રોગો	...	...	...	૧૮૩
સીતે જતી ધાતુ, શ્વેતપ્રદર	...	...	૧૦૭, ૧૧૩	
સ્પાઈનલ મેનીનજાઈસ	...	૧૦૭, ૧૦૯, ૧૧૧, ૧૧૭		
સ્પેક્ટ્રમ અને મેલધનુષના રંગોનો અનુક્રમ	...	...	૩૪	
સ્પેક્ટ્રમ—ઈલધનુષ કેમ બને છે ?	...	...	૩૮	
સ્વપ્રદોષ	...	...	૧૧૦	
સ્વરભંગ—સાદ બેસી જવો	...	૧૪૦, ૧૭૭		
સ્વરસમક અને વર્ણસમકની તુલના	...	...	૪૫	

## હ.

હડકવા	...	...	...	૧૦૮
હમેલ ( ગર્ભ ) સ્ત્રી હોય તેવી ખોટી હાલત	...	૧૧૨, ૧૫૮		
હરસ-અર્ધ ( કોરા )	...	૧૧૨, ૧૫૦, ૧૭૨, ૨૯૬, ૨૯૯		
હરસ-અર્ધ-મસા ( દુઝતા )	...	૧૦૭, ૧૫૦, ૧૭૨, ૨૯૬, ૨૯૯		
હસ્તમૈથુન, હસ્તદોષ	...	૧૦૬, ૧૧૪, ૧૩૨		
હાથ પગની ચામડી ફાટી જતી	...	૧૦૭, ૧૩૨		
હાથ પગનું નાડા થવું	...	...	૧૮૨	
હાથ પગનું સંકોચાઈ જવું	...	...	૧૧૦	
હિકવા-હેઝી	...	૧૩૩, ૧૭૬		
હિસ્ટીરિયા-મૂર્છા	...	૧૦૮, ૧૧૨, ૧૫૮, ૧૭૭		
હે શીવર	...	...	૧૮૬	
હોબરીનો સોજો	...	૧૦૭, ૧૩૩		
હોબરીમાં દુઃખાવો	...	...	૧૧૨	

વિષય.

પૃષ્ઠ.

હોજરીમાં પવન ભરાવો	...	...	...	૧૧૨
હૃદયકંપ	...	...	૧૦૯, ૧૩૨, ૧૫૬	
હૃદયશૂળ	...	...	૧૦૯, ૧૩૨, ૧૮૦	

ક્રી.

ક્ષય,	...	...	૧૦૮, ૧૧૪, ૧૩૩, ૧૭૫, ૧૮૯, ૨૬૪	
ક્ષય, આગકનો	...	...	...	૨૭૭
ક્ષુદ્રરોગ	...	...	...	૧૮૨

શ્લોક.

શાનતંતુની નખખાઈ

૧૧૫, ૧૩૪, ૨૩૨, ૨૬૬, ૨૭૩, ૨૭૮, ૨૮૧ ૨૮૨



# શ્રી “નવજીવનાલય” અને વિજ્ઞાનીનું હવાખાનું.

હવાઓ, દાકતરો, અને વૈદ્ય હકીમોથી થાકેલા  
દરદીઓ માટે એક અમુલ્ય આશીર્વાદ.

માલિક અને મેનેજર:—ડૉક્ટર મહાદેવપ્રસાદ, ઇ. એમ. ઇ.,  
એન. ડી., એમ. એન. એસ. એ. (ન્યુયૉર્ક.)

“નવજીવનાલય” એ એક આરોગ્યમંદિર છે. આખા હિંદુ-  
સ્થાનમાં આવું ખાતું આ માત્ર એકજ છે. “નવીન શારીરવિજ્ઞાન-  
શાસ્ત્ર” નામના ગ્રંથમાં પ્રોફેસર ઍડગર ઍલ્ડ. લાર્કીન લખે છે  
કે:—“વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું સર્વ દિશામાંથી વલણ વિજ્ઞાની તરફ છે. જીવ-  
નતત્વ, શક્તિ અને મન એ સર્વનો વિજ્ઞાની સાથે ગાઢ સંબંધ છે.  
એક રીતે જોતાં સર્વ પ્રાણીઓ વિજ્ઞાનીક યંત્રો છે. મનુષ્ય, મન,  
અને તન એ ત્રિપુટી એક વિદ્યુત્પાદક ઘટ કે બેટરી સમાન છે, અને  
શરીરમાં રહેલ મજ્જાતંતુ કે જ્ઞાનતંતુ તે વિજ્ઞાની વહન કરનાર તાર  
સમાન છે. વર્તમાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના મત પ્રમાણે તંદુરસ્તીનો અર્થ  
શરીરને જોઇએ તેટલી વિજ્ઞાની હમેશાં મળતી રહે તેવી શારીરિક  
સ્થિતિ, અને રોગ એટલે તેવી શક્તિની ખોટ એજ થાય છે.” અમે-  
રિકાનો હાલનો સૌથી મોટામાં મોટો પ્રાણીવિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પ્રોફેસર જેક-  
વીસ લીખ લખે છે કે:—“આપણે જે ખોરાક દરરોજ ખાઈએ છીએ  
તેના અમુક ભાગમાંથી શારીરિક વિજ્ઞાની બને છે, જેને લીધે શરીરના  
સ્નાયુ નસો અને જ્ઞાનતંતુને બળ મળે છે. ગરમી નહિ પણ વિજ્ઞાની  
એજ શરીરનું જીવન છે.” સુપ્રસિદ્ધ મેડિકલ ટાઈમ્સ નામના વૈદ્ય-  
કીય પત્રમાં ડૉક્ટર ટ્રેસી. ઇ. વેલર એમણે જણાવ્યું હતું કે:—“બહુ



જ દુઃખદ અને સાધારણ રીતે ધણીજ સ્ત્રીઓને થતા ગર્ભાશયના અધઃપતનનો વ્યાધિ મટાડવામાં સુખક-વિજળી ધણીજ ઉપયોગી થઈ પડતી મારા અનુભવવામાં આવી છે.” પ્રખ્યાત ડૉક્ટર આદ્રો જવેટ-નર એમ. ડી., પી. એચ. ડી. લખે છે કે:—“બુદ્ધિપ્રધાન ચિકિત્સા શાસ્ત્રનો આદિ અંત પ્રાણી માત્રના શરીરમાં હંમેશાં રોગ નાશ કરવા તત્પર રહેતી જીવનશક્તિમાં આવે છે.....ખરેખર વિજળીના અસ્ખ-લિત પ્રવાહ, પ્રત્યુત્પાદિત વિજળી, સ્થાયી વિદ્યુત, અતિશીઘ્ર પુનરા-વર્તિત વિદ્યુત, “એક્સ-રે” નામનાં પારદર્શી કિરણો, ક્લિન્સેનનાં કિરણો, મિનિનનાં કિરણો, શુષ્ક ઉષ્મા, આન્દોલન-ધ્રુજરીઓ, ચંપી-મર્દન, જળોપચાર, આરોગ્યવર્ધક ઉપચાર, ઇલાદિની સહાયતા સિવાય વિવિધ પ્રકારના અસંખ્ય જીર્ણ વ્યાધિઓના દૂષ્ણનો પરાજય સફળ-તાપૂર્વક થઈ શકેજ નહિ.” આવા નવીન ઉપચારોનો લાભ ગત નવ દશ વર્ષથી “નવજીવનાલય” માં આવતા રોગીઓને મળ્યો છે, અને તેઓ અસાધ્ય જથ્થાતા વ્યાધિઓમાંથી પણ મુક્ત થઈ ચુક્યા છે. આ ઉપચારો નાનાં બાળકો ઉપર લાગુ કરતાં પણ જરાએ પીડા કે વેદના થતી નથી. બહાર ગામથી આવતા દરદીઓને “નવજીવ-નાલય” ના મકાનમાંજ દાકતરની સતત દેખરેખ નીચે રાખી ઉપ-ચાર કરવાની સગવડ પણ બની શકે છે. જે રોગીઓ અમદાવાદ સુદલ્લ આવીજ શકે તેમ ન હોય તેઓ જે પાંચ રૂપીઆ મોકલશે તો પોતાને ઘેર રહીને પણ તેઓ સાજા થાય તેવી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે. વધારે વિગત માટે “માહિતીનું” પુસ્તક” નીચેને શિરનામેથી મંગાવી લેવું:—

ડૉક્ટર મહાદેવપ્રસાદ, એન. ડી., કે. “નવજીવનાલય,”

બદ્ર પાસે સરકારી તાર ઓફીસ સામે, લાલ દરવાજા, અમદાવાદ.

# શ્રી “નવજીવનાલય” અને વિજળીનું

## દવાખાનું.

ગમે તેવાં જીનામાં જીનાં અને વિકટ અસાધ્ય દરદો  
પણ મટાડવા માટે, અને સર્વ સ્થળેથી નિરાશ  
થયેલાને રોગમુક્ત કરવા માટેનું આખા  
હિંદુસ્થાનમાં એક માત્ર ખાતું.

હિકવા-હેડકી—અમદાવાદમાં રાજમહેતાની પોળમાં લક્ષ્મીના-  
રાયજીની પોળના રહીશ મગનલાલ તારાચંદને દશબાર દિવસથી રાત-  
દિવસ હેડકી જરા પણ અટક્યા વગર આવ્યા કરતી હતી. વિલાયતમાં  
પાસ થયેલા ડૉક્ટરની અને વૈદોની દવાઓ કરવા છતાં જરાએ લાભ  
થયેલો નહિ તેને વિજળી મૂકવા માંડતાં માત્ર બે મિનિટમાંજ હેડકી  
બંધ થઇ આરામ થઇ ગયો હતો. પક્ષાધાત-લકવો—અમદાવાદમાં  
જમાલપુર ટાકરશાની પોળ સામેના રહેનાર માસ્તર શા. અતુરલાલ  
હેમચંદને વિલાયતમાં પાસ થયેલા ડૉક્ટરો મટાડી નહિ શકેલા તેને  
માત્ર ચારજ દિવસમાં પોતાની મેળે બે અઢી માઈલ ચાલી શકે તેવો  
લાભ કરી આપ્યો હતો. રાંઝણુ—નડીયાદની મ્યુનિસીપાલીટીના હાલના  
પ્રમુખ મહેરબાન ગોકલદાસ ડી. તલાટી બી. એ. એલ. એલ. બી.  
ને દોઢ બે મહિનાનું દરદ માત્ર ચારજ દિવસમાં મટાડી દીધું હતું.  
કમળી અને પિત્તપાન્ડુ—મેટારકાર અને વિજળીના ઈજનેર મોતી-  
લાલ એમ. મીસ્ત્રી જેમના શરીરનું વજન દરરોજ ત્રણ ચાર ચેર  
વધતું જતું હતું તેમને બેજ દિવસમાં લાભ ખલાવી ફક્ત આઠજ

દિવસમાં સંપૂર્ણ આરામ આપ્યો હતો. આદિત વાયુ-અમદીયો વા:-  
 અમદાવાદમાં પખાલીની પોળમાં રહેનાર વૈધ ભોગીલાલ હરજીવનનું  
 નીચેનું જડયું એવી રીતે ખૂબ ખેંચાતું હતું કે જેથી તેમની જીભ  
 અને ગલેફાં કચરાઈ જઈ લોહી નિકળતું હતું છતાં તે જડયું હાલતું  
 તેઓ રોફી શક્તા નહોતા તેમને માત્ર અરધા કલાકમાં આરામ કરી  
 દીધો હતો. દાઢ દુઃખવી-અમદાવાદમાં પાંચકુવાના ચાર રસ્તા આ-  
 ગળ રહેતા એક હળમને માત્ર દશ મિનિટમાં જાથુનો આરામ કરી  
 આપ્યો હતો. સંઘ્રહણી-અમદાવાદ, શ્રીરામજીની શેરીના રહેનાર  
 રા. રા. શિવશંકરભાઈ હગનલાલ શુક્લ, ખી. એ. ના ભત્રીજા ભાઈ  
 અંબાલાલને ત્રણ ચાર વરસથી સંઘ્રહણીના ઝાડા થતા હતા તેને કોઈ  
 પણ પ્રકારની દવા આપ્યા વગર પહેલાજ દિવસથી પચેલો માત્ર બેજ  
 વખત દસ્ત આવે એવો લાભ કરી આપ્યો હતો. કંપવા-વિસનગરના  
 રહેનાર મણિયાર હરિવલ્લભદાસ નાથુરામની દીકરી નામે બેન કમળાને  
 એરી નિકળ્યા પછી હાથ પગ અને માથાનો સખત કંપવા થયો હતો  
 જે આપ્યો દિવસ એક ક્ષણ બંધ પડતો નહિ. કેટલાયે દિવસનો આવો  
 કંપવા પહેલેજ દિવસે વિજળીનું પાણી ચોળી અટકાવી દીધો હતો.  
 ક્ષય:-અમદાવાદ પાસે વાડજ ગામના રહેવાસી પટેલ શિવાભાઈ  
 અમથાભાઈને રોગ એટલા ગંભીર રૂપમાં થઈ આવેલો હતો કે ચાલ-  
 વાને પણ તે અશક્ત હતા તેમને તાવ, ખાંસી, અરુચિ મટી જઈ  
 માત્ર છ દિવસમાં બે અઢી માઈલ ચાલવાની શક્તિ આવી હતી.  
 આવી રીતે હરેક જાતનાં દરદો આ ખાતામાં મટાડવામાં આવે છે.  
 અમે એમ કહેવા નથી માગતા કે બધાએ રોગો એટલેમ અમે મટાડી  
 શકીએ છીએ. જે રોગો ધણા જુના કે જીર્ણ થઈ ગયેલા હોય  
 અગર જેનાં મૂળ શરીરમાં ઊંડાં ઉતરેલાં હોય તેને મટતાં ધણી વાર

પણ લાગે છે. પરંતુ વ્યાધિઓ મોડા વહેલા અમારા ઇલાજથી મર્યા સિવાય તો રહેતાજ નથી. ડૉક્ટર મહાદેવપ્રસાદ, એન. ડી., ડે. “નવજીવનાલય,” ભદ્ર પાસે, તાર આશીસ સામે, અમદાવાદ.



## ઘણીજ ગુણકારી દેશી માત્રા.

“અપૂર્વ માલિની વસંત.”

વર્તમાન કાળમાં ધાતુક્ષીણતા, શરીરની અશક્તિ, અને મગજની નબળાઈ સ્ત્રી પુરુષોમાં ઘણીજ ફેલાયેલી છે. આ સર્વેને બહુજ સારી અને નિર્દોષ રીતે મટાડવા માટે તથા અરુચિ, અપચો, મંદાગ્નિ, પાંડુ, ચહેરાની ફીકાશ વગેરેને સત્વર દૂર કરી, શરીરમાં લોહીનો વધારો, વીર્યવૃદ્ધિ, મુખપર લાલી અને તેજસ્વીતા, મગજની પુષ્ટિ અને બદનની તાકાત પ્રાપ્ત કરવા માટે આ અપૂર્વ માલિની વસંત અદિતીય છે. ઉંચામાં ઉંચી કસ્તૂરી, અંબર, શુદ્ધ સહસ્ત્રપુટી અબ્રક ભસ્મ, સુવર્ણ, રૂપ ઇલાદિ અતિ મોઢી ચીજો મોટા પ્રમાણમાં મેળવીને યથા-શાસ્ત્ર આ અમૂલ્ય માત્રા બનાવવામાં આવેલી છે. વૈદ્યકના લાંબા અનુભવ ઉપરથી “ધન્યવન્તરિ” ના તંત્રીએ આ માત્રા બનાવેલી છે. અને ગત પચ્ચીસ વર્ષથી હજારો દરદીઓપર અજમાવી અજબ ફાયદો અનુભવેલો છે અને સંખ્યાબંધ સર્ટિફિકેટો મેળવેલાં છે. આ ચાલુ મોસમમાં પોતાના તન મનને તર બનાવવા ઇચ્છનારાઓએ અન્ય વસાણાને બદલે અગર તેની સાથે આ માત્રાનો જરૂર ઉપયોગ કરી જોવો એવી અમારી ખાસ બલામણુ છે. ક્ષીમત સોનાના વરક ચઢાવેલી ગોળીઓ તોલા એકના રૂપીઆ બાર અને ચાંદીના વરક ચઢાવેલીના રૂ. દશ. વી. પી. અને ટપાલ ખર્ચ ગુરુ. સ્વીજ દેશી

વેલોને લાંથી વીશ પચીશ રૂપીએ તોલાના ભાવથી મળતી વસંત માલતીની ગોળીઓ કરતાં પણ આ માત્રા ઘણીજ ચઢીઆતી છે એમ અનુભવથી ખાત્રી થયા વિના રહેતી નથી, માત્રા એકથી બે ગોળી. સાધારણ અનુપાન ઇલાયચી સાકર નાંખેલું આશરે અરધા શેર દૂધ ગોળી ચાવી જઈ ઉપર પીવું. નાગરવેલના પાનના ખીડામાં લેવી હોય તો એક એક ગોળી વાપરવી, જેથી લાંબા વખત સુધી મુખ સુવાસિત બને છે. ફરી કોઈ પણ જાતની પાળવાની નથી. પોતાના શરીરની હકીકત લખી મોકલનારને ખાસ અનુપાન અને ખીજી સલાહ મફત લખી મોકલવામાં આવશે.

મળવાનું ઠેકાણું:—

**ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ વકીલ.**

અધિપતિ “ધન્વન્તરી.”

મુ. વિશ્વનગર (ઉત્તર ગુજરાત.)

શ્રી

**ધન્વન્તરી.**

સહગત તંત્રી—ડૉ. મંજુલાલ એમ. સી. પી. એસ., એમ. સી.

એચ. સી. (કલકત્તા.)

વર્તમાન તંત્રી—ચિકિત્સક ચૂડામણિ ભોગીલાલ ત્રિકમલાલ વરિષ્ઠ

કોર્ટ વકીલ, અનુભવી દેશી વૈદ્ય અને બાળાપ્રસાદ

દાર્મસીના માલિક.

વ્યવસ્થાપક—ડૉ. મહાદેવપ્રસાદ ઇ. એમ. ઇ., એન. ડી., એમ.

એન. એસ. એ. (ન્યુયૉર્ક.)

ગુજરાતી ભાષામાં વૈદકનું સારામાં સારું અને સૌંદર્યમાં સૌંદર્ય માસિક મોપાનીયું કયું છે? શ્રી ધન્વન્તરી, કારણ કે ધણુજ ઉપયોગી ઉત્તમ લેખોથી જ દરમાસે ભરવામાં આવે છે, છતાં એક વરસનું લેખજન્ય ટપાલખર્ચ સાથે માત્ર એ જ રૂપૈયા છે. ઈ. સ. ૧૯૦૮ માં આરંભથી ધન્વન્તરિ શરૂ થયેલું છે. “નિયરોપથી” એ શું છે? યુરોપ અને અમેરીકા દેશમાં હવે માનીતી ચર્ચા હવા લાગેલી “બગર દવાએ રોગ મટાડવાની વિધા” છે. તે શી રીતે શી-ખાય? ધન્વન્તરી વાંચવાથી. ભસ્મો, માત્રાઓ, રામખાણુ ગુડીકાઓ, અને સાધારણ લોકો પણ પોતાની-મેળે બનાવી શકે તેવી ધરગુતી દવાઓ કેમ બનાવવી, તેની અનેક રીતો આયુર્વેદ અને યુનાની હકી-માતને આધારે શીખવાનો વધારેમાં વધારે સહેલો, અને સૌંધો રસ્તો કયો છે? ધન્વન્તરી ના ગ્રાહક થવું તે. પશ્ચિમના સુધરેલા દેશોમાં થતી અનેક ઉપયોગી શોધખોળોના તાજા સમાચાર જાણવા માટે શું કરવું? ધન્વન્તરી વાંચવું. રોગને થતોજ અટકાવવાના, થયેલા રોગને મૂળમાંથી મટાડવાના, સારી રમરણશક્તિ, સતેજ આંખો સુદૃઢ શરીર, પ્રકુષ્ઠ ચહેરો, ચંચળ અવયવ, ચાલાકી અને ચતુરાઈ સાથે લાંબુ આયુષ્ય મેળવવાના સર્વોત્તમ અને સરળ ઉપાયો શીખવા માટે શું કરવું? ધન્વન્તરી વાંચવું. જોવા માટે નમુનાનો અંક મળી શકશે? હા, એક આનાની ટીકીટ મોકલવાથી. કયે સરનામે પત્ર લખવાથી? નીચે જણાવેલા સરનામે તુરત લખવાથી:—

**વકીલ બોગીલાલ ત્રિકમલાલ.**

અધિષ્ઠિત “ધન્વન્તરિ”

મિસનગર (ઉ. ગુજરાત)



